

नेपाल कानून पत्रिका

भाग - ५७

२०७२ असार

अङ्क - ३

प्रकाशक

सर्वोच्च अदालत

रामशाहपथ, काठमाडौं

फोन नं. ४२५०७४२, ४२६२३९७, ४२६२३९८, ४२६२८०९, ४२५८९२२ Ext.२५९२ (सम्पादन), २५९९ (छापाखाना), २९३९ (विक्री)

फ्याक्स: ४२६२८७८, पो.ब.नं. २०४३८

Email: info@supremecourt.gov.np, Web: www.supremecourt.gov.np

ने
का
प

२
०
७
२

अ
सा
र

अ
ङ्क

३

प्रकाशन, सञ्चार तथा सम्पादन समिति

माननीय न्यायाधीश श्री बैद्यनाथ उपाध्याय, सर्वोच्च अदालत अध्यक्ष	-
माननीय न्यायाधीश श्री दीपकराज जोशी, सर्वोच्च अदालत	- सदस्य
नायब महान्यायाधिवक्ता श्री ठोकप्रसाद सिवाकोटी, प्रतिनिधि, महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय	- सदस्य
अधिवक्ता श्री लक्ष्मीदेवी दाहाल (रावल) प्रतिनिधि, नेपाल बार एसोसिएसन	- सदस्य
वरिष्ठ अधिवक्ता श्री नरहरि आचार्य, अध्यक्ष, सर्वोच्च अदालत बार एसोसिएसन	- सदस्य

सम्पादक : श्री अम्बिकाप्रसाद निरौला

सम्पादन शाखामा कार्यरत कर्मचारीहरू

शाखा अधिकृत श्री राजन बास्तोला
शाखा अधिकृत श्री मिनबहादुर कुँवर
ना.सु.श्री सरस्वती खड्का
ना.सु.श्री अमृत विश्वकर्मा
ना.सु.श्री लक्ष्मण बि.क.
सि.क.श्री ध्रुव सापकोटा
कम्प्युटर अपरेटर श्री अर्जुन सुवेदी
सहायक डिजायनर मीरा वाग्ले
कार्यालय सहयोगी श्री कृष्णबहादुर श्रेष्ठ
कार्यालय सहयोगी श्री प्रेमलाल महर्जन

सुपरभाइजर : श्री कान्छा श्रेष्ठ

भाषाविद् : श्री भीमनाथ घिमिरे

विक्री शाखामा कार्यरत कर्मचारी

डि.श्री नरबहादुर खत्री
कार्यालय सहयोगी श्री मोतिलाल चौधरी

प्रकाशित सङ्ख्या : २००० प्रति

नेपाल कानून पत्रिकाको उद्धरण गर्नु पर्दा
निम्नानुसार गर्नु पर्नेछ :

नेकाप, २०७२... .. , नि.नं. ... , पृष्ठ ...
(साल) (महिना)

उदाहरणार्थ : नेकाप २०७२, असार, नि.नं.९३५७, पृष्ठ ३७३

सर्वोच्च अदालत बुलेटिनको उद्धरण गर्नु पर्दा
निम्नानुसार गर्नु पर्नेछ :

सअ बुलेटिन २०७२ ... .. १ वा २, पृष्ठ ...
(साल) (महिना)

उदाहरणार्थ : सअ बुलेटिन, २०७२, असार – १, पृष्ठ १

नेपाल कानून पत्रिका तथा सर्वोच्च अदालत बुलेटिन
अब हाम्रो वेभसाइटमा उपलब्ध छन्

ठेगाना

www.supremecourt.gov.np

- यो वेभसाइट खोलेपछि बायाँतर्फ नेपाल कानून पत्रिका तथा त्यसको तल सर्वोच्च अदालत बुलेटिनमा क्लिक गर्नुहोस् ।
- २०६५ साल वैशाखदेखिका यी पत्रिकामा समाविष्ट निर्णयहरू पढ्न र हाल निःशुल्क डाउनलोड गर्न सकिनेछ

नेपाल कानून आयोगको वेभसाइटमा संविधानसमेत हालसम्म प्रकाशित अधिकांश ऐन र नियमावलीहरू नेपाली तथा अङ्ग्रेजीमा र १९१० सालको मुलुकी ऐन, न्याय विकासिनी एवम् विभिन्न ऐतिहासिक दस्तावेजहरू निःशुल्क पढ्न र डाउनलोड गर्न सकिनेछ ।

ठेगाना

www.lawcommission.gov.np

मूल्य रु.३०।-

मुद्रक :

विषय सूची

क्र. स.	नि.नं./इजलास/ विवरण	पक्ष / विपक्ष	विषयको सारसङ्क्षेप	पृष्ठ
१.	९३५७ विशेष उत्प्रेषण	अधिवक्ता लालबहादुर बस्नेत विरुद्ध नेपाल सरकार	बैंक तथा वित्तीय संस्थाले ब्याजदर निर्धारण सम्बन्धमा राष्ट्र बैंकले समय समयमा जारी गर्ने निर्देशनको परिपालना गर्नुको साथसाथै ग्राहकहरूको आर्थिक हकहितलाई समेत मध्यनजर राख्नुपर्दछ । त्यस्तै ऋण सम्झौतापत्रमा उल्लेख गरेको ब्याजदरलाई वृद्धि गर्नुपर्ने भएमा सम्बन्धित ग्राहकसँग छलफल गरी ग्राहकको सहमति लिने परिपाटीको विकास गर्नु सैद्धान्तिक र व्यावहारिक दुवै दृष्टिकोणले उपयुक्त हुन्छ । प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तअनुसार कसैको कुनै निर्णयबाट असर पर्ने पक्षलाई निर्णय गर्नु अघि आफ्नो विचार व्यक्त गर्ने मौका वा अवसर दिनुपर्ने हुन आउने ।	३७३
२.	९३५८ विशेष उत्प्रेषण / परमादेश	शरदराज विष्टसमेत विरुद्ध सामान्य प्रशासन मन्त्रालय, सिंहदरबार, काठमाडौंसमेत	- राजप्रासाद सेवा खारेज गर्ने, तर कर्मचारीहरूलाई निजामती सेवाको अङ्ग बनाउने घोषणा गर्नुले सो समूहका कर्मचारीलाई निजामती सेवामा हार्दिकतापूर्वक गाभ्ने उक्त घोषणाको उद्देश्य रहेको देखिने । - कानूनको दृष्टिमा समानता र कानूनको समान संरक्षणको प्रत्याभूतिका लागि प्रयुक्त गरिएका उत्पत्ति, वैचारिक आस्था जस्ता शब्दहरूले कुनै पनि नागरिकप्रति राज्य पूर्वाग्रही हुँदैन, सरकार सञ्चालनमा जे जस्तो राजनीतिक समीकरण कायम रहे पनि त्यसको असर र प्रभाव जनता (जुनसुकै आस्था र विश्वास राख्ने) ले पाउने सेवा, सुविधा र संरक्षणमा पर्दैन भनी आश्वस्त तुल्याएका छन् । यही कुरा रिट निवेदकहरूका हकमा पनि लागू हुने ।	३८४

३.	९३५९ पूर्ण अंशचलन	इस्लाम मियाँसमेत विरुद्ध महम्मद कलिम मियाँसमेत	सगोलमा रहेको वा अंश बन्डा नभएको भए सगोलका अंशियारमध्ये कसैका नाउँमा रहेको भएपनि कानूनतः बराबर बन्डा लाग्दछ । अंशियारबाट छुट्टिनेलाई पुनः अंशियाराहरूबीचमा उसको गन्ती हुन सक्दैन । अलग भएका अंशियारको भाग पुनः सगोलको सम्पत्तिबाट छुट्याउने हो र कुनै एक अंशियारलाई दिने हो भने दोहोरो अंश भाग लाग्न जाने ।	४०४
४.	९३६० संयुक्त भ्रष्टाचार	नेपाल सरकार विरुद्ध सुधीर श्रेष्ठ	- भ्रष्टाचारजन्य कसुर स्थापित हुनको लागि प्रतिवादीले आफू वा अरू कुनै व्यक्तिलाई गैरकानूनी लाभ पुऱ्याएको भन्ने कुरा प्रत्यक्ष, सार्थक र निश्चयात्मक प्रमाणबाट शङ्काहित तवरले पुष्टि भएको हुनुपर्ने । - प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २५ को कानूनी व्यवस्थाअनुसार फौजदारी कसुरसम्बन्धमा अभियोजन पक्षले प्रतिवादीउपर लगाएको आरोपलाई शङ्काहित तवरले पुष्टि गर्नुपर्दछ । अभियोजन पक्षले लगाएको आरोप पुष्टि गर्ने क्रममा शङ्काको कुनै गुञ्जाइस रहनु हुँदैन । शङ्काको गुञ्जाइस उत्पन्न भएमा त्यसको फाइदा अभियुक्तले पाउने ।	४१४
५.	९३६१ संयुक्त गोली हानी गैँडा घाइते पारेको	नेपाल सरकार विरुद्ध रामबहादुर बलसमेत	अपराधको प्रकृति, कसुरदारको संलग्नता, कसुरको गाम्भीर्यतालगायतका कसुरसँग सम्बन्धित विभिन्न सन्दर्भहरूलाई विचारै नगरी कसुरमा संलग्न कुनै पनि अभियुक्तलाई यान्त्रिकरूपमा न्यूनतम् वा अधिकतम् सजाय गर्ने भन्ने विधायिकाको मनसाय होइन । विधायिकाले निश्चित सजायको मात्रा उल्लेख नगरी धेरै प्रकारका कसुरमा न्यूनतम् र अधिकतम् सजायको मात्रा तोकिदिएको अवस्थामा तोकिएको सीमाभित्र रही सजाय निर्धारण	४२०

			गर्ने स्वविवेकीय अधिकार मुद्दा हेर्ने अधिकारी वा अदालतलाई प्रदान गरेकाले अभियुक्तको कसुरको मात्रासँग मिल्ने गरी निर्णयकर्ताले विवेकसम्मत सजायको मात्रा निर्धारण गर्नुपर्ने ।	
६.	९३६२ संयुक्त बन्डा मुचुल्का बदर	सुरसतिया धनुकाइन विरुद्ध रामलखन महतो धानकुसमेत	■ एकपटक आफूले स्वीकार गरी त्यसबाट फाइदा लिई सकेपछि सोही विषयमा यस्तो होइन भनी दाबी लिन विबन्धनको सिद्धान्तविपरीत हुन जान्छ । अंश मुद्दाको मिलापत्रबाट पूर्व बन्डा मुचुल्कामा उल्लिखित जग्गा नै आफ्नो भाग शान्ति लिई कित्ताकाट गरी दा.खा.दर्ता नामसारीसमेतका कार्य पूरा गरिसकेको अवस्थामा पूर्व बन्डा मुचुल्कालाई मान्दैनौं भन्न प्रमाण ऐन, २०३१ के दफा ३४ ले विबन्धन लाग्ने हुँदा एकपटक स्वीकार गरिसकेको विषयमा पुनः अस्वीकार गरी दाबी गर्न मिल्ने नदेखिने ।	४२८
७.	९३६३ संयुक्त उत्प्रेषण / परमादेश	भरतबहादुर कार्कीसमेत विरुद्ध भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात व्यवस्था मन्त्रालय, सिंहदरबार, काठमाडौंसमेत	■ सडक सीमाभित्र जुनसुकै प्रकारले जो कसैले निर्माण गरेको वा भोग गरेको कारणबाट त्यस्तो जग्गामा कसैको कानूनी हक सिर्जना हुन नसक्ने । ■ सडक विभागबाट सम्बन्धित निकायहरूमा पत्राचारसमेत भइसकेको अवस्थामा सो मापदण्डको प्रतिकूल हुने गरी घर पर्खाल निर्माण गर्न पाइँदैन । सम्बन्धित निकायबाट नक्सा पास नै भएको भए पनि सडक सीमा मिची बनाइएको स्थायी अस्थायी टहरा बनाउने त्यस्तो गैरकानूनी कार्यले कानूनी हक स्वतः स्थापित भएको मान्न नमिल्ने हुँदा सरकारले त्यस्तो गैरकानूनी संरचना कुनै पनि समयमा हटाउन सक्ने नै हुँदा कानूनबमोजिम मुआब्जा पाउनु पर्ने भन्न नहुने ।	४३८

८.	९३६४ संयुक्त परमादेश	अधिवक्ता राजीव सिन्हा राजु विरुद्ध पशुपति क्षेत्र विकास कोष, गौशला, काठमाडौंसमेत	कुनैपनि भक्तले भक्तिको अभिव्यक्त गरेको अनुभूति नै गर्न नसक्ने गरी पूजा सामग्रीहरू नै बाहिरिन पर्ने अवस्था ठीक हुँदैन भने पूजा सामग्रीहरू चढाउने नाममा मूर्ति र सो रहेको क्षेत्रउपर नै क्षय वा हास हुनेगरी नकारात्मक असर पर्न दिन पनि मनासिब हुँदैन । तसर्थ सम्बन्धित निकाय एवम् व्यक्तिहरूबाट सन्तुलित ढङ्गले पूजा व्यवस्थापन गर्नुपर्ने हुन आउने ।	४४३
९.	९३६५ संयुक्त कर्तव्य ज्यान	नेपाल सरकार विरुद्ध देवेन्द्र नेपाली	आधार र कारण बेगर नै राज्यले लिएको दण्ड नीतिकै विपरीत हुने गरी अ.ब.१८८ नं. बमोजिम सजाय घटाउँदै जाने प्रवृत्तिले न त पीडितको भावनामा पुग्न गएको चोटलाई कम गर्न नै मद्दत गर्छ न त दण्डहीनताको स्थितिमा कमी ल्याउनमा नै मद्दत गर्छ । यस्तो विषयमा न्यायकर्ता सधैं होसियार रहन जरूरी हुने ।	४५०
१०.	९३६६ संयुक्त गैरकानूनीरूपमा सम्पत्ति आर्जन गरी भ्रष्टाचार गरेको	नेपाल सरकार विरुद्ध वीरेन्द्रकुमार सिंहसमेत	- आय र व्ययको हिसाब गर्दा विभिन्न घरायसी व्यवहार, सम्पत्तिको व्यक्तिगत लेखा जोखा राख्नुपर्ने दायित्वयुक्त व्यवस्था सुरुदेखि नै नरहेको जस्ता कारक तत्वहरूलाई बिर्सेर निरपेक्षरूपले आय व्ययको निर्धारण गर्नु न्यायोचित मान्न नसकिने हुँदा कतिपय अवस्थामा न्यायोचित अनुमानको आधारमा आय व्यय निर्धारण गर्नुपर्दा आय र व्ययको फरक रकमले मात्र राष्ट्रसेवक प्रतिवादीको उच्च जीवनस्तरलाई निर्धारण गर्न नसकिने । - कतिपय यस्ता स्रोतहरू हुन्छन् जसबाट व्यावहारिकरूपमा आम्दानी त भएको	४५७

			हुन्छ तर कागज प्रमाण हुँदैनन् । कागज प्रमाणको अभावमा यो यो शीर्षकबाट यति यति आय भयो भनी निष्कर्ष निकाल्न कठिनाई हुने हुँदा कतिपय आयका स्रोत एवम् खर्चको रकम न्यायिक अनुमानबाट पनि यकिन गर्नुपर्ने ।	
११.	९३६७ संयुक्त परमादेश	ध्वज धामी विरुद्ध जिल्ला प्रहरी कार्यालय, कञ्चनपुरसमेत	राज्यको निकायसँग सम्बन्धित अधिकारीहरूको कर्तव्य नागरिकको जिउ ज्यानको संरक्षण गर्नुपर्ने हुन आउँछ, तसर्थ जो रक्षक उही भक्षक किमार्थ बन्न सक्दैन । कुनै व्यक्ति किन मारियो त्यसको अनुसन्धान गर्ने तथा खोजविन गर्ने दायित्व राज्यको हो र बिना कारण निहत्था मानिसको हत्या हुन्छ भने त्यसलाई पत्ता लगाई, दण्ड दिने कर्तव्य पनि राज्यको हुन्छ । जुन व्यक्ति मारिन्छ त्यस्तो मृतकका स्वजनको वैध अपेक्षा भनेको दोषीलाई कानूनबमोजिम कारवाही भई सजाय भोगेको हेर्ने रहन्छ । त्यो अपेक्षाको परिपूर्ति गर्ने दायित्व पनि राज्य र त्यसभित्रको प्रहरी, सरकारी वकिल जस्ता अङ्गबाट हुनुपर्ने ।	४९८
१२.	९३६८ संयुक्त करारबमोजिम गरिपाउँ	प्रदिपराज पाण्डे विरुद्ध कर्मलक्ष्मी कंशाकार	- प्राकृतिक, कानूनी कारणले, करार गर्ने पक्षहरूको काबुबाहिरको परिस्थितिबाट करारको सर्त पूरा हुन नसक्ने भएको अवस्थामा Frustration को सिद्धान्त लागू हुने । - Frustration को सिद्धान्तअनुसार करार पूरा गर्न कानूनी परिवर्तन भई करार नै गैरकानूनी भएमा, करारको विषयवस्तु नष्ट भएमा, करार गर्ने व्यक्तिको मृत्यु भएको परिस्थिति वा घटनुपर्ने खास घटना नघटेको अवस्था भएमा मात्र करारको पालना गर्न पक्ष बाध्य नहुने ।	५१०

१३.	९३६९ संयुक्त बन्दीप्रत्यक्षीकरण	मो.अजिज खाँ विरुद्ध जिल्ला प्रहरी कार्यालय, सर्लाहीसमेत	- सामान्यतया नेपाली नागरिकले आफ्नो मौलिक हक र साम्प्रतिक हक जीवनको उत्तरार्धमा मात्र भोग गर्ने नभई कतिपय मौलिक हक जन्मेदेखि नै तथा बालिग भएपछि अझ सक्रिय भई उपभोग गर्ने गरेको पाइने। - फैसला कार्यान्वयनको कुरामा निर्विवाद शङ्का रहित प्रमाणको मापदण्ड ग्रहण गर्न नसकिने हुँदा कार्यान्वयनकर्ताबाट प्रस्तुत सन्तोषजनक प्रमाणलाई खण्डन हुने गरी प्रति प्रमाण पुर्‍याउने भार (reverse burden of proof) निवेदकउपर रहने।	५२४
१४.	९३७० संयुक्त प्रतिषेध / उत्प्रेषण / परमादेश	लक्ष्मी इन्टरकन्टिनेन्टल प्रा.लि.समेत विरुद्ध नेपाल सरकार	आर्थिक प्रस्ताव एउटा मात्र खोलिने भन्दैमा त्यो खोलिएको आर्थिक प्रस्ताव नेपाल सरकारले स्वीकार गर्नु नै पर्छ भन्ने होइन, अपितु सम्झौता हुँदा निजी लगानीसम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा १४ ले खोलिनु पर्ने भनी उल्लेख गरेका कुराहरुमा सर्वसाधारणको हितमा नभए सरकारले सम्झौता गर्न इन्कार गर्न पनि सक्छ। प्रतिस्पर्धा हुँदा अन्ततः कोही कोही एक जना त हुन पुग्छ नै प्रतिस्पर्धा हुँदै अन्तमा एक जना रह्यो भन्दैमा उसले जे प्रस्ताव गर्छ त्यसलाई स्वीकार्न सरकार बाध्य हुन्छ भन्न नमिल्ने।	५२९
१५.	९३७१ संयुक्त निर्णय दर्ता बदर दर्ता हक कायम	प्रकाश पाण्डे विरुद्ध बुद्धिमाया श्रेष्ठसमेत	- कुनैपनि जग्गासम्बन्धी मुद्दाको विवादमा हकदैया, हदम्याद र हकको स्रोतको विवेचना हुन जरुरी हुन्छ। आयकर अदालतको कार्यबाट कुनै जग्गामा कसको हक पुगेको छ छैन भनी हेरिने कार्य हुन नसक्ने। - आफ्नो हक कायम भएको जग्गा हो र त्यस्तो जग्गा अरु कसैले दर्ता गराएको	५४९

			रहेछ भने जग्गा पजनीका १७ नं. समेतको आधारमा दूषित दर्ता भएका मितिले ६ महिनाभित्र नालेस गर्नुपर्ने ।	
१६.	९३७२ संयुक्त उत्प्रेषण / परमादेश	रविना थापा भुजेल विरुद्ध पुनरावेदन अदालत, पोखरासमेत	साधारण क्षेत्राधिकारको अवलम्बन गर्ने सिलसिलामा भएका त्रुटिलाई सच्याउन कानूनबमोजिमको मार्ग नभएमा वा कानूनले अवरुद्ध गरेमा त्यसलाई असाधारण अधिकारको दुहाई माग्नै कोही अदालतमा शरण पर्दछ भने अदालतले शरणको मरण गर्दैन । त्यस्ता प्रत्यक्ष त्रुटिपूर्ण कार्य गर्नबाट रोक्न, भइसकेका कार्य बदर गरी हक अधिकारको सुनिश्चितताको लागि उपयुक्त आदेश जारी गर्ने असाधारण अधिकार क्षेत्र यस अदालतलाई संविधानले नै दिएको पाइने ।	५४७
१७.	९३७३ संयुक्त परमादेश	शोभाचन्द्र मिश्र विरुद्ध स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय, रामशाहपथ, काठमाडौंसमेत	स्वास्थ्य सेवा जस्तो संवेदनशील र अत्यावश्यकीय सेवाअन्तर्गतको कर्मचारी भएको देखिन्छ । निवेदक कर्मचारीले सरकारले खटाएको कार्यालयमा गई स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्नुपर्नेमा सुरुवा भएको करिब तीन महिनासम्ममा पनि बरबुझारथ नगरी स्वास्थ्य सेवा जस्तो अत्यावश्यक सेवामा आलटाल गरी सुरुवा भएको कार्यालयमा नगई आफ्नो कर्तव्य पूरा नगर्ने तर सुरुवा भएको करिब तीन महिनापछि केवल पत्र बुझेको मितिलाई आधार लिई रिट निवेदनको माध्यमबाट अधिकारको मात्र खोजी गर्नु न्यायसङ्गत हुने नदेखिने ।	५५६
१८.	९३७४ संयुक्त भ्रष्टाचार	नेपाल सरकार विरुद्ध विनयकुमार गामीसमेत	कार्यालयका पदाधिकारीले जब मन लाग्यो जसरी मन लाग्यो काम गर्ने होइन । कार्यालयमा हुने कामकारवाही एउटा पद्धति र प्रचलनमा आधारित हुन्छ । प्रत्येक कामको कार्यालयमा अभिलेख	५५९

			रहने । कुनै योजनाको कामको कार्यालय आफैँले अनुगमन र निरीक्षण गर्न सक्तैन भन्ने देखिन्छ भने त्यस्तो आयोजना सञ्चालन गर्न नहुने कुरामा कार्यालय प्रमुख लगायत सबै सचेत रहनुपर्छ । तर योजना स्वीकृत गरेपछि त्यसलाई ऐन नियमबमोजिम सम्पन्न गराउनका लागि जिम्मेवार कर्मचारीहरूले आफ्नो दायित्वलाई इमानदारीपूर्वक निर्वहन गर्नुपर्ने ।	
१९.	९३७५ संयुक्त मोही बेदखली	सन्तराम अहीर विरुद्ध गंगाराम अहीर	प्रतिवादी प्रत्यर्थीले मोही बेदखली गरेको स्पष्ट देखिएको अवस्थामा वादी दाबी पुग्न नसक्ने गरी भएको सुरु भूमिसुधार कार्यालय, बाँकेको मिति २०६२।२।२९ को फैसला, त्यसैलाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, नेपालगन्जको मिति २०६७।१२।१६ को फैसलासमेत मिलेको नदेखिँदा ती दुवै फैसला उल्टी भई प्रतिवादी प्रत्यर्थीले मोही बेदखली गरेको हुँदा प्रत्यर्थीलाई भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा ३२ को उपदफा (१) (क) (ख) बमोजिम रु.१०००।- जरिवाना भई ऐ. ३२(२) (क) बमोजिम वादीलाई फेरि भोगचलन गर्न दिनु भनी विपक्षी जग्गाधनीका नाममा निर्देशसमेत गर्ने ।	५८४

यी सारसङ्क्षेप नेकाप प्रयोगकर्ताको सुविधाका लागि मात्र हुन्, उद्धरण गर्नका लागि होइनन् ।

– सम्पादक

निर्णय नं. १३५७

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री गिरीश चन्द्र लाल
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
आदेश मिति : २०७१।५।५
०६७-WS-००७४

विषय:- उत्प्रेषण

निवेदक : काठमाडौं जिल्ला का.म.न.पा. वडा नं. ३२
अनामनगर बस्ने अधिवक्ता लालबहादुर बस्नेत
विरुद्ध

विपक्षी : नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री, प्रधानमन्त्री तथा
मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरबारसमेत

- बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा जम्मा भएको निक्षेप रकम, ती संस्थाहरूले आर्जन गरेको मुनाफा, आपसी प्रतिस्पर्धा, राष्ट्र बैंकको निर्देशन, देशको अर्थतन्त्रको अवस्थासमेतका आधारमा इजाजत प्राप्त बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले निक्षेप सङ्कलनमा दिने ब्याजदर र कर्जा लगानीमा लिने ब्याजदर कायम गर्ने गरेको पाइने।

(प्रकरण नं. २)

- बैंक तथा वित्तीय संस्थाले ब्याजदर निर्धारण सम्बन्धमा राष्ट्र बैंकले समय समयमा जारी गर्ने निर्देशनको परिपालना गर्नुको साथसाथै ग्राहकहरूको आर्थिक

हकहितलाई समेत मध्यनजर राख्नुपर्दछ। त्यस्तै ऋण सम्झौतापत्रमा उल्लेख गरेको ब्याजदरलाई वृद्धि गर्नुपर्ने भएमा सम्बन्धित ग्राहकसँग छलफल गरी ग्राहकको सहमति लिने परिपाटीको विकास गर्नु सैद्धान्तिक र व्यावहारिक दुवै दृष्टिकोणले उपयुक्त हुन्छ। प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तअनुसार कसैको कुनै निर्णयबाट असर पर्ने पक्षलाई निर्णय गर्नु अघि आफ्नो विचार व्यक्त गर्ने मौका वा अवसर दिनुपर्ने हुन आउने।

(प्रकरण नं. ४)

- नेपाल राष्ट्र बैंकले ब्याजदर तोक्ने अधिकार प्रत्यायोजन गर्नुको आशय बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले मनोमानी ढङ्गले आफूखुसी ब्याजको दर तोक्न पाउने भन्ने कदापि होइन। वित्तीय स्रोत उपलब्ध गराउने हिसाबले वित्तीय संस्था बाध्यात्मक हुने र ऋण उपभोक्ताको बाध्यतालाई वित्तीय संस्थाले आफ्नो विशेष अधिकार र अवसर सम्झने हो भने अनुकूल आर्थिक वा वित्तीय प्रणालीका लागि त्यस्तो स्थिति राम्रो मान्न नसकिने।
- नेपाल राष्ट्र बैंकले अधिकार प्रत्यायोजन गरेको सीमाभित्र रहेर ब्याजदर कायम गरी बैंक तथा बैंकिङ्ग संस्थाहरूले वित्तीय कारोबार सञ्चालन गर्नुपर्ने हुन आउँछ। यस सम्बन्धमा एकरूपता कायम गर्न र पारदर्शी बैंकिङ्ग कारोबार सञ्चालन गर्न नेपाल राष्ट्र बैंकले समयसमयमा निर्देशनहरू जारी गरेको हुन्छ। ती निर्देशनहरूको परिपालना गर्नु बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको दायित्व हुन आउने।

(प्रकरण नं. ८)

- इजाजतपत्र प्राप्त संस्था र ऋण कारोबार गर्ने ऋणीहरू बीच भएका लिखित, सम्झौता, करार, बचनबद्धता र सहमतिका विपरीत ब्याजदर पुनरावलोकन गर्ने नाममा बीचबीचमा एकतर्फीरूपमा आफूखुसी मनोमानी ढङ्गले नयाँ ब्याजदर तय गर्ने कार्यबाट सिर्जित थप दायित्व ऋणीले तिर्न बुझाउन सक्छ वा सक्दैन भन्ने कुरा विचारणीय हुन जान्छ । नीतिगत रूपमा ब्याज वृद्धि वा परिवर्तन गर्नुअघि ऋण उपभोक्ताका समस्याहरूको सुनुवाइ हुने र सम्बोधन गर्ने प्रयोजनका लागि न्यूनतम संवादको वा अग्रिम जानकारीको संस्कृति निर्माण गर्नुपर्ने देखिँदा गुनासो सुन्ने संयन्त्रलाई औपचारिक रूप दिई उपचार प्रदान गर्न सक्ने व्यवस्था पनि स्थापित हुन जरूरी देखिने ।

(प्रकरण नं. ११)

निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ताहरू लालबहादुर बस्नेत, खम्मबहादुर खाति र नरबहादुर खड्का
विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता मानबहादुर कार्की, विद्वान् अधिवक्ताहरू प्रेम प्रसाद पाण्डेय र जुगल किशोर कुशवाहा

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ५१(२) र दफा ८६(२), ४, ३९
- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३
- निरीक्षण तथा सुपरिवेक्षण नियमावली, २०५९
- नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ क, ख, ग, घ

दफा ४७(१)(२)(३)(४)

- कारवाहीसम्बन्धी विनियमावली, २०६४

फैसला

न्या.कल्याण श्रेष्ठ : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र धारा १०७(१) (२) बमोजिम यस अदालतमा दर्ता हुन आएको प्रस्तुत रिटको सङ्क्षिप्त तथ्य एवम् ठहर यसप्रकार रहेको छ :

नेपाल राष्ट्र बैंकको इजाजतपत्र लिई हाल सञ्चालनमा रहेका विभिन्न बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले आफ्नो कारोबार सञ्चालन गर्ने क्रममा निक्षेप लिने तथा लगानी गर्ने कर्जाको सम्बन्धमा नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ को दफा ३०(च) ले गभर्नरले वाणिज्य बैंक तथा वित्तीय संस्थामा रहेको निक्षेप तथा कर्जाको ब्याजदर सम्बन्धमा आवश्यक नीति निर्धारण गर्ने तथा प्रतिस्पर्धात्मक बजारको अवस्थालाई विचार गरी निर्धारण गरेको ब्याजदरलगायतका अन्य सेवा सुविधाहरूको सम्बन्धमा देखिएको नकारात्मक प्रभावको कारण नेपाल राष्ट्र बैंकबाट स्पष्ट नीति निर्देशन नभएको स्पष्ट छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले ग्राहकहरूको हित संरक्षणलाई ध्यानमा राखी निक्षेपमा दिइने ब्याज, ऋणीबाट असुल गर्ने ब्याज, हर्जाना ब्याज, व्यवस्थापन शुल्क, सेवा शुल्कलगायतका शुल्कका बारेमा स्पष्ट, सरल र बुझ्न सकिने गरी सूचना तथा जानकारी प्रदान गर्नुपर्ने दायित्व र कर्तव्यबाट राष्ट्र बैंक पन्छिएको देखिन्छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूसँग सम्बन्धित निक्षेपकर्ता, ऋणी तथा धितो/जमानत लिने दिने पक्षले पालना गर्नुपर्ने गरी बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट विभिन्न सर्त बन्देज, करार, सम्झौताबमोजिम कार्यान्वयनको सिलसिलामा दुवै पक्ष विश्वस्त हुनुपर्नेमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले एकतर्फीरूपमा ब्याज निर्धारण गरी जनविश्वास गुमाएको छ ।

देशको मेरुदण्डको रूपमा रहेको अर्थतन्त्रको दिगो विकासको लागि बैंक तथा वित्तीय संस्था बैंकिङ्ग तथा वित्तीय क्षेत्रको स्थायित्व र तरलतालाई प्रवर्द्धन गर्न स्वस्थ र सक्षम भुक्तानी प्रणालीको विकास गरी सर्वसाधारणको विश्वसनीयता अभिवृद्धि गर्न नेपाल राष्ट्र बैंकले बैंकिङ्ग तथा वित्तीय प्रणाली निरीक्षण, सुपरिवेक्षण नियमन तथा अनुगमन प्रणालीमा विशेष ध्यान दिन अनिवार्यता देखी विधायिकाले नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन (संशोधनसहित) २०५८ को दफा २९, ३०(१)(च) मा वाणिज्य बैंक तथा वित्तीय संस्थामा रहेको निक्षेप तथा कर्जाको ब्याजदर सम्बन्धमा आवश्यक नीति निर्धारण गर्ने अधिकार नेपाल राष्ट्र बैंकका गभर्नरको काम, कर्तव्य र अधिकारभित्र राखेको छ । त्यसको साथै बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ५१(१) मा इजाजत प्राप्त संस्थाले कर्जामा लिने र निक्षेपमा दिने ब्याजदर राष्ट्र बैंकले तोकिदिएबमोजिम हुनेछ भन्ने व्यवस्था भएकामा सोही दफा ५१ को उपदफा २ मा वित्तीय कारोबारलाई प्रतिस्पर्धात्मक ढङ्गबाट सञ्चालन गर्न गराउन आवश्यक देखेमा त्यस्तो ब्याजदर निर्धारण गर्ने अधिकार राष्ट्र बैंकले इजाजत प्राप्त संस्थालाई प्रत्यायोजन गर्न सक्नेछ भन्ने व्यवस्था मुताविक राष्ट्र बैंकले आफूले निर्वाह गर्नुपर्ने दायित्व क्षेत्राधिकार प्रयोग नगरी बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई उक्त अधिकार प्रत्यायोजन गरेबाट इजाजत प्राप्त संस्थाले कर्जा वा निक्षेपमा लिने वा दिने ब्याजको दर र ब्याज लाग्ने तरिका इजाजत प्राप्त संस्थाले एकलौटीरूपमा निर्धारण गर्ने गरेकाले सोबाट निवेदकको संविधान प्रदत्त स्वतन्त्रताको हक, समानताको हक, सम्पत्तिको हकमा प्रतिकूल असर परेकाले बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ५१(२) र दफा ८६(२) नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा १२, १३, १९ सँग बाझिएकाले उक्त दफाहरू

उत्प्रेषणका आदेशले बदर गरिपाउँ, बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ५१(२) र ८६(२) को प्रावधान नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८मा राखिपाउँ र बैंक तथा वित्तीय संस्थामा रहेको निक्षेप तथा कर्जाको ब्याजदरमा सेवाग्राहीलाई निश्चित प्रतिशत तोक्न नेपाल राष्ट्र बैंकको नाममा परमादेशसहितको जो चाहिने आदेश जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालतसमक्ष पेस गरेको रिट निवेदनपत्र ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएको मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र विपक्षीहरूले लिखित जवाफ पेस गर्नु र विषयवस्तुको गम्भीरताबाट प्रस्तुत निवेदन चाँडो किनारा गर्नुपर्ने देखिँदा अग्राधिकार दिनु भनी यस अदालतबाट मिति २०६८।३।२९ मा भएको आदेश ।

रिट निवेदकले यस विभागको के कुन काम कारवाहीबाट निवेदकको संविधान प्रदत्त मौलिक हक अधिकार हनन् भएको हो स्पष्ट नखुलाई विपक्षी बनाएकाले यस विभागलाई विपक्षी बनाउनुपर्ने कारण देखिँदैन । रिट निवेदकको मागदाबी बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ विपरीत बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले कार्य गरेको भनी उल्लेख गरेकामा यस विभागले उपर्युक्त ऐनअनुसार कार्य गर्ने नभई सहकारी ऐन, २०४८ अनुसार कार्य गर्ने हुँदा यस विभागलाई विपक्षी बनाइ दायर गरिएको रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्ने व्यहोराको विपक्षी सहकारी विभागबाट पेस गरिएको लिखित जवाफ ।

बैंक तथा वित्तीय संस्थाको सर्वसाधारणप्रति विश्वसनीयता बढाउन तथा अनियमित तवरले सञ्चालन भएका बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई यस बैंकको नियमन र निरीक्षणको मापदण्डभित्र रही चलाउन नेपाल राष्ट्र बैंक निरीक्षण तथा सुपरीवेक्षण विनियमावली, २०५९ बैंक तथा वित्तीय संस्थाको

शीघ्र सुधारात्मक कारवाहीसम्बन्धी विनियमावली, २०६४ जारी गरी सोहीअनुरूप बैंक तथा वित्तीय संस्थाको नियमन तथा निरीक्षण भइरहेको छ । त्यस्तै यस बैंकले विभिन्न समयमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाको न्यूनतम पुँजीकोष, कर्जा/सापटको वर्गीकरण, कर्जा नोक्सान, एकल ग्राहक तथा क्षेत्रगत कर्जा सापट र सुविधा सीमा निर्धारण लेखा नीति तथा वित्तीय विवरणको ढाँचालगायतका विषयमा एकीकृत निर्देशन जारी गरिएको छ, बैंक तथा वित्तीय संस्था स्थापना गर्दा पुर्याउनु पर्ने पुँजीलगायतका विषयहरूलाई नियमित गर्न बैंक/वित्तीय संस्था स्थापना एवम् वित्तीय कारोबार गर्ने इजाजतपत्रसम्बन्धी नीतिगत एवम् प्रक्रियागत व्यवस्था, २०६३ सालदेखि नै लागू रहेको छ । विदेशी विनियमलाई नियमित गर्न विदेशी विनियम (नियमित गर्ने) ऐन, २०१९ अन्तर्गत ५४० भन्दा बढी परिपत्र जारी गरिएको छ । इजाजतप्राप्त संस्थाले निक्षेपमा दिने र कर्जा तथा सापटमा लिने ब्याजदर ब्याज गणना विधि हर्जाना लगाउने विधि, सेवा शुल्क र कमिसन दर इजाजतपत्र प्राप्त संस्थाले निर्णय गराई लागू गर्नुपर्ने र निक्षेपमा प्रदान गर्ने प्रकाशित ब्याजदरमा शून्य दशमलव पाँच प्रतिशत विन्दुसम्म बढाउन र कर्जाको हकमा प्रकाशित ब्याजदर भन्दा बढी दर कायम गर्न नपाउने नीतिगत व्यवस्था रहेको छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाले निक्षेपमा दिने र कर्जा तथा सापटमा लिने ब्याजदर सर्वसाधारणको जानकारीको लागि पत्रपत्रिकामा समेत प्रकाशन गर्नुपर्ने व्यवस्था राष्ट्र बैंकले मिलाएकाले त्यस्तो पारदर्शी व्यवस्थाको अधीनमा रही सम्बन्धित व्यक्तिले आफ्नो रोजाइ र चाहनाअनुरूप आफूलाई सुरक्षित बनाई बैंकसँग कारोबार गर्न सक्ने व्यहोरा स्पष्ट छ । यस बैंकले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले निक्षेपमा दिने र कर्जामा लिने ब्याजदरको अन्तर २०५०।५।६ मा ६ प्रतिशत र २०५५।३।३२ मा यसलाई घटाएर ५ प्रतिशतभन्दा बढी हुन नहुने व्यवस्था गर्न निर्देशन

जारी गरेको थियो । यस व्यवस्थाको नियमित अनुगमनसमेत भइरहेकामा अधिकांश बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको ब्याजदर अन्तर ५.० प्रतिशत भन्दा कम देखिएको अवस्थामा निर्देशनमार्फत यस्तो व्यवस्था कायम गरिरहन अन्तर्राष्ट्रिय परिवेश उदारीकरण तथा खुला बजारको सैद्धान्तिक अवधारणासमेतको आधारमा आवश्यक नदेखिएकाले २०५९।३।३२ देखि लागू हुने गरी यस्तो व्यवस्था निर्देशनमार्फत हटाइएको हो । ब्याजदर अन्तरसम्बन्धी अनुगमन यस बैंकबाट नियमितरूपमा भइरहेको छ र हालसम्म उपलब्ध ब्याजदर विवरणअनुसार बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको ब्याजदर अन्तर ५ प्रतिशतभन्दा कम नै रहेको देखिएको छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाका ग्राहकहरूको हित संरक्षण गर्न र ती संस्थाहरूले प्रदान गर्ने सेवा तथा सेवा शुल्कसम्बन्धी मार्गदर्शन, २०६७ मिति २०६७।९।९ मा जारी गरिएको र सो सम्बन्धमा अनुगमन तथा सुपरिवेक्षण भइरहेको छ । उल्लेखित तथ्य एवम् आधार र कारणबाट रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको विपक्षी नेपाल राष्ट्र बैंक केन्द्रीय कार्यालय ऐ. सञ्चालक समिति ऐ. का गभर्नरसमेतका तर्फबाट पेस गरिएको लिखित जवाफ ।

नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ को दफा ३० को उपदफा (१) को खण्ड (च) मा वाणिज्य बैंक तथा वित्तीय संस्थामा रहेको निक्षेप तथा कर्जाको ब्याजदरसम्बन्धमा आवश्यक नीति निर्धारण गर्ने, बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ५१ को उपदफा (२) मा उपदफा (१) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए पनि वित्तीय कारोबारलाई प्रतिस्पर्धात्मक ढङ्गबाट सञ्चालन गर्न गराउन आवश्यक देखेमा त्यस्तो ब्याजदर निर्धारण गर्ने अधिकार नेपाल राष्ट्र बैंकले इजाजत प्राप्त संस्थालाई प्रत्यायोजन गर्नसक्नेछ र दफा ८६ (२) मा दफा ५१(२) को अधीनमा रही इजाजतपत्र प्राप्त संस्थाले कर्जा वा निक्षेप लिने वा दिने

ब्याजदर र ब्याज लाग्ने तरिका इजाजत प्राप्त संस्थाले तोकेबमोजिम हुनेछ भन्ने कानूनी व्यवस्थाबमोजिम र नेपाल राष्ट्र बैंकबाट कानूनबमोजिम ब्याजदर निर्धारण भएको विषयमा यस मन्त्रालयसमेतलाई विपक्षी बनाई दिएको रिट निवेदन खारेजभागी छ भन्ने व्यहोराको विपक्षी अर्थ मन्त्रालयबाट पेस भएको लिखित जवाफ ।

निवेदकले आफ्नो निवेदनमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाको ब्याजदर पुनः निर्धारण गर्ने कार्यमा नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद् एवम् मेरो के कस्तो संलग्नता रहेको छ भन्ने सम्बन्धमा कुनै कुरा उल्लेख गर्न सक्नु भएको छैन । विपक्षीनै कायम गर्न नमिल्ने नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद् एवम् मलाई विपक्षी कायम गरी दिएको निवेदन प्रथम दृष्टि मै खारेजभागी छ । जहाँसम्म ब्याजदर निर्धारण गर्ने अधिकार प्रत्यायोजनसम्बन्धी विषय छ तत्सम्बन्धमा बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ५१(२) मा वित्तीय कारोबारलाई प्रतिपर्धात्मक ढङ्गबाट सञ्चालन गर्न गराउन आवश्यक देखेमा त्यस्तो ब्याजदर निर्धारण गर्ने अधिकार राष्ट्र बैंकले इजाजत प्राप्त संस्थालाई प्रत्यायोजन गर्न सक्नेछ भन्ने व्यवस्था रहेको र सोही आधारमा नेपाल राष्ट्र बैंकबाट अधिकार प्रत्यायोजन भएको भनी निवेदकले आफ्नो निवेदनमा उल्लेख गर्नुभएको हुँदा सोबमोजिम भए गरेको काम कारवाहीलाई कानूनबमोजिम कै मान्नुपर्ने भई अन्यथा भन्न मिल्ने देखिँदैन । बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ५१(२) र ८६(२) को व्यवस्था अन्तरिम संविधानको धारा १२, १३, १९ सँग बाझिएको भनी लिएको दाबी सम्बन्धमा आधारयुक्त कारण निवेदनमा खुलाउन सकेको छैन । निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुन नसक्ने भएकाले रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको विपक्षी नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद् एवम् प्रधानमन्त्रीले पेस गरेको लिखित जवाफ ।

रिट निवेदकले रिट निवेदनमा उठाएको ब्याजदरको प्रश्न यस मन्त्रालयसँग सम्बन्धित छैन । यस मन्त्रालयसँग असम्बन्धित विषयमा यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाउनु उपयुक्त हुँदैन । यस मन्त्रालयको के कस्तो कार्य वा निर्णयले रिट निवेदकलाई के कस्तो पिर मर्का तथा अन्याय पर्न गएको हो सो कुराको किटान गर्नसक्नु भएको छैन । निवेदनमा उठाएको ब्याजदरको विषय र बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ लागू गर्ने निकाय यस मन्त्रालय होइन । रिट निवेदन खारेजयोग्य छ भन्ने व्यहोराको विपक्षी कृषि तथा सहकारी मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

प्रस्तुत रिट निवेदन पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेस भई रिट निवेदक अधिवक्ता लालबहादुर बस्नेत र रिट निवेदकबाट विद्वान् अधिवक्ताहरु खम्मबहादुर खाति र नरबहादुर खड्काले इजाजतप्राप्त बैंक तथा वित्तीय संस्थाले ग्राहकसँग कर्जाको कारोबार गर्दा आफ्नो संस्थाको हित हेर्नुका साथ साथै ग्राहकको हितलाई पनि विचार गर्नुपर्ने हुन आउँछ । कर्जा कारोबार गर्दा सेवाग्राहीहरूसँग भए गरेका लिखित सम्झौता, करार, सहमतिलाई विभिन्न बहाना बनाई बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरुले आफूखुसी कर्जाको ब्याजदर वृद्धि गरी ग्राहकहरु प्रति अन्याय गरिरहेका छन् । यस्तो प्रवृत्तिलाई तुरुन्त अन्त्य गरिनुपर्दछ । नेपाल राष्ट्र बैंक देशको केन्द्रीय बैंक भएकाले देशभरिका बैंक तथा वित्तीय संस्थाले गर्ने कर्जा कारोबारलगायत सम्पूर्ण वित्तीय कारोबारको अनुगमन सुपरिवेक्षण नियन्त्रण गर्ने कार्य गर्दछ । नेपाल राष्ट्र बैंकको यस्तो अनुगमन, सुपरिवेक्षण, नियन्त्रण गर्ने कार्यहरु प्रभावकारी नभएको कारणले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरुले मनोमानी ढङ्गले ग्राहकउपर आर्थिकभार वृद्धि गरिरहेका छन् । बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ५१(२) र दफा ८६(२) ले बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई आफूखुसी

ब्याजदर तोक्न अधिकार प्रत्यायोजित गरी स्वतन्त्र छाडिदिएको कारणले ग्राहकहरू मर्कामा परेका छन् । उक्त उल्लेखित दफा ५१(२) र दफा ८६(२) नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२, १३, १९ का व्यवस्थासँग बाझिएका छन् । तसर्थ उक्त दफा ५१(२) र दफा ८६(२) बदरयोग्य रहेका छन् । बैंक तथा वित्तीय संस्थाले दिने लिने ब्याजदर सम्बन्धमा बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ मा राखिएको प्रावधान पर्याप्त भएन । तत् प्रावधान सम्बन्धमा नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ मा नै राखिनु पर्दछ भनी बहस गर्नुभयो ।

विपक्षी नेपाल सरकारको तर्फबाट विद्वान् उप-न्यायाधिवक्ता मानबहादुर कार्कीले बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ देशले अपनाएको उदार अर्थनीतिको परिणाम स्वरूप आएको हो । नेपाल राष्ट्र बैंकबाट बैंक तथा वित्तीय संस्थामा ब्याजदरमानियन्त्रण गर्ने र सोसम्बन्धी स्वायत्तता वित्तीय संस्थालाई नदिने हो भने वित्तीय लचकता समाप्त हुन्छ र अर्थतन्त्रको गतिशीलता समाप्त हुन्छ । यो प्रतिस्पर्धात्मक बजारको सिद्धान्तको सहयोगी उपायको रूपमा आएको हो । कारोबारमा जोखिमअनुसार ब्याजदर निर्धारण गर्ने छुटसम्बन्धित संस्थालाई दिनुपर्ने हुन्छ । निवेदकले उठाएका मागहरू जायज किसिमका छैनन् । रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी बहस गर्नुभयो ।

त्यस्तै विपक्षी नेपाल राष्ट्र बैंक केन्द्रीय कार्यालयका तर्फबाट विद्वान् अधिवक्ताहरू प्रेम प्रसाद पाण्डेय र जुगल किशोर कुशवाहाले नेपाल राष्ट्र बैंक देशको केन्द्रीय बैंक भएको कारणले इजाजत प्राप्त बैंक तथा वित्तीय संस्थाको काम कारवाहीको नियमन र नियन्त्रण गर्ने कार्य गर्दछ । बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ५१(२) र दफा ८६(२) ले इजाजत प्राप्त संस्थालाई कर्जा र निक्षेपमा संस्थाले लिने र दिने ब्याजको दर तोक्न

सक्ने अधिकार दिएको छ । त्यसको साथसाथै नेपाल राष्ट्र बैंकबाट बेला बेलामा निर्देशनहरू पनि जारी गर्ने गरिएको छ । हाल कर्जा प्रवाह गर्दा संस्थाले लिने ब्याज र निक्षेप सङ्कलनमा दिने ब्याजको अन्तर ५ प्रतिशत हुने भनी निर्देशन जारी गरेको छ । राष्ट्र बैंक स्वयम्ले सबै कारोबारको लागि एउटै ब्याजदर तोक्ने कुराले अर्थतन्त्रलाई टेवा दिन सक्दैन । ऋण लिने दिने करारीय कुरा भएकाले यस्तो कारोबारको सम्बन्धमा प्रत्यायोजित अधिकारको वैधताको प्रश्न आउन सक्तैन । ऋणीलाई संस्थाको ब्याजदरसम्बन्धी कुराले कुनै असर परेको अवस्था निवेदनमा चित्रित छैन । ब्याजदर निर्धारणमा व्यापक विचलन आएको अवस्थामा राष्ट्र बैंकले हस्तक्षेपकारी भूमिका निर्वाह गर्न सक्दछ । प्रचलित कानूनले सो अधिकार दिएकै छ । यसकारण रिट निवेदकले माग गरेबमोजिम दफा ५१(२) वा दफा ८६(२) बदर गरिरहनुपर्ने अवस्था छैन । साथै नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ मा तत्काल संशोधन गर्नुपर्ने अवस्था पनि छैन भनी बहस गर्नुभयो ।

उपर्युक्तबमोजिम निवेदक तथा विपक्षी दुवै पक्षद्वारा प्रस्तुत भएको बहस जिकिर सुनियो । सर्वप्रथम निवेदकको मागदाबी हेर्दा नेपाल राष्ट्र बैंकबाट इजाजतपत्र लिई सञ्चालित बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले निक्षेपमा दिइने ब्याज ऋणीबाट असूल गर्ने ब्याज, हर्जाना ब्याज इत्यादि शुल्कका बारेमा स्पष्ट, सरल र बुझ्न सकिने गरी जानकारी दिने दायित्वबाट राष्ट्र बैंक पन्छिएको छ, ऋणी तथा धितो/जमानत लिने दिने पक्षले पालना गर्नुपर्ने गरी बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट विभिन्न सर्त बन्देज, करार सम्झौता सम्पन्न भए गरेकामा सोविपरीत बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले एकतर्फीरूपमा ब्याज वृद्धि गरेका छन् । बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ५१(२) र ८६(२) बमोजिम इजाजत प्राप्त संस्थालाई ब्याजदर निर्धारण गर्ने अधिकार नेपाल राष्ट्र बैंकले

प्रत्यायोजन गरेबाट ती संस्थाहरूले ग्राहकहरूलाई थाहा नदिई एकतर्फीरूपमा बीचबीचमा आफूखुसी ब्याजदर निर्धारण गरिरहेका हुनाले उक्त दफा ५१(२) र दफा ८६(२) नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२, १३, १९ सँग बाझिएकाले उक्त दफा ५१(२) र दफा ८६(२) उत्प्रेषणका आदेशले बदर गरिपाउँ। बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ मा उल्लेखित दफा ५१(२) र ८६(२) लाई नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ मा राखिपाउँ र निक्षेप तथा कर्जाको ब्याजदरमा सेवाग्राहीलाई निश्चित प्रतिशत तोक्न नेपाल राष्ट्र बैंकको नाममा परमादेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदन माग रहेको देखिन्छ।

विपक्षीमध्येको नेपाल राष्ट्र बैंकबाट पेस गरिएको लिखित जवाफमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाले निक्षेपमा दिने र कर्जा तथा सापटमा लिने ब्याजदर सर्वसाधारणको जानकारीको लागि पत्र पत्रिकामा प्रकाशित गर्नुपर्ने व्यवस्था मिलाइएको, इजाजतप्राप्त संस्थाले निक्षेपमा दिने र कर्जा तथा सापटमा लिने ब्याजदर, ब्याज गणना विधि, हर्जाना लगाउने विधि, सेवा शुल्क, कमिशन दर इजाजतप्राप्त संस्थाले निर्णय गराई लागू गर्नुपर्ने, बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई नेपाल राष्ट्र बैंकको नियमन र निरीक्षणको मापदण्डभित्र रही चलाउन नेपाल राष्ट्र बैंक निरीक्षण तथा सुपरिवेक्षण विनियमावली, २०५९, बैंक तथा वित्तीय संस्थाको शीघ्र सुधारात्मक कारवाहीसम्बन्धी विनियमावली, २०६४ जारी गरिएको छ। हाल यस्ता बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले निक्षेपमा दिने र कर्जामा लिने ब्याजदरको अन्तर ५ प्रतिशत भन्दा कम नै रहेको छ। बैंक तथा वित्तीय संस्थाका ग्राहकहरूको हित संरक्षण गर्न र ती संस्थाहरूले प्रदान गर्ने सेवा तथा सेवा शुल्कसम्बन्धी मार्गदर्शन, २०६७ जारी गरिएको छ भन्नेसमेत व्यहोराको जवाफ पेस गरेको देखिन्छ।

प्रस्तुत रिट निवेदन मागका सन्दर्भमा निम्न

प्रश्नहरूको विवेचना गर्नु प्रासङ्गिक देखिएको छ :

- (क) इजाजत प्राप्त बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले आफ्ना ग्राहकहरूलाई निक्षेपमा दिने र कर्जामा लिने ब्याजदर के कति रहेको छ र ती इजाजतप्राप्त संस्थाहरूले ब्याजदर एकतर्फीरूपमा बढाउने काम गर्छन् कि गर्दैनन् ?
- (ख) नेपाल राष्ट्र बैंकले इजाजत प्राप्त संस्थाहरूले निर्धारण गर्ने ब्याजदरसम्बन्धमा के कस्तो नियन्त्रण र सुपरिवेक्षण गर्ने काम गर्दछ ?
- (ग) बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ५१(२) र ८६(२) को व्यवस्था संविधानको धारा १२, १३ र १९ सँग बाझिएको छ, छैन ?
- (घ) रिट निवेदन मागबमोजिम आदेश जारी गर्नुपर्ने हो, होइन ?

२. सर्वप्रथम पहिलो प्रश्नलाई विचार गरी हेर्दा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू स्थापना गर्नका लागि बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ४ बमोजिम नेपाल राष्ट्र बैंकबाट पूर्व स्वीकृति लिनुपर्ने हुन्छ र वित्तीय कारोबार गर्न चाहने बैंक तथा वित्तीय संस्थाले सोही ऐनको दफा ३९ अनुसार राष्ट्र बैंकबाट इजाजत लिनुपर्दछ। नेपाल राष्ट्र बैंकबाट क, ख, ग वा घ वर्गको इजाजत प्राप्त गरेपछि ती इजाजत प्राप्त संस्थाले सोही ऐनको दफा ४७(१)(२)(३)(४) अनुसार वित्तीय कारोबार गर्न पाउँछन्। बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले ग्राहकहरूलाई विभिन्न बैंकिङ सुविधा दिएर, ग्राहकहरूको बचत रकमको सुरक्षा गरेर ग्राहकहरूलाई विभिन्न थरीका कर्जा उपलब्ध गराएर, ग्यारेन्टी बसेर, विभिन्न क्षेत्रमा लगानी गरेर प्राप्त हुने ब्याज रकम र नाफाबाट इजाजत

प्राप्त संस्थाहरूले सञ्चालन खर्च प्राप्त गर्दछन् । यी संस्थाहरूले निक्षेपमा प्रदान गर्ने ब्याजदर र कर्जामा लिने ब्याजदर बेलाबेलामा फेरबदल भइरहेको पाइन्छ । ती बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा जम्मा भएको निक्षेप रकम, ती संस्थाहरूले आर्जन गरेको मुनाफा, आपसी प्रतिस्पर्धा, राष्ट्र बैंकको निर्देशन, देशको अर्थतन्त्रको अवस्थासमेतका आधारमा इजाजत प्राप्त बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले निक्षेप सङ्कलनमा दिने ब्याजदर र कर्जा लगानीमा लिने ब्याजदर कायम गर्ने गरेको पाइन्छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ५१(१) मा ब्याजदर सम्बन्धमा राष्ट्र बैंकले निर्देशन दिन सक्ने उल्लेख भएको छ भने उपदफा (२) मा वित्तीय कारोबारलाई प्रतिस्पर्धात्मक ढङ्गबाट सञ्चालन गर्न गराउन आवश्यक देखेमा त्यस्तो ब्याजदर निर्धारण गर्ने अधिकार राष्ट्र बैंकले इजाजतप्राप्त संस्थालाई प्रत्यायोजन गर्न सक्नेछ भन्ने उल्लेख भएको छ । यस रिटमा इजाजत प्राप्त संस्थालाई विपक्षी नबनाएको हुँदा ती संस्थाहरूको जवाफ थाहा हुन सकेन । तर निवेदकले निवेदन साथ विभिन्न बैंकहरूले लिने दिने गरेको ब्याजदरको विवरण पेस गरेको देखिँदा ब्याजदरमा एकरूपता देखिन आएन ।

३. नेपाल राष्ट्र बैंकको लिखित जवाफ हेर्दा ऋणी र बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू बीच सम्पन्न हुने ऋण सम्झौतापत्रमा उल्लेख भएअनुसार ब्याजदर सेवा शुल्क तथा अन्य प्रावधानहरू लागू हुने गर्दछ । यसरी ऋणी र बैंकबीच भएको लिखित सहमतिविपरीत बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले मनोमानी ढङ्गले एकलौटीरूपमा कर्जाको ब्याजदर वृद्धि गर्ने गरेको सम्बन्धमा राष्ट्र बैंकका डेपुटी गभर्नरको अध्यक्षतामा गुनासो सुनुवाइ इकाई क्रियाशील रहेको र ऋणीलाई सम्झौताविपरीत कुनै किसिमले अनावश्यक भार पार्ने कार्य गरे गराएको खण्डमा गुनासो सुनुवाइ इकाईमा

उजुरीसमेत गर्न पाउने व्यवस्था गरिएको छ । तर ऋणी र बैंकबीच भएको ऋण सम्झौतामा उल्लिखित सर्त तथा बन्देजको परिपालनाको हकमा भने सम्बन्धित पक्ष नै बढी जिम्मेवार हुनुपर्ने हुन्छ । यसका अतिरिक्त करारीय विषयवस्तुमा चित्त नबुझे सोको वैकल्पिक उपचारको माध्यमबाट विवाद समाधान गर्न सकिने प्रचलित कानूनी व्यवस्था हुँदाहुँदै रिट क्षेत्राधिकार आकर्षित हुन सक्दैन भन्नेसमेत व्यहोरा उल्लेख गरेको देखिन आउँछ ।

४. रिट निवेदकले निवेदनमा कुनै खास बैंक वा वित्तीय संस्थाले यसरी एकलौटी ढङ्गले ब्याज बढोत्तरी गरेको भनी किटान गरेको नभई समग्र बैंक तथा वित्तीय संस्थाको काम कारवाहीको बारेमा चित्रण गर्नुभएको परिप्रेक्ष्यमा समग्र बैंक तथा वित्तीय संस्थाकै काम कारवाहीका सन्दर्भमा विश्लेषण गर्नुपर्ने हुन आउँछ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाले ब्याजदर निर्धारण सम्बन्धमा राष्ट्र बैंकले समय समयमा जारी गर्ने निर्देशनको परिपालना गर्नुको साथसाथै ग्राहकहरूको आर्थिक हकहितलाई समेत मध्यनजर राख्नुपर्दछ । त्यस्तै ऋण सम्झौतापत्रमा उल्लेख गरेको ब्याजदरलाई वृद्धि गर्नुपर्ने भएमा सम्बन्धित ग्राहकसँग छलफल गरी ग्राहकको सहमति लिने परिपाटीको विकास गर्नु सैद्धान्तिक र व्यावहारिक दुवै दृष्टिकोणले उपयुक्त हुन्छ । प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तअनुसार कसैको कुनै निर्णयबाट असर पर्ने पक्षलाई निर्णय गर्नुअघि आफ्नो विचार व्यक्त गर्ने मौका वा अवसर दिनुपर्ने हुन्छ । सोको पालना भएको अवस्था देखिएन । निवेदकले निवेदनसाथ कम्प्युटरबाट डाउनलोड गरिएको NIC Bank, NABIL Bank, KUMARI Bank लगायत विभिन्न वाणिज्य बैंकहरूले निक्षेप तथा कर्जा इत्यादिमा दिने लिने गरेका ब्याजदर उल्लेखित भएका कागजातहरू पेस गरेको देखिन्छ साथै निवेदनसाथ संलग्न रहेको भने नेपाल राष्ट्र बैंकले तयार

गरेको आ.व. २०६६।२०६७ सालको SUNRISE, BoK, PRIME, DCBL, NMB, KIST, JANATA, MEGA, RBB, NBB लगायतका विभिन्न बैंकहरूको ब्याजदरसम्बन्धी एकीकृत चार्ट हेर्दा पनि ती बैंकहरूको ब्याजदरमा एकरूपता देखिँदैन बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको प्रतिस्पर्धात्मक अवस्थाको कारणले यस्तो भएको हुनसक्छ । रिट निवेदकले निवेदन व्यहोराको प्रकरण नं. ४ र ५ मा "बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले कर्जा रकमको ब्याजदर दुवै पक्षबीच ऋण लिँदाका बखत भएका लिखत, सम्झौता, करार, बचनबद्धता, सहमतिलाई भङ्ग गर्दै मूल करारमा नै एकतर्फी वृद्धि गर्न सक्ने सर्त राखी सही गर्न लगाउने र पछि एकतर्फी ढङ्गबाट आफूखुसी मनोमानी नयाँ ब्याजदर तयगरी सेवाग्राहीलाई जबर्जस्ती तिर्न बाध्य पार्ने" भनी ती बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको काम कारवाहीमाथि गुनासो व्यक्त गरेको देखिन्छ । यसप्रति सबै बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको ध्यानाकर्षण हुन आवश्यक देखिन्छ ।

५. माथि उल्लिखित दोस्रो प्रश्नमाथि विवेचना गर्दा नेपाल राष्ट्र बैंकले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले निर्धारण गर्ने ब्याजदरको नियन्त्रण र सुपरिवेक्षण गर्ने कार्यका सन्दर्भमा नेपाल राष्ट्र बैंक केन्द्रीय कार्यालयद्वारा पेस गरिएको लिखित जवाफको प्रकरण नं. (ड) मा "इजाजत पत्र प्राप्त संस्थाले निक्षेपमा दिने र कर्जा तथा सापटमा लिने ब्याजदर, ब्याज गणना विधि, हर्जाना लगाउने विधि, सेवा शुल्क र कमिशन दर इजाजतपत्र प्राप्त संस्थाले निर्णय गराई लागू गर्नुपर्ने र निक्षेपमा प्रदान गर्ने प्रकाशित ब्याजदरमा शून्य दशमलव पाँच प्रतिशत विन्दुसम्म बढाउन र कर्जाको हकमा प्रकाशित ब्याजदरभन्दा बढी दर कायम गर्न नपाउने नीतिगत व्यवस्था रहेको" भन्ने उल्लेख गरेको देखिन्छ । त्यस्तै प्रकरण नं. (च) मा "बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले निक्षेपमा दिने र कर्जामा लिने ब्याजदर

अन्तर ५ प्रतिशतभन्दा कम नै रहेको" उल्लेख गरेको देखिन्छ । ऋणी र बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूबीच भएको लिखित सहमतिविपरीत बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले मनोमानी ढङ्गले एकलौटीरूपमा कर्जाको ब्याजदर वृद्धि गर्ने गरेको सम्बन्धमा नेपाल राष्ट्र बैंकको डेपुटी गभर्नरको अध्यक्षतामा गुनासो सुनुवाइ इकाइ क्रियाशील राखिएको र ऋणीलाई सम्झौताविपरीत कुनै किसिमले अनावश्यक भार पार्ने कार्य गरे गराएको खण्डमा गुनासो सुनुवाइ इकाइमा उजुरीसमेत गर्न पाउने व्यवस्था मिलाइएको भन्ने उल्लेख छ । मर्कामा परेको व्यक्तिको गुनासो सुनी आवश्यक निर्देशन दिन यस प्रकारको प्रबन्ध प्रभावकारी हुन सक्छ । तर त्यस्तो संयन्त्रले प्रभावकारी उपचार दिएको र ग्राहकले न्याय र राहत पाएको अनुभूति हुन जरुरी छ । त्यस्तो संयन्त्रको नियन्त्रणको अधीनमा वाणिज्य बैंक एवम् वित्तीय संस्थाहरूले के कसरी कार्य गर्छन् त्यो महत्वपूर्ण हो । यसको सम्बन्धमा थप औपचारिकता र स्पष्टता जरुरी देखिन्छ ।

६. कर्जा प्रवाहका समयमा तयार गरिने कागजातहरू सर्वसाधारण सबैका लागि बोधगम्य हुने गरी देवनागरी लिपिमा तयार गर्ने व्यवस्था गरिएको र बैंक तथा वित्तीय संस्थाका ग्राहकहरूको हितसंरक्षण गरी ती संस्थाहरूले लिने सेवा शुल्कहरूमा पारदर्शिता र एकरूपता कायम गर्न बैंक र वित्तीय संस्थाहरूले प्रदान गर्ने सेवा तथा सेवा शुल्कसम्बन्धी मार्गदर्शन, २०६७ मिति २०६७।९।९ मा जारी गरिएको र तत्सम्बन्धमा अनुगमन तथा सुपरिवेक्षण भइरहेको साथै बैंक तथा वित्तीय संस्थाले निक्षेपमा दिने र कर्जा तथा सापटमा लिने ब्याजदर सर्वसाधारणको जानकारीको लागि पत्रपत्रिकामा समेत प्रकाशन गर्नुपर्ने व्यवस्था नेपाल राष्ट्र बैंकले मिलाएको, बैंक तथा वित्तीय संस्थाले सर्वसाधारणप्रति विश्वसनीयता बढाउन तथा अनियमित तवरले सञ्चालन भएका बैंक तथा

वित्तीय संस्थाहरूलाई राष्ट्र बैंकको मापदण्डभित्र रही चलाउन नेपाल राष्ट्र बैंक निरीक्षण तथा सुपरीवेक्षण विनियमावली, २०५९ बैंक तथा वित्तीय संस्थाको शीघ्र सुधारात्मक कारवाहीसम्बन्धी विनियमावली, २०६४ जारी गरी सोही अनुरूप बैंक तथा वित्तीय संस्थाको नियमन तथा निरीक्षण भइरहेको भन्ने नेपाल राष्ट्र बैंकको प्रतिबद्धता लिखित जवाफमा अभिव्यक्त भएको पाइन्छ।

७. अब तेस्रो प्रश्न बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ५१(२) र ८६(२) को व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२, १३ र १९ सँग बाझिएको प्रसङ्ग निवेदकले उठाएको देखिन्छ। त्यसतर्फ हेर्दा बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ५१ मा ब्याजदर सम्बन्धमा राष्ट्र बैंकले निर्देशन दिन सक्ने व्यवस्था अन्तर्गत उपदफा (१) मा "इजाजतपत्र प्राप्त संस्थाले कर्जा लिने र निक्षेपमा दिने ब्याजदर राष्ट्र बैंकले तोकिदिएबमोजिम हुनेछ" र यसैको उपदफा (२) मा "उपदफा १ मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि वित्तीय कारोबारलाई प्रतिस्पर्धात्मक ढङ्गबाट सञ्चालन गर्न गराउन आवश्यक देखेमा त्यस्तो ब्याजदर निर्धारण गर्ने अधिकार राष्ट्र बैंकले इजाजतपत्र प्राप्त संस्थालाई प्रत्यायोजन गर्न सक्नेछ" भन्ने उल्लेख छ। त्यसैगरी यसै ऐनको दफा ८६(२) मा "दफा ५१(२) को अधीनमा रही इजाजतपत्र प्राप्त संस्थाले कर्जा र निक्षेपमा लिने वा दिने ब्याजको दर र ब्याज लाग्ने तरिका इजाजतपत्र प्राप्त संस्थाले तोकेबमोजिम हुने छ। तर त्यस्तो ब्याजको दर वा ब्याज लाग्ने तरिकाको सम्बन्धमा राष्ट्र बैंकले समयसमयमा दिएको निर्देशनको पालना इजाजतपत्र प्राप्त संस्थाले गर्नुपर्नेछ" भन्ने व्यवस्था रहेको छ।

८. नेपाल राष्ट्र बैंक देशको केन्द्रीय बैंक रहेको हुनाले यस बैंकले अन्य इजाजत प्राप्त बैंक तथा

वित्तीय संस्थाको वित्तीय कारोबारलाई संयन्त्र निर्माण गरी निरन्तर अनुगमन गरिरहनु पर्दछ। देशभित्र आर्थिक उदारीकरणको नीति अवलम्बन गरिएको परिप्रेक्ष्यमा प्रशस्त मात्रामा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू स्थापना भइरहेको र ती बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूबाट प्रदान गरिने वित्तीय कारोबारलाई प्रतिस्पर्धात्मक बनाई यसबाट सर्वसाधारण जनताहरू लाभान्वित हुने अपेक्षा गर्न सकिन्छ। यसै मान्यताअनुसार नेपाल राष्ट्र बैंकले ब्याजदर तोक्ने अधिकार बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई प्रत्यायोजन गरेको हुन्छ। नेपाल राष्ट्र बैंकले ब्याजदर तोक्ने अधिकार प्रत्यायोजन गर्नुको आशय बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले मनोमानी ढङ्गले आफूखुसी ब्याजको दर तोक्न पाउने भन्ने कदापि होइन। वित्तीय स्रोत उपलब्ध गराउने हिसाबले वित्तीय संस्था बाध्यात्मक हुने र ऋण उपभोक्ताको बाध्यतालाई वित्तीय संस्थाले आफ्नो विशेष अधिकार र अवसर सम्झने हो भने अनुकूल आर्थिक वा वित्तीय प्रणालीका लागि त्यस्तो स्थिति राम्रो मान्न सकिँदैन। ऋण उपभोक्ताहरूको पक्षमा पनि न्यायको र स्वच्छ व्यवहारको अनुभूति सुनिश्चित तुल्याउनु समग्र आर्थिक प्रणालीको लागि जरूरी हुन्छ भन्ने कुरा स्मरणीय छ। नेपाल राष्ट्र बैंकले अधिकार प्रत्यायोजन गरेको सीमाभित्र रहेर ब्याजदर कायम गरी बैंक तथा बैंकिङ्ग संस्थाहरूले वित्तीय कारोबार सञ्चालन गर्नुपर्ने हुन आउँछ। यस सम्बन्धमा एकरूपता कायम गर्न र पारदर्शी बैंकिङ्ग कारोबार सञ्चालन गर्न नेपाल राष्ट्र बैंकले समयसमयमा निर्देशनहरू जारी गरेको हुन्छ। ती निर्देशनहरूको परिपालना गर्नु बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको दायित्व हुन आउँछ।

९. नेपाल राष्ट्र बैंकले ब्याजदर निर्धारणसम्बन्धी आफूलाई प्राप्त अधिकार इजाजतपत्र प्राप्त संस्थालाई प्रत्यायोजन गरी आफूलाई प्राप्त दायित्वबाट पन्छिएको भन्ने निवेदकको

आरोपका सम्बन्धमा सामान्यतः कानूनमा भएका व्यवस्थाहरू स्वयममा गलत परिणाम दिने किसिमका हुँदैनन्। कानूनमा भएका व्यवस्थाको सदासयतापूर्वक परिपालना हुन जरूरी हुन आउँछ। निवेदकले उठाउनु भएको बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ५१(२) र ८६(२) को सन्दर्भमा पनि नेपाल राष्ट्र बैंकले ब्याजदर निर्धारणसम्बन्धी आफूलाई प्राप्त अधिकार प्रत्यायोजन गरी दायित्वबाट पन्छिएको भनी व्याख्या गर्नु उचित हुँदैन। ती दफाहरूमा गरिएको व्यवस्था हेर्दा इजाजतपत्र प्राप्त संस्थाले कर्जामा लिने र निक्षेपमा दिने ब्याजदर राष्ट्र बैंकले तोकिदिएबमोजिमको हुने र वित्तीय कारोबारलाई प्रतिस्पर्धात्मक ढङ्गले सञ्चालन गर्न आवश्यक भएमा त्यस्तो ब्याजदर निर्धारण गर्ने अधिकार नेपाल राष्ट्र बैंकले इजाजतपत्र प्राप्त संस्थालाई प्रत्यायोजन गर्न सक्नेछ भन्ने व्यवस्थाले निवेदक वा कसैको संविधानको धारा १२ द्वारा प्रदत्त स्वतन्त्रताको हक, धारा १३ द्वारा प्रदत्त समानताको हक र धारा १९ द्वारा प्रदत्त सम्पत्तिको हकको हनन् हुने अवस्था देखिँदैन। यी मौलिक हकसँग उक्त दफा ५१(२) र ८६(२) बाझिएको पनि देखिएन। तर दफा ५१(२) र ८६(२) का व्यवस्थाहरूको मनोमानी ढङ्गले व्याख्या गरी मनोमानी ब्याजदर कायम गरी दुरुपयोग हुन नदिनेतर्फ सम्बन्धित सबै पक्ष सजग भने हुनै पर्दछ।

१०. नेपाल राष्ट्र बैंकको लिखित जवाफ हेर्दा ब्याजदर सम्बन्धमा सेवाग्राहीलाई सम्झौताविपरीत मर्का परेमा गुनासो सुन्ने इकाइ खडा गरेको र सो इकाइले सेवाग्राहीको उजुरी सुन्ने व्यवस्था गरिएको भन्ने उल्लेख गर्नुका साथै बैंक तथा वित्तीय संस्थाका ग्राहकहरूको हित संरक्षण गर्न र ती संस्थाहरूले लिने सेवा शुल्कहरूमा पारदर्शिता र एकरूपता कायम गर्न बैंक/वित्तीय संस्थाहरूले प्रदान गर्ने सेवा तथा सेवा शुल्कसम्बन्धी मार्गदर्शन, २०६७ जारी गरिएको कुरा

पनि उल्लेख गरिएको देखिन्छ। प्रस्तुत रिट निवेदन मागका सन्दर्भमा माथि उल्लेखित बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन २०६३ को दफा ५१(२) र ८६(२) को प्रावधानहरू अर्थतन्त्र सञ्चालनमा गरिने कारोबारजन्य कुराहरू भएकाले ती कुराहरू सिधै संविधानद्वारा प्रदत्त मौलिक हकसँग बाझिएको नदेखिँदा दफा ५१(२) र ८६(२) बदर गर्नु परेन। तसर्थ रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ तर नेपाल राष्ट्र बैंकले रिट निवेदकले उठाएको विषयलाई गम्भीरतापूर्वक लिएर आगामी दिनमा केही ठोस कदम र थप निर्देशनहरू जारी गर्नु वाञ्छनीय देखिन्छ।

११. माथि विवेचित आधारमा के कस्तो प्रकारको आदेश जारी गर्नुपर्ने हो भन्ने सम्बन्धमा हेर्दा इजाजतपत्र प्राप्त संस्था र ऋण कारोबार गर्ने ऋणीहरू बीच भएका लिखत, सम्झौता, करार, बचनबद्धता र सहमतिका विपरीत ब्याजदर पुनरावलोकन गर्ने नाममा बीचबीचमा एकतर्फीरूपमा आफूखुसी मनोमानी ढङ्गले नयाँ ब्याजदर तय गर्ने कार्यबाट सिर्जित थप दायित्व ऋणीले तिर्न बुझाउन सक्छ वा सक्दैन भन्ने कुरा विचारणीय हुन जान्छ। नीतिगत रूपमा ब्याज वृद्धि वा परिवर्तन गर्नुअघि ऋण उपभोक्ताका समस्याहरूको सुनुवाइ हुने र सम्बोधन गर्ने प्रयोजनका लागि न्यूनतम संवादको वा अग्रिम जानकारीको संस्कृति निर्माण गर्नुपर्ने देखिँदा गुनासो सुन्ने संयन्त्रलाई औपचारिक रूप दिई उपचार प्रदान गर्न सक्ने व्यवस्था पनि स्थापित हुन जरूरी देखिन्छ। नेपाल राष्ट्र बैंक केन्द्रीय बैंक भएको र देशको वित्तीय कारोबारको नियन्त्रण र सुपरिवेक्षणको दायित्वसमेत सोही बैंकमाथि निर्भर रहेको कुरामा विवाद गर्ने ठाउँ छैन। र सो दायित्वबाट किञ्चित पनि नेपाल राष्ट्र बैंक पछि पर्नु सान्दर्भिक हुँदैन। देशभित्र बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको विस्तार गरी उद्योगी, व्यापारी तथा सर्वसाधारण सबैलाई सरल बैंकिङ सुविधा उपलब्ध गराउने नीति नेपाल

राष्ट्र बैंकले लिनुपर्दछ । नेपाल राष्ट्र बैंकले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई समयसमयमा जारी गरेका निर्देशनहरूको यथोचित कार्यान्वयन भए, नभएको सम्बन्धमा निरन्तर अनुगमन गर्नुपर्दछ ।

१२. रिट निवेदन खारेज भए तापनि इजाजत पत्र प्राप्त संस्था र ऋणीबीच करार गरी ऋण लिनुदिनु गरेपछि एकपक्षीयरूपमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाले ब्याजदर पुनरावलोकनको नाममा ब्याजदर बढाउने गरेको भन्ने कुरा निवेदकले उठाएको हुँदा त्यसरी एकपक्षीयरूपमा बीचबीचमा ब्याजदर पुनरावलोकन गरी ऋणीउपर दायित्व थप हुने अवस्था आईपर्ने कुराको लागि गुनासो सुन्ने र यथोचित प्रभावकारी उपचार दिनसक्ने गरी एउटा अधिकारसम्पन्न संयन्त्र खडा गरी सोही संयन्त्रले ब्याजदर सम्बन्धमा प्राप्त भएका उजुरीको छानबिन गरी आवश्यक निर्देशन दिने प्रबन्ध मिलाउन विपक्षी नेपाल राष्ट्र बैंकको नाममा निर्देशात्मक आदेश जारी गरिदिएको छ । जारी भएको यो आदेशको अनुगमन गर्न फैसला कार्यान्वयन निर्देशनालयलाई आदेशको प्रतिलिपि पठाई रिटको दायरी लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा हामी सहमत छौं ।

न्या.गिरीश चन्द्र लाल

न्या.सुशीला कार्की

इति संवत् २०७१ साल भदौ ५ गते रोज ५ शुभम् ।

इजलास अधिकृत: महेन्द्रप्रसाद पोखरेल

निर्णय नं.१३५८

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री दीपकराज जोशी
आदेश मिति : २०७१।१०।२२।५
०७०-WS-०००५

विषय: उत्प्रेषण / परमादेश ।

निवेदक: काठमाडौं जिल्ला काठमाडौं महानगरपालिका
वडा नं. ४ घर भई हाल नेपाल सरकार विविध
सेवा, विशेष समूहअन्तर्गत राष्ट्रिय महिला
आयोगमा सहसचिव पदमा कार्यरत शरदराज
विष्टसमेत

विरुद्ध

प्रत्यर्थी : सामान्य प्रशासन मन्त्रालय, सिंहदरबार,
काठमाडौंसमेत

- राजप्रासाद सेवा खारेज गर्ने, तर कर्मचारीहरूलाई निजामती सेवाको अङ्ग बनाउने घोषणा गर्नुले सो समूहका कर्मचारीलाई निजामती सेवामा हार्दिकतापूर्वक गाभ्ने उक्त घोषणाको उद्देश्य रहेको देखिने ।

(प्रकरण नं.५)

- कानूनको दृष्टिमा समानता र कानूनको समान संरक्षणको प्रत्याभूतिका लागि प्रयुक्त गरिएका उत्पत्ति, वैचारिक आस्था जस्ता शब्दहरूले कुनै पनि नागरिकप्रति राज्य पूर्वाग्रही हुँदैन, सरकार सञ्चालनमा

जे जस्तो राजनीतिक समीकरण कायम रहे पनि त्यसको असर र प्रभाव जनता (जुनसुकै आस्था र विश्वास राख्ने) ले पाउने सेवा, सुविधा र संरक्षणमा पर्दैन भनी आश्चर्य तुल्याएका छन् । यही कुरा रिट निवेदकहरूका हकमा पनि लागू हुने ।

(प्रकरण नं. ११)

- समानता र स्वच्छ व्यवहारले नै लोकतन्त्र र कानूनी राज्य मजबूत र संस्थागत हुन पुग्छ । लोकतान्त्रिक राज्यको सोच र दृष्टिकोण फराकिलो हुनुपर्दछ । अति तुष्टीकरणको भाव राखी निजामती सेवाको आधारभूत मूल्य मान्यताविपरीत तत्कालीन राजप्रासाद सेवाका कर्मचारीहरूको लागि मात्र निजहरू आबद्ध पूर्व ऐन, नियमले प्रत्याभूत गरेको सेवा सुविधामा समेत कटौती हुने गरी हासोन्मुख (Derogatory) व्यवस्था गरिन्छ भने त्यसलाई न्यायपूर्ण मान्न नसकिने ।
- साबिकको ऐन नियम नै खारेज भइसकेपछि जहाँ समायोजन गरिन्छ, त्यहाँ पूर्णरूपमा समायोजन तथा सम्मिलन गरिनुपर्दछ । एकाङ्गी ढङ्गले केहीमा बाहेक (Segregation) गर्ने र केहीमा समान व्यवस्था लागू हुने गरी गरिएको व्यवस्थाले केवल स्वेच्छाचारितालाई मात्र प्रश्रय दिएको मानिने ।

(प्रकरण नं. २१)

- राज्य सबै नागरिकको अभिभावक र संरक्षकसमेत हो । त्यसैले राज्य संयन्त्र कुनै पनि नागरिक प्रति पूर्वाग्रही हुनुहुँदैन । सबै नागरिक राज्यका निम्ति

समान हुन्छन् । कुनै वर्ग विशेषको सारभूत समानता प्राप्तिका लागि केही थप सुविधा, सहूलियत र प्रोत्साहनको व्यवस्था गर्ने अनुमति समानताको हकले प्रदान गर्दछ । तर त्यस्तो विशेष व्यवस्था कमजोर वर्गको उत्थानका लागि, प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता विकासका लागि, सशक्तीकरणका लागि र मूलप्रवाहीकरणका लागि गरिन्छ । त्यस्तो विशेष व्यवस्थाअन्तर्गतका व्यक्तिहरू झनै अपमानित हुने, हिनताबोध गर्ने, विभेदको महसुस गर्ने र आफूप्रति राज्य संयन्त्र पूर्वाग्रही रहेको छ भन्ने भाव पैदा गर्ने किसिमको व्यवस्थाको परिकल्पना समानताको कुनै पनि सिद्धान्तले नगर्ने ।

(प्रकरण नं. २६)

- निजामती सेवामा समायोजन भइसकेको जनशक्तिका लागि छुट्टै विशेष समूह गठन गर्नु र विशेष समूहका कर्मचारीहरूको प्रशासन र व्यवस्थापन नियमावली बनाउनु आफैँमा भेदभावलाई संस्थागत गर्ने र उनीहरूलाई मूलप्रवाहबाट छुट्याएर अपमानित गर्ने कार्य हो । समान अवस्थाका व्यक्तिहरूमध्ये केहीलाई छानेर त्यसो गर्ने अधिकार संविधान प्रदत्त समानताको हकले प्रदान नगर्ने ।

(प्रकरण नं. २८)

- हाल कार्यरत रहेका कर्मचारी सङ्ख्याभन्दा पनि कम पद सङ्ख्या निर्धारण गरी वृत्ति विकासको सम्भावनालाई निस्तेजप्राय तुल्याउने र पदस्थापना विना भैपरीरूपमा अनन्तकालसम्म काजमा खटाउने स्वेच्छाचारी व्यवस्थापनको प्रणालीलाई

निरन्तरता दिने गरी नियमावलीमा राखिएका प्रावधानहरूको औचित्य कुनै पनि दृष्टिकोणबाट पुष्टि हुने स्थिति पनि देखिन नआउने ।

(प्रकरण नं. २९)

निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता बद्रीबहादुर कार्की

प्रत्यर्थीका तर्फबाट : विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता किरण पौडेल

अवलम्बित नजिर :

- नेकाप २०४९, अङ्क ८, नि.नं.४५९७, पृ.७१०

सम्बद्ध कानून :

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३
- निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा १८क, ख, घ, दफा ३५, दफा ५८
- निजामती सेवा नियमावली, २०५०
- राजप्रासाद सेवा ऐन, २०२९
- प्रशासन र व्यवस्थापन नियमावली, २०६५ को नियम ९

आदेश

न्या.कल्याण श्रेष्ठ : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२, १०७(१) तथा १०७(२) बमोजिम दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको सङ्क्षिप्त व्यहोरा एवम् आदेश यसप्रकार छ :

तथ्य खण्ड

रिट निवेदनको सङ्क्षिप्त व्यहोरा

हामी निवेदकहरूको सुरु नियुक्ति मिति, पदस्थापन भएको कार्यालय र हाल कायम रहेको पदसमेतको विवरण निम्नानुसार छ :

क्र.सं.	कर्मचारीको नाम	नियुक्ति मिति	हालको कार्यालय	हालको पद
१	शरदराज विष्ट	२०४६।१।१	राष्ट्रिय महिला आयोग	सहसचिव
२	राजेश्वरमान सिंह	२०४५।४।१	भौतिक योजना तथा निर्माण मन्त्रालय	सहसचिव
३	दामोदर संजेल	२०३३।१।२०	राष्ट्रपतिको कार्यालय	उपसचिव
४	लक्ष्मी जोशी	२०५०।९।१	सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालय	उपसचिव
५	लेखबहादुर कार्की	२०५०।९।१	नारायणहिटी दरबार संग्रहालय	उपसचिव
६	राजु भण्डारी	२०४३।८।१९	मुद्रण विभाग	उपसचिव
७	निरञ्जन रिजाल	२०५२।९।१	हुलाक सेवा विभाग	उपसचिव
८	अच्युतकुमार पौड्याल	२०५२।१०।४	राष्ट्रिय सूचना आयोग	उपसचिव
९	गौलोचन सैजु	२०४३।८।१९	राष्ट्रिय सूचना आयोग	उपसचिव
१०	अर्द्धतै प्रकाश श्रेष्ठ	२०४१।६।१	सामान्य प्रशासन मन्त्रालय	उपसचिव

१३५८ - शरदराज विष्टसमेत वि. सामान्य प्रशासन मन्त्रालय, सिंहदरबार, काठमाडौंसमेत

११	बाबुराजा श्रेष्ठ	२०४१।६।१	सामान्य प्रशासन मन्त्रालय	उपसचिव
१२	अमृतमान श्रेष्ठ	२०३८।१।१	सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालय	उपसचिव
१३	रोहितकुमार ढुंगाना	२०३८।११।१५	नारायणहिटी दरबार संग्रहालय	उपसचिव
१४	कृष्णमणि फुयाल	२०५१।१।१	सामान्य प्रशासन मन्त्रालय	शाखा अधिकृत
१५	अमृत महर्जन	२०६२।२।१	निजामती किताबखाना	शाखा अधिकृत
१६	मोहनप्रसाद न्यौपाने	२०६२।२।१	निजामती किताबखाना	शाखा अधिकृत
१७	बलबहादुर अधिकारी	२०४६।१।१	नारायणहिटी दरबार संग्रहालय	शाखा अधिकृत
१८	हरिहर कार्की	२०५१।११।१५	राष्ट्रिय महिला आयोग	नायब सुब्बा
१९	दिलिप खड्का	२०६२।२।१	राष्ट्रिय महिला आयोग	नायब सुब्बा
२०	सुनिता श्रेष्ठ	२०६२।२।१	राष्ट्रिय महिला आयोग	नायब सुब्बा
२१	माधवराज पाण्डे	२०६३।१।१	राष्ट्रिय महिला आयोग	नायब सुब्बा
२२	सुजन डंगोल	२०६२।२।१	निजामती किताबखाना	खरिदार
२३	मिठाराम पुडासैनी	२०४३।३।११	हनुमानढोका दरबार हेरचाह कार्यालय	खरिदार
२४	शिव राजभण्डारी	२०४२।३।२८	हनुमानढोका दरबार हेरचाह कार्यालय	खरिदार
२५	सृष्टि शाक्य	२०६२।२।१	उपराष्ट्रपतिको कार्यालय	खरिदार
२६	रामकृष्ण नकर्मि	२०४९।१।१	राष्ट्रपतिको कार्यालय	शाखा अधिकृत
२७	राधेश्याम नापित	२०६०।२।१	हनुमानढोका दरबार हेरचाह कार्यालय	खरिदार
२८	बाबुरत्न महर्जन	२०६२।२।१५	निजामती किताबखाना	खरिदार
२९	प्रमिला भट्टराई	२०६२।२।१	निजामती किताबखाना	खरिदार
३०	तुलसीप्रसाद दाहाल	२०६२।२।१	स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय	शाखा अधिकृत

राजप्रासाद सेवाअन्तर्गत उपर्युक्त श्रेणी तथा पदहरूमा हामीहरू सेवारत रही सेवा गरी आएकाका जनआन्दोलनको उपलब्धिले नेपालमा राजतन्त्र समाप्त भई गणतन्त्र स्थापना भएको हुँदा प्रतिनिधिसभाले मिति २०६३।२।४ मा जारी गरेको घोषणाबाट राजप्रासाद सेवालार्इ निजामती सेवाको अङ्ग बनाइने भनी व्यवस्था गरेको थियो । प्रतिनिधिसभाको घोषणालार्इ कार्यान्वयन गर्ने सन्दर्भमा मन्त्रीपरिषद्को २०६३।१२।१ को बैठकबाट विभिन्न निर्णयहरू भएका थिए । उक्त प्रतिनिधिसभा घोषणा र मन्त्रीपरिषद्को निर्णय कार्यान्वयन गर्ने सिलसिलामा निजामती सेवा ऐन, २०४९ मा संशोधन गरी दफा ७३ ग थप गरी उक्त दफाको आधारमा नेपाल सरकारले विशेष समूहका कर्मचारीहरूको प्रशासन र व्यवस्थापन नियमावली, २०६५ जारी गरे पनि उक्त नियमावलीमा सङ्गठनको कुनै ढाँचा र सो सङ्गठनमा रहने पदसङ्ख्या निर्धारण गरिएन । तर सो सेवामा रहने श्रेणी र पदको व्यवस्था गर्दा राजप्रासाद सेवामा बहाल रहेका कर्मचारीहरू बहाल रहेकै श्रेणी र पदमा रहने गरी नेपाल विविध सेवाको विशेष समूहमा कायम गरेको मानिने गरी सोही नियमावलीको नियम ४ मा व्यवस्था गरियो । यसै गरी सोही नियमावलीको नियम १२ मा कर्मचारीलार्इ समूहभित्रको पद र दरबन्दीमा मात्र सुरुवा, बढुवा गर्ने र पदाधिकार सो समूहमा नै कायम राखी जुनसुकै सरकारी कार्यालयमा काजमा खटाउन सकिने व्यवस्था गरियो ।

विशेष समूहका कर्मचारीहरूको प्रशासन र व्यवस्थापन नियमावली, २०६५ मा २०६९।१०।१५ मा संशोधन गरी नियम ११क, ११ख र ११ग थप गरियो । उक्त थप भएको नियममा बढुवा हुने पदको श्रेणी र

पद सङ्ख्या, शैक्षिक योग्यता र स्तरवृद्धिको व्यवस्था गरेपनि राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीसम्मको पद कायम गरी सोही संशोधनको अनुसूची ३ ले विशिष्ट श्रेणीको पदको व्यवस्थालाई खारेज गरेको छ ।

राजप्रासाद सेवाको पदमा कार्यरत कर्मचारीहरूलाई गणतन्त्र स्थापनापछि निजामती सेवाको विविध सेवा समूहअन्तर्गत राखी निजामती सेवाको अभिन्न अङ्ग बनाइएको अवस्थामा भेदभावयुक्त व्यवहार गर्ने उद्देश्यले अभिप्रेरित भई छुट्टै विशेष समूहका कर्मचारीहरूको प्रशासन र व्यवस्थापन नियमावली, २०६५ बनाई लागु गरी उक्त नियमावलीमा संशोधन गरी एउटै निजामती सेवाको छातामुनि आबद्ध कर्मचारी बीच पनि राज्यको फरक व्यवहार हुने गरी व्यवस्था गरिएको छ ।

समग्र निजामती प्रशासनमा अतिरिक्त समूहको औचित्यमा प्रश्न उठिरहेको अवस्थामा हामीलाई भेदभाव गरी सधैंका लागि अतिरिक्त समूहमा राखिएको छ । काम नदिई तलब खुवाइएको छ । हाम्रो दरबन्दी छैन । कहाँ काम गर्ने भन्ने कुनै निश्चितता छैन । हामी निजामती सेवाको अभिन्न अङ्ग भए तापनि राज्यबाट फरक व्यवहार गरिएको छ । साबिकमा निजामती सेवामा रही उच्च क्षमता, दक्षता र इमान्दारीताका साथ काम गरी रहेका उत्कृष्ट व्यक्तिलाई राजप्रासाद सेवामा लैजाने राज्यको नीतिगत व्यवस्थाबमोजिम राजप्रासाद सेवामा लिएकाले राज्यप्रति समर्पित भई सेवा गरेको र उक्त वास्तविकतालाई अङ्गिकार गरी राजप्रासाद सेवाका कर्मचारीलाई प्रतिनिधिसभाको घोषणामार्फत निजामती सेवाको अङ्ग बनाउने घोषणा गरेको अवस्थामा साबिकको राजप्रासाद सेवाका कर्मचारीलाई अपमानित गर्ने, कानूनको समान संरक्षण र समानताको हकबाट वञ्चित गर्ने, काम गर्न नदिई निरन्तर काजमा र अतिरिक्त समूहमा राखी अलग्याउने अभिप्राय राखिएको छ ।

राष्ट्रसेवक कर्मचारी आफ्नो इच्छाले भन्दा पनि विद्यमान कानूनअनुरूप राज्यले आवश्यकता बोध गरेअनुरूप क्रियाशील हुने हो । हामी पनि राष्ट्रसेवामा समर्पित रही निजामती सेवामा समाहित भएपछि अनुशासित, कर्तव्यनिष्ठ र आफ्नो योग्यता र दक्षताको पूर्ण उपयोग गर्दै निरन्तर काजमा र अतिरिक्त समूह अन्तर्गत रही राष्ट्र सेवामा समर्पित रही आएका छौं । त्यसैले निजामती प्रशासनसम्बन्धी विद्यमान कानून, निजामती सेवाको समग्र संरचना र सोच तथा त्यसका आधारमा हामीमा जागृत हुने वैध अपेक्षा (Legitimate Expectation) अनुरूप अन्य निजामती कर्मचारीसरहको व्यवहारको अपेक्षा गर्नु स्वाभाविक हो । वैध अपेक्षा (Legitimate Expectation) को सिद्धान्तको आधारमा निजामती सेवाको अन्य सेवा समूहसरह पदसोपानसहितको स्वीकृत दरबन्दी, तदनुरूपको पदस्थापन, वृत्ति विकासको पर्याप्त अवसर, पेसागत मर्यादा र उचित व्यवहारको अपेक्षा हाम्रो अधिकार हो । निजामती सेवाको अभिन्न अङ्गको रूपमा कायम गर्ने भनी गरेको प्रतिनिधिसभा घोषणाको उद्देश्य पनि त्यही नै हो । तर हामीहरूलाई निजामती सेवाको विविध सेवाअन्तर्गत विशेष समूह भनी स्थायीरूपले अतिरिक्त समूहमा राखी व्यवहारतः निजामती सेवाभन्दा बाहिर पारिएको छ । यसबाट मौजुदा संविधान, निजामती सेवा ऐन तथा प्रतिनिधिसभाको घोषणा प्रतिकूल हुने गरी ल्याइएको विशेष समूहका कर्मचारीहरूको प्रशासन र व्यवस्थापन नियमावली, २०६५ को नियम ११क तथा १२ पूर्वाग्रहीपूर्ण र भेदभावपूर्ण व्यवस्था हुँदा बदरभागी छ । विविध सेवा विशेष समूहलाई अतिरिक्त समूहमा राखी समग्र प्रशासनयन्त्रबाट अलग राख्ने दुरासययुक्त धारणा बनाई विशेष समूहका कर्मचारीहरूको प्रशासन र व्यवस्थापन नियमावली, २०६५ तर्जुमा गरिएको र त्यसमा गरिएको २०६९ को संशोधनले त्यसैलाई

निरन्तरता मात्र नदिई अझ सङ्कीर्ण तुल्याएको छ । निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ३, १८क, १८ख, १८घ समेतको विपरीत जिम्मेवारी नदिई अतिरिक्त समूहमा राख्ने तथा निरन्तर काजमा राख्ने, काजबाटै पुनः काजमा खटाउने व्यवस्था गरिएको छ । विशेष समूहको कर्मचारीहरूको प्रशासन र व्यवस्था नियमावली, २०६५ तथा सो को २०६९ मा भएको संशोधनका प्रावधानसमेत भेदभावयुक्त भई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १५३ र प्रतिनिधिसभा घोषणाको दफा ५.५ तथा निजामती सेवा ऐन, २०४९ प्रतिकूल छ ।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १५३ ले मुलुकको प्रशासन सञ्चालन गर्नका लागि निजामती सेवा गठन गर्न सक्ने, त्यस्ता सेवाको गठन सञ्चालन र सेवाका सर्तहरू ऐनद्वारा निर्धारण गरिएबमोजिम हुने व्यवस्था गरेको छ । निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा १८क मा ३ महिनाभन्दा बढी काजमा खटाउन नपाइने व्यवस्था गरेको छ । त्यसैगरी दफा १८ख ले पदीय जिम्मेवारी नदिई राख्न नपाउने र १८घ ले १८ख विपरीत अतिरिक्त समूहमा राख्न नपाउने व्यवस्था गरिएको छ । तर हामी निवेदकको सेवासँग सम्बन्धित संशोधनसहितको नियमावलीको नियम ११क तथा १२ ले अनन्तकालसम्म काजमा राख्न पाउने वा जिम्मेवार नदिई राख्न पाउने व्यवस्था गरेको छ । दरबन्दीका रूपमा पद सङ्ख्यासम्म तोकिएको भएपनि ती पदसङ्ख्याको पदाधिकार कहाँ रहने भन्ने अनिश्चयका साथै सदैव काजमा रही काम गर्नुपर्ने गरी गरिएको व्यवस्थालाई निजामती सेवा ऐनको दफा १८क, १८ख, १८घ अनुसारको व्यवस्थापनका रूपमा ग्रहण गर्न सकिँदैन । कहिल्यै पनि आफ्नो पदाधिकारसहितको पदमा रही काम गर्न नपाउने उक्त नियमावलीको त्यस किसिमको व्यवस्था संविधानको उपर्युक्त प्रावधान एवम् त्यसको मर्म र भावना तथा

निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा १८क, १८ख र १८घ विरुद्ध छ ।

निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ३ ले निजामती सेवामा नेपाल विविध सेवासहित १० सेवा रहने व्यवस्था गरेको छ । सोही ऐनको दफा ६(१क) मा नेपाल न्याय सेवा र नेपाल लेखापरीक्षण सेवाको पदमा बाहेक अन्य सेवाको राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीभन्दा माथि सेवा, समूह वा उपसमूह रहने छैन भन्ने व्यवस्था गरी सबै सेवाबाट प्रथम श्रेणीभन्दा माथि अर्थात् विशिष्ट श्रेणीको सचिव हुन पाउने बाटो खुल्ला गरेको छ । तर विविध सेवा विशेष समूहका हामी निवेदकको हकमा वृत्ति विकासको त्यस्तो अवसर नै बन्द गरिएको छ । समानता र समान संरक्षणको हकबाट वञ्चित गर्ने गरी नियमावलीले गरेको पृथक व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३)(घ), १३, १८ तथा १५३ समेतको प्रतिकूल छ ।

निजामती सेवा तथा सोअन्तर्गत विभिन्न सेवा समूह उपसमूह निर्माण गर्नु भनेको विशेषज्ञता अभिवृद्धि गर्नु हो । त्यसको आधारमा कुनै सेवा समूहलाई पक्षपात वा अपमानित गर्न वा समग्र निजामती प्रशासनभन्दा अलग गर्न मिल्ने होइन । समूहकृत सबैलाई समग्र निजामती सेवामा जिम्मेवार, कर्तव्यपरायण र उत्साही बनाई राख्नु सबैलाई वृत्ति विकासको समान अवसर दिनु दिलाउनु हो । निजामती कर्मचारी बीचमा विभेद कायम गर्न र एक समूहले अर्को समूहउपर शासक र शासितका रूपमा अन्याय गर्नका लागि होइन । कसैलाई अनुचित संरक्षण र कसैलाई अनुचित भेदभाव गरेको हुँदा हाम्रो सेवा समूहलाई समेत निजामती सेवाको नेपाल प्रशासन सेवाअन्तर्गत राख्न स्वाभाविक र वैज्ञानिक हुने भएकाले सोबमोजिम हुने गरी आदेश जारी गरिपाउँ ।

विशेष समूहका कर्मचारीको प्रशासन र व्यवस्थापन नियमावली, २०६५ तथा सोही

नियमावलीलाई संशोधन गर्न बनेको पहिलो संशोधन नियमावली, २०६९ को समग्र व्यवस्थासहितको नियमावलीको नियम ११क तथा १२ समेत भेदभावपूर्ण असमान र पूर्वाग्रही भई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३)(च), १३, १८, १९, १५३, निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ३, ६(१क), १८क, १८ख, र १८घ समेत विपरीत हुँदा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(१) बमोजिम आजैका मितिदेखि लागू हुने गरी असंवैधानिक तथा अमान्य बदर घोषित गरिपाउँ । अतिरिक्त समूहमा स्थायीरूपमा काजमा राख्ने विपक्षीहरूका निर्णयहरू तथा पत्रहरू समेत नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(२) बमोजिम उत्प्रेषणको आदेश जारी गरी बदर गरिपाउँ । निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ७३ग को उपदफा (१) मा आवश्यक परिमार्जनसहित निवेदकहरूलाई निजहरूको दरबन्दीसहित निजामती सेवाको नेपाल प्रशासन सेवाअन्तर्गतको सामान्य प्रशासन समूहमा समूहीकृत गरी समान श्रेणीको पदमा स्वतः परिणत गर्नु गराउनु र निजहरूलाई अन्य निजामती कर्मचारीसह पदाधिकारसहितको जिम्मेवारी प्रदान गर्नुका साथै समानरूपमा सरुवा, बढुवा, सेवा सुविधासमेतका अवसरमा सहभागी गराई कानूनको समान संरक्षण प्रदान गर्नु गराउनु, भेदभाव हुने कुनै काम व्यवहार नगर्नु, हुन नदिनु भन्नेसमेत व्यहोराको परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदन व्यहोरा ।

यस अदालतबाट जारी भएको कारण देखाउ आदेश

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको माग बमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? आदेश जारी हुनु नपर्ने भए यो आदेश प्राप्त भएको मितिले बाटाको म्यादबाहेक १५ दिनभित्र महान्यायाधिवक्ताको

कार्यालयमार्फत लिखित जवाफ पेस गर्नु भनी विपक्षीहरूको नाममा म्याद जारी गरी लिखित जवाफ प्राप्त भएपछि वा अवधी व्यतित भएपछि नियमानुसार पेस गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालत एक न्यायाधीशको इजलासबाट मिति २०७०।४।२३ मा भएको आदेश ।

विपक्षीहरूबाट पेस हुन आएको लिखित जवाफको सङ्क्षिप्त व्यहोरा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय र सो मन्त्रालयका सचिवको लिखित जवाफ

रिट निवेदकहरू तत्कालीन राजप्रासाद सेवामा कार्यरत कर्मचारीहरू हुन् । निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दोस्रो संशोधनद्वारा उक्त ऐनमा दफा ७३ग थप गरी राजप्रासाद सेवाका कर्मचारीसम्बन्धी व्यवस्था गरी उक्त दफाको उपदफा (१) मा “यो ऐन प्रारम्भ हुँदाका बखत राजप्रासाद सेवामा कार्यरत कर्मचारीहरूको प्रशासन र व्यवस्थापन छुट्टै नियमावलीद्वारा गरिनेछ” भन्ने व्यवस्था गरिएको र उपदफा (२) मा राजप्रासाद सेवा ऐन, २०२९ र सोअन्तर्गत बनेका नियमहरू खारेज गरिएको छ भन्ने व्यवस्था गरिएको पाइन्छ । उक्त व्यवस्था मिति २०६४।४।१ देखि प्रारम्भ भई लागू भएको र सो दफाले दिएको अधिकार प्रयोग गरी नेपाल सरकारले विशेष समूहका कर्मचारीहरूको प्रशासन र व्यवस्थापनसम्बन्धी नियमावली, २०६५ जारी गरी सो नियमावलीको नियम ४ ले राजप्रासाद सेवाका कर्मचारीहरूलाई नेपाल विविध सेवाको विशेष समूहमा कायम गरी हालसम्म ती कर्मचारीहरूको प्रशासन र व्यवस्थापन सोही नियमावलीबमोजिम हुँदै आएको छ । उक्त कानूनी व्यवस्थाबमोजिम रिट निवेदकहरू लगायत उक्त समूहका अन्य कर्मचारीहरू समेत नारायणहिटी सङ्ग्रहालय, हनुमानढोका दरबार, गोरखा दरबारलगायत विभिन्न मन्त्रालय, सचिवालय,

आयोग, विभाग, कार्यालयमा खटिई कार्यरत रहेको र यस मन्त्रालयको समेत विभिन्न शाखामा रही कामकाज गर्दै आउनु भएको छ । रिट निवेदनबाट नै निवेदकहरू विभिन्न निकायमा कार्यरत रहेको प्रस्ट हुन्छ । काम नदिएको र भेदभाव गरिएको भन्ने कुरा कानूनी आधारविहीन छन् ।

रिट निवेदकहरू लगायत तत्कालीन राजप्रासाद सेवाका कर्मचारीहरू नेपाल विविध सेवाको विशेष समूहमा कायम रहने व्यवस्था विशेष समूहका कर्मचारीहरूको प्रशासन र व्यवस्थापन नियमावली, २०६५ ले गरेको र उक्त नियमावलीमा त्यस्ता कर्मचारीहरूको अभिलेख राख्ने, सरुवा, बढुवा, काजलगायतका व्यवस्था गरी उक्त नियमावलीको परिच्छेद-२ मा लेखिएदेखिबाहेक अन्य सर्त तथा सुविधा निजामती सेवा ऐन, २०४९ तथा निजामती सेवा नियमावली, २०५० बमोजिम हुनेछ भन्ने व्यवस्था नियम १३ मा भएको देखिएको र निजहरूको प्रशासन र व्यवस्थापन उल्लेखित कानूनबमोजिम हुँदै आएको छ । निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ६(१) मा निजामती सेवामा तोकिएबमोजिमका विभिन्न समूह तथा उपसमूहहरू रहन सक्ने व्यवस्था गरी निजामती सेवाअन्तर्गत विभिन्न सेवा समूह वा उपसमूह गठन गरी त्यस्तो सेवा समूह वा उपसमूहमा कार्यरत कर्मचारीहरूको सरुवा, बढुवा, काज जस्ता कुरा सम्बन्धित सेवा, समूह वा उपसमूहमा नै हुने व्यवस्था भएको र विशेष समूहका कर्मचारीहरूको बढुवालगायतका कार्य पनि सोही समूहमा रहने व्यवस्थाले रिट निवेदकहरूलाई मात्र अन्य निजामती कर्मचारी भन्दा फरक व्यवस्था गरिएको अवस्था होइन । कुनै पनि कर्मचारीको नियुक्ति, सरुवा, बढुवा, वृत्ति विकास र सेवा सुविधाहरू प्रचलित कानूनबमोजिम हुने र रिट निवेदकहरूको हकमा समेत निजहरूको सरुवा, बढुवालगायत वृत्ति विकासका अन्य कुराहरू

प्रचलित कानूनी व्यवस्थाबमोजिम हुँदै आएको छ ।

विशेष समूहका कर्मचारीहरूको प्रशासन र व्यवस्थापन नियमावली, २०६५ को स्रोतको रूपमा रहेको निजामती ऐन, २०४९ को दफा ७३ ग का सम्बन्धमा रिट निवेदनमा कुनै कुरा उल्लेख भएको पाइँदैन । सोही दफाअनुसार बनेको उक्त नियमावलीमा विशेष समूहका कर्मचारीहरूको तत्कालीन अवस्थामा विभिन्न किसिमका पदनाम रहेका र उक्त नियमावलीको पहिलो संशोधनबाट त्यस्ता पदनाम निजामती सेवामा नभएकाले त्यस्तो पदनामलाई निजामती सेवामा भएसरह व्यवस्थापन गर्ने, उनीहरूको वृत्ति विकासलाई सुनिश्चित गर्ने, बढुवाका आधारहरू सुनिश्चित गर्ने लगायतका व्यवस्थाहरू गरी संशोधित व्यवस्थाले रिट निवेदकहरू समेतको हकमा पहिलेको व्यवस्थामा समसामयिक सुधार गरिएको हो । उक्त समूहका सम्पूर्ण कर्मचारीहरूको पदनाम, सेवा सुविधासमेत उपभोग गरिसकेको र श्रेणीविहीन कर्मचारीहरूको स्तरवृद्धि गर्ने कामसमेत भइसकेको अवस्था छ । उक्त नियमावलीमा भएको के कुन व्यवस्था अन्तरिम संविधानको के कुन धाराको प्रावधानसँग कसरी विपरीत हुन गएको हो ? सो कुरा रिट निवेदनमा स्पष्ट उल्लेख नभई केवल भावनात्मक र मनोगत आधारहरू उल्लेख गरिएको छ ।

रिट निवेदनमा एकातिर अतिरिक्त समूहमा काजमा राख्ने व्यवस्था तथा निर्णय बदर गरी पाउन माग गरेको देखिन्छ भने अर्कोतिर निजामती सेवाको नेपाल प्रशासन सेवाअन्तर्गतको सामान्य प्रशासन समूहमा समूहकृत गरी पाउन माग गरेको देखिन्छ । यसबाट रिट निवेदन आफैँमा स्पष्ट छैन । विभिन्न सेवाको विशेष समूहका कर्मचारीहरूलाई निजामती सेवाको नेपाल विविध सेवाअन्तर्गत विशेष समूहमा समूहकृत भई सोही नियमावलीबमोजिम सेवा सञ्चालन भइरहेको अवस्था भएको हुनाले प्रस्तुत रिट निवेदन कानूनी आधार विहीन देखिँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ ।

प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद् कार्यालयको लिखित जवाफ ।

रिट निवेदकहरू तत्कालीन राजप्रासाद सेवामा कार्यरत कर्मचारीहरू हुन् । निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दोस्रो संशोधनद्वारा उक्त ऐनमा दफा ७३ ग थप गरी राजप्रासाद सेवाका कर्मचारीसम्बन्धी व्यवस्था गरी उक्त दफाको उपदफा (१) मा “यो ऐन प्रारम्भ हुँदाका बखत राजप्रासाद सेवामा कार्यरत कर्मचारीहरूको प्रशासन र व्यवस्थापन छुट्टै नियमावलीद्वारा गरिनेछ” भन्ने व्यवस्था गरिएको र उपदफा (२) मा राजप्रासाद सेवा ऐन, २०२९ र सोअन्तर्गत बनेका नियमहरू खारेज गरिएका छन् भन्ने व्यवस्था गरिएको पाइन्छ । उक्त व्यवस्था मिति २०६४।४।१ देखि प्रारम्भ भई लागू भएको र सो दफाले दिएको अधिकार प्रयोग गरी नेपाल सरकारले विशेष समूहका कर्मचारीहरूको प्रशासन र व्यवस्थापनसम्बन्धी नियमावली, २०६५ जारी गरी सो नियमावलीको नियम ४ ले राजप्रासाद सेवाका कर्मचारीहरूलाई नेपाल विविध सेवाको विशेष समूहमा कायम गरी नारायणहिटी सङ्ग्रहालय, हनुमानढोका दरबार, गोरखा दरबारलगायत विभिन्न मन्त्रालय, सचिवालय, आयोग विभाग कार्यालयमा खटाइएको छ । निवेदकहरू विभिन्न निकायमा कार्यरत रहेको भन्ने व्यहोरा रिट निवेदनबाट समेत प्रस्ट हुन्छ । निवेदकहरूलाई काम नै नदिएको र भेदभाव गरिएको अवस्था छैन ।

रिट निवेदकहरू लगायत तत्कालीन राजप्रासाद सेवाका कर्मचारीहरू नेपाल विविध सेवाको विशेष समूहमा कायम रहने व्यवस्था विशेष कर्मचारीहरूको प्रशासन र व्यवस्थापन नियमावली, २०६५ ले गरेको र उक्त नियमावलीमा त्यस्ता कर्मचारीहरूको अभिलेख राख्ने, सुरुवा, बढुवा काजलगायतका व्यवस्था गरी उक्त नियमावलीको

परिच्छेद-२ मा लेखिएदेखिबाहेक अन्य सर्त तथा सुविधा निजामती सेवा ऐन, २०४९ तथा निजामती सेवा नियमावली, २०५० बमोजिम हुनेछ भन्ने व्यवस्था नियम १३ मा छ । निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ६(१) मा निजामती सेवामा तोकिएबमोजिमका विभिन्न समूह तथा उपसमूहहरू रहन सक्ने व्यवस्था गरी निजामती सेवाअन्तर्गत विभिन्न सेवा, समूह वा उपसमूह गठन गरी त्यस्तो सेवा, समूह वा उपसमूहमा कार्यरत कर्मचारीहरूको सुरुवा, बढुवा, काज जस्ता कुरा सम्बन्धित सेवा समूह वा उपसमूहमा नै हुने व्यवस्था भएकाले निवेदकहरूलाई मात्र अन्य निजामती कर्मचारीहरूको भन्दा फरक व्यवस्था गरिएको अवस्था होइन । कुनै पनि कर्मचारीको नियुक्ति, सुरुवा, बढुवा, वृत्ति विकास, सेवा सुविधाहरू प्रचलित कानूनबमोजिम हुने हुँदा रिट निवेदकहरूको हकमा समेत निजहरूको सुरुवा, बढुवालगायत वृत्ति विकासका अन्य कुराहरू प्रचलित कानूनी व्यवस्थाबमोजिम हुने भएकाले आदेश जारी हुनुपर्ने होइन ।

विशेष समूहका कर्मचारीहरूको प्रशासन र व्यवस्थापन नियमावली, २०६५ को स्रोतको रूपमा रहेको निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ७३ ग का सम्बन्धमा रिट निवेदनमा कुनै कुरा उल्लेख भएको पाइँदैन । सोही दफाअनुसार बनेको उक्त नियमावलीमा विशेष समूहका कर्मचारीहरूको तत्कालीन अवस्थामा विभिन्न किसिमका पदनाम रहेका र उक्त नियमावलीको पहिलो संशोधनबाट त्यस्ता पदनाम निजामती सेवामा नभएकाले त्यस्तो पदनामलाई निजामती सेवामा भएसरह व्यवस्थापन गर्ने, वृत्ति विकासलाई सुनिश्चित गर्ने, बढुवाका आधारहरू सुनिश्चित गर्नेलगायतका व्यवस्थाहरू संशोधित व्यवस्थाले गरी पहिलेको व्यवस्थामा समसामयिक सुधार गरिएको हो । सोही कानूनी व्यवस्थाअनुसार उक्त समूहका सम्पूर्ण कर्मचारीहरूले पदनाम, सेवा सुविधासमेत उपभोग

गरिसकेको र श्रेणीविहीन कर्मचारीहरूको स्तरवृद्धि गर्ने कामसमेत भइसकेको अवस्था छ । उक्त नियमावलीमा भएको के कुन व्यवस्था अन्तरिम संविधानको के कुन धाराको प्रावधानसँग कसरी विपरीत हुन गएको हो ? सो कुरा रिट निवेदनमा स्पष्ट उल्लेख नभई केवल भावनात्मक मनोगत आधारहरू उल्लेख गरिएका छन् ।

रिट निवेदनमा एकातिर अतिरिक्त समूहमा काजमा राख्ने व्यवस्था तथा निर्णय बदर गरी पाउन माग गरेको देखिन्छ भने अर्कोतिर निजामती सेवाको नेपाल प्रशासन सेवाअन्तर्गतको सामान्य प्रशासन समूहमा समूहकृत गरी पाउन माग गरेको देखिन्छ । यसबाट रिट निवेदन आफैँमा स्पष्ट छैन । विभिन्न सेवाको विशेष समूहका कर्मचारीहरूलाई निजामती सेवाको नेपाल विविध सेवाअन्तर्गत विशेष समूहमा समूहकृत भई सोही नियमावलीबमोजिम सेवा सञ्चालन भइरहेको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ ।

मिसिल संलग्न रहेका अन्य तथ्यहरू :

१. प्रतिनिधि सभाको घोषणा, २०६३ (नेपाल राजपत्र, खण्ड ५६, अतिरिक्ताङ्क ११, भाग १),
२. राजप्रासाद सेवालाई निजामती सेवाको अङ्ग बनाउने सम्बन्धमा गठित समितिको प्रतिवेदन कार्यान्वयन गर्ने सिलसिलामा सो समितिको सिफारिसअनुसार राजप्रासाद सेवाका कर्मचारीका सम्बन्धमा मन्त्रिपरिषद्बाट भएको मिति २०६३।१२।१ को निर्णय ।

ठहर खण्ड

नियमबमोजिम पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकतर्फबाट रहनुभएका विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री बट्टीबहादुर कार्कीले प्रतिनिधिसभा घोषणापत्र, २०६३ संवैधानिक दस्तावेजका रूपमा जारी भएको छ । सोसँग अन्य कानून बाझिन नहुने

गरी बनाइएको छ । घोषणापत्रको दफा ५ को भावना अनुकूल निजामती सेवा ऐन, २०४९ मा दफा ७३ ग थप गरी राजप्रासाद सेवामा कार्यरत कर्मचारीलाई निजामती सेवामा समाहित गरी निजामती सेवाको अभिन्न अङ्ग बनाइएको अवस्थामा निजहरू विरुद्ध हुने गरी बनाइएका विभेदकारी कानून प्रतिनिधिसभा घोषणापत्रको विपरीत हुन् भन्न सकिन्छ । राजप्रासाद सेवा नियमावली खारेज भएको हुँदा उक्त सेवाका पूर्व कर्मचारीको पूर्ण समायोजन निजामती सेवामा हुनुपर्दछ । पूर्व नियमावली खारेज हुने तर नयाँ नियमावली अधुरो वा अपर्याप्त भई पूर्व नियमावलीले प्रत्याभूत गरेको सेवा सुविधा र वृत्ति विकासका अवसरमा हासोन्मुख हुने गरी व्यवस्था गरिन्छ भने त्यो व्यवस्था भेदभावपूर्ण परिणाम ल्याउने खालको भन्नुपर्ने हुन्छ । हालको विवादित नियमावलीको व्यवस्थाका सीमाहरू कर्मचारीको वृत्ति विकासको बाधकको रूपमा देखिएका छन् ।

एक समयमा राजप्रासाद सेवा अपेक्षाकृत संविधानसम्मत भएको अहिले त्यसको Reverse Discrimination मा रूपान्तरण गरिएको देखिएको छ । जनआन्दोलनमार्फत भएको संवैधानिक परिवर्तनको उद्देश्य विगतको भेदभाव हटाउने भएपनि कुनै रूपको पनि भेदभाव वा असमानता प्रबर्द्धन गर्ने भन्ने हुन सक्दैन । भेदभावलाई संस्थागत गर्ने संवैधानिक परिवर्तनको आशय होइन । कर्ता वा कर्तृ जोसुकै किन नहुन केवल समानता र स्वच्छ व्यवहारले नै लोकतन्त्र र कानूनी राज्यलाई संस्थागत गर्न सक्दछ । विवादित प्रावधानहरूले सकारात्मक विभेदको पनि कुनै सिद्धान्तको पृष्ठपोषण गर्न खोजेको देखिँदैन । सहसचिवभन्दा माथिको पद नै नराखी वृत्ति विकासको मार्ग नै बन्द गरिएको छ । निवेदकहरूको वैधानिक अपेक्षा नै समान व्यवहार हो । तर छुट्टै विशेष समूह र नियम बनाउनु भनेको भेदभावलाई संस्थागत

गर्ने मूल प्रवाहबाट छुट्याउने र अपमान गर्ने कार्य हो। निवेदकहरूलाई निजामती सेवामा समाहित गरे पनि पदअनुसार पदस्थापन र वृत्ति विकासका अवसरबाट वञ्चित हुने गरी जारी गरिएको विवादित नियमावलीले विभेदजन्य व्यवस्था गरेको हुँदा नियमावलीका त्यस्ता विभेदजन्य व्यवस्था बदर गरी समान व्यवहार गर्ने गरी आवश्यक व्यवस्था गर्नु भनी विपक्षीहरूको नाममा आदेश जारी हुनुपर्दछ भन्नेसमेत व्यहोराको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो।

विद्वान् अधिवक्ता श्री मातृकाप्रसाद निरौलाले निजामती सेवाको अङ्ग बनाएर पनि विशेष समूह खडा गरी पृथक र भेदभावपूर्ण व्यवस्था गरी छुट्टै नियमावली बनाई जारी गरियो। दरबन्दी, पदस्थापना, बढुवा, सरुवा, पदसोपानलगायतका कार्य निजामती सेवा ऐन नियमका सामान्य व्यवस्थाहरू यस वर्गका कर्मचारीले पाउनुपर्दछ। दरबन्दी नै नराखी काजबाट काज सरुवा गर्ने व्यवस्था राखिनु हुँदैन। निजामती सेवाको अङ्ग बनाएपछि समायोजन गरी उपयुक्त जिम्मेवारी दिनुपर्दछ। तर निजामती सेवाको अङ्ग बनाउने तर सेवा समूहमा समायोजन नगरी पूर्ववत् छुट्टै वर्गको रूपमा राख्नु उचित होइन। निजामती सेवाको मापदण्ड पूरा गरेको कर्मचारीको हकमा सम्बन्धित सेवामा समायोजन गर्ने वा हाल प्रचलित नियमावलीको व्यवस्थामा दरबन्दी, पदस्थापना, पदसोपान र कामको जिम्मेवारीलगायतका व्यवस्थामा परिमार्जन गर्नुपर्ने विपक्षीहरूको कानूनी दायित्व हो। कर्मचारीलाई पदस्थापना नै नगर्ने र भैपरीरूपमा काज खटाउने प्रक्रियाले भेदभावपूर्ण र दोषपूर्ण नीति अङ्गिकार गरेको देखिन आउँछ। दर्ता भएको पदमा योग्यता भएका र दर्जा पुगेका कर्मचारीलाई पदस्थापना हुन बाधा हुनुपर्ने होइन। काजमा काम लगाउन हुने तर पदस्थापना गर्न नहुने आधार कुनै तर्कमा आधारित रहेको छैन। बढुवा हुने पद नै सीमित गरी सीमित प्रतिष्पर्धाको लागि मात्र

योग्य मान्ने र बाँकी पदको लागि योग्य नमान्ने कुरा कर्मचारी प्रशासनसम्बन्धी नीतिसङ्गत हुन सक्दैन। अरू स्थायी कर्मचारी आए विस्थापित हुने गरी काज खटाउने व्यवस्था वाञ्छनीय नभएकाले मागबमोजिम रिट जारी हुनुपर्दछ भन्नेसमेत व्यहोराको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो।

विपक्षी नेपाल सरकारको तर्फबाट विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री किरण पौडेलले हाल जे जति तह र सेवाका पदहरू छन् तिनको विविध सेवाअन्तर्गत राखिएकाले निवेदकहरूको हकमा अन्यथा असर नपरेको हो। हाल कायम भएको भन्दा कम सङ्ख्यामा पद सिर्जना भएबाट वृत्ति विकासको तहमा साँघुरो भएको छ। नियम ११ मा विशिष्ट श्रेणीको सचिव पदको दरबन्दी छैन। दरबन्दी नै नभई बढुवा हुने कुरा भएन। अन्य सेवा समूहमा विशिष्ट श्रेणीमा बढुवा हुने भन्ने आश्वासन पनि नियममा प्रस्ट छैन। छुट्टै नियमावलीले सेवा सर्तको सुनिश्चितता गरेको अवस्था हुँदा विभेद गरिएको भन्न नमिल्ने हुँदा रिट जारी हुनुपर्ने अवस्था छैन भन्नेसमेत व्यहोराको बहस जिकिर प्रस्तुत गर्नुभयो।

उल्लिखित बहस जिकिर सुनी रिट निवेदन, लिखित जवाफ र मिसिल संलग्न रहेका कागजात तथा सम्बद्ध कानूनी एवम् संवैधानिक व्यवस्थासमेतलाई दृष्टिगत गरी हेर्दा प्रस्तुत रिट निवेदनमा मुख्यरूपमा देहायका विषयहरूमा केन्द्रित रही निर्णय दिनुपर्ने देखिएको छ :

१. राजप्रासाद सेवालाई खारेज गरी निजामती सेवाको अङ्ग बनाइएको परिप्रेक्ष्यमा सो सेवाबाट निजामती सेवामा समाहित रिट निवेदकलगायतका कर्मचारीहरूलाई निजामती सेवा ऐन, २०४९ द्वारा प्रत्याभूत सेवा, सर्त र सुविधा समानरूपमा उपभोग गर्न पाउने हक रहन्छ वा रहँदैन ?
२. विशेष समूहका कर्मचारीहरूको प्रशासन र

व्यवस्थापन नियमावली, २०६५ ले तत्कालीन राजप्रासाद सेवामा रहेका कर्मचारीहरूलाई वर्गीकरण गरी अन्य निजामती कर्मचारीभन्दा फरक व्यवहार गर्नु पर्नाको औचित्य र आधार पुष्टि हुने अवस्था विद्यमान देखिन्छ वा देखिँदैन ?

३. तत्कालीन राजप्रासाद सेवाका कर्मचारीका रूपमा रहेका रिट निवेदक लगायतका कर्मचारीहरूलाई गरिएको वर्गीकरण र फरक व्यवहारका सन्दर्भमा निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो होइन ?

माथि निर्धारण गरिएका प्रश्नहरूमा प्रवेश गर्नुअघि प्रस्तुत रिट निवेदनमा विद्यमान रहेका केही तथ्यहरूलाई सङ्क्षेपमा उल्लेख गर्नु सान्दर्भिक हुने देखिन्छ । निवेदनमा मूलतः देहायका विषयवस्तु उठाएको पाइन्छ :

- प्रतिनिधिसभाको घोषणा, २०६३ ले राजप्रासाद सेवालाई निजामती सेवाको अङ्ग बनाउने प्रतिबद्धता व्यक्त गरेअनुसार उक्त घोषणालाई कार्यान्वयन गर्न मन्त्रिपरिषद्को मिति २०६३।१२।१ को बैठकले राजदरबारमा कार्यरत राजप्रासाद सेवाका सम्पूर्ण कर्मचारीको व्यवस्थापनका लागि कानूनी व्यवस्था गर्ने भनीएको थियो । त्यसपछि निजामती सेवा ऐन, २०४९ मा गरिएको दोस्रो संशोधनमा दफा ७३ ग थप गरी त्यसैको आडमा विशेष समूहका कर्मचारीहरूको प्रशासन र व्यवस्थापन नियमावली, २०६५ जारी गरियो । त्यसमा २०६९ सालमा पहिलो संशोधन गर्दासमेत तत्कालीन राजप्रासाद सेवाका कर्मचारीलाई भेदभाव गर्ने, अपमानित गर्ने, पूर्वाग्रहपूर्ण व्यवहार गर्ने र पदोन्नति हुनै नसक्ने गरी

पदसङ्ख्या निर्धारण गर्ने क्रम निरन्तररूपमा जारी रहेको छ ।

- संशोधित नियमावलीले कर्मचारीलाई निरन्तर काजमा खटाउने व्यवस्था गरी आफ्नो पदाधिकारमा काम गर्न पाउने अधिकार नै समाप्त पारी सदैव काजमा रही कार्य गर्नुपर्ने विभेदकारी व्यवस्थालाई अझ मजबुत बनाएको छ ।
- निजामती सेवाका अन्य सेवा समूहसह समान व्यवहार पाउने, आफ्नो योग्यताअनुरूपको पदमा काम गर्न पाउने र वृत्ति विकासको अवसर प्राप्त गर्ने निजामती कर्मचारीको वैध अपेक्षाविपरीत भए गरेका काम कारबाहीहरू प्रथम दृष्टिमा पक्षपातपूर्ण देखिएका छन् ।
- तसर्थ स्थायीरूपले अतिरिक्त समूहमा राख्ने र वृत्ति विकासका सम्भावनाहरूलाई पूरै इन्कार गर्ने गरी ल्याइएको विशेष समूहका कर्मचारीहरूको प्रशासन र व्यवस्थापन नियमावली, २०६५ बदर गरी विशेष समूहका नाममा निवेदकहरूप्रति गरिएको भेदभाव हटाउन निवेदकहरूलाई निजहरूको दरबन्दीसहित निजामती सेवाअन्तर्गतको सामान्य प्रशासन समूहमा समूहीकृत गरी सरुवा, बढुवासहितका सबै सेवा, सर्त, सुविधाको उपभोगमा समानरूपमा सहभागी गर्नु गराउनु भनी विपक्षीहरूका नाममा परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ ।

विपक्षीतर्फबाट पेस हुन आएको लिखित जवाफमा मूलतः देहायको जिकिर लिइएको देखिन्छ :

- निवेदकहरू तत्कालीन राजप्रासाद सेवाका कर्मचारी भएकाले निजहरूको व्यवस्थापनका लागि निजामती सेवा

ऐन, २०४९ को दोस्रो संशोधनद्वारा थप गरिएको दफा ७३ग को अधिकार प्रयोग गरी विशेष समूहका कर्मचारीहरूको प्रशासन र व्यवस्थापनसम्बन्धी नियमावली, २०६५ तर्जुमा गरिएको छ।

- सोही नियमावलीबमोजिम राजप्रासाद सेवाका कर्मचारीहरूलाई नेपाल विविध सेवाको विशेष समूहमा समूहीकृत गरी व्यवस्थापन गरिएको छ।
- सोही कानूनी व्यवस्थाका आधारमा रिट निवेदकहरूलाई विभिन्न मन्त्रालय, सचिवालय, आयोग, विभाग र कार्यालयमा खटाई कामकाज लगाइएको हुँदा निवेदकहरूलाई भेदभाव गरिएको अवस्था छैन।

रिट निवेदन साथ पेस गरिएको प्रतिनिधिसभाको घोषणा (नेपाल राजपत्र, खण्ड ५६, अतिरिक्ताङ्क ११, जेठ ४, २०६३) को प्रकरण ५.५ मा विद्यमान राजप्रासाद सेवालाई निजामती सेवाको अङ्ग बनाइनेछ भनी घोषणा गरिएको देखिन्छ।

उक्त घोषणा कार्यान्वयनका सन्दर्भमा एक समिति गठन भई सो समितिको सिफारिस कार्यान्वयन गर्ने सम्बन्धमा नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्बाट मिति २०६३।१२।१ मा देहायबमोजिम गर्ने गरी निर्णय भएको पाइन्छ :

- राजदरबारमा कार्यरत राजप्रासाद सेवाका सम्पूर्ण कर्मचारीको दरबन्दी सामान्य प्रशासन मन्त्रालयको अतिरिक्त समूहमा कायम गर्ने,
- उक्त दरबन्दीमध्ये पचास प्रतिशत दरबन्दी कटौती गर्ने, त्यसरी कटौती गर्दा कुन कुन दरबन्दी कायम गर्न उपयुक्त हुन्छ भन्ने सम्बन्धमा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयले

यकिन गर्ने,

- हाल कार्यरत कर्मचारीमध्ये ३० वर्ष सेवा अवधि पूरा गरेका कर्मचारीलाई निजामती सेवा ऐन, २०४९ बमोजिमको प्रक्रिया अबलम्बन गरी स्वेच्छिक अवकाशको अवसर दिने,
- अतिरिक्त समूहमा रहेका कर्मचारीहरूलाई के कस्तो जिम्मेवारी दिई निजहरूलाई काममा लगाउन सकिन्छ सो सम्बन्धमा अध्ययन गरी निर्णयको लागि छुट्टै प्रस्ताव पेस गर्ने,
- राजप्रासाद सेवाका कर्मचारीलाई प्रतिनिधिसभाको घोषणा, २०६३ को प्रकरण ५.५ बमोजिम निजामती सेवाको अङ्ग बनाउने सम्बन्धमा कानूनी व्यवस्था प्रस्ताव गर्ने।

निजामती सेवा ऐन, २०४९ मा मिति २०६४।४।२३ मा भएको दोस्रो संशोधनले थप गरेको दफा ७३ग मा राजप्रासाद सेवाका कर्मचारीसम्बन्धी व्यवस्थाअन्तर्गत देहायको कानूनी व्यवस्था भएको देखिन्छ :

१. यो ऐन प्रारम्भ हुँदाका बखत राजप्रासाद सेवामा कार्यरत कर्मचारीहरूको प्रशासन र व्यवस्थापन छुट्टै नियमावलीद्वारा गरिनेछ।
२. राजप्रासाद सेवा ऐन, २०२९ र सोअन्तर्गत बनेका नियमहरू खारेज गरिएका छन्।

उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाका आधारमा तत्कालीन राजप्रासाद सेवामा कार्यरत कर्मचारीहरूको व्यवस्थापनका लागि विशेष समूहका कर्मचारीहरूको प्रशासन र व्यवस्थापन नियमावली, २०६५ तर्जुमा गरिएको देखिन्छ। साथै उक्त नियमावलीमा २०६९ सालमा पहिलो संशोधन भएकोसमेत देखिन आउँछ।

उक्त नियमावलीमा विशेष गरी कर्मचारीको प्रशासन तथा व्यवस्थापन, पद दर्ता, स्वेच्छिक अवकाश, पद खारेज, बढुवासम्बन्धी विशेष व्यवस्था र काजमा खटाउन सकिने व्यवस्थालाई समेटेको देखिन्छ।

२. उल्लिखित तथ्यहरू समेतको प्रकाशमा अब माथि निर्धारण गरिएका प्रश्नहरूमा विवेचना गरौं। प्रथमतः प्रतिनिधिसभाको घोषणा, २०६३ ले राजप्रासाद सेवालाई निजामती सेवाको अङ्ग बनाउने भनी प्रतिबद्धता व्यक्त गरेको तथ्यमा विवाद छैन। प्रतिनिधिसभाको घोषणापत्रको पृष्ठभूमि नियाल्दा यसले नेपालको संवैधानिक र राजनीतिक विकासमा ऐतिहासिक महत्त्व ग्रहण गरेको देखिन्छ। दोस्रो जनआन्दोलनको उपलब्धिले स्थापित भएको प्रतिनिधिसभाले खास गरी नेपालको परम्परागत राजतन्त्रसँग निहित रहेका अवशिष्ट राजकीय अधिकारहरूलाई कटौती गर्दै राजसंस्थालाई जनप्रतिनिधिमूलक निकाय प्रतिनिधिसभाप्रति सम्पूर्णरूपमा उत्तरदायी बनाएको देखिन आउँछ। यसै क्रममा सेवा सञ्चालनमा राजाको विशेषाधिकारसहितको राजप्रासाद सेवा ऐन, २०२९ बमोजिम राजदरबारको प्रशासनिक र अन्य सेवामा सङ्गठित कर्मचारीहरूलाई सोही सेवामा निरन्तरता नदिएर मुलुकको निजामती प्रशासनको अङ्ग बनाउने उद्देश्य र प्रयोजनबाट उक्त घोषणामा सो व्यवस्था समेटिएको बुझ्न सकिन्छ।

३. यसरी हेर्दा उक्त घोषणाले राजसंस्थाका अधिकार कटौती गर्दै यसलाई नियन्त्रण गर्ने सोच लिएको स्पष्ट देखिन्छ। राजप्रासाद सेवामा कार्यरत कर्मचारीहरूलाई सो सेवाबाट पृथक गरी मुलुकको निजामती प्रशासनको अङ्ग बनाउनुको अर्थ र उद्देश्यको परीक्षण पाटो पनि राजाको अधिकार कटौती नै हो। तर उक्त सेवामा कार्यरत कर्मचारीको हकमा

भने सो घोषणाले सेवा सुविधा कटौती वा समाप्त गर्नेसमेतको कुनै उद्देश्य राखेको देखिँदैन। यदि त्यस्तो हुन्थ्यो भने राजप्रासाद सेवालाई निजामती सेवाको अङ्ग बनाउनुको सट्टा त्यस्तो सेवालाई खारेज गर्ने र दरवारको निकट रही काम गरेका कर्मचारीलाई अवकाश दिन सक्ने विकल्प यस्तो घोषणा गर्ने प्रतिनिधिसभासँग नभएको वा सो गर्न नसक्नेसम्मको कुनै अवस्था र स्थिति देखिएन। साथै उक्त घोषणाले त्यसरी समायोजन हुने राजप्रासाद सेवाका कर्मचारीको लागि विभेद गर्ने गरी कुनै पूर्वसर्त वा अयोग्यताका आधारहरू नतोकेको विषय पनि यहाँ विचारणीय छ।

४. उक्त घोषणापत्र स्वयम्मा नागरिकहरूको हक अधिकार संरक्षणको दृष्टिकोणले ऐतिहासिक देखिन्छ। त्यसैले सो घोषणामा पूर्ण लोकतन्त्रप्रतिको प्रतिबद्धता व्यक्त गरिएको छ। साथै तत्पश्चात् जारी गरिएको नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ ले समानताको बृहत्तर अवधारणालाई अङ्गीकार गरेको अवस्था छ। प्रतिनिधिसभाको घोषणाले राजप्रासाद सेवालाई निजामती सेवाको अङ्ग बनाउने भनी स्पष्टसँग घोषणा गरेपछि राजप्रासाद सेवाको अस्तित्व समाप्त भएर उक्त सेवामा आबद्ध जनशक्ति स्वतः निजामती सेवामा समाहित भएको अवस्था देखिन्छ। त्यसलाई कानूनी स्वरूप दिने कार्य मात्र निजामती सेवा ऐनको दोस्रो संशोधनले गरेको मान्नुपर्ने हुन्छ।

५. यसका अतिरिक्त विगतमा प्रचलित संवैधानिक व्यवस्था र कानूनबमोजिम कुनै सेवा समूहमा आबद्ध रहनु मात्र निवेदकहरूको कुनै दोष होइन। त्यस्तो सेवामा आबद्ध भएर शक्तिको दुरुपयोग, गैरकानूनी वा दण्डनीय कार्य गरेको भए त्यसको लागि छुट्टै प्रक्रियाबाट सम्बोधन गरिनु अपेक्षित हुनसक्दथ्यो। राजतन्त्रलाई नै आफ्नो मातहत ल्याउनसक्ने प्रतिनिधिसभाको उक्त ऐतिहासिक

घोषणाले त्यस्तो अवस्थाको बोध गरेको भए राजप्रासाद सेवामा कार्यरत निवेदक जस्ता कर्मचारीहरूको परिवर्तित सन्दर्भमा कुनै आवश्यकता नरहेको भनी सेवा समूह खारेजसँगै अवकास दिन नसक्ने कुनै विवेकसम्मत आधार र कारण देखिँदैन । राजप्रासाद सेवा खारेज गर्ने, तर कर्मचारीहरूलाई निजामती सेवाको अङ्ग बनाउने घोषणा गर्नुले सो समूहका कर्मचारीलाई निजामती सेवामा हार्दिकतापूर्वक गाभ्ने उक्त घोषणाको उद्देश्य रहेको देखियो ।

६. राजप्रासाद सेवाको सञ्चालन र व्यवस्थापनका लागि तत्काल बहाल रहेको राजप्रासाद सेवा ऐन, २०२९ र सोअन्तर्गत बनेका नियमहरू अन्तर्गत निवेदकहरू उक्त सेवामा प्रवेश गरी उक्त सेवा खारेज हुँदासम्म निवेदकसमेतका कर्मचारीहरू सेवारत रहेको भन्ने कुरामा विवाद गरिरहनु परेन । उक्त ऐन र नियमअन्तर्गत सङ्गठित जनशक्ति निजामती सेवामा समाहित गर्ने कुरा स्वीकार गरी सकेपछि निवेदकसमेतलाई निजहरूले उपभोग गरिरहेको पूर्व ऐन नियमले प्रत्याभूत गरेको सेवाका सर्तहरू निजामती सेवा ऐनको आधारभूत व्यवस्थाअनुरूप लागू हुने गरी व्यवहार गरिनु न्यायोचित र विवेकसम्मत हुन्छ ।

७. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ ले सबै नागरिकलाई समानताको हक प्रत्याभूत गरेको छ । जसअनुसार सबै नागरिक कानूनको दृष्टिमा समान हुने र कसैलाई पनि कानूनको समान संरक्षणबाट वञ्चित नगरिने सुनिश्चितता प्रदान गरिएको पाइन्छ । सामान्य कानूनको प्रयोगमा कुनै पनि नागरिक माथि धर्म, वर्ण, जात जाति, लिङ्ग, उत्पत्ति, भाषा वा वैचारिक आस्थाका आधारमा भेदभाव नगरिने र राज्यले नागरिकहरूका बीच उल्लिखित कुनै पनि आधारमा भेदभाव नगर्ने प्रतिबद्धता पनि समानताको हकअन्तर्गत समाहित गरिएको छ ।

८. कानूनको अगाडि समानता भन्नाले

समानहरूका बीच कानूनको समान प्रयोग र समानहरूका बीच समान व्यवहार (Equality before the law means that among equals the law should be equal and should be equally administered, that like should be treated alike) भन्ने बुझिन्छ । यस अवधारणामा समानतासम्बन्धी दुवैथरी दृष्टिकोण – कानूनको समान संरक्षण (Equal protection of the law) र कानूनको अगाडि समानता (Equality before the law) अन्तर्निहित भएको छ ।

९. समानताको हक सम्बन्धमा यस अदालतबाट पनि पर्याप्त व्याख्या र विवेचना भएका छन् । सोही क्रममा “वर्गीकरणको आधारमा कुनै कानून कसैलाई लागू हुने नहुने व्यवस्था हुँदैन त्यो कानून असंवैधानिक र अमान्य हुँदैन । तर यदि साधारण ज्ञान र विवेक भएका मानिसहरूले तर्कसङ्गतरूपमा वर्गीकरणको औचित्य बुझ्न र स्वीकार गर्न सक्ने स्थिति छैन अथवा कानूनद्वारा प्राप्त गर्न खोजिएको उद्देश्यसँग त्यसको कुनै विवेकपरक सम्बन्ध देखिन्न भने त्यो वर्गीकरण जथाभावी (Arbitrarily) गरिएको भन्नुपर्ने हुन्छ । त्यस्तो वर्गीकरणको आधारमा बनाइएको कुनै कानूनबाट कुनै नागरिकलाई उस्तै अवस्थाका अन्य नागरिकहरूले पाएसरहको कुनै अधिकार वा सुविधाबाट वञ्चित गरिन्छ अथवा अन्य नागरिकहरूभन्दा बढी वा ठूलो दायित्व बोकाइन्छ भने त्यो कानून समानताको प्रतिकूल भै असंवैधानिक र अमान्य हुन्छ” (नेकाप २०४९, अङ्क ८, नि.नं.४५९७, पृष्ठ ७१०, पूर्ण इजलास) भन्नेसमेत सिद्धान्त प्रतिपादन भएको पाइन्छ । उक्त सिद्धान्तसँग असहमत हुनुपर्ने कुनै कारण पनि देखिँदैन ।

१०. प्रतिनिधिसभाको घोषणा, २०६३ ले मूलतः निरङ्कुश राजतन्त्रको अन्त्य र पूर्ण लोकतन्त्रको स्थापनालाई आधार बिन्दु बनाएर त्यसैको व्यवस्थापनका लागि ९ बुँदे घोषणा गरिएको

पाइन्छ। सो घोषणाको प्रकरण ५ मा राजदरबारसम्बन्धी व्यवस्था गर्दै प्रकरण ५.५ मा विद्यमान राजप्रासाद सेवालाई निजामती सेवाको अङ्ग बनाइने भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ। सो व्यवस्थाले अन्य कुराका अतिरिक्त राजदरबारको प्रशासनिक र व्यवस्थापकीय पाटोमा तत्काल बहाल रहेको कानूनी एवम् संरचनागत व्यवस्थामा हस्तक्षेप गरी पारदर्शिता कायम गर्ने सोच प्रतिबिम्बित भएको देखिन्छ। साथै भइरहेको सेवा निजामती सेवामा समाहित गर्नुको उद्देश्य तदोपरान्त राजदरबारमा समेत निजामती सेवाका जनशक्तिबाटै प्रशासन र व्यवस्थापन सञ्चालन गर्ने भन्ने हो। अर्थात् राजदरबारभित्रको परम्परागत कर्मचारी व्यवस्थापनमा राजाको स्वविवेकीय अधिकार समाप्त गरी नागरिक प्रशासन कायम गर्ने नै घोषणाको उक्त व्यवस्थाको आशय र भावना देखिन्छ।

११. प्रतिनिधिसभाको घोषणा जारी भएपछि अर्थात् मिति २०६३।२।१४ देखि राजप्रासाद सेवाको अस्तित्व समाप्त भइसकेको देखिन्छ। त्यसैले त्यस सेवामा तत्काल बहाल रहेका कर्मचारीलाई त्यसपछि पनि विगतसँग जोडेर वर्गीकृत गरिरहन मिल्दैन। त्यसमा पनि राजप्रासाद सेवाका कर्मचारीहरूको व्यवस्थापन तत्कालीन राजप्रासाद सेवा ऐन, २०२९ अनुसार हुने गरेको देखिन्छ। उक्त ऐनले राजप्रासाद सेवाका कर्मचारीलाई निजामती सेवामा सरुवा, बढुवा गर्न सकिनेसमेतको व्यवस्था गरेको र त्यसको अभ्याससमेत हुँदै आएको सन्दर्भमा राजप्रासाद सेवाका कर्मचारीलाई निजामती सेवाका कर्मचारीभन्दा पृथकरूपमा हेर्नुपर्ने कुनै वस्तुनिष्ठ आधार पनि देखिँदैन। नेपालको अन्तरिम संविधानमा समानताको हकअन्तर्गत कानूनको दृष्टिमा समानता र कानूनको समान संरक्षणको प्रत्याभूतिका लागि प्रयुक्त गरिएका उत्पत्ति, वैचारिक आस्था जस्ता शब्दहरूले कुनै पनि नागरिकप्रति राज्य पूर्वाग्रही हुँदैन, सरकार सञ्चालनमा

जे जस्तो राजनीतिक समीकरण कायम रहे पनि त्यसको असर र प्रभाव जनता (जुनसुकै आस्था र विश्वास राख्ने) ले पाउने सेवा, सुविधा र संरक्षणमा पर्दैन भनी आश्वस्त तुल्याएका छन्। यही कुरा रिट निवेदकहरूका हकमा पनि लागू हुन्छ।

१२. निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा १८ख ले निजामती कर्मचारीलाई लामो बिदामा रहेको, निलम्बन भएको र अन्यत्र काजमा खटिएको कारण पदाधिकार रहेको पदमा कायम राख्नपर्ने अवस्थामा बाहेक दुई महिनाभन्दा बढी अवधिसम्म जिम्मेवारी नदिई राख्न नपाइने र उपर्युक्त प्रावधानविपरीत पदीय जिम्मेवारी नदिई राख्ने सम्बन्धित पदाधिकारीलाई विभागीय कारवाही नै हुने व्यवस्था रहेको देखिन्छ। त्यस्तै दुई महिनाभन्दा बढी अवधिसम्म अतिरिक्त समूहमा राख्नुपरेमा दफा १८ख विपरीत नहुने गरी राख्नुपर्ने व्यवस्था दफा १८घ मा गरिएको पाइन्छ। दफा १८क मा निजामती कर्मचारीलाई निज कार्यरत रहेको मन्त्रालय, सचिवालय, आयोग, विभाग वा कार्यालयबाट सोही निकायको काममा मात्र अन्य स्थानमा काज खटाउन सकिने र यसरी काज खटाउँदा समेत सामान्यतः एक वर्षमा तीन महिनाभन्दा बढी अवधिको लागि खटाउन नपाइने प्रत्याभूति दिइएको छ। यसरी स्वेच्छाचारीरूपमा अनन्तकालसम्म काजमा खटाउने कुरालाई निजामती सेवा ऐन, २०४९ ले स्पष्टतः रोक लगाएको छ। त्यस्तै दफा ५८ ले कुनै पनि निजामती कर्मचारीलाई निजको नियुक्ति हुँदा तत्काल लागू रहेको तलब, उपदान, निवृत्तिभरण र अन्य सुविधासम्बन्धी सेवाका सर्तहरूमा निजको स्वीकृति बेगर निजलाई प्रतिकूल असर पर्ने गरी परिवर्तन नगरिने र पछि संशोधन हुने व्यवस्थाले अधिदेखि कायम रहेको सेवाको सर्तमा कुनै प्रकारले प्रतिकूल असर पर्ने भएमा त्यस्तो संशोधित व्यवस्थाबमोजिम गर्न मन्जुर गरी लिखित स्वीकृति लिनुपर्नेसमेत व्यवस्था गरेको

देखिन्छ । निजामती कर्मचारीका हकमा प्रत्याभूत गरिएका उपर्युक्त सेवाका सर्तसम्बन्धी व्यवस्था निवेदक कर्मचारीहरूका हकमा मात्र आकर्षित नहुने भन्न मिल्ने देखिएन ।

१३. राज्यको विधायिकी घोषणा वा नीतिबाट राजप्रासादका कर्मचारीहरूलाई निजामती सेवाको अङ्गको रूपमा सम्मिलन गराइन्छ भने निजहरूको निजामती सेवाका अन्य कर्मचारी सरहको व्यवहार पाउने हक त्यसैबेलादेखि सिर्जना भइसकेको मान्नुपर्दछ । कुनै कुरा स्वीकार गरिन्छ भने त्यसमध्येको केही कुरामात्र स्वीकारिएको हो भनी पछिबाट छानीछानी पूर्वाग्रही ढङ्गको व्यवहार गर्न मिल्दैन । समायोजन गरिसकेको अवस्थामा तत्कालीन राजप्रासाद सेवाका कर्मचारीहरूलाई स्वाभाविकरूपमा पाउने सेवा, सुविधा र वृत्ति विकासका अन्य अवसरबाट वञ्चितकरण वा बाहेक (Exclude) गर्ने गरी छुट्टै वर्गमा वर्गीकृत (Segregation) गरिरहने क्रियालाई संविधान प्रदत्त समानताको हक अनुकूलको मान्न सकिँदैन । यस सम्बन्धमा अमेरिकी सर्वोच्च अदालतले *Brown v. Board of Education* (347 US 483 (1954) (USSC+)) को मुद्दामा प्रतिपादन गरेको सिद्धान्त पनि सान्दर्भिक देखिन्छ । जसमा मुख्यतः “समान अवस्थाका व्यक्तिहरूमध्ये केहीलाई फरक देखिने गरी वर्गीकरण (Segregate) गर्दा त्यस्ता व्यक्तिहरूलाई आफू प्रतिकूलतामा परेको महसुस (Detrimental Effect) गराउँछ, त्यसको प्रभावस्वरूप उनीहरूमा आफू कमजोर रहेको (Inferiority) आभाष दिलाउँछ र उनीहरूलाई कानूनको समान संरक्षण गर्न इन्कार गरिएको (Such segregation is a denial of the equal protection of the laws) अनुभूति गराउँछ” भनीएको पाइन्छ ।

१४. उपर्युक्त विवेचनाबाट तत्कालीन राजप्रासाद सेवाका कर्मचारीहरू निजामती सेवामा

समाहित भइसकेको परिवर्तित अवस्थामा निजामती सेवा ऐनद्वारा प्रत्याभूत सेवा, सर्त र सुविधाको समान उपभोग गर्न पाउने हक निजहरूमा पनि स्वतः अन्तर्निहित रहेको निष्कर्षमा यो इजलास पुगेको छ ।

१५. अब, दोस्रो प्रश्नका सम्बन्धमा विचार गरौँ । विशेष समूहका कर्मचारीहरूको प्रशासन र व्यवस्थापन नियमावली, २०६५ ले तत्कालीन राजप्रासाद सेवामा रहेका कर्मचारीहरूलाई वर्गीकरण गरी अन्य निजामती कर्मचारीभन्दा फरक व्यवहार गर्नुपर्नाको औचित्य र आधार पुष्टि हुने अवस्था विद्यमान देखिन्छ वा देखिँदैन भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा विशेष समूहका कर्मचारीहरूको प्रशासन र व्यवस्थापन नियमावली, २०६५ लाई सूक्ष्म ढङ्गबाट केलाउनु पर्ने हुन्छ । उक्त नियमावली निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ७३ ग ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी जारी गरिएको भन्ने देखिन्छ ।

उक्त दफा ७३ ग को उपदफा (१) मा यो ऐन प्रारम्भ हुँदाका बखत राजप्रासाद सेवामा कार्यरत कर्मचारीहरूको प्रशासन र व्यवस्थापन छुट्टै नियमावलीद्वारा गरिनेछ भन्ने र उपदफा (२) मा राजप्रासाद सेवा ऐन, २०२९ र सोअन्तर्गत बनेका नियमहरू खारेज गरिएका छन् भन्नेसमेत कानूनी व्यवस्था गरिएको पाइन्छ ।

१६. तत्कालीन राजप्रासाद सेवामा कार्यरत कर्मचारीहरूको व्यवस्थापनको लागि भनी उपर्युक्त ऐनको अख्तियारीअन्तर्गत जारी गरिएको विशेष समूहका कर्मचारीहरूको प्रशासन र व्यवस्थापन नियमावली, २०६५ को नियम ९ मा निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ३५ ले निर्धारण गरेको स्वेच्छिक अवकाशसम्बन्धी सर्तहरूसमेत लागू नहुने गरी छुट्टै सूचनाद्वारा सर्तहरू तोकिने गरी स्वेच्छिक

अवकाशको व्यवस्था गरेको देखिन्छ । नियममा समेत नतोकिएका त्यस्ता सर्तहरू स्वेच्छाचारी हुनसक्ने कुरालाई नजरअन्दाज गर्न सकिँदैन । त्यसैगरी नियम ११ ले निजामती सेवा समूहमा नभएको पद खारेज गर्ने व्यवस्था गरेको पाइन्छ भने नियम ११क मा पदसोपानको शृङ्खलालाई अति सीमित तुल्याई निवेदकहरूलाई वृत्ति विकासको अवसरबाट वञ्चित हुने अवस्थामा पुर्याएको देखियो । यसका साथै नियम १२ ले निवेदकहरूलाई मात्र लक्षित गरी कुनै स्थायी पदाधिकार नराखी कुन निकायमा दरबन्दी रहने हो भन्ने विषयमा अनिश्चितता सिर्जना गरी मन्त्रालयको तजबिलले तोकेका निकायहरूमा काजमा भौतारिई रहनुपर्ने निजामती सेवा ऐनको दफा १८क र १८ख प्रतिकूलको स्थिति कायम गरेको देखिएको छ ।

१७. आफू निजामती सेवाको अङ्ग भइसकेपछि निजामती कर्मचारीसरहको व्यवहार पाउने वैधानिक अपेक्षामा रहेका निवेदकलगायतका कर्मचारीहरूलाई राजप्रासाद सेवाका कर्मचारीको संज्ञा दिई उनीहरूको दरबन्दी सामान्य प्रशासनको अतिरिक्त समूहमा कायम गर्ने जस्तो विभेदजन्य व्यवस्थालाई निरन्तरता दिँदै नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्बाट निर्णय भएको पाइन्छ । मन्त्रिपरिषद्को उक्त निर्णयकै जगमा जारी गरिएको विशेष समूहका कर्मचारीहरूको प्रशासन र व्यवस्थापन नियमावली, २०६५ मा निजामती सेवाको विविध सेवाअन्तर्गत विशेष समूह नामको एउटा छुट्टै समूह रहने, उनीहरूको प्रशासन र व्यवस्थापन सामान्य प्रशासन मन्त्रालयले गर्ने, सूचनामा सर्त तोकी स्वेच्छिक अवकाश दिन सकिने, रिक्त पद स्वतः खारेज हुँदै जाने, विशिष्ट श्रेणीमा कुनै पद नराखी सीमित पदसङ्ख्या तोक्ने र त्यसैभित्र वृत्ति विकासको अवसर खोज्नुपर्ने जस्ता निजामती सेवाको मूल्य मान्यतासँग मेल नखाने असङ्गत खालका प्रावधानहरू समावेश गरिएको हुँदा ती प्रावधानहरू प्रथमदृष्टिमा पूर्वाग्रहपूर्ण र

विभेदजन्य देखिन्छन् ।

१८. यसका अतिरिक्त नियमावलीमा २०६९ सालमा गरिएको पहिलो संशोधनबाट मन्त्रालयले तोकेको काम सम्पादनको लागि अनन्तकालसम्म काजमा खटाउन सकिने गरी झनै स्वेच्छाचारी व्यवस्था समावेश गरेको देखिन्छ । यसरी एकपछि अर्को गर्दै गरिएका निर्णय र कानूनी व्यवस्थाबाट तत्कालीन राजप्रासाद सेवाका कर्मचारीलाई निजामती सेवाको अङ्ग स्वीकारिए पनि आत्मसात् भने गर्न सकेको देखिएन । यसबाट पनि निवेदकहरू उपरको विभेदजन्य व्यवहारलाई निरन्तरता दिइएको स्पष्टरूपमा देखिन आयो ।

१९. त्यसरी छुट्टै नियमावलीद्वारा प्रशासन र व्यवस्थापन गरिने तथा साबिकमा आबद्ध भएको ऐन नियम खारेज गर्नुले निजामती सेवाको आधारभूत चरित्र, पद्धति, मूल्यमान्यता र परम्परासँग असङ्गत हुने खालका प्रावधानहरू राखी ती कर्मचारीहरूलाई राजप्रासाद सेवामा काम गरेकै आधारमा लघुताभाष हुने गरी कानूनी व्यवस्था गर्ने छुट नेपाल सरकारलाई दिएको सम्झन र अर्थ गर्न मिल्दैन ।

२०. राजप्रासाद सेवाबाट समाहित गरिएका कर्मचारीलाई निजामती सेवाभित्र छुट्टै सेवा समूहमा राखी उनीहरूको अनुभव र ज्ञानको आधारमा विशिष्टीकरण गरिनु एउटा विषय हुन सक्दछ । तर त्यसरी समूहीकृत गरिएका कर्मचारीलाई उनीहरूको योग्यता र क्षमताअनुसार जिम्मेवारी प्रदान गरी पदस्थापनको सुनिश्चितता तथा वृत्तिविकासको अवसर प्रदान गरिनु अनिवार्य हुन्छ ।

२१. समानता र स्वच्छ व्यवहारले नै लोकतन्त्र र कानूनी राज्य मजबुत र संस्थागत हुन पुग्छ । लोकतान्त्रिक राज्यको सोच र दृष्टिकोण फराकिलो हुनुपर्दछ । अति तुष्टीकरणको भाव राखी निजामती सेवाको आधारभूत मूल्य मान्यताविपरीत

तत्कालीन राजप्रासाद सेवाका कर्मचारीहरूको लागि मात्र निजहरू आबद्ध पूर्व ऐन, नियमले प्रत्याभूत गरेको सेवा सुविधामा समेत कटौती हुने गरी हासोन्मुख (Derogatory) व्यवस्था गरिन्छ भने त्यसलाई न्यायपूर्ण मान्न सकिन्न। साबिकको ऐन नियम नै खारेज भइसकेपछि जहाँ समायोजन गरिन्छ, त्यहाँ पूर्णरूपमा समायोजन तथा सम्मिलन गरिनुपर्दछ। एकाङ्गी ढङ्गले केहीमा बाहेक (Segregation) गर्ने र केहीमा समान व्यवस्था लागू हुने गरी गरिएको व्यवस्थाले केवल स्वेच्छाचारितालाई मात्र प्रश्रय दिएको मानिन्छ।

२२. प्रत्यर्थी सामान्य प्रशासन मन्त्रालयको लिखित जवाफमा तत्कालीन राजप्रासाद सेवाका कर्मचारीहरूको सरुवा, बढुवा, काजलगायतका व्यवस्था विशेष समूहका कर्मचारीहरूको प्रशासन र व्यवस्थापन नियमावली, २०६५ अनुसार हुने र अन्य सर्त तथा सुविधा निजामती सेवा ऐन, २०४९ तथा निजामती सेवा नियमावली, २०५० बमोजिम हुने भनी उल्लेख भएको देखिन्छ। यसबाट पनि निवेदकलगायतका तत्कालीन राजप्रासाद सेवाका कर्मचारीको सरुवा, बढुवा र काजका विषयमा राज्यले फरक व्यवहार गरेको र गर्ने उद्देश्य राखेको भन्ने स्पष्ट हुन्छ। यसरी निजामती सेवाका कर्मचारीहरूमध्येकै रिट निवेदक जस्ता तत्कालीन राजप्रासाद सेवाका कर्मचारीहरूको दरबन्दी, पदस्थापन, सरुवा, बढुवाजस्ता मूलभूत पक्षहरूमा देखिने र अनुभूत गर्न सकिने गरी गरिएको भेदभावपूर्ण व्यवहारलाई समानताको सिद्धान्तानुरूप मान्न सकिने स्थिति देखिन आएन।

२३. विपक्षीहरूको लिखित जवाफमा निजामती सेवा ऐनमा थप गरिएको दफा ७३ग का आधारमा विशेष समूहका कर्मचारीहरूको प्रशासन र व्यवस्थापन नियमावली बनाइएको भन्ने जिकिर

लिइएको भए पनि सो नियमावलीमा तत्कालीन राजप्रासाद सेवामा रहेका निवेदकलगायतका कर्मचारीलाई अन्य निजामती कर्मचारीभन्दा फरक व्यवहार गर्नुपर्नाको औचित्य र आधार पुष्टि गर्न सकेको पाइँदैन। समान स्थितिका कर्मचारीहरूलाई समान व्यवहार गर्नुपर्नेमा छुट्टै नियम बनाएर अलग पहिचान दिने कुराको कुनै वस्तुनिष्ठ आधार हुन सक्दैन। त्यस्तो विवेकपूर्ण मान्यतामा आधारित नभएको वर्गीकरण आफैँमा समानताको हक प्रतिकूल हुन्छ।

२४. उपर्युक्त विवेचित आधारमा तत्कालीन राजप्रासाद सेवामा कार्यरत कर्मचारीहरूको व्यवस्थापन सम्बन्धमा जारी गरिएको विशेष समूहका कर्मचारीहरूको प्रशासन र व्यवस्थापन नियमावली, २०६५ ले तत्कालीन राजप्रासाद सेवामा रहेका निवेदकलगायतका कर्मचारीहरूलाई वर्गीकरण गरी अन्य निजामती कर्मचारीभन्दा फरक व्यवहार गर्नुपर्नाको औचित्य र आधार पुष्टि हुने अवस्था विद्यमान नरहेको निष्कर्षमा यो इजलास पुगेको छ।

२५. अब, तत्कालीन राजप्रासाद सेवाका कर्मचारीका रूपमा रहेका रिट निवेदकलगायतका कर्मचारीहरूलाई गरिएको वर्गीकरण र फरक व्यवहारका सन्दर्भमा निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो होइन भन्ने निर्णय दिनुपर्ने हुन आएको अन्तिम प्रश्नका सम्बन्धमा विवेचना हुन वाञ्छनीय देखिएको छ।

२६. राज्य सबै नागरिकको अभिभावक र संरक्षकसमेत हो। त्यसैले राज्य संयन्त्र कुनै पनि नागरिक प्रति पूर्वाग्रही हुनुहुँदैन। सबै नागरिक राज्यका निमित्त समान हुन्छन्। कुनै वर्ग विशेषको सारभूत समानता प्राप्तिका लागि केही थप सुविधा, सहूलियत र प्रोत्साहनको व्यवस्था गर्ने अनुमति समानताको हकले प्रदान गर्दछ। तर त्यस्तो विशेष व्यवस्था कमजोर वर्गको उत्थानका लागि, प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता विकासका

लागि, सशक्तीकरणका लागि र मूलप्रवाहीकरणका लागि गरिन्छ । त्यस्तो विशेष व्यवस्थाअन्तर्गतका व्यक्तिहरू झनै अपमानित हुने, हीनताबोध गर्ने, विभेदको महसुस गर्ने र आफूप्रति राज्य संयन्त्र पूर्वाग्रही रहेको छ भन्ने भाव पैदा गर्ने किसिमको व्यवस्थाको परिकल्पना समानताको कुनै पनि सिद्धान्तले गर्दैन ।

२७. उल्लिखित परिप्रेक्ष्यमा सम्पूर्णरूपमा निजामती सेवामा समाहित भइसकेका जनशक्तिलाई विद्यमान सेवा समूहमध्ये कुनै उपयुक्त सेवा समूहभित्र समायोजन गर्न सकिनेमा विशेषसमूहका कर्मचारीहरूको प्रशासन र व्यवस्थापन नियमावली, २०६५ को माध्यमबाट विविध सेवाअन्तर्गत विशेष समूह भनी कानूनी व्यवस्थाको आवरणमा अनिश्चित र अस्थिर खालको दरबन्दीरहित र सङ्गठनरहित सेवा समूहमा समूहीकृत गरेर उनीहरूलाई अन्य निजामती कर्मचारी भन्दा फरक व्यवहार गर्न खोजेको मात्र होइन, त्यस्तो फरक व्यवहारलाई अनन्तकालसम्म निरन्तरता दिन खोजेको पनि प्रस्टरूपमा देखिन आएको छ । जसबाट विशेष व्यवस्थाको नाममा तत्कालीन राजप्रासाद सेवाका कर्मचारीहरूलाई उनीहरूको विगतलाई आधार बनाएर विभेदपूर्ण व्यवहार गरेको देखिन आयो ।

२८. निजामती सेवामा समायोजन भइसकेको जनशक्तिका लागि छुट्टै विशेष समूह गठन गर्नु र विशेष समूहका कर्मचारीहरूको प्रशासन र व्यवस्थापन नियमावली बनाउनु आफैँमा भेदभावलाई संस्थागत गर्ने र उनीहरूलाई मूलप्रवाहबाट छुट्याएर अपमानित गर्ने कार्य हो । समान अवस्थाका व्यक्तिहरूमध्ये केहीलाई छानेर त्यसो गर्ने अधिकार संविधान प्रदत्त समानताको हकले प्रदान गर्दैन । उल्लिखित परिवेशमा तत्कालीन राजप्रासाद सेवाका कर्मचारीहरूलाई निजामती सेवामा समायोजन गर्ने प्रतिनिधिसभाको घोषणा र सरकारको पूर्व प्रतिबद्धतासमेतको भावना र संविधानप्रदत्त समानताको सिद्धान्तानुरूप आस्थाजन्य भेदभाव

नहुने प्रत्याभूति प्रदान गरी उनीहरूमा अन्य निजामती कर्मचारीसरह सेवाको सुनिश्चय र सेवा, सर्त र सुविधाको समान उपभोग गर्न पाउने विश्वास जगाउनु अपरिहार्य हुन्छ । साथै उनीहरूलाई अन्य निजामती कर्मचारीसरह समान अवस्थामा रहेको अनुभूति गराएर जिम्मेवारी बहनमा उत्प्रेरित गराउनु पनि उत्तिकै आवश्यक देखिन्छ ।

२९. यसअघि गरिएको विवेचनाबाट विशेष समूहका कर्मचारीहरूको प्रशासन र व्यवस्थापन नियमावली, २०६५ मा समान अवस्थाका कर्मचारीलाई फरक व्यवहारका निमित्त वर्गीकरण गर्ने र विभेदलाई प्रश्रय दिने खालका प्रावधानहरू अन्तर्निहित भएको पाइयो । साथै हाल कार्यरत रहेका कर्मचारी सङ्ख्याभन्दा पनि कम पद सङ्ख्या निर्धारण गरी वृत्ति विकासको सम्भावनालाई निस्तेजप्राय तुल्याउने र पदस्थापना विना भैपरीरूपमा अनन्तकालसम्म काजमा खटाउने स्वेच्छाचारी व्यवस्थापनको प्रणालीलाई निरन्तरता दिने गरी नियमावलीमा राखिएका प्रावधानहरूको औचित्य कुनै पनि दृष्टिकोणबाट पुष्टि हुने स्थिति पनि देखिन आएन । त्यसैले प्रतिनिधि सभाको घोषणा, २०६३ द्वारा निजामती सेवाको अङ्ग भई सम्पूर्णरूपमा निजामती सेवामा समायोजन भइसकेका जनशक्तिको दरबन्दी व्यवस्थापन, पदस्थापन र वृत्तिविकासको अवसरसमेतका विषयहरूमा अन्य निजामती कर्मचारीसरह सम्मानजनक व्यवहार र समान अवसर सुनिश्चित गरिनुपर्दछ भन्ने निष्कर्षमा यो इजलास पुगेको छ ।

३०. तसर्थ प्रतिनिधि सभाको घोषणा, २०६३ ले गरेको मार्गदर्शन, नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ ले प्रत्याभूत गरेको समानताको हक र नेपालको निजामती सेवाले अङ्गीकार गरेको आधारभूत मूल्य मान्यताहरूको आलोकमा निवेदन

दाबीका सम्बन्धमा विचार गर्दा प्रभावित जनशक्तिको सङ्ख्या, निजहरूको योग्यता, क्षमता, निजहरूमाथिको राज्यको लगानी, निजहरूले पुर्याउन सक्ने योगदान, निजहरूबाट हासिल गर्न सकिने उत्पादकत्व र निजहरूका लागि हाल दिइएको पदनाम समेतलाई आधार बनाउँदा तत्कालीन राजप्रासाद सेवामा आबद्ध रिट निवेदकलगायतका जनशक्तिलाई निजामती सेवाअन्तर्गत नेपाल प्रशासन सेवाको सामान्य प्रशासन समूहमा समूहीकृत गरिएमा सहज, स्वाभाविक र न्यायोचितसमेत हुने देखिएकाले सो प्रयोजनका लागि यो आदेश प्राप्त भएको मितिले तीन महिनाभित्र अनिवार्यरूपमा कानूनी सुधार र तदनुरूपको आवश्यक संरचनागत प्रबन्ध मिलाउनु, विशेष समूहका कर्मचारीहरूको प्रशासन र व्यवस्थापन नियमावली, २०६५ यथावत् अवस्थामा निरन्तर लागू नगर्नु भनी विपक्षी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय र सामान्य प्रशासन मन्त्रालयसमेतका नाममा परमादेशको आदेश जारी हुने ठहर्छ । यो आदेश कार्यान्वयनको लागि महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत आदेशको प्रतिलिपि विपक्षी निकायहरूमा पठाई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा हामी सहमत छौं ।
न्या.सुशीला कार्की
न्या.दीपकराज जोशी

इति संवत् २०७१ साल माघ २२ गते रोज ५ शुभम् ।
इजलास अधिकृत : दीपक ढकाल

निर्णय नं.९३५९

सर्वोच्च अदालत, पूर्ण इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री बैद्यनाथ उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री ओमप्रकाश मिश्र
माननीय न्यायाधीश श्री देवेन्द्र गोपाल श्रेष्ठ
फैसला मिति : २०७१।१०।१५।५
०६५-NF-००१३

मुद्दा: अंशचलन ।

पुनरावेदक / प्रतिवादी : जिल्ला सुनसरी औरावनी
गा.वि.स. वडा नं. ९ बस्ने इस्लाम मियाँसमेत
विरुद्ध
प्रत्यर्थी / वादी : जिल्ला सुनसरी औरावनी गा.वि.स.
वडा नं. ९ बस्ने महम्मद कलिम मियाँसमेत

- जीयजीय भन्नाले अंशबन्डा नभएको भए सबै अंशियार बीच अंशबन्डाको महलको २ नं. अनुरूप बराबर अंश लाग्ने हुन्छ । एकै सगोल परिवारमध्येमा पनि केही अंशियारले मिलापत्र गरी वा अन्य कुनै व्यहोराबाट अंश लिएको वा पाएको भए वा छोडपत्र गरेको भएमा कानूनले त्यस्तो व्यक्ति अंशियारले उसको भाग अंश उसैसँग गएको भनी मान्नुपर्ने हुँदा उसको भाग पनि सगोलको सम्पत्तिबाट पुनः छुट्टै भाग छुट्याई बाँकी सगोलको अंशियारमध्येकै कुनै एकलाई हुने गरिदिन वा लिन नमिल्ने ।
- सगोलमा रहेको वा अंश बन्डा नभएको भए सगोलका अंशियारमध्ये कसैका नाउँमा रहेको भएपनि कानूनतः बराबर बन्डा

लाग्दछ । अंशियारबाट छुट्टिनेलाई पुनः अंशियाराहरूबीचमा उसको गन्ती हुन सक्दैन । अलग भएका अंशियारको भाग पुनः सगोलको सम्पत्तिबाट छुट्याउने हो र कुनै एक अंशियारलाई दिने हो भने दोहोरो अंश भाग लाग्न जाने ।

(प्रकरण नं.४)

पुनरावेदक / प्रतिवादीका तर्फबाट :

प्रत्यर्थी / वादीका तर्फबाट :

अवलम्बित नजिर :

- नेकाप २०४५, अङ्क ६, नि.नं.३४८०, पृ.५४८
- नेकाप २०४३, अङ्क ८, नि.नं.२८३४, पृ.८४३

सम्बद्ध कानून :

- न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११ को उपदफा १ को खण्ड (ख)
- प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ६ को खण्ड (क)
- मुलुकी ऐन, अंशबन्डाको महलको १, २, १८, ३० नं.

सुरू फैसला गर्ने:-

मा.जि.न्या. श्री इन्द्रमान कर्माचार्य

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने:-

मा.न्या.श्री प्रेम शर्मा

मा.न्या. श्री परशुराम झा

यस अदालतमा फैसला गर्ने:-

मा.न्या. श्री राम नगिना सिंह

मा.न्या. श्री हरिजंग सिजापती

फैसला

न्या.बैद्यनाथ उपाध्याय : न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११(१)(ख) बमोजिम यस

अदालत संयुक्त इजलासबाट मिति २०६१।१।१६ मा भएको फैसला पुनरावलोकन गरी हेरिपाउँ भनी निवेदक प्रतिवादीहरूका तर्फबाट निवेदन दर्ता भएकामा यस अदालत पूर्ण इजलासको मिति २०६५।५।२० को आदेशअनुसार पुनरावलोकन गरी हेर्ने निस्सा प्रदान भई पुनरावलोकनतर्फ दर्ता भई पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार रहेको छ:-

स्व.महम्मद किताब मियाँको पत्नी म फिरादी तेतरी र छोराहरूमा म वादी अब्दुल रहमान, विपक्षी बंशी मियाँ, महम्मद इस्लाम मियाँ, वादी म महम्मद सलीम मियाँ र महम्मद कलीम मियाँ हौं र बंशीकै श्रीमती खैतुन र छोरा नुर महम्मद मियाँ हुन्। हामी जम्मा ६ अंशियार हौं। पिताका शेषपछि हामी एकासगोलमा बसी खती उपती आर्जन गरी आउँदा घरको पढे लेखेको विपक्षी बंशी हुँदा हामीले जनवन गरी कमाई ल्याएको रूपैयाँ बंशीलाई जिम्मा दिई सो रूपैयाँले हाम्रो सल्लाहअनुसार विपक्षी बंशी र निजको श्रीमतीका नाउँमा जग्गा खरिद गरी एकासगोलबाटै भोग चलन गरी आएका हौं। परिवार धेरै भएको कारणले सगोलमा बस्न नसक्ने अवस्था भएबाट बन्डा गरौं भनी विपक्षीहरूलाई भन्दा आलटाल गरेकाले अन्यायमा परी विपक्षीहरू उपर अंशबन्डाको १, ४, ३ र ५ नं. बमोजिम ऐनको म्यादभित्र फिराद गर्न आएका छौं। तसर्थ हाम्रा साक्षी प्रमाण बुझी बन्डा गर्नुपर्ने सम्पत्ति विपक्षी बंशी मियाँकै जिम्मा हुँदा अंशबन्डाको २०, २१, २२ र २३ नं. बमोजिम तायदाती फाँटवारी लिई अंशबन्डाको १ नं बमोजिम ६ अंश भाग लगाई सोबाट ४ भाग अंश हामीलाई दिलाई छुट्टयाई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको तेतरी, अब्दुल रहमान, महम्मद कलिम मियाँ र महम्मद सलिम मियाँको मिति २०५१।१२।१३ मा दर्ता भएको फिरादपत्र।

स्व. किताब मियाँका २ पत्नी हुन्। जेठीको नाम थाहा भएन निजको परलोक भइसकेको छ।

जेठी पट्टीका छोरा वादीमध्येका अब्दुल रहमान र कान्छी पट्टीका अरु दाजुभाइ वादी प्रतिवादी हौं । हामी वादी प्रतिवादी आमा दाजुभाइ किताव मियाँका पत्नी छोराहरू २०२५ साल देखि अलगअलग भई भिन्न भएका छौं । वादी र प्रतिवादीहरूका हकमा दाजुभाइ बंशी मियाँ र म ईस्लाम मियाँ एक आपसमा अलग भएका छौं । वादीहरूलाई अंश दिनुपर्ने होइन । पिताको बसोबास भारत मोतिहारी थाना केशरीया ग्राम बथनामा भएको हो । सो ठाउँमा कुनै सम्पत्ति नहुँदा जीवन गुजाराको लागि नेपाल आई जनवनि गरी बस्न थाल्दा कुनै चलअचल सम्पत्ति आर्जन गर्न सक्नु भएन । म प्रतिवादी नाबालक हुँदाकै अवस्थामा पिताको परलोक भयो । २०२५ सालमा एक आपसमा छुट्टि भिन्न भई ऐलानी जग्गामा छुट्टाछुट्टै घर बनाई बेग्लै बेग्लै बसोबास गर्दै आएका छौं । सो बखत कुनै सम्पत्ति नहुँदा बन्डापत्र खडा गरी रजिस्ट्रेसन गर्ने तथा कागज लेख्ने लेखाउने कुनै प्रयोजन भएन । मसमेत भई सगोल आर्जनका जग्गा प्रतिवादी बंशीका पत्नी छोराका नाउँमा राखेको होइन र सो जग्गामा म प्रतिवादी ईस्लाम मियाँ तथा वादीसमेतको अंश हक लाग्ने होइन । प्रतिवादी बंशी मियाँले काठको मिस्त्री काम गरी आय गरी केही जग्गा आर्जन गरेका छन् । सगोल आर्जनको कुनै सम्पत्ति नहुँदा वादीहरूले अंश पाउने होइन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी इस्लाम मियाँको मिति २०५२।०२।२८ मा दर्ता भएको प्रतिउत्तरपत्र ।

म प्रतिवादी बंशी मियाँ नाबालक हुँदाकै अवस्था पिताको परलोक भयो । पिताले कुनै चलअचल सम्पत्ति जग्गा आर्जन गर्न सक्नुभएन र पिताको तथा पुर्खाको पालाको पैतृक सम्पत्ति केही थिएन । पैतृक सम्पत्ति थियो वा छ भनी विपक्षीहरूले फिरादमा लेख्न लेखाउन नसकेको समेत तथ्यले सगोल तथा पैतृक आर्जनको कुनै सम्पत्ति हामी जिम्मा नहुँदा वादीहरूको फिराद अंश बन्डाको १८, ३० नं को प्रतिकूल भएकाले

वादी लेखबमोजिम नहुने प्रस्टै छ । पिता/ससुरा किताब मियाँको परलोक भएपछि म प्रतिवादी बंशीको कुनै पैतृक आर्जनको सम्पत्ति नहुँदा २०२५ सालमा अलग भई छुट्टि ऐलानी जग्गामा छुट्टै घर बनाई अलग बसोबास गरेको र कुनै सम्पत्ति नहुँदा बन्डा पत्र खडा गरी रजिस्ट्रेसन गर्ने तथा कागज लेख्नेसमेतको कुनै प्रयोजन नभएको हुँदा विपक्षीहरूलाई मैले अंश दिनुपर्ने होइन । म प्रतिवादी बंशी मियाँ काठको काम गर्ने मिस्त्री भएको र घर बनाउने ठेक्का ब्यावसायबाट केही बचाई मिति २०४७।०९।३० मा र.नं. ३७०२, मिति २०५०।१२।०९, र.नं. ९२४३ मिति २०४९।१०।१३ र र.नं. ५१४३ बाट प्रतिवादीमध्येका श्रीमती खैतुन नेशा र छोरा नुर महम्मदका नाउमा जग्गाहरू राजीनामा गरी किनेको छु । श्रीमती खैतुन नेशाले अम्बरलाल माझीबाट निजी तवरले बकसपत्र गरी जग्गा पाएको कुरा पुष्टि भएको छ । मेरो साक्षी प्रमाण बुझी झुठ्ठा दाबीबाट अलग फुर्सद गराई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी बंशी मियाँ, खैतुन नेशा र नुर महम्मद मियाँसमेतको मिति २०५२।०३।०५ को संयुक्त प्रतिउत्तरपत्र ।

यसमा वादीले प्रतिवादीबाट अंश पाउन फिराद दाबी गरेकामा प्रतिवादीहरूले पैतृक सम्पत्ति नभएको र २०२५ साल देखिनै छुट्टि भिन्न भई बन्डा गर्नु नपर्ने भन्ने प्रतिउत्तर फिराकामा मानो छुट्टी अलग बसेको प्रमाण प्रतिवादीले पेस गर्न सकेको नदेखिँदा फिराद परेको अधिल्लो दिनलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी अंश बन्डाको महलको २०, २१, २२ र २३ नं. बमोजिम वादी प्रतिवादीबाट तायदाती फाँटवारी लिई पेस गर्नु भन्ने मिति २०५३।६।९ को आदेशानुसार वादी प्रतिवादीबाट तायदाती फाँटवारी पेस भएको ।

यसमा वादीमध्येका अब्दुल रहमान मियाँले वादी दाबी छाडी छोडाई मिति २०५४।१।१७ मा सुरु अदालतमा मिलापत्र गरेको ।

वादीहरूले आफ्नो दाबी प्रमाणित गर्न साक्षी पनि गुजार्न नसकेको र पेस गरिएको मतदाता नामावलीबाट यी वादी प्रतिवादीहरूको घरबास अलगअलग देखिएको छ । मुलुकी ऐन, अंशबन्डाको महलको १८ नं. मा व्यवस्था गरिएअनुसार तायदातीमा देखाइएको सम्पत्ति २०४९/०५० सालमा प्रतिवादीहरूले खरिद गरी लिएको भन्ने देखिएको छ भने उक्त सम्पत्ति प्रतिवादीको आफ्नो निजी आर्जनको हो भन्ने प्रतिवादीका साक्षीहरूले प्रमाणित गरिरहेका छन् । वादीले सोको विरुद्ध कुनै प्रमाण पुर्याउन सकेको नदेखिँदा अंशबन्डाको महलको १८ नं. बमोजिम तायदातीमा देखाइएको सम्पत्ति प्रतिवादीको निजी आर्जनको भन्ने देखिएकाले सो सम्पत्तिबाट वादीहरूले अंश नपाउने र अन्य सम्पत्ति देखाउन ल्याएमा वादीको दाबीबमोजिम अंशबन्डा गरी पाउने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०५४।३।१६ मा सुनसरी जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला ।

सुरुको फैसलाउपर चित्त बुझेन । वादी प्रतिवादीको नाता र पुस्तामा विवाद नभएको तथा वादी प्रतिवादीहरू भिन्न भएको प्रमाणको अभाव छ । घरधुरी अलग छ भन्दैमा अंशको हकबाट वञ्चित गर्न नपाउने हुँदा निज प्रतिवादीहरूले तायदातीमा देखाएको जग्गा निजी आर्जनको भन्ने कुरा लिखतमा उल्लेख नभएको हुँदा निजी हुन नसक्ने भएकाले सुरु सुनसरी जिल्ला अदालतले सम्पत्ति चाँहि नपाउने अंश चाँहि पाउने भन्ने किसिमको फैसला गरेको हुँदा उक्त फैसला बदर गरी वादी दाबीबमोजिम न्यायोचित इन्साफ गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०५४।०७।१३ गते पुनरावेदन अदालतमा वादीहरू तेतरी मियाँयिन, महम्मद कलिम मियाँ र महम्मद सलिम मियाँको तर्फबाट दर्ता भएको संयुक्त पुनरावेदनपत्र ।

यसमा बन्डा गर्नुपर्ने सम्पत्ति नभएको तायदातीमा उल्लिखित सम्पत्ति प्रतिवादीहरूको निजी

आर्जनको हुँदा बन्डा नलाग्ने, वादीले प्रतिवादीहरूबाट वादी दाबीबमोजिम अंश पाउने ठहर्छ भन्ने विरोधाभाष पूर्ण सुरुको फैसला प्रमाणका मूल्याङ्कन गर्दा फरक पर्ने देखिँदा छलफल निमित्त अ.व. २०२ नं. तथा पुनरावेदन अदालत नियमावली, ०४८ बमोजिम विपक्षी झिकाई आएमा वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने मिति २०५४।११।२७ गते पुनरावेदन अदालतबाट भएको आदेश ।

यसमा वादीमध्येका महम्मद कलिम मियाँ र प्रतिवादीहरूबीच वादी दाबी छोडी छोडाई मिलापत्र गरिपाउँ भन्ने वादी प्रतिवादीको संयुक्त निवेदनबमोजिम पुनरावेदन अदालतबाट मिति २०५५।१।३१ गते मिलापत्र भई मिसिल सामेल रहेको ।

अंश दिनुपर्ने भनी विवादको टुङ्गो सुरु जिल्ला अदालतको फैसलाबाट नै लागिसकेको देखिन आयो । मिसिल संलग्न तायदातीमा उल्लिखित जग्गा प्रतिवादीलाई प्राप्त हुँदाका लिखतहरूबाट पनि स्वआर्जनको भन्ने तथ्य पुष्टि भएको नपाइएको, मुद्दा चल्दा चल्दैको अवस्थामा आमा तेतरीको २०५४।११।१९ मा देहावसन भएको, वादीमध्येको कलिम मियाँले यसै अदालतमा आफ्नो वादी दाबी छाडी मिलापत्र गरेको, वादीमध्येको अब्दुल रहमानको पुनरावेदन नपरी चित्त बुझाई बसेको देखिए तापनि निजलाई सुरु फैसलाले अंश पाउने अंशियारा ठहराएको यस स्थितिमा कूल ५ अंशियारबाट बाँकी रहेको वादी अब्दुल रहमान र सलिम मियाँले लिखत बदरको हकमा सोही मुद्दाबाट मागअनुसार सम्पत्ति प्राप्त गर्ने नै हुँदा सोबाहेक तायदातीमा उल्लिखित सम्पत्ति ६ भागको ४ भाग अंश छुट्याई पाउन वादी दाबी भए तापनि सो सम्पत्तिलाई ५ भाग लगाई ५ भागबाट २ भाग वादीहरूको छुट्याई उक्त २ भागमध्येबाट वादीहरूले आआफ्नो एकएक भाग अंश पाउने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, विराटनगरबाट भएको

मिति २०५५।३।२९ को फैसला ।

वादी अब्दुल रहमान मियाँले मिति २०५४ साल वैशाख महिनामा सुनसरी जिल्ला अदालतमा बंशी मियाँ र निजका श्रीमती छोराहरूको नाउँमा रहेको जग्गा सगोल तथा पैतृक सम्पत्ति नहुँदा भनी वादी दाबी छाडी मिलापत्र गरिसकेको स्थितिमा निजलाई अंशियार कायम गरेको फैसला अ.बं. १८२ नं. को त्रुटी गरिएको छ । अर्का वादी कलिम मियाँले पुनरावेदन अदालतमा वादी दाबी छोडी मिलापत्र गरेको र हामी पुनरावेदक बंशी मियाँ तथा श्रीमती छोहरूका नाउँमा रहेका जग्गाहरू सगोलको नभई विपक्षीहरूको हक नभएको अवस्थामा अंशबन्डाको १८ र ३० नं. प्रतिकूल भएको पुनरावेदन अदालतको फैसला प्रत्यक्ष त्रुटिपूर्ण हुँदा चित्त बुझेन । उक्त फैसला उल्टी गरी प्रतिउत्तरबमोजिम गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादीहरू बंशी मियाँ, इस्लाम मियाँ, श्रीमती खैतुन नेसा र नुरमहम्मदको तर्फबाट यस अदालतमा मिति २०५६।०८।०७ मा परेको संयुक्त पुनरावेदनपत्र ।

यसमा वादीहरू तेतरी मियाँइनी, महम्मद कलिम मियाँ, अब्दुल रहमान मियाँ र महम्मद सलिम मियाँले प्रतिवादी इस्लाम मियाँ तथा बंशी मियाँसमेत उपर ६ अंशियार कायम गरी ६ भागको ४ भाग अंश दिलाई पाउँ भनी दाबी लिएकामा वादीमध्येको अब्दुल रहमान मियाँले दाबी छोडी सुरु सुनसरी जिल्ला अदालतमा ०५४।१।१७ मा मिलापत्र गरेको र वादीमध्येको महम्मद कलिम मियाँले दाबी छोडी पुनरावेदन अदालत विराटनगरमा ०५५।१।३१ मा मिलापत्र गरेको भन्ने सुरु र पुनरावेदन अदालतको रेकर्ड मिसिलबाट देखिन आउँछ । यसको साथै वादी मध्येकै तेतरीको मृत्यु ०५४।१।१९ मा भएको भन्ने पुनरावेदन अदालतको फैसलाबाट खुल्न आएको अवस्था देखिन्छ । यस स्थितिमा वादी मध्येको मोहमद सलिम मियाँ मात्रको हकमा इन्साफ बोल्नुपर्ने अवस्था

रहेको देखियो । परन्तु पुनरावेदन अदालतले ५ भाग लगाई ५ भागबाट २ भाग वादीहरू अब्दुल रहमान र महम्मद सलिम मियाँले अंश छुट्टयाई लिन पाउने ठहर गरेको देखिन आउँछ । त्यसैले उपर्युक्तबमोजिम एकमात्र फिराद दाबी लिने व्यक्ति मोहमद सलिम मियाँको हकमा मात्र अंश छुट्टयाई पाउने ठहर्याउनु पर्नेमा ५ भागबाट वादी सलिम मियाँ र मिलापत्र गरी दाबी छोडी सकेको वादी अब्दुल रहमानको हकमा समेत अंश पाउने ठहर्याएको पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको फैसला नमिली फरक पर्ने हुँदा छलफलका निमित्त अ.व. २०२ नं. बमोजिम विपक्षी झिकाई पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६०।२।१९ को आदेश ।

बंशी मियाँले तायदाती फाँटवारीमा उल्लिखित सम्पत्ति मेरो निजी आर्जनको भएकाले बन्डा गर्नुपर्ने होइन भनी जिकिर लिएको देखिए पनि उक्त सम्पत्ति निजी आर्जनको भएको कुनै सबुद प्रमाण पेस दाखिल गरी गुजार्न सकेको देखिएन । प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ६ को खण्ड (क) मा एकाघरसँगका अंशियारहरूमध्ये जुनसुकै अंशियारका नाममा रहेको सम्पत्ति सगोलको सम्पत्ति हो भनी अदालतले अनुमान गर्नेछ भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ । सोही ऐनको दफा २९ मा अदालतको अनुमान खण्डन गर्न प्रमाण पुर्याउने भार शीर्षकमा अदालतले यस ऐनबमोजिम अनुमान गरेको कुनै कुरा कुनै पक्षले खण्डन गर्न चाहेमा त्यसको प्रमाण पुर्याउने भार सोही पक्षको हुनेछ भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ । त्यसैगरी सोही ऐनको दफा २१ को उपदफा (२) मा भएको व्यवस्था हेर्दा प्रचलित नेपाल कानूनबमोजिम वादीलाई दिनु वा बुझाउनु पर्ने कुरा सो कानूनबमोजिम दिए बुझाएको छ भनी प्रमाणित गर्ने भार प्रतिवादीको हुनेछ भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ । उपर्युक्त कानूनी व्यवस्थाबमोजिम अंश भइसकेको भन्ने र निजी आर्जनको भन्नेको तथ्य स्थापित हुन सकेको नदेखिई प्रतिवादी बंशी मियाँले

लिएको जिकिर कानूनसम्मत भएको मान्न मिल्ने देखिएन । पुनरावेदन अदालतले ५ भागको २ भाग अंश वादीलाई छुट्टयाएको हुँदा त्यसतर्फ विचार गर्दा अंशियारमध्येको वादी अब्दुल मियाँले सुनसरी जिल्ला अदालतमा मिति २०५४।१।१७ मा र वादी कलिम मियाँले २०५५।१।३१ मा पुनरावेदन अदालतमा वादी दाबी छोडी मिलापत्र गरेको र वादी तेतरी मियाँइनीको मृत्यु २०५४।१।१९ मा मृत्यु भइसकेको देखिन आएको हुँदा बाँकी रहेका अंशियार वादी सलिम मियाँ र प्रतिवादी बंशी मियाँको बीच २ भागको १ भाग अंश वादीले पाउने ठहर गर्नुपर्नेमा ५ भाग लगाई ५ भागबाट २ भाग वादीहरूको छुट्टयाई २ भागमध्येबाट वादीले एकएक भाग पाउने ठहराएको हदसम्म पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको फैसला केही उल्टी हुने ठहर्छ भन्ने व्यहोराको यस अदालत संयुक्त इजलासबाट भएको मिति २०६१।१।१६ को फैसला ।

वादीले पैतृक सम्पत्ति रहेको भनी फिरादमा कुनै जिकिरसम्म लिन नसकेको, प्रतिवादी बंशी मियाँले आफ्नो निजी ज्ञानशीपबाट आर्जन गरेको सम्पत्तिबाट २०३४ सालपछि जग्गा खरिद गरेको हुँदा अंशबन्डाको १८ नं. बमोजिम अंश हक नलाग्ने भनी ने.का.प. २०५८ पृष्ठ १७८, नि.नं. ६९९१, चित्रबहादुर खड्का विरुद्ध पुष्पकुमारी खड्का, मुद्दामा अदालतबाट प्रतिपादित नजिर विपरीत फैसला भएको छ । प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २६ बमोजिम वादीले तायदातीमा उल्लिखित जग्गा निजहरूबाट रकम दिई खरिद गरेको वा पैतृक सम्पत्ति भएको भनी प्रमाणित गर्न सकेका छैनन् । आमा तेतरी मियाँइनी-१ छोराहरू अब्दुल रहमान-१ महम्मद सलिम १ र महम्मद कलिम १ तथा प्रतिवादीमध्येको बंशी मियाँ-१ र इस्लाम मियाँ-१ समेत गरी ६ अंशियार रहेको भन्ने कुरा वादीले स्वीकार गरेको र त्यसमा विवाद छैन । ६ जवानमध्ये आमा तेतरी स्वर्गवास भएको, वादीमध्येको अब्दुल रहमानले आफ्नो हकमा

अंश दाबी छाडी प्रतिवादीसँग २०५४।१।१७।३ मा सुनसरी जिल्ला अदालतमा मिलापत्र गरेको र अर्का वादी महम्मद कलिमले मिति २०५५।१।३१ गतेका दिन आफ्ना हकमा वादी दाबी छाडी प्रतिवादीसँग पुनरावेदन अदालत, विराटनगरमा मिलापत्र गरेको छ । दाबी छाड्ने वादीले आ-आफ्ना हकमा दाबी छाड्दा निजहरूले मिलापत्र नगर्दाका अवस्थामा पाउने भाग छाडेकाले सो प्रतिवादीसँग रहने हो । अंशबन्डाको १ नं. ले ५ भागमध्ये १ भाग मात्र बाँकी रहेका वादी सलिम मियाँले पाउने हो । यस अदालतको फैसला अंशबन्डाको १ नं. र ने.का.प. २०४५ पृष्ठ ५४८ नि.नं. ३४८० भगवती ब्राम्हणी विरुद्ध प्रदिप गौतम भएको जालसाजी मुद्दामा र ने.का.प. २०४३ पृष्ठ ८४३ नि.नं. २८३४ अष्टनारायण विरुद्ध विष्णुदेवी मानन्धर भएको अंश मुद्दामा प्रतिपादित नजिरसँग बाझिएकाले न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११ को उपदफा १ को खण्ड (ख) को अवस्था विद्यमान भएकाले प्रस्तुत मुद्दा पुनरावलोकन गरी हेरिपाउँ भनी प्रतिवादीहरू इस्लाम मियाँ, खैतुन नेसा, नुर महम्मद मियाँ र बंशी मियाँले संयुक्तरूपमा मिति २०६३।०९।२७ मा यस अदालतमा निवेदन दर्ता गरेका ।

यसमा अंश मुद्दा दायर गर्दाका अवस्था स्व. किताब मियाँका पत्नी तेतरी र ५ भाइ छोरासमेत जम्मा ६ अंशियार जीवित रहेको भन्ने तथ्यमा विवाद रहेको पाइँदैन । अंश मुद्दा चल्दाचल्दैको अवस्थामा अंशियारमध्येकी तेतरीको मृत्यु भएको एवम् वादीमध्येको अब्दुल रहमान मियाँले सम्पूर्ण दाबी छोडी मिति २०५४।१।१७ मा सुनसरी जिल्ला अदालतमा र वादी कलिम मियाँले मिति २०५५।१।३१ मा पुनरावेदन अदालत, विराटनगरमा मिलापत्र गरेको देखिन्छ । यस्तो स्थितिमा प्रस्तुत मुद्दामा वादीमध्येको महम्मद सलिम मियाँ एवम् प्रतिवादीहरू बंशी र इस्लाम मियाँसमेतका तीन अंशियारहरू बीच अंशबन्डा

हुनुपर्ने देखिन्छ । मुलुकी ऐन, अंशबन्डाको १ नं. मा अंशियारहरूबीच जीयजीयैको अंश गर्नुपर्छ भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेकामा यस अदालतबाट मुद्दामा कायम रहेका जीवित अंशियार निवेदक प्रतिवादी इस्लाम मियाँलाई लोप गरी वादी सलिम मियाँ र प्रतिवादी बंशी मियाँ दुई अंशियार मात्र देखाई वादीले दुई भागको एक भाग अंश पाउने ठहर्याएको देखियो । उक्त कानूनी व्यवस्थाकै सन्दर्भलाई लिएर अंशियारहरूबीच जीयजीयैको अंशबन्डा गर्नुपर्छ भन्ने ने.का.प. २०४३ नि.नं. २८३४ पृष्ठ ८४३ र ने.का.प. २०४५ नि.नं. ३४८० पृष्ठ ५४८ मा प्रतिपादित सिद्धान्त प्रतिकूल यस अदालत संयुक्त इजलासबाट मिति २०६१।१।१६ मा भएको फैसलामा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११ को उपदफा (१) को खण्ड (ख) को अवस्था विद्यमान रहेको देखिँदा पुनरावलोकन गरी हेर्ने निस्सा प्रदान गरिएको छ भन्ने यस अदालत पूर्ण इजलासबाट मिति २०६५।५।२० मा भएको आदेश ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी पेस भएको प्रस्तुत मुद्दा र लगाउमा रही साथै पेस भएका लिखत बदर दर्ता र जालसाजी मुद्दाहरू समेत अध्ययन गरियो ।

वादीहरू तेतरी मियाँइनी, महम्मद कलिम मियाँ, अब्दुल रहमान मियाँ र महम्मद सलिम मियाँले प्रतिवादी इस्लाम मियाँ तथा बंशी मियाँसमेत उपर छ अंशियार कायम गरी ६ भागको ४ भाग अंश दिलाई पाउँ भनी दाबी लिएकामा वादीले देखाएको अंशियार नाता सम्बन्धलाई अन्यथा नभनी पैतृक सम्पत्ति केही नहुँदा कानूनबमोजिमको बन्डापत्र नगरी २०२५ सालमा अलगअलग बसेका छौं भन्ने प्रतिउत्तर देखिन्छ । सुरु सुनसरी जिल्ला अदालतबाट तायदातीमा देखाइएको सम्पत्ति अंशबन्डाको १८ नं. अनुसार प्रतिवादीको निजी देखिएको र वादीको दाबीबमोजिम अंशबन्डा गरिपाउने भनी फैसला भएको देखिन्छ । उक्त फैसलाउपर

वादीहरू तेतरी, महम्मद कलिम मियाँ र महम्मद सलिम मियाँको पुनरावेदन अदालतमा पुनरावेदन परेकामा पुनरावेदन अदालत, विराटनगरमा मुद्दा चल्दाचल्दैको अवस्थामा तेतरीको २०५४।१।१९ मा देहावसन भएको देखियो । वादीमध्यको कलिम मियाँले यसै अदालतमा आफ्नो वादी दाबी छाडी मिलापत्र गरेको, वादीमध्येको अब्दुल रहमानको पनि पुनरावेदन नपरी चित्त बुझाई बसेको देखिए तापनि निजलाई सुरु फैसलाले अंश पाउने अंशियारा ठहराएको स्थितिमा तायदातीमा उल्लिखित सम्पत्तिलाई ५ भाग लगाई ५ भागबाट २ भाग वादीहरूको छुट्याई उक्त २ भागमध्येबाट वादीहरूले आ-आफ्नो एकएक भाग अंश पाउने ठहर्छ भनी पुनरावेदन अदालतबाट फैसला भएको देखियो । पुनरावेदन अदालतको फैसलामा मुलुकी ऐन, अंशबन्डाको १८ नं. र ३० नं. को त्रुटी भयो भनी प्रतिवादीहरू बंशी मियाँ र श्रीमती खैतुन नेसाका तर्फबाट यस अदालतमा पुनरावेदन परेकामा यस अदालत संयुक्त इजलासबाट अंशियारमध्येको वादी अब्दुल मियाँले सुनसरी जिल्ला अदालतमा मिति २०५४।१।१७ मा र वादी कलिम मियाँले २०५५।१।३१ मा पुनरावेदन अदालतमा वादी दाबी छोडी मिलापत्र गरेको र वादी तेतरी मियाँइनीको मिति २०५४।१।१९ मा मृत्यु भइसकेको हुँदा बाँकी रहेका अंशियार वादी सलिम मियाँ र प्रतिवादी बंशी मियाँको बीच २ भागको १ भाग अंश वादीले पाउने ठहर गर्नुपर्नेमा ५ भाग लगाई ५ भागबाट २ भाग वादीहरूको छुट्याई २ भागमध्येबाट वादीले एकएक भाग पाउने ठहराएको हदसम्म पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको फैसला केही उल्टी हुने गरी फैसला भएको देखियो । उक्त फैसलाउपर सुरु एवम् पुनरावेदन अदालतमा दाबी छोडी मिलापत्र गर्ने वादीहरू अब्दुल रहमान र महम्मद कलिमको अंश भाग प्रतिवादीसँग रहने भई ५ भागको १ भाग मात्र बाँकी रहेको वादी सलिमलाई दिलाइदिनु

पर्नेमा संयुक्त इजलासको फैसला ने.का.प. २०४५ पृष्ठ ५४८ नि.नं. ३४८० र ने.का.प. २०४३ पृष्ठ ८४३ नि.नं. २८३४ मा प्रकाशित नजिरविपरीत भई न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११ को उपदफा १ को खण्ड (ख) को अवस्था बिद्यमान भएकाले प्रस्तुत मुद्दा पुनरावलोकन गरी हेरी पाउँ भनी प्रतिवादीहरू इस्लाम मियाँ, खैतुन नेसा, नुर महम्मद मियाँले संयुक्तरूपमा मिति २०६३।०९।२७ मा यस अदालतमा निवेदन दर्ता गरेको पाइयो।

मुद्दामा कायम रहेका जीवित अंशियार निवेदक प्रतिवादी इस्लाम मियाँलाई लोप गरी वादी सलिम मियाँ र प्रतिवादी बंशी मियाँ दुई अंशियार मात्र देखाई वादीले दुई भागको एक भाग अंश पाउने ठहराई यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०६१।१।१६ मा भएको फैसला अंशियारहरूबीच जीयजीयको अंशबन्डा गर्नुपर्छ भन्ने ने.का.प. २०४३ नि.नं. २८३४ पृष्ठ ८४३ र ने.का.प. २०४५ नि.नं. ३४८० पृष्ठ ५४८ मा प्रतिपादित सिद्धान्त प्रतिकूल देखिएको भनी न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११ को उपदफा (१) को खण्ड (ख) बमोजिम यस अदालत पूर्ण इजलासबाट पुनरावलोकन गरी हेर्ने निस्सा प्रदान भएको देखियो।

यसबाट प्रस्तुत मुद्दामा यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०६१।०१।१६ मा भएको फैसलामा मुलुकी ऐन, अंशबन्डाको १ नं. मा भएको कानूनी व्यवस्थाबमोजिम समान अंशियाराबीच जीयजीयको अंशबन्डा गर्नुपर्नेमा सो नभई त्रुटि भएको छ, छैन र सोही कानूनी व्यवस्थाको व्याख्या भई यस अदालतबाट प्रतिपादन भएका निस्सा प्रदान गर्ने आदेशमा उद्धृत गरिएका नजिरहरूको विपरीत फैसला भएको छ, छैन भन्नेसम्बन्धमा नै निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो।

२. यसमा निर्णयतर्फ विचार गर्दा फिराद दर्ता

गर्दाका अवस्थामा वादीहरू तेतरी, अब्दुल रहमान, महम्मद कलिम मियाँ र महम्मद सलिम मियाँ तथा प्रतिवादीहरू बंशी मियाँ र इस्लाम मियाँसमेत गरी जम्मा ६ अंशियाराहरू रहेको र अंशियाराहरूबीचमा विधिवत् अंशबन्डा नभएको भन्ने तथ्यमा प्रतिवादीहरू समेतले प्रतिउत्तरमा विवाद गरेको देखिएन। मुद्दा चल्दै जाँदा अंशियारमध्येको वादी अब्दुल मियाँले सुनसरी जिल्ला अदालतमा मिति २०५४।१।१७ मा र वादी कलिम मियाँले २०५५।१।३१ मा पुनरावेदन अदालतमा वादी दाबी छोडी मिलापत्र गरेको, वादी तेतरी मियाँझनीको मिति २०५४।१।१९ मा मृत्यु भएको भन्ने कुरामा पनी विवाद देखिएको छैन। अब अंशबन्डा गर्नुपर्ने अंशियाराहरूमा प्रतिवादी बंशी मियाँको मिति २०५६।०९।२७ मा मृत्यु भई निजको हकमा मुद्दा सकार गर्ने निजकी श्रीमती खैतुन नेसा, प्रतिवादीमध्येको इस्लाम खाँ तथा वादी महम्मद सलिम मियाँसमेत ३ जना मात्र रहेको पाइन्छ। यस अदालतबाट मिति २०६१।०१।१६ मा फैसला गर्दा वादी सलिम मियाँ र प्रतिवादी बंशी मियाँसमेत २ अंशियार मात्र बाँकी देखाई २ भागको १ भाग वादीले अंश पाउने भनी निर्णय भएको देखियो। तर यस अदालत संयुक्त इजलासबाट फैसला हुदाँ अंश पाउन बाँकी अंशियार पुनरावेदक प्रतिवादी इस्लाम खाँ अंशियारको गणनामा छुट हुन गई निजसमेतले पुनरावलोकनका लागि निवेदन गरेको अवस्था छ। बंशी मियाँको मु.स. गर्ने खैतुन नेसा, प्रतिवादी मध्यको इस्लाम खाँ तथा वादी महम्मद सलिम मियाँसमेत ३ जना अंशियारा बन्डा गर्न बाँकी रहेकामा प्रतिवादी इस्लाम खाँ अंशियारको गणनामा छुट हुन गई निजलाई असर पर्न गएको पाइयो। अंशबन्डाको १ नं. को कानूनअनुसार पनि प्रतिवादी इस्लाम खाँलाई छुटाई २ जना मात्र अंशियार कायम गरी यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट भएको फैसला त्रुटिपूर्ण देखिन आई पूर्ण

इजलासको निस्सा प्रदान गर्ने आदेशमा उद्धृत आधार र कारणसँग यो इजलासले कुनै बिमति राख्नु पर्ने अवस्था देखिन आएन ।

३. यस्तै विषयवस्तु समावेश भएका मुद्दाहरूमा यस अदालतले के कस्तो दृष्टिकोण राखी फैसला गरेको रहेछ भन्ने सम्बन्धमा हेर्दा अंश बन्डाको महलको १ नं. अनुसार जीयजीयै बन्डा लाग्ने भनी ने.का.प. २०४५ अङ्क ६ नि.नं. ३४८० पृष्ठ ५४८ मा र अंशबन्डाको महलको १ नं. ले व्यवस्था गरेअनुसार जति अंशियार जीवित हुन्छ तिनीहरूको बीचमा भागबन्डा गर्नुपर्ने भनी ने.का.प. २०४३ अङ्क ८ नि.नं. २८३४ पृष्ठ ८४३ मा कानूनी सिद्धान्त प्रतिपादित भई प्रकाशित भएको देखिन्छ । प्रतिवादीमध्येको इस्लाम खाँ अंशियार गणनामा छुट भई यस अदालतसमेतको संयुक्त इजलासबाट भएको फैसला माथि उद्धृत नजिर सिद्धान्तसमेत विपरीत रहेको पाइयो ।

४. जहाँसम्म पुनरावेदक प्रतिवादीहरूको वादीमध्येको अब्दुल मियाँ र कलिम मियाँले वादी दाबी छोडी मिलापत्र गरेको स्थितिमा निजहरूले छोडेको निजहरूको अंश भाग पनि हामीले नै पाउने हो भन्ने जिकिर छ सोतर्फ हेर्दा मुलुकी ऐन, अंशबन्डाको महलको १ नं मा अंशियारा बीच जीयजीयको बन्डा गर्नुपर्छ भनी कानूनी व्यवस्था रहेको पाइन्छ । जीयजीयै भन्नाले अंशबन्डा नभएको भए सबै अंशियार बीच अंशबन्डाको महलको २ नं. अनुरूप बराबर अंश लाग्ने हुन्छ । एकै सगोल परिवारमध्येमा पनि केही अंशियारले मिलापत्र गरी वा अन्य कुनै व्यहोराबाट अंश लिएको वा पाएको भए वा छोडपत्र गरेको भएमा कानूनले त्यस्तो व्यक्ति अंशियारले उसको भाग अंश उसैसँग गएको भनी मान्नुपर्ने हुन्छ । उसको भाग पनि सगोलको सम्पत्तिबाट पुनः छुट्टै भाग छुट्ट्याई बाँकी सगोलको अंशियारामध्येकै कुनै एकलाई हुने गरिदिन वा लिन मिल्दैन । सगोलमा रहेको वा

अंश बन्डा नभएको भए सगोलका अंशियारमध्ये कसैका नाउँमा रहेको भएपनि कानूनतः बराबर बन्डा लाग्दछ । अंशियारबाट छुट्टिनेलाई पुनः अंशियाराहरूबीचमा उसको गन्ती हुन सक्दैन । अलग भएका अंशियारको भाग पुनः सगोलको सम्पत्तिबाट छुट्ट्याउने हो र कुनै एक अंशियारलाई दिने हो भने दोहोरो अंश भाग लाग्न जान्छ । प्रतिवादीहरूको जिकिरअनुसार गर्दा प्रस्तुत मुद्दामा सगोलको समान अंशियारमध्येको वादी महम्मद सलिम मियाँ र प्रतिवादीहरूबीच असमान व्यवहार हुन पुगी अंशियार सबैको बराबर अंश गर्नुपर्ने अंशबन्डाको २ नं. को बाध्यात्मक व्यवस्थाको प्रतिकूल भई उक्त नम्बरको गम्भीर त्रुटि हुन जान्छ । पुनरावलोकनको निवेदन तथा निस्सा प्रदान गर्ने आदेशसमेतमा अभिव्यक्त कानूनी आधार र अंशबन्डाको १ नं. र २ नं. अनुसार तायदातीमा पेस भएको सम्पत्तिबाट अंश प्राप्त गर्न बाँकी अंशियारहरूले बराबर समानरूपमा अंश भाग पाउने नै देखिन आयो । तसर्थ अंश छुट्टिसकेका अंशियारको भागसमेत लगाई सोसमेत हामीले पाउनु पर्छ भन्ने प्रतिवादीहरूको जिकिरसँग सहमत हुन सकिने ।

५. पुनरावेदक प्रतिवादीहरूले निजी र स्वआर्जनको सम्पत्ति भनी जिकिर लिएतर्फ विचार गर्दा वादी र प्रतिवादीबीचमा विधिवत अंशबन्डा नभएको तथ्यमा प्रतिवादीहरूले प्रतिउत्तरपत्रमा स्वीकार गरेको पाइन्छ । सगोलका अंशियारामध्ये अन्य अंशियाराहरूले कुनै आय आर्जन गर्न नसकी प्रतिवादीमध्येको बंशी मियाँले मात्र स्वआर्जन गरी जग्गा जमिन खरिद गरेको भन्ने कुरा तथ्ययुक्तरूपमा प्रतिवादीहरूले प्रमाणित गर्न सकेको मिसिलबाट देखिँदैन । प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ६ को खण्ड (क) मा एकाघरसँगका अंशियारहरूमध्ये जुनसुकै अंशियारका नाममा रहेको सम्पत्ति सगोलको सम्पत्ति हो भनी अदालतले अनुमान गर्ने छ भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ । मिसिल संलग्न

तायदाती विवरणबाट प्रतिवादीमध्ये खैतुन नेसा र निजको छोरा नुर महम्मदको नाममा मात्र जग्गाहरू देखिएको छ । उक्त जग्गाहरू यो यसरी निजी तवरमा आर्जित आम्दानीले खरिद गरेको हो भनी निजहरूले भन्न नसकेको स्थितिमा सगोलको नै मान्नुपर्ने हुन्छ ।

६. अब के कुन सम्पत्तिबाट के कति अंश वादीले पाउने हो सोतर्फ हेर्दा तायदातीमा देखिएको कि.नं. १७०, कि.नं. १०८, कि.नं. ९१ र कि.नं. ९३ का सम्पत्तिका हकमा लगाउको ०६५-NF-०१७ र ०६५-NF-०१६ को लिखत बदर दर्ता मुद्दामा ३ भागको १ भाग लिखत बदर भई वादी महम्मद सलिम मियाँको नाउँमा दर्तासमेत हुने ठहरी आज यसै इजलासबाट फैसला भएको र उक्त कि.नं.का जग्गाहरू सोही मुद्दाबाट नै वादी महम्मद सलिम मियाँको अंश हक कायम भई प्राप्त गरेको हुँदा यस मुद्दाबाट उक्त कि.नं. हरूका सम्बन्धमा पुनः अंश भाग छुट्याई रहनु परेन ।

७. यसर्थ माथि उल्लिखित आधार र कारणबाट वादी महम्मद सलिम र प्रतिवादी बंशी मियाँ मात्र अंशियारा कायम गरी २ भागको १ भाग वादी महम्मद सलिम मियाँले अंश पाउने ठहर गरेको यस अदालतको मिति २०६१।०१।१६ को फैसला केही उल्टी भई वादीमध्येकी तेतरीन मियाँकीनको मृत्यु भइसकेको, वादीहरू अब्दुल मियाँ र कलिम मियाँले वादी दाबी छाडी मिलापत्र गरेका हुँदा बाँकी अंशियाराहरू प्रतिवादी बंशी मियाँको हकमा मुद्दा सकार गर्ने निजकी श्रीमती खैतुन नेसा, प्रतिवादीमध्येको इस्लाम खाँ तथा वादी महम्मद सलिम मियाँसमेत ३ जना मात्र रहेको हुँदा वादी महम्मद सलिम मियाँले तायदातीमा उल्लिखित सम्पत्तिमध्ये लिखत बदर मुद्दाबाट निजको हक प्राप्त भइसकेको बाहेकको प्रतिवादीहरूको नाममा रहेको तपसिलको सम्पत्तिबाट ३ भागको १ भाग अंश पाउने ठहर्छ । अरु तपसिल बमोजिम गर्नु ।

तपसिल

माथि ठहर खण्डमा उल्लेख भएबमोजिम यस अदालत संयुक्त इजलासको मिति २०६१।१।१६ को फैसला केही उल्टी भई ३ भागको १ भाग दाबी महम्मद सलिम मियाँले प्रतिवादीबाट अंश पाउने ठहरेकाले देहायबमोजिमको जग्गाबाट ३ भागको १ भाग अंश छुट्याई पाउँ भनी वादी महम्मद सलिम मियाँले कानूनका म्यादभित्र दरखास्त दिए अढाइ दस्तुर लिई बन्डा छुट्याई दिनु भनी सुरु सुनसरी जिल्ला अदालतमा लेखी पठाइदिनु ----- १

नाम	जिल्ला	गा.वि.स.	वडा नं.	कि.नं.	क्षे.फ.	मूल्य
नुर महम्मद मियाँ	सुनसरी	औरावनि	९(ग)	१८२	०-०-१८	५०००।-
खैतुन नेसा	सुनसरी	सिमरिया	५(क)	१८१	०-२-०	५०००।-
खैतुन नेसा	सुनसरी	सिमरिया	५(क)	१३३	०-१-१२	२३०००।-

पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको फैसलाबमोजिम प्रतिवादीहरूबाट वादीले भरिपाउने ठहर गरेको कोर्ट फी रु. ४१३।- प्रतिवादीहरूले यस अदालतमा पुनरावेदन अदालत, विराटनगरमार्फत पुनरावेदन दर्ता गर्दा र.नं. ७८८६ बाट मिति २०५५।१।१२ मा पुनरावेदन अदालत, विराटनगरमा धरौटी दाखिल गरेको देखिँदा ऐनका म्यादभित्र वादी महम्मद सलिम मियाँले कोर्ट फी दिलाइपाउँ भनी दरखास्त दिए केही दस्तुर नलिई उक्त धरौटीबाट भराइदिनु भनी पुनरावेदन अदालत विराटनगर लेखा शाखामा लेखी पठाइदिनु २

दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार
बुझाइदिनु.....३

उक्त रायमा सहमत छौं।

न्या.ओमप्रकाश मिश्र

न्या. देवेन्द्र गोपाल श्रेष्ठ

इति संवत् २०७१ साल माघ १५ गते रोज ५ शुभम्।

इजलास अधिकृत : कपिलमणि गौतम

निर्णय नं.९३६०

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
सम्माननीय प्र.न्यायाधीश श्री रामकुमार प्रसाद शाह
माननीय न्यायाधीश श्री ओमप्रकाश मिश्र
फैसला मिति : २०७१।८।१६।३
०७०-CR-०४१८

मुद्दा:- भ्रष्टाचार।

पुनरावेदक / वादी : नेपाल सरकार (सैनिक अनुसन्धान
समिति)

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / प्रतिवादी : ललितपुर जिल्ला, ललितपुर
उ.म.न.पा.वडा नं.१५ घर भई श्री नं.११
बाहिनी अड्डाका व्य.नं.१५८७ चा.सहायक
रथी (तत्कालीन महासेनानी) सुधीर श्रेष्ठ

- भ्रष्टाचारजन्य कसुर स्थापित हुनको लागि
प्रतिवादीले आफू वा अरु कुनै व्यक्तिलाई

गैरकानूनी लाभ पुर्याएको भन्ने कुरा
प्रत्यक्ष, सार्थक र निश्चयात्मक प्रमाणबाट
शङ्कारहित तवरले पुष्टि भएको हुनुपर्ने।

- प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २५ को
कानूनी व्यवस्थाअनुसार फौजदारी
कसुरसम्बन्धमा अभियोजन पक्षले
प्रतिवादीउपर लगाएको आरोपलाई
शङ्कारहित तवरले पुष्टि गर्नुपर्दछ।
अभियोजन पक्षले लगाएको आरोप पुष्टि
गर्ने क्रममा शङ्काको कुनै गुञ्जाइस रहनु
हुँदैन। शङ्काको गुञ्जाइस उत्पन्न भएमा
त्यसको फाइदा अभियुक्तले पाउने।

(प्रकरण नं.४)

पुनरावेदक / वादीका तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता
कृष्णमोहन कोइराला

प्रत्यर्थी / प्रतिवादीका तर्फबाट :

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ८
को उपदफा १ र ३, दफा १६ को उपदफा
१, दफा १७
- प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २५

सैनिक विशेष अदालतमा फैसला गर्ने:

अध्यक्ष मा.न्यायाधीश श्री पुरुषोत्तम भण्डारी
सदस्य रक्षा सचिव श्री नवीनकुमार घिमिरे
सदस्य प्राड उपरथी श्री विष्णुमार शर्मा

फैसला

न्या.ओमप्रकाश मिश्र : सैनिक विशेष
अदालतको मिति २०६८।२।१ को फैसलाउपर सैनिक
ऐन, २०६३ को दफा ११९(४) बमोजिम वादीको

तर्फबाट यस अदालतमा पुनरावेदन परेको प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य एवम् ठहर यसप्रकार छ :

नेपाली सेनाअन्तर्गत श्री नं.११ बाहिनी अड्डामा कार्यरत् नं.१५८७ चालक महासेनानी सुधिर श्रेष्ठले आफ्नो पदको दुरुपयोग गर्दै अमेरिकाको हेलिकप्टर एडभेन्चरमा ४०,०००।- डलरमा तीन महिनाको लागि इन्स्ट्रक्टर तालिमको लागि टि.ए.डि.ए. समेत लिएर गएकामा सो स्कुलबाट १२,०००।- डलर फिर्ता लिई दुई महिनामा नै नेपाल फर्किएको र सन् १९९९ जुलाई २० बाट सुरु भएको कोष तीन महिना नपुग्दै दुई महिनामा नै स्कुल छोडेको जानकारीप्राप्त भए तापनि निजले नं.११ बाहिनी अड्डासँग पुरा तीन महिनाको टि.ए.डि.ए. ११० डलर प्रतिदिनका दरले खाएको र नक्कली टिकटसमेत पेस गरेकाले सरकारी रकम भ्रष्टाचार गर्नेलाई कारवाही गरियोस् भन्ने उजुरी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट रक्षा सचिवसमक्ष पेस भएकामा उक्त उजुरीपत्रसमेत संलग्न गरी रक्षा मन्त्रालयले अनुसन्धानको लागि सैनिक अनुसन्धान समितिलाई च.नं.१७४३ मिति २०६५।१०।७ गते लेखेको पत्र ।

चालक महासेनानी सुधिर श्रेष्ठले भ्रष्टाचारजन्य कार्य गरेको भन्नेसम्बन्धमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा पर्न आएको उजुरीउपर छानबिन गर्नको लागि आयोगबाट रक्षा मन्त्रालयमा प्रेषित गरिएको उजुरी कागजातहरूको प्रतिलिपि सैनिक ऐन, २०६३ को दफा ६२ अनुसारका मुद्दाहरूको सम्बन्धमा छानबिन गर्न सैनिक अनुसन्धान समिति गठन हुने व्यवस्था भएबाट निज महासेनानीउपरको अभियोगको सम्बन्धमा सैनिक अनुसन्धान समितिबाट अनुसन्धान तहकितात हुन रक्षा मन्त्रालयमा पत्राचार गर्नुपर्ने र अनुसन्धानको क्रममा सैनिक अनुसन्धान समितिबाट माग भए निज महासेनानीसँग सम्बन्धित विवरण तथा कागजातहरू सम्बन्धित युनिटबाट

झिकाई अनुसन्धान समितिमा उपलब्ध गराउने भन्ने श्री कार्यरथी विभाग (प्राड विवाक) को जाहेरीअनुसार निज महासेनानी सुधिर श्रेष्ठको तालिमको विवरणको सक्कलै कागजात उपलब्ध गराई श्री रक्षा मन्त्रालयले सैनिक अनुसन्धान समितिलाई लेखेको च.नं.१२१४ मिति २०६६।९।२ गतेको पत्र ।

निजले भ्रष्टाचारजन्य कार्य गरेको भन्नेसम्बन्धमा सैनिक ऐन, २०६३ को दफा ६२ बमोजिम विस्तृत अनुसन्धानको लागि रक्षा मन्त्रालयबाट लेखी आएको र उक्त सम्बन्धमा नेपाली सेना, प्राड विवाकले यस विषयमा छानबिन गरेको भन्ने देखिएकाले उक्त छानबिनसम्बन्धी सक्कलै मिसिल माग गर्न भनी सैनिक अनुसन्धान समितिले मिति २०६६।१०।२३ मा गरेको आदेशनुसार कागजात उपलब्ध गराउन कार्यरथी विभाग (प्राड विवाक) लाई सैनिक अनुसन्धान समितिले लेखेको च.नं.१२ मिति २०६६।१०।१३ गतेको पत्र ।

म २१ जुलाई १९९९ मा तालिमको लागि अमेरिका गई २१ अक्टोबर १९९९ मा नेपाल फर्केको हुँ । मैले पेस गरेको हवाई टिकटमा प्रस्थान मिति उल्लेख भएको र तालिम सम्पन्न हुने दिन यकिन नहुने भएकाले फर्कने मिति उल्लेख नभएको हो । फर्केको सम्बन्धमा मैले पाएको लाइसेन्स (UKCAA Instructor Rating) मा १९ अक्टोबर १९९९ भन्ने उल्लेख भएकाले मैले ३ महिना तालिम पूरा गरेको देखिन्छ । २०५६ साल कात्तिक महिनाको राशन रिटर्नबाट १२ दिन बाहिर रहेको र १७ दिन राशन खाएकाले पनि यसलाई पुष्टि गर्दछ । ३ महिना तालिम नगरी २ महिनामात्र गरेर १ महिनाको १२,०००।- डलर फिर्ता लिएको भन्ने सम्बन्धमा उक्त रकम अफिसियल माध्यमबाट सम्बन्धित तालिम केन्द्रमा पठाउने स्कुल फी हो । अन्तर्राष्ट्रियस्तरको स्कुलबाट यस्तो किसिमको तालिम शुल्क फिर्ता गर्ने प्रचलन

हुँदैन । यदि मैले २ महिनामा तालिम सम्पन्न गरेर १ महिनाको तालिम फी फिर्ता गर्नु परेमा अफिसियल माध्यमबाट नै फिर्ता हुन्छ । Helicopter Adventure Inc. को पत्रका सम्बन्धमा उक्त पत्र जारी हुँदा म सेनानी थिएँ तर सो पत्रमा मलाई Col. लेखेको कारण उक्त पत्र झुठ्ठा हो । रकम पठाइएको सम्बन्धमा ११ वर्ष अगाडिको काम कारवाही भएकाले रकमको हिसाब किताब कति लिएँ कति सरकारी माध्यममार्फत् गयो त्यो यकिन गर्ने सम्झन गाह्रो भयो भन्नेसमेत व्यहोराको महासेनानी सुधिर श्रेष्ठले मिति २०६६।२।६ मा सैनिक अनुसन्धान समितिसमक्ष गरेको बयान ।

निज महासेनानी सुधिर श्रेष्ठले २१ सेप्टेम्बर १९९९ मा १ महिना अगावै तालिम सम्पन्न गरी फर्केको भन्ने उजुरी र "म २१ अक्टोबर तालिम सम्पन्न गरी फर्केको" भन्ने निजको बयान भएको कारण निज फर्केको मिति यकिन गर्नको लागि परराष्ट्र मन्त्रालयमा राहदानीमा आगमन मिति उल्लेख हुने भएकाले उक्त मन्त्रालयमा पासपोर्ट उपलब्ध गराउने, पासपोर्ट उपलब्ध गराउन नसकिने भए निजको फिर्ता मिति उल्लेख गर्न पत्राचार गरिएकोमा नयाँ अफिसियल राहदानी जारी गर्नको लागि पहिले लिएको अफिसियल राहदानीको भिसा पेज समाप्त भएको सुनिश्चित गरेर मात्र नयाँ अफिसियल राहदानी जारी गरिने । पहिले लिएको अफिसियल राहदानीलाई रद्द गरी सम्बन्धित व्यक्ति वा संस्थालाई नै फिर्ता गर्ने गरिएको भन्नेसमेत व्यहोराको श्री केन्द्रीय राहदानी कार्यालयको मिति २०६७।१०।२७ गतेको पत्र ।

निज चालक महासेनानीले पेस गरेको हवाई टिकटमा फिर्ता हुने मिति यकिन नभएको सम्बन्धमा थाई एअरवेजमा पत्राचार गर्दा उक्त एअरवेजको १६ फ्रेब्रुअरी २०११ को पत्रबाट सन् १९९९ को रेकर्ड नभएको भनी लेखी आएको र अध्यागमन विभागमा पत्राचार गर्दा अध्यागमन कार्यालय त्रि.अ.वि.ले त्यस्तो

कागजातहरू धुल्याई सकिएकाले अभिलेख नरहेको भनी सैनिक अनुसन्धान समितिलाई च.नं.५९६ को मिति २०६७।११।६ मा लेखेको पत्र ।

महासेनानी सुधिर श्रेष्ठ तत्कालीन श्री ५ को सरकारको सचिवस्तरीय निर्णयानुसार २० जुलाई १९९९ देखि २१ अक्टोबर १९९९ सम्म तीन महिनाको लागि तालिममा सहभागी हुन गएकोमा निज दुई महिनामात्र तालिम गरी बीचैमा फर्की सरकारी रकम फिर्ता लिई आएको भन्ने उजुरी सम्बन्धमा निजलाई तालिम प्रदान गर्ने Helicopter Adventure Inc. ले ११ नं. बाहिनी अड्डालाई October 7, 1999 को पत्रमा Col. Shrestha left us on September 21 and I understand he was due fly back in Nepal on September 24 भन्ने व्यहोरा उल्लेख भएकाले निजले ११ नं. बाहिनीबाट टि.ए.डि.ए. लगायतका सुविधा उपभोग गरेको देखिँदा निज तीन महिनाको तालिमका लागि गएकोमा सो पूरा नगरी दुई महिनामा नै फर्की आएको देखिन आयो । साथै निजले मिति २०६५।९।७ को निवेदनसाथ पेस गरेको प्रमाणपत्रमा पनि Course completed on the twenty first day of September, Nineteen Hundred Ninety Nine भन्ने व्यहोरा उल्लेख भएको देखिएकाले समेत निजले दुई महिना तालिममा सहभागी भई तीन महिना सहभागी भएको भनी सरकारी रकम हिनामिना गरेकाले भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ८ को उपदफा (१) र (३) र दफा १७ बमोजिमको कसुर गरेको हुनाले सोही दफा ८ को उपदफा (१) र (३) र दफा १७ अनुसार सजाय र बिगो असुलउपर गरी बिगोबमोजिम जरिवानासमेत गरिपाउँ । साथै निजले आफ्नो निवेदनमा पनि झुठो विवरण पेस गरेको स्पष्ट भएको हुँदा एउटा सैनिक उच्च अधिकारीले यस समितिसमक्ष झुठो बयान दिने तथा झुठो विवरण पेस गरी भ्रष्ट आचरण गरेको हुँदा निजलाई भ्रष्टाचार

निवारण ऐन, २०५९ को दफा १६(१) अनुसार सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०६७।११।१० गतेको सैनिक अनुसन्धान समितिको प्रतिवेदन।

तत्कालीन श्री ५ को सरकारको सचिवस्तरीय निर्णयअनुसार २० जुलाई १९९९ देखि २१ अक्टोबर १९९९ सम्ममा तीन महिनाको लागि Instructor तालिमको लागि श्री नं.११ बाहिनी अड्डाका महासेनानी सुधीर श्रेष्ठलाई खटाई पठाइएकामा तोकिएको तालिम अवधि तीन महिनासम्म तालिम नगरी दुई महिनामा नै फिर्ता भएको र झुठ्ठा विवरण पेस गरी तीन महिनाको यु.एस.डलर २१५५९।०० मध्ये एक महिनाको यु.एस.डलर ७१८६।३३ को तत्कालीन सटही दररेटले हुन आउने रकम रु.४,९४,४१९।७३ र एक महिनाबापतको टि.ए.डि.ए. प्रतिदिनको यु.एस.डलर १६ का दरले यु.एस.डलर ८४० को तत्कालीन सटही दरअनुसार ३३,०२४।- समेत जम्मा रु.५,२७,४४३।७३ लिई भ्रष्टाचार गरेकाले सैनिक ऐन, २०६३ को दफा ६२ अनुसार भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ८ को उपदफा (१) र (३), दफा १६(१), दफा १७ बमोजिमको कसुर गरेको हुनाले सोही दफा ८ को उपदफा (१) र (३), दफा १६(१) र दफा १७ अनुसार सजाय र बिगो असुलउपर गरी बिगोबमोजिम जरिवानासमेत गरिपाउँ भन्ने माग दाबीसहितको मिति २०६७।११।१० गतेको अभियोगपत्र।

मलाई खटाइएको हेलिकप्टर इन्स्ट्रक्टर तालिममा तोकिएको पूरा समय सहभागी भई तालिम समाप्त भएपछि फर्केको हुँ, मैले तालिममा सहभागी भएबापत नियमानुसार पाउने रकममात्र लिएको छु। मैले भ्रष्टाचार गरेको भनी मउपर लगाइएको अभियोग माग दाबी निराधार छ। म Helicopter Adventure Inc. मा तीन महिने हेलिकप्टर इन्स्ट्रक्टर तालिमको लागि २१ जुलाई १९९९ मा त्यसतर्फ प्रस्थान

गरी २१ अक्टोबर १९९९ मा तालिम सम्पन्न गरी नेपाल फर्किएको हुँ। मैले उक्त तालिमको लागि सरकारी नियमानुसार पाउने टि.ए.डि.ए. बापतको रु.४,९४,४१९।७३ पेस्की स्वरूप नं.११ बाहिनी अड्डाबाट प्राप्त गरी तालिमपश्चात् नेपाल फर्केपछि सो रकमको रीतपूर्वकको फाँटवारी नं.११ बाहिनी अड्डामा पेस गरेको हुँ। अभियोगपत्रमा उल्लेख गरिएको यु.एस.डलर २१,५५९।- मैले व्यक्तिगतरूपमा पाउने रकम नभएर नेपाल सरकारले नेपाल राष्ट्र बैङ्कबाट Helicopter Adventure Inc., USA लाई अफिसियल माध्यमबाट पठाइएको हो। तालिम पूरा नभई सो रकम फिर्ता गर्नुपरेमा जुन माध्यमबाट जुन निकायले पठाइएको हो सोही माध्यमबाट सोही निकायलाई फिर्ता गर्नुपर्छ। Helicopter Adventure Inc. को 7 October 1999 को पत्रको सम्बन्धमा सैनिक अनुसन्धान समितिलाई नं.११ बाहिनीबाट मिति २०६७।११।११ मा लेखिएको पत्रमा उक्त Helicopter Adventure Inc. को पत्र सो बाहिनीको रेकर्डमा नभएको र 5 October 1999 मा ११ बाहिनीबाट Helicopter Adventure Inc. लाई कुनै पत्राचार नगरिएको भन्ने उल्लेख भएबाट समेत सो पत्रको कुनै आधिकारिकता छैन। सो पत्र कसले कुन रिसइवीको कारणले म विरुद्ध सिर्जना गरेको हो मलाई थाहा भएन। Course completed on the twenty first day of september 1999 उल्लेख भएको मैले पेस गरेको प्रमाणपत्र म तालिम गर्न गएको Helicopter Adventure Inc. ले तालिम सम्पन्न भएपछि दिएको प्रमाणपत्र हो। सोको मान्यताको लागि उक्त Inc. affiliated UKCAA बाट थप एक महिना Course गरी Instructor लाइसेन्स लिनुपर्ने हुँदा सो Course गरी UKCAA Board बाट २१ अक्टोबर १९९९ मा लाइसेन्स प्राप्त गरेको छु भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०६७।१२।१४ गते सैनिक विशेष अदालतसमक्ष

प्रतिवादी महासेनानी सुधिर श्रेष्ठले दिएको बयान ।

प्रतिवादी जुन अवधिको लागि तालिममा गएको हो सो अवधिको तालिम सम्पन्न गरी प्रमाणपत्रसमेत प्राप्त गरेको देखिएबाट प्रतिवादीले तीन महिना तालिम पूरा नगरी दुई महिना मै नेपाल फर्किएको भन्ने तथ्य नै स्थापित हुन आएको नदेखिँदा बढी सुविधा लिई सरकारी रकम दुरुपयोग गरी भ्रष्टाचार गरेको भन्ने नदेखिँदा प्रतिवादीउपरको अभियोग दाबी पुग्न नसकी आरोपित कसुरबाट प्रतिवादीले सफाई पाउने ठहर्छ भन्ने सैनिक विशेष अदालतको मिति २०६८।२।१ को फैसला ।

सैनिक विशेष अदालतको फैसलामा चित्त बुझेन । प्रतिवादीलाई तीन महिनाको तालिममा पठाइएकामा दुई महिनामै फिर्ता भई तीन महिना तालिमबापतको रकम बुझी लिई भ्रष्टाचार गरेको अवस्थामा दाबीबमोजिम सजाय हुनुपर्नेमा सफाई दिने ठहराएको सैनिक विशेष अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण भएकाले उल्टी गरी अभियोग दाबीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने वादी नेपाल सरकार सैनिक अनुसन्धान समितिको यस अदालतमा परेको पुनरावेदनपत्र ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा वादी नेपाल सरकारतर्फबाट उपस्थित विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री कृष्णमोहन कोइरालाले प्रतिवादी सुधिर श्रेष्ठ तीन महिनाको तालिमको लागि मनोनयन भएका दुई महिनामा नै फिर्ता भएको तर तीन महिनाको तालिमबापतको भत्ता बुझेकाले निजले भ्रष्टाचार गरेको ठहर गर्नुपर्नेमा सफाई दिएको सैनिक विशेष अदालतको फैसला मिलेको छैन । उल्टी भई अभियोग दाबीबमोजिम सजाय हुनुपर्छ भन्नेसमेत बहस गर्नुभयो ।

उक्त बहससमेतलाई सुनी प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादीलाई अभियोग दाबीबाट सफाई दिने ठहराएको सैनिक विशेष अदालतको फैसला मिलेको छ वा छैन र

वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर पुग्ने हो वा होइन भन्ने निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रतिवादी महासेनानी सुधिर श्रेष्ठलाई नेपाल सरकार सचिवस्तरीय निर्णयले सन् १९९९ जुलाई २० देखि अक्टोबर २१ सम्म तीन महिनाको लागि इन्ट्रक्टर तालिममा सहभागी हुन अमेरिका पठाएकामा निजले दुई महिनामात्र तालिम लिई तीन महिनाको तालिम खर्च सरकारलाई बेहोर्न लगाउने कार्य गरी बदनियतपूर्वक हानी नोक्सानी गराएको र नेपाल फर्केपछि एक महिनाको भत्ताको झुठ्ठा विवरण पेस गरी रकम प्राप्त गरेकाले भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ८ को उपदफा (१) र (३), दफा १६ उपदफा (१) तथा दफा १७ बमोजिमको कसुर गरेकाले सजाय गरी बिगो रु.५,२७,४४३।७३ समेत असुलउपर गरिपाउँ भन्ने अभियोग दाबी रहेको देखिन्छ । सैनिक विशेष अदालतले प्रतिवादीलाई आरोपित कसुरबाट सफाई दिने ठहराएको फैसलाउपर वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट यस अदालतमा पुनरावेदन परी यस इजलाससमक्ष निर्णयार्थ पेस हुन आएको रहेछ ।

३. प्रतिवादी सुधिर श्रेष्ठले सैनिक अनुसन्धान समिति र सैनिक विशेष अदालतसमेतमा बयान गर्दा आफू तीन महिनाको हेलिकप्टर इन्ट्रक्टर तालिमको लागि २१ जुलाई १९९९ मा संयुक्त राज्य अमेरिकातर्फ प्रस्थान गरी २१ अक्टोबर १९९९ मा तालिम सम्पन्न गरी नेपाल फर्की उक्त तालिमको लागि सरकारी नियमानुसार पाउने भत्ताको रकमको रीतपूर्वकको फाँटवारी पेस गरेकाले भ्रष्टाचारजन्य कसुर गरेको होइन भन्ने बयान गरेको पाइन्छ । यी प्रतिवादीउपर वादी पक्षबाट लिइएको अभियोग दाबीमा हेलिकप्टर इन्ट्रक्टरको तालिम सञ्चालन गर्ने संस्था Helicopter Adventure Inc. ले ७ अक्टोबर १९९९ मा श्री नं. ११ बाहिनी अड्डालाई लेखेको पत्रमा

यी प्रतिवादीले २१ सेप्टेम्बरमा तालिम छाडी नेपाल फर्केको भन्ने उल्लेख भएको आधारमा निजले दुई महिनाको मात्र तालिम लिई तीन महिनाको तालिम खर्च लिइएकाले भ्रष्टाचारजन्य कसुर गरेको भनी उल्लेख भएको पाइन्छ । तर Helicopter Adventure Inc. ले ७ अक्टोबर १९९९ मा नं. ११ बाहिनी अड्डालाई लेखेको भनीएको उक्त पत्रको आधिकारिकता सम्बन्धमा सैनिक अनुसन्धान समितिबाट श्री ११ नं. बाहिनी अड्डालाई बुझिएकामा उक्त अड्डाको रेकर्डमा त्यस्तो कुनै पत्र नभएको भन्ने मिति २०६७।४।११ को पत्रबाट जवाफ पठाइएको मिसिल संलग्न उक्त पत्रबाट देखिन्छ । त्यसका अतिरिक्त उक्त Helicopter Adventure Inc. ले पठाएको पत्रको सक्कलै प्रति झिकाउन भनी सैनिक विशेष अदालतबाट आदेश भई श्री ११ नं. बाहिनी अड्डामा पत्राचार हुँदासमेत उक्त पत्र सो बाहिनी अड्डाको रेकर्डमा नभएको भन्ने जवाफ पठाएको देखिन आउँछ । यी प्रतिवादीउपर जुन पत्रको आधारमा प्रस्तुत मुद्दा चलाइएको हो सो पत्रको आधिकारिक अस्तित्व नै सम्बन्धित कार्यालयमा नभएको अवस्थामा प्रतिवादीउपरको दाबी शङ्कारहित भएको मान्न मिल्ने भएन ।

४. वस्तुतः अभियोजन पक्षले यी प्रत्यर्थी सुधीर श्रेष्ठउपर भ्रष्टाचार गरेको भन्ने अभियोग लगाई अभियोगपत्र दायर गरेको छ । भ्रष्टाचारजन्य कसुर स्थापित हुनको लागि प्रतिवादीले आफू वा अरु कुनै व्यक्तिलाई गैरकानूनी लाभ पुर्याएको भन्ने कुरा प्रत्यक्ष, सार्थक र निश्चयात्मक प्रमाणबाट शङ्कारहित तवरले पुष्टि भएको हुनुपर्दछ । प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २५ बमोजिम फौजदारी मुद्दामा अभियुक्तको कसुर प्रमाणित गर्ने भार वादी पक्षमा रहने व्यवस्था छ । उक्त कानूनी व्यवस्था अनुसार फौजदारी कसुर सम्बन्धमा अभियोजन पक्षले प्रतिवादीउपर लगाएको आरोपलाई शङ्कारहित तवरले पुष्टि गर्नुपर्दछ । अभियोजन पक्षले

लगाएको आरोप पुष्टि गर्ने क्रममा शङ्काको कुनै गुञ्जाइस रहनु हुँदैन । शङ्काको गुञ्जाइस उत्पन्न भएमा त्यसको फाइदा अभियुक्तले पाउने हुन्छ । प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादीउपर भ्रष्टाचारको कसुरमा अभियोग लगाउँदा अभियोग पुष्टि हुने तथ्य एवम् प्रमाण वादी पक्षबाट पेस हुन सकेको देखिएन ।

५. यी प्रतिवादी सुधीर श्रेष्ठ अमेरिकामा सञ्चालन भएको तीन महिनाको Helicopter Instructor तालिममा सहभागी हुन त्यसतर्फ गई तालिम सम्पन्न गरी तालिम प्रदान गर्ने संस्था Helicopter Adventure Inc. बाट प्रमाणपत्रसमेत प्राप्त गरेको देखिन्छ । सो तालिमको प्रमाणपत्रमा तालिम समाप्त भएको मिति २१ सेप्टेम्बर १९९९ भन्ने जनाएको सम्बन्धमा प्रतिवादीले सैनिक अनुसन्धान समिति र सैनिक अदालतमा बयान गर्दा प्रमाणपत्रमा उल्लेख भएको मिति २१ सेप्टेम्बर १९९९ मा निजले उक्त Helicopter Adventure Inc. बाट तालिम पुरा गरेको मिति भएको र सो तालिमपश्चात् सोको मान्यताको लागि उक्त Helicopter Adventure Inc. बाट affiliated भएको United Kingdom Civil Aviation Authority बाट थप एक महिनाको कोर्स गरी २१ अक्टोबर १९९९ मा लाइसेन्स प्राप्त गरेको भनी बयान गरेको पाइन्छ । उक्त United Kingdom Civil Aviation Authority बाट प्रतिवादीको नाममा जारी भएको Airline Transport Pilot's License को सम्बन्धमा सैनिक अनुसन्धान समितिबाट नेपाल नागरिक प्राधिकरणलाई पत्राचार हुँदा सो प्राधिकरणको मिति २०६७।१०।२५ को पत्रबाट यी प्रतिवादीले २० जुलाई १९९९ देखि २१ सेप्टेम्बर १९९९ सम्म Flight Instructor Training गरेको र उक्त तालिमपश्चात् Civil Aviation Licensing Requirement अनुसार उडानसम्बन्धी Type, Technical, Performance जस्ता लिखित, प्रयोगात्मक र अन्य थप परीक्षाहरूमा

सफल भएपछि मात्र तालिमको विषयसम्बन्धी Rating License मा Endorse हुने आधारमा निजको लाइसेन्समा Flight Instructor Rating समावेश भएकाले सो लाइसेन्स नै प्रमाणपत्र हुने भनी लेखी आएको प्रतिवादीले आफूलाई तोकिएको तालिम पूरा नगरी नेपाल फर्किएको भन्ने अभियोग दाबीबमोजिमको कसुर गरेको मान्न मिलेन । यी प्रतिवादीलाई जुन अवधिका लागि तालिममा पठाइएको हो सो अवधिको तालिम लिई तालिम प्रदान गर्ने संस्थाबाट प्रमाणपत्रसमेत प्राप्त गरेको देखिएकाले प्रतिवादीले भ्रष्टाचार गरेको भन्ने वादीको दाबी मनासिब देखिएन ।

६. तसर्थ उपर्युक्त आधार र कारणसमेतबाट यी प्रतिवादी सुधिर श्रेष्ठले आफूलाई तोकिएबमोजिमको तालिम लिई तालिमको प्रमाणपत्रसमेत प्राप्त गरी तोकिएबमोजिमको अवधिको तालिम भत्तासम्म बुझेको भन्ने देखिएकाले निजले भ्रष्टाचारजन्य कसुर गरेको भन्ने कुरा पुष्टि भएको नदेखिँदा निजलाई आरोपित कसुरबाट सफाई दिने ठहराएको सैनिक विशेष अदालतको मिति २०६८।२।१ को फैसला मिलेको देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

स.प्र.न्या.रामकुमार प्रसाद शाह

इति संवत् २०७१ साल मङ्सिर १६ गते रोज ३ शुभम् ।
इजलास अधिकृतः विश्वनाथ भट्टराई

निर्णय नं.१३६१

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
सम्माननीय प्र.न्यायाधीश श्री रामकुमार प्रसाद शाह
माननीय न्यायाधीश श्री ओमप्रकाश मिश्र
फैसला मिति : २०७१।८।१६।३
०६७-CR-०५२९

मुद्दा: गोली हानी गैंडा घाइते पारेको ।

पुनरावेदक / वादी : पुरानो गोरख गण कसराको
प्रतिवेदनले नेपाल सरकार

विरूद्ध

प्रत्यर्थी / प्रतिवादी : जिल्ला पर्सा, ठोरी गा.वि.स.वडा
नं.९ इच्छानगर बस्ने रामबहादुर बलसमेत

- अपराधको प्रकृति, कसुरदारको संलग्नता, कसुरको गाम्भीर्यतालगायतका कसुरसँग सम्बन्धित विभिन्न सन्दर्भहरूलाई विचारै नगरी कसुरमा संलग्न कुनै पनि अभियुक्तलाई यान्त्रिकरूपमा न्यूनतम् वा अधिकतम् सजाय गर्ने भन्ने विधायिकाको मनसाय होइन । विधायिकाले निश्चित सजायको मात्रा उल्लेख नगरी धेरै प्रकारका कसुरमा न्यूनतम् र अधिकतम् सजायको मात्रा तोकिएको अवस्थामा तोकिएको सीमाभित्र रही सजाय निर्धारण गर्ने स्वविवेकीय अधिकार मुद्दा हेर्ने अधिकारी वा अदालतलाई प्रदान गरेकाले अभियुक्तको कसुरको मात्रासँग मिल्ने गरी

**निर्णयकर्ताले विवेकसम्मत सजायको मात्रा
निर्धारण गर्नुपर्ने ।**

(प्रकरण नं.८)

पुनरावेदक/वादीका तर्फबाट : विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता

गोपिचन्द्र भट्टराई

प्रत्यर्थी / प्रतिवादीका तर्फबाट :

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन,
२०२९ को दफा ५(क)(छ)(ज), २६(१)

सुरू फैसला गर्ने :

प्रमुख संरक्षण अधिकृत श्री मेघबहादुर पाण्डे

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने :

मा.न्या. श्री केशरीराज पण्डित

मा.न्या. श्री भरतप्रसाद अधिकारी

फैसला

न्या.ओमप्रकाश मिश्र : पुनरावेदन अदालत,
हेटौंडाको मिति २०६७।३।२९ को फैसलाउपर न्याय
प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१)(ग) बमोजिम वादी
नेपाल सरकारको तर्फबाट यस अदालतमा पुनरावेदन
परेको प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार
छ :

गण र यस कार्यालयको संयुक्त गस्ती टोलीले
जर्नेली पोस्टदेखि अन्दाजी ५ कि.मि. दक्षिण-पूर्व
बहपुर खोलाको जङ्गल इलाकाबाट जिल्ला पर्सा,
ठोरी गा.वि.स.वडा नं.९ इच्छानगर बस्ने वर्ष ४४ को
रामबहादुर बललाई गैँडालाई गोली हानी घाइते बनाई
पछ्याउँदै गरेको अवस्थामा पक्राउ गरेकाले आवश्यक
कारवाहीको लागि बरामदी मुचुल्कामा उल्लेखित
हतियार, खरखजाना र बरामदी मुचुल्कासहित पेस

गरेको भन्ने व्यहोराको चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज
कसरास्थित श्री पुरानो गोरख गण कसरा ब्यारेकको
च.नं.६५६८, मिति २०६१।१।६ को जाहेरी
प्रतिवेदन ।

घटनास्थलमा भरुवा बन्दुकलगायतका
खरखजानासमेत बरामद भएको भन्ने बरामदी
मुचुल्का ।

घटनास्थलमा गैँडाको पाइला सँगसँगै रगत
चुहाउँदै हिँडेको फेला परेको भन्ने व्यहोराको गैँडा
घाइते भएको घटनास्थल प्रकृति मुचुल्का ।

मिति २०६१।१।४ गतेका दिन जिल्ला पर्सा,
ठोरी गा.वि.स.वडा नं.९ इच्छानगर बस्ने मंगल भन्ने
विक्रम माझी (बोटे), सोही ठाउँ बस्ने राजु माझी (बोटे),
जिल्ला चितवन, गर्दी गा.वि.स.वडा नं.४ वनकटा बस्ने
आइतराम बोटे, सोही ठाउँ बस्ने जोगिया भन्ने सुखे
बोटे, जिल्ला चितवन, भण्डारा गा.वि.स. फुल्लौरी
बस्ने बुधिराम चौधरी र आफूसमेत भई आफ्नो र मंगल
भन्ने विक्रम माझीको भरुवा बन्दुक थान २ लिई गैँडा
मार्न हिँडेर चुरे पहाड काटी चुरेको फेदीमा एउटा गैँडा
फेला पारी त्यसलाई विक्रम माझीले खुट्टामा गोली
हानी घाइते बनाउँदा म घाइते गैँडाको रगत पछ्याउँदै
अर्को गोली हान्न जान लाग्दा पक्राउ परें, साथीहरू
भाग्न सफल भए भन्ने व्यहोराको पक्राउ भई आएका
रामबहादुर बलले अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष गरेको
बयान ।

आफू र आफ्नो घर छेउकै काका जोगिया
भन्ने सुखे बोटे ठोरीमा बजार हेर्न गई फर्केको बेला
काकाले चिनेको बुधिराम चौधरीले गैँडा मार्न जाऔं,
रु.दश / दश हजार दिउँला भन्दा हामी भर्खरै गैँडा
कै मुट्टामा जेल सजाय पाएर ०६० असारमा छुटेको
भन्दा पनि फकाएर जाऔं भनेकाले गएको ठोरीबाट
पहाड काटेर चुरेको फेदीफेदी हिँड्दा एउटा गैँडा फेला
परी विक्रम माझीले गोली हान्दा खुट्टामा लागी गैँडा

घाइते भई चुहाएको रगत पछ्याउँदै रामबहादुरसँग भएको अर्को भरुवा बन्दुकले हान्न हिँड्दै गर्दा गस्तीले रामबहादुरलाई देखी पक्राउ गरेकाले हामी भागी घर गई बस्दा पक्राउ परेको भन्ने व्यहोराको आइतराम बोटेले अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष गरेको बयान ।

म र मेरो घर छेउकै भतिजा आइतराम बोटे भई ठोरीमा बजार हेर्न गई फर्केको बेला काकाले चिनेको बुधिराम चौधरीले गैंडा मार्न जाऔं, रु.दश / दश हजार दिउँला भन्दा हामी भर्खरै गैंडा कै मुद्दामा जेल सजाय पाएर ०६० असारमा छुटेको भन्दा पनि फकाएर जाऔं भनेकाले एकामा ठोरीबाट पहाड काटेर चुरेको फेदीफेदी हिँड्दा एउटा गैंडा फेला परी विक्रम माझीले गोली हान्दा खुट्टामा लागी गैंडा घाइते भई चुहाएको रगत पछ्याउँदै रामबहादुरसँग भएको अर्को भरुवा बन्दुकले हान्न हिँड्दै गर्दा गस्तीले रामबहादुरलाई देखी पक्राउ गरेकाले हामी थाहा पाई भागी घर गई बस्दा पक्राउ परेको भन्ने व्यहोराको जोगिया भन्ने सुखे बोटेले अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष गरेको बयान ।

भरुवा बन्दुकसहित गैंडा मार्न गएका जिल्ला पर्सा, ठोरी गा.वि.स.वडा नं.९ इच्छानगर बस्ने वर्ष ४४ का रामबहादुर बललाई चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालय, कसरामा पक्राउ गरी ल्याएको भन्ने कसरामा नयाँ घर निर्माणमा ज्यालादारी गर्ने जिल्ला चितवन, जगतपुर गा.वि.स.वडा नं.४ बस्ने वर्ष २५ का विष्णु थापासमेतले गरिदिएको मिति २०६१।१।२५ को सर्जमिन मुचुल्का ।

प्रतिवादीहरूले राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा ५(क), (छ) र (ज) को कसुर गरेको देखिँदा विरुद्ध खण्डका प्रतिवादीहरूलाई सोही ऐनको दफा २६(१) बमोजिम हदैसम्मको सजाय हुन भनी मागदाबी लिई मिति २०६१।१।३१ मा पेस गरेको अभियोगपत्र ।

जिल्ला चितवन, भण्डारा गा.वि.स. फुल्लौरी

घर भएका ठोरीमा आउने जाने गर्ने बुधिराम चौधरीले भनेअनुसार राष्ट्रिय निकुञ्जभित्र गैंडा मार्न जाने सल्लाह भई मिति २०६१ साल वैशाख ४ गतेका दिन निज चौधरी मेरो घर नजिकको मंगल भन्ने विक्रम माझी (बोटे) र राजु माझी (बोटे), जिल्ला चितवन गर्दी ४ वनकट्टाका पहिले गैंडाकै काण्डमा जेलबाट भर्खर ०६० साल असारमा छुटेका आइतराम बोटे, जोगिया बोटे र मसमेत ६ जना भई मेरो बन्दुक र मंगल भन्ने विक्रम माझीको अर्को भरुवा बन्दुक गरी दुईवटा बन्दुक लिई ठोरीबाट दुई दिनसम्म हिँडी चुरे पहाड काटी चुरेको फेदीमा गैंडा मार्न खोज्दै थियौं । मंगल भन्ने विक्रम माझी अघिअघि थियो र उसले गैंडालाई हानेको गोली खुट्टामा लागी गैंडा भाग्यो, फेरी गोली ठोकनुपर्छ जाउँ भनी हामी रगत पछ्याउँदै थियौं, यतिकैमा निकुञ्जबाट गस्ती आएको थाहा पाई साथीहरू भागे । मेरो, राजु माझीले लिएको बन्दुक त्यहीँ छोडेर भागेछ, अर्को बन्दुक विक्रमले नै लिई भाग्यो, मसँग राशन, भाँडाकुँडाको भारी भएर भाग्न नसकी पक्राउ परें । घटनास्थलमा बरामद भएको भरुवा बन्दुक मेरै हो । म पहिला जिल्ला मकवानपुर, छतिवन गा.वि.स. बस्दा किनेको भरुवा बन्दुक पछि ठोरी आउँदा जङ्गलैजङ्गल लुकाएर ल्याई राखेको हुँ । खेतबारीमा जनावर आई बाली खाई दिन्थ्यो । एकचोटि त्यहीँ भरुवा बन्दुकले गोली हानी जनावर मारेपछि सो बन्दुक राजु माझीले लियो । उसले सो बन्दुकले जरायो मारें भनेर मेरो भाग मासु दिएको थियो । पछि राजुले नै जङ्गलमा बन्दुक लुकाउँथ्यो । उनीहरूले गैंडा मार्न जाउँ भनेर ल्याएकाले पछि लागी आएको हुँ । मैले राजुले बन्दुक लिएपछि बन्दुक चलाउन छाडें भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी रामबहादुर बलले मुद्दा हर्ने अधिकारीसमक्ष चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालय, कसरामा गरेको बयान ।

म र मेरो काका पर्ने मेरै घर छेउमा बस्ने जोगिया भन्ने सुखे बोटे भई ठोरीमा बजार हेर्न गएका

थियो । बजार गरेर खोलामा माछा मार्दै गर्दा मेरो काकालाई चिन्ने बुधिराम चौधरीले गैंडा मार्न जाने सल्लाह गरी रु.दश / दश हजार दिउँला भन्यो । हामी पहिला पनि गैंडा मारेको मुद्दामा जेल सजाय पाई ०६० साल असारमा मात्र छुटेका हौं, जान्न भन्दा फकाएर जाउँ भनेकाले गर्यौं । ठोरीबाट पहाड काटेर चुरेफेदी हुँदै गैंडा खोज्दै थियौं । यत्तिकैमा फेला परेको एउटा गैंडालाई मंगल भन्ने विक्रम माझीले भरुवा बन्दुकले गोली हान्यो । गोली खुट्टामा लाग्यो, गैंडा ढलेन, फेरि अर्को पटक गोली हान्न पछ्याउँदै थियौं । यत्तिकैमा साथीहरूले आर्मी आएको थाहा पाएर भाग्न थाले । म पनि भागी घर गई बसें भनी प्रतिवादी आइतराम बोटेले मुद्दा हेर्ने अधिकारीसमक्ष चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालय, कसरामा गरेको बयान ।

म र मेरो घर नजिकैको भतिजो पर्ने आइतराम बोटे भई ठोरी बजार हेर्न गएका थियौं । बजार हेरेर खोलामा माछा मार्दै गर्दा मेरो काकालाई चिन्ने बुधिराम चौधरीले गैंडा मार्न जाने सल्लाह गरी रु.दश / दश हजार दिउँला भन्यो । हामी पहिला पनि गैंडा मारेको मुद्दामा जेल सजाय पाई ०६० साल असारमा मात्र छुटेका हौं, जान्न भन्दा फकाएर जाउँ भनेकाले गर्यौं । ठोरीबाट पहाड काटेर चुरे फेदी हुँदै गैंडा खोज्दै थियौं । यत्तिकैमा फेला परेको एउटा गैंडालाई मंगल भन्ने विक्रम माझीले भरुवा बन्दुकले गोली हान्यो । गोली खुट्टामा लाग्यो, गैंडा ढलेन, फेरि अर्को पटक गोली हान्न पछ्याउँदै थियौं । यत्तिकैमा साथीहरूले आर्मी आएको थाहा पाएर भाग्न थाले, म पनि भागी घर गई बसें, रामबहादुर चाहिँ पक्राउ परेछ भनी प्रतिवादी जोगिया भन्ने सुखे बोटेले मुद्दा हेर्ने अधिकारीसमक्ष चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालय, कसरामा गरेको बयान ।

प्रतिवादीहरू जोगिया भन्ने सुखे बोटे, रामबहादुर बल, आइतराम बोटेले राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा ५(क),

(छ) र (ज) बमोजिमको कसुर अपराध गरेको तत्काल प्राप्त प्रमाणबाट देखिएकाले निजहरूलाई मुलुकी ऐन, अ.बं.११८(२) बमोजिम पुर्पक्षका लागि थुनामा राख्न पठाई दिनु भन्ने चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालय, कसराको मिति २०६१।२।१ को आदेश ।

मिसिल संलग्न आधार प्रमाणहरूबाट प्रतिवादीहरू जोगिया भन्ने सुखे बोटे, रामबहादुर बल, आइतराम बोटे, बुधिराम चौधरी, मंगल भन्ने विक्रम माझी र राजु माझीले राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा ५(क), (छ) र (ज) बमोजिमको कसुर अपराध गरेको पुष्टि भएकाले सोही ऐनको दफा २६(१) बमोजिम जनही १५ वर्ष कैद र रु.१,००,०००।- जरिवाना हुने ठहर्छ भन्ने सुरु चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालय, कसराको मिति २०६५।३।२० को फैसला ।

वारदातको दिन हामी दोहरीमा बजार हेर्न गएका थियौं, घर फर्कने क्रममा निकुञ्जको बाटो हुँदै आउनु पर्ने भएकाले सो बाटो आउँदै गर्दा गस्ती टोलीले पक्राउ गर्न खोजेको हुँदा भागेका हौं । वारदातमा हाम्रो कुनै संलग्नता छैन । मौकामा पक्राउ पर्ने प्रतिवादी रामबहादुर बलले हामीहरू समेत सिकार गर्न आएको हो भनी पोल गरेको आधारमा हामीलाई सजाय गरिएको छ तर हाम्रो विरुद्धमा अन्य कुनै भरपर्दो प्रमाण नभएको अवस्थामा हामीलाई हदैसम्म सजाय गर्ने गरी भएको सुरु फैसला नमिलेकाले उल्टी गरी हाम्रो हकमा अभियोग दाबी नपुग्ने गरी इन्साफ गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादीहरू आइतराम बोटे र जोगिया भन्ने सुखे बोटेको पुनरावेदन अदालत, हेटौँडामा परेको संयुक्त पुनरावेदनपत्र ।

मलाई मिति २०६१।१।४ गते चुरे पहाडको फेदीबाट पक्राउ गरेको होइन । मिति २०६०।१२।१५ गते नारायणगढ बजारबाट प्रहरीले पक्राउ गरी कसरा पठाएको हो । त्यहाँ बिना थुनुवा पुर्जी थुनामा राखी

कुटपिट गरी लेखी राखेको कागजमा हेर्न, पढ्नसमेत नदिई सहिछाप नगरे ज्यान मार्नेसमेत धम्की दिई सहिछाप गराएको हो, उक्त बयान प्रमाणमा ग्रहण हुन नसक्ने प्रस्ट छ। वारदातमा मेरो उपस्थिति नै नरहेको स्थितिमा जबरजस्ती गरेको बयानको आधारमा मात्र मलाई सजाय गर्ने गरी भएको सुरु फैसला नमिलेकाले उल्टी गरी अभियोग दाबीबाट सफाई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी रामबहादुर बलको पुनरावेदन अदालत, हेटौँडामा परेको पुनरावेदनपत्र।

प्रतिवादीहरूको अपराधमा संलग्नताको अवस्था विचार गरी सजाय गर्नुपर्नेमा सोतर्फ विचार नगरी गरेको सुरु चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालय, कसरा, चितवनको फैसला फरक पर्न सक्ने हुँदा अ.बं.२०२ को प्रयोजनको लागि पुनरावेदन सरकारी वकिल कार्यालय, हेटौँडालाई पेसीको सूचना दिई पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाको मिति २०६५।९।१३ को आदेश।

पुनरावेदक प्रतिवादीहरूले राष्ट्रिय निकुञ्जभित्र प्रवेश गरी गैँडालाई गोली हानी घाइते बनाएको वारदातमा संलग्न रहेको भन्ने वादी दाबीलाई मुद्दा हेर्ने अधिकारीसमक्ष समेत स्वीकार गरिरहेको स्थितिमा पुनरावेदक प्रतिवादीहरूले वादी दाबीअनुसार राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा ५ द्वारा निषिद्ध कार्य गरेको ठहर्याएको सुरुको फैसला सो हदसम्म मिलेकै देखियो। सजायको हकमा पुनरावेदक प्रतिवादीहरूलाई उपर्युक्त ऐनको दफा २६(१) ले तोकेको उपल्लो हदको सजाय निर्धारण गरेको सुरु चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालय, कसराको मिति २०६५।३।२० को फैसला मिलेको नदेखिँदा पुनरावेदक प्रतिवादीहरूको हकमा उक्त फैसला केही उल्टी भई पुनरावेदक प्रतिवादी रामबहादुर बल, आइतराम बोटे र जोगिया भन्ने सुखे बोटेलाई उपर्युक्त ऐनको दफा २६ को उपदफा (१)

बमोजिम जनही रु.५०,०००।- जरिवाना र ७ वर्ष कैद हुने ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाको मिति २०६७।३।२९ को फैसला।

पुनरावेदन अदालतको फैसलामा चित्त बुझेन। प्रतिवादीहरूले गैँडा मारी चोरी निकासी गर्ने योजना बनाई सोहीबमोजिम वारदात गरेको भन्ने प्रतिवादी रामबहादुर बलको मौकाको बयानबाट देखिएको छ। गैँडा मार्न प्रयोग भएको बन्दुक प्रतिवादीहरूबाट बरामद भएकाले मौकाको उक्त बयान पुष्टि भएको छ। उल्लिखित प्रमाणको आधारमा यी प्रतिवादीहरूलाई ऐनबमोजिम सजाय गर्नुपर्नेमा कम सजाय गरेको पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाको फैसला त्रुटिपूर्ण भएकाले उल्टी गरी अभियोग दाबीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने वादी नेपाल सरकारतर्फबाट यस अदालतमा परेको पुनरावेदनपत्र।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री गोपिचन्द्र भट्टराईले राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ ले गैँडालाई संरक्षित जनावररूपमा व्यवस्था गरी संरक्षित जनावरलाई मार्ने तथा घाइते बनाउने अपराधका मतियारलाई पनि मुख्य कसुरदार सरह नै सजाय हुने व्यवस्था गरेको छ। यी प्रतिवादीहरूले गैँडा मार्ने पूर्वयोजना बनाई समुहगत रूपमा वारदातमा संलग्न भई गोली प्रहार गरी गैँडालाई घाइते बनाएको भन्ने कुरामा साबित भई मौकामा बयानसमेत गरेको र निजहरूको साथबाट गैँडालाई मार्न प्रयोग भएको बन्दुकसहितको सामान बरामद भएको अवस्थामा दाबीबमोजिम सजाय गर्नुपर्नेमा घटी सजाय गरेको पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाको फैसला मिलेको छैन। उल्टी गरी अभियोग दाबीबमोजिम सजाय हुनुपर्छ भन्नेसमेत बहस गर्नुभयो।

उक्त बहससमेत सुनी प्रस्तुत मुद्दाको मिसिल

संलग्न कागजात अध्ययन गरी हेर्दा यी प्रतिवादीहरूले राष्ट्रिय निकुञ्जभित्र प्रवेश गरी गैंडालाई गोली हानी घाइते बनाएको कसुर गरेको भन्ने सुरु फैसला सो हदसम्म सदर गरी सजायको हकमा राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा २६(१) ले तोकेको उपल्लो हदको सजाय गरेको सुरु फैसला केही उल्टी गरी यी प्रत्यर्थीहरूलाई जनही सात वर्ष कैद र रु.पचास हजार जरिवाना हुने ठहराएको पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको छ वा छैन र वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर पुग्ने हो वा होइन भन्ने निर्णय दिनुपर्ने देखियो।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रतिवादीहरू रामबहादुर बल, जोगिया भन्ने सुखे बोटे, बुधिराम चौधरी, मंगल भन्ने विक्रम माझी र राजु माझीसमेत भई चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको संरक्षित जनावर गैंडालाई मार्ने उद्देश्यले गोली हानी घाइते बनाएकाले निजहरूले राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा ५(क) (छ) र (ज) बमोजिको कसुर गरेकाले सोही ऐनको दफा २६(१) बमोजिम सजाय गरी पाउँ भन्ने अभियोग दाबी भएकामा सुरु मुद्दा हेर्ने चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालय, कसराबाट उक्त ऐनको दफा २६(१) बमोजिम प्रतिवादीहरूलाई जनही पन्ध्र वर्ष कैद र रु.एक लाख जरिवाना हुने फैसला भएकामा पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाबाट सजायको हकमा उक्त फैसला केही उल्टी गरी सो अदालतमा पुनरावेदन गर्ने प्रतिवादीहरू रामबहादुर बल, आइतराम बोटे र जोगिया भन्ने सुखे बोटेलाई जनही सात वर्ष कैद र रु.पचास हजार जरिवाना हुने ठहराई भएको फैसलाउपर वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट यस अदालतमा पुनरावेदन परी निर्णयार्थ यस इजलाससमक्ष पेश भएको रहेछ।

३. प्रस्तुत मुद्दामा सुरु चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको फैसलाउपर प्रतिवादीहरूमध्ये रामबहादुर बल, आइतराम बोटे, जोगिया भन्ने सुखे बोटेको

मात्र पुनरावेदन अदालत, हेटौँडामा पुनरावेदन परेको देखिन्छ। निज तीन जना प्रतिवादीहरूको हकमा पुनरावेदन अदालतले सुरु फैसला केही उल्टी हुने ठहराई गरेको फैसलाउपर उल्लिखित प्रतिवादीहरूको यस अदालतमा पुनरावेदन परेको देखिएन। यी प्रतिवादीहरू रामबहादुर बल, आइतराम बोटे र जोगियाभन्ने सुखे बोटेका हकमा सुरु फैसला केही उल्टी गरी घटी सजाय गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला नमिलेकाले अभियोग दाबीबमोजिम नै सजाय हुनुपर्ने भनी वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर रहेको पाइन्छ।

४. यस सम्बन्धमा प्रस्तुत मुद्दाको मिसिल हेर्दा चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको जर्नेली पोस्टदेखि अन्दाजी ५ कि.मि. दक्षिण-पूर्व बहपुर खोलाको जङ्गलमा प्रतिवादी रामबहादुरले गैंडालाई गोली हानी घाइते बनाई फेरि मार्नको लागि रगत चुहाउँदै हिँडेको गैंडाको पाइलो पछ्याउँदै हिँड्दा पक्राउ परेको भन्ने रेन्जर राज घिमिरेको मिति २०६१।१।६ को प्रतिवेदनमा उल्लेख भएको देखिन्छ। सोही मितिको बरामदी मुचुल्कामा बहपुर खोलाको जङ्गल इलाकामा गैंडाको सिकार गर्न भरुवा बन्दुकसहित हिँडेको अवस्थामा प्रतिवादी रामबहादुर बल पक्राउ परी भरुवा बन्दुक, गोली बनाउने सिसा, बारूद, सिसाको तयारी गोलीसमेतको हात हतियार र चामल, नुन तेलसमेतको बन्दोवस्तीका समान बरामद भई उक्त सामानहरू आफूबाट बरामद भएको भनी निज रामबहादुरले सहिछाप गरेको देखिन्छ। यी प्रतिवादीले अनुसन्धानको क्रममा र मुद्दा हेर्ने अधिकारीसमक्षको बयानमा आफूसमेतका ६ जना प्रतिवादी बन्दुक लिई गैंडा मार्न गएकामा गैंडालाई विक्रम माझीले गोली हानी घाइते पारेको र घाइते गैंडालाई खोज्न रगत पछ्याउँदै जाँदा गस्ती कर्मचारी आएको थाहा पाई साथीहरू भागेको तर आफूसँग राशनको भारी भएकाले भाग्न

नसकी पक्राउ परेको भनी बयान गरेको देखिन्छ ।

५. प्रतिवादी रामबहादुर बलले गरेको पोलको आधारमा पक्राउ परेका प्रतिवादीहरू आइतराम बोटे र जोगिया भन्ने सुखे बोटेले अनुसन्धानको क्रममा र मुद्दा हेर्ने अधिकारीसमक्ष बयान गर्दा प्रतिवादी रामबहादुर बलले बयान गर्दा उल्लेख गरेबमोजिमको कुरा उल्लेख गरी बयान गरेको देखिन आउँछ । यी प्रतिवादीहरूले मौकामा अनुसन्धान अधिकारी र मुद्दा हेर्ने अधिकारीसमक्षको बयानमा अभियोग दाबीबमोजिम चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जभित्र गैंडालाई गोली हानी घाइते बनाएको वारदातमा संलग्न रहेको भनी स्वीकार गरेको कुरालाई घटनास्थलमा बरामद भएको बन्दुक र बन्दोवस्तीका सामानबाट पुष्टि भएको देखिन आएकोले यी प्रत्यर्थीहरूले अभियोग दाबीबमोजिम गैंडालाई गोली हानी घाइते बनाएको वारदातमा संलग्न रही राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु ऐन, २०२९ को दफा ५ को देहाय खण्ड (क) (छ) र (ज) बमोजिमको कसुर गरेको देखिन आउँछ ।

६. प्रस्तुत मुद्दामा अभियोजन पक्षले यी प्रत्यर्थीहरूउपर राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु ऐन, २०२९ को दफा २६(१) बमोजिम सजायको माग दाबी लिई अभियोगपत्र दायर भएकामा सुरुबाट प्रतिवादीहरूलाई दफा २६(१) बमोजिम अधिकतम हदको सजाय भएकामा पुनरावेदन अदालतबाट उक्त फैसला केही उल्टी गरी प्रतिवादीहरूलाई घटी सजाय गरेको सन्दर्भमा उक्त दफा २६(१) मा भएको व्यवस्थालाई हेर्दा "गैर कानूनी तरिकाले गैंडा, बाघ, हात्ती, कस्तुरी मृग, धवाँसे चितुवा, हिउँ चितुवा वा गौरीगाई मार्ने, घाइते बनाउने, खरिद गर्ने, बिक्री गर्ने वा हस्तान्तरण गरी लिने दिने तथा गैंडाको खाग वा कस्तुरीको बीना, हिउँ चितुवाको छाला तथा त्यस्तै अन्य संरक्षित वन्यजन्तुको अखेटो पहार राख्ने, खरिद गर्ने, वा बिक्री गर्ने व्यक्तिलाई पचास हजार रुपैयाँदेखि

एक लाखसम्म जरिवाना वा पाँच वर्षदेखि पन्ध्र वर्षसम्म कैद वा दुवै सजाय हुनेछ" भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ । सजाय सम्बन्धमा भएको उक्त कानूनी व्यवस्थाको सन्दर्भमा प्रस्तुत मुद्दाको तथ्यगत अवस्थालाई विचार गर्दा प्रतिवादीहरूले मुद्दा हेर्ने अधिकारीसमक्षको बयानमा समेत अन्य सहअभियुक्तको प्रलोभनमा परी राष्ट्रिय निकुञ्जभित्र गएकामा विक्रम माझीले बन्दुकले गोली हानी गैंडालाई घाइते पारेको अवस्थामा घाइते गैंडालाई खोज्दै जाँदा गस्ती टोलीबाट प्रतिवादीमध्येका रामबहादुर बल पक्राउ परेका र अन्य प्रतिवादीहरू भागेको भनी उल्लेख गरेको पाइन्छ । यी प्रतिवादीहरूले अनुसन्धानको क्रममा तथा मुद्दा हेर्ने अधिकारीसमक्षको बयानमा समेत आफूले गैंडालाई गोली हानी घाइते पारेको कुरामा इन्कार रही फरार रहेका अभियुक्त विक्रम माझीले गोली प्रहार गरेको भन्ने जिकिर लिएको देखिन आउँछ ।

७. घटनास्थलमा पक्राउ परेका प्रतिवादी रामबहादुर बलको साथबाट झोलासहित चामल, नुन, तेल, खाना पकाउने भाँडाकुँडा भएको भन्ने देखिएको र प्रतिवादीहरू आइतराम बोटे र जोगिया भन्ने सुखे बोटेले अनुसन्धान अधिकारी र मुद्दा हेर्ने अधिकारीसमक्षको बयानमा सहअभियुक्त बुधिराम चौधरीले दश हजार रुपैयाँ दिने भनी आफूलाई लोभ देखाई जङ्गल लगेको र आफूहरूले गैंडालाई गोली हानी घाइते पारेको होइन भनी बयान गरेको देखिएकाले यी प्रतिवादीहरू आरोपित कसुरका मुख्य अपराधी नभई सो वारदातको मतियार वा सहयोगी रहेको भन्ने देखिन आउँछ ।

८. वस्तुतः राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा २७ मा "यो ऐनअन्तर्गत कसुर ठहरिने कुनै अपराध गर्ने व्यक्तिलाई जानीजानी मद्दत दिएमा त्यस्तो मद्दत गर्ने मतियारलाई कसुरदारलाई हुने सजायको आधा सजाय हुनेछ । तर

गैंडा, बाघ, कस्तुरी मृग र हात्तीसित सम्बन्धित कसुर गर्ने व्यक्तिलाई कसुरदारलाई हुने सजायसरह नै सजाय हुनेछ" भन्ने व्यवस्था भएकाले गैंडासँग सम्बन्धित अपराधको लागि मद्दत वा सहयोग गर्ने व्यक्तिलाई पनि मुख्य कसुरदारसरह नै ऐनको दफा २६(१) बमोजिम सजाय हुने देखिन्छ। यस अर्थमा यी प्रतिवादीहरूले गैंडा मार्ने उद्देश्यले गोली हान्ने कार्यमा सहयोगी भूमिका निर्वाह गरेको भन्ने कुरा पुष्टि हुन आएकोले दफा २६(१) बमोजिम गैंडासम्बन्धी कसुरका मुख्य अभियुक्तलाई हुने सजाय नै मतियारलाई पनि हुने हुन्छ। तर उक्त दफा २६(१) बमोजिम तोकिएको कसुरमध्ये कस्तो कसुरमा न्यूनतम् सजाय र कस्तो कसुरमा अधिकतम् सजाय हुने भन्नेसम्बन्धमा उक्त दफामा कुनै व्यवस्था नभएको हुँदा यस्तो अपराधमा कसुरदार ठहरिएको व्यक्तिलाई यान्त्रिकरूपमा उक्त दफामा तोकिएको अधिकतम् सजाय नै हुने भनी अर्थ गर्न मिल्ने हुँदैन। उक्त दफा २६(१)को व्यवस्थाले मुद्दा हेर्ने अधिकारी वा अदालतले अपराध गर्दाको परिस्थिति, अवस्था, वारदातको प्रकृति, कसुरको गाम्भीर्यता, कसुरमा अभियुक्तको संलग्नताको मात्रासमेतको न्यायिक मूल्याङ्कन गरी अभियुक्तले गरेको कसुरको प्रकृतिसँग मिल्ने गरी न्यूनतम् रू.पचास हजारदेखि अधिकतम् रू.एकलाखसम्म जरिवाना वा न्यूनतम् पाँच वर्षदेखि अधिकतम् पन्ध्र वर्षसम्म कैद वा दुवै सजाय गर्न सक्ने गरी तजबिजी अधिकार प्रदान गरेको देखिन्छ। अपराधको प्रकृति, कसुरदारको संलग्नता, कसुरको गाम्भीर्यतालगायतका कसुरसँग सम्बन्धित विभिन्न सन्दर्भहरूलाई विचारै नगरी दफा २६(१) मा उल्लेख भएको कसुरमा संलग्न कुनै पनि अभियुक्तलाई यान्त्रिकरूपमा न्यूनतम् वा अधिकतम् सजाय गर्ने भन्ने विधायिकाको मनसाय होइन। विधायिकाले उक्त दफामा निश्चित सजायको मात्रा उल्लेख नगरी धेरै प्रकारका कसुरमा न्यूनतम् र अधिकतम् सजायको

मात्रा तोकिएको अवस्थामा तोकिएको सीमाभित्र रही सजाय निर्धारण गर्ने स्वविवेकीय अधिकार मुद्दा हेर्ने अधिकारी वा अदालतलाई प्रदान गरेकाले अभियुक्तको कसुरको मात्रासँग मिल्ने गरी निर्णयकर्ताले विवेकसम्मत सजायको मात्रा निर्धारण गर्नुपर्ने हुन आउँछ। प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादीहरूले गैंडा मारेको भन्ने अभियोग दाबी नभई गैंडालाई घाइते बनाएको भन्ने दाबी रहेकामा यी प्रत्यर्थीहरूले मुद्दा हेर्ने अधिकारीसमक्षको बयानमा समेत आफूहरूले गैंडालाई घाइते पारेको नभई सहअभियुक्तले रूपैयाँको लोभ देखाएकाले सहयोगीको रूपमा साथमा गएको तथ्यलाई स्वीकार गरेको र मुख्य अभियुक्त पक्राउ नपरी फरार रहेको अवस्थामा यी प्रत्यर्थीहरूलाई राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा २६(१) बमोजिम उपल्लो हदको सजाय गर्न मनासिब हुँदैन। दफा २६(१) बमोजिम प्रतिवादीहरूलाई अधिकतम् हदकै सजाय हुनुपर्ने भन्ने वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर कानून र न्यायको दृष्टिकोणबाट मनासिब देखिन आएन।

९. तसर्थ यी प्रतिवादीहरू गैंडालाई गोली हानी घाइते पार्ने कार्यमा सहयोगीको भूमिका खेलेको भन्ने कुरा अभियोजन पक्षबाट सङ्कलित सबुद प्रमाणबाट देखिएकाले निजहरूको अपराधको गाम्भीर्यतालाई दृष्टिगत गरी राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा २६(१) बमोजिम अधिकतम् सजाय गरेको सुरु फैसला सो हदसम्म केही उल्टी गरी प्रतिवादीहरू रामबहादुर बल, आइतराम बोटे र जोगिया भन्ने सुखे बोटेलाई जनही सात वर्ष कैद र रू.पचास हजार जरिवाना हुने ठहराएको पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाको मिति २०६७।३।२९ को फैसला मिलेको देखिँदा सदर हुने ठहर्छ। दफा २६(१) बमोजिम अधिकतम् सजाय हुनुपर्छ भन्ने वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन। दायरीको लगत कट्टा

गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनू ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

प्र.न्या.रामकुमार प्रसाद शाह

इति संवत् २०७१ साल मङ्सिर १६ गते रोज ३ शुभम् ।

इजलास अधिकृतः विश्वनाथ भट्टराई

निर्णय नं.१३६२

श्री सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
सम्माननीय प्र.न्यायाधीश श्री रामकुमार प्रसाद शाह
माननीय न्यायाधीश श्री देवेन्द्र गोपाल श्रेष्ठ
फैसला मिति : २०७१।८।७।१

०६९-CI-०२४६

मुद्दा : बन्डा मुचुल्का बदर ।

पुनरावेदक / प्रतिवादी : जिल्ला पर्सा, लिपनीबिर्ता
गाउँ विकास समिति वडा नं.४ बस्ने रजपतिया
भन्ने सुन्दरीया धनुकाइनको मु.स.गरी आफ्नो
हकमा समेत ऐ.ऐ.बस्ने सुरसतिया धनुकाइन
विरुद्ध

प्रत्यर्थी / वादी : जिल्ला पर्सा, लिपनीबिर्ता गाउँ
विकास समिति वडा नं.४ बस्ने रामलखन
महतो धानुकसमेत

- फैसला कार्यान्वयनबाट सिर्जित
परिणामलाई सम्बन्धित पक्षले स्वीकार
गरी त्यस्तो कार्यान्वयनको परिणामको

अंशसमेत आफूले प्राप्त गरेपछि स्वीकार
गरिएको पूर्व परिणामलाई पछि अस्वीकार
गरी दाबी गर्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.६)

- एकपटक आफूले स्वीकार गरी त्यसबाट
फाइदा लिई सकेपछि सोही विषयमा
यस्तो होइन भनी दाबी लिन विबन्धनको
सिद्धान्तविपरीत हुन जान्छ । अंश
मुद्दाको मिलापत्रबाट पूर्व बन्डा मुचुल्कामा
उल्लिखित जग्गा नै आफ्नो भाग
शान्ति लिई किन्ताकाट गरी दा.खा.दर्ता
नामसारीसमेतका कार्य पूरा गरिसकेको
अवस्थामा पूर्व बन्डा मुचुल्कालाई मान्दैनौं
भन्न प्रमाण ऐन, २०३१ के दफा ३४ ले
विबन्धन लाग्ने हुँदा एकपटक स्वीकार
गरिसकेको विषयमा पुनः अस्वीकार गरी
दाबी गर्न मिल्ने नदेखिने ।

(प्रकरण नं.७)

- आफूलाई लाभ हासिल गर्दा कुनै कार्य वा
निर्णयलाई मान्ने तर लाभ हासिल गरेपछि
सोही कार्य वा निर्णय यस्तो थियो यस्तो
हुनुपर्दथ्यो त्यस कार्य वा निर्णयबाट
आफूहरूको साम्प्रतिक हकमा क्षति हुन
गयो भनी प्रस्तुत गरिएका त्यस्तो दाबी
व्यक्तिको द्वैध चरित्र हुँदा त्यस्तो दाबी
मान्य हुन सक्दैन । कुनै कार्य वा निर्णयबाट
मर्का परेको छ भने सो अवस्थामा कानूनी
मार्ग अवलम्बन गर्नुपर्दछ । तर कानूनी मार्ग
अवलम्बन नगरी कुनै निर्णयबाट सिर्जित
परिणामलाई स्वीकार गरी आफूले लाभ
हासिल गरेपछि सोही विषयलाई बदर माग
गर्न वा चुनौती दिन मिल्ने नदेखिने ।

(प्रकरण नं.८)

पुनरावेदक / प्रतिवादीका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता
रामप्रसाद भण्डारी सम्भव
प्रत्यर्थी / वादीका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ताहरु
कृष्णप्रसाद रौनियार, जितेन्द्रप्रसाद कुर्मी
अवलम्बित नजिर :
सम्बद्ध कानून :

- प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३४
- पजनीको महलको १७ नं.
- लेनदेन व्यवहारको महलको ४० नं.

पर्सा जिल्ला अदालतमा फैसला गर्ने :

मा.न्या. श्री तीर्थराज देवकोटा

पुनरावेदन अदालत हेटौँडामा फैसला गर्ने :

मा.न्या.श्री ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्की

मा.न्या.श्री गौरीबहादुर कार्की

फैसला

न्या.देवेन्द्र गोपाल श्रेष्ठ : न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१)(क) बमोजिम मुद्दा दोहोर्याई हेर्ने निस्सा प्रदान भई निर्णयार्थ पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य एवम् ठहर यसप्रकार छ :

मूल पुरखा भेख महतोको २ छोरामा जेठो रामकिसुन महतो र कान्छो रामशरण महतो हुन्। रामकिसुन महतोको छोरा रूपन महतो र रूपन महतोको छोरा शिवनारायण महतो र शिवनारायण महतोको २ श्रीमतीमा जेठी विपक्षी रजपतिया भन्ने सुन्दरीयादेवी र कान्छी विपक्षी सुरसतिया धनुकाइन हुन्। रामशरण महतोको २ छोरामा जेठो प्रमेश्वर महतो र कान्छो सुकदेव महतो हुन्। प्रमेश्वर महतोको २ छोरामा जेठो म फिरादी रामलखन महतो र कान्छो फिरादी विष्णु महतो धानुक हौं। सुकदेव महतो धानुकले हामीसमेत उपर दायर गर्नु भएको दे.नं.१६८४ को अंश दर्ता मुद्दामा मिति २०४४।१०।१० मा भएको

फैसलाबमोजिम तायदाती फाँटवारीमा उल्लिखित स्व.शिवनारायण महतो धानुकको नाउँ दर्ताको जिल्ला बारा, लिपनीमाल गाउँ विकास समिति वडा नं.६ कि.नं.८ को ज.वि.०-४-१२ मध्ये सुकदेव महतोको अंश भागमा परेको ज.वि.०-१-३ कटाई बाँकी रहेको ज.वि.०-३-९ मध्ये ३ खण्डको १ खण्ड ०-२-६, ऐ.ऐ.वडा नं.६ कि.नं.३ को ज.वि.१-१९-१५ मध्ये सुकदेव महतोको अंश भागमा परेको ज.वि.०-९-१८-१२ जग्गा कटाई बाँकी रहेको ज.वि.१-९-१६-४ मध्ये ३ खण्डको १ खण्ड ज.वि.०-१९-१७-८, म फिरादी विष्णु महतो धानुकको नाउँ दर्ताको ऐ.ऐ.वडा नं.७ कि.नं.४३ को ज.वि.०-७-१० मध्ये सुकदेव महतोको अंश भागमा परेको ज.वि.०-१-१७ कटाई बाँकी रहेको ज.वि.०-५-१२-८ मध्ये ज.वि.०-३-१५, ऐ.ऐ.वडा नं.४ कि.नं.५६ को ज.वि.१-२-११ मध्ये सुकदेव महतोको अंश भागमा परेको ०-५-१२-१२ कटाई बाँकी ज.वि.०-१६-१८-४ मध्ये ज.वि. ०-११-५-८ र म फिरादी रामलखन महतो धानुकको नाउँ दर्ताको ऐ.ऐ.वडा नं.७ कि.नं.३९ को ज.वि.१-५-१० मध्ये सुकदेव महतोले छुट्याउनु भएको ०-६-७-८ कटाई बाँकी रहेको ज.वि.०-१९-२-८ मध्ये ज.वि.०-१२-१५ जग्गा र ऐ.ऐ.वडा नं.७ कि.नं.४९ को ज.वि.०-८-१८^१/_२ मध्ये सुकदेव महतोको अंश भागमा परेको ज.वि.०-२-४-१० जग्गा कटाई बाँकी रहेको ज.वि.०-६-१४-१४ मध्ये ज.वि.०-४-४ जग्गामात्र विपक्षीहरुले आफ्नो अंश भागमा पर्ने गरी बन्डा छुट्याउनु पर्नेमा सोबमोजिम नगरी सुकदेव महतोले छुट्याउनु भएको अंश भागको जग्गा नकटाई साबिक जग्गाबाट नै ३ खण्डको २ अंश स्व.शिवनारायण महतो धानुकको नाउँ दर्ताको जिल्ला बारा, लिपनिमाल गाउँ विकास समिति वडा नं.६ कि.नं.८ को ज.वि.०-४-१२ मध्ये उत्तरतर्फबाट ज.वि.०-३-१, ऐ.ऐ.वडा नं.६ कि.नं.३ को ज.वि.१-

१९-१५ मध्ये उत्तरतर्फबाट ज.वि.१-६-१०, म फिरादी विष्णु महतो धानुकको नाम दर्ताको ऐ.वडा नं.७ कि.नं.४३ को ज.वि. ०-७-१० मध्ये उत्तरतर्फबाट ज.वि.०-५-०, ऐ.वडा नं.४ कि.नं.५६ को १-२-११ मध्ये उत्तरतर्फबाट ज.वि.०-१५-० र म फिरादी रामलखन महतो धानुकको नाउँ दर्ताको ऐ.ऐ.वडा नं.७ कि.नं.३९ को ज.वि.१-५-१० मध्ये उत्तरतर्फबाट ज.वि.०-१७-०, ऐ.वडा नं.७ कि.नं.४९ को ज.वि.०-८-१८^१/_२ मध्ये उत्तरतर्फबाट ज.वि.०-५-१८ जग्गा विपक्षीहरूले मिति २०५७।१।५ मा गरेको बन्डा मुचुल्काबमोजिम अंश भाग छुट्याई दा.खा.दर्ता गरेको कुरा मिति २०६०।६।७ मा नक्कल लिई यो फिराद गरेका छौं। विपक्षीहरूले बन्डा छुट्याई लिएपछि साबिक कित्ता नम्बर बदर भई हाल विपक्षीहरूको नाउँमा कायम भएको जिल्ला बारा, लिपनिमाल गाउँ विकास समिति वडा नं.६ कि.नं.१७० को ज.वि.०-१५-० मध्ये दक्षिणतर्फबाट ज.वि.०-५-०, ऐ.ऐ.वडा नं.६ कि.नं.१८२ को ज.वि.०-२-१३-५ मध्ये दक्षिणतर्फबाट ज.वि.०-०-१७-१२, ऐ.ऐ.वडा नं.६ कि.नं.१८४ को ज.वि.०-११-१० मध्ये दक्षिणतर्फबाट ज.वि.०-३-१२-०१, ऐ.ऐ.वडा नं.७ कि.नं.१३४ को ज.वि.०-५-१८ मध्ये दक्षिणतर्फबाट ०-१-१८-९, ऐ.वडा नं.४ कि.नं.१४५ को ज.वि.०-१५-० मध्ये दक्षिणतर्फबाट ज.वि.०-५-०, वडा नं.७ कि.नं.१३२ को ज.वि.०-१७-० मध्येबाट दक्षिणतर्फबाट ज.वि.०-५-१३-५ र ऐ.ऐ.वडा नं.७ कि.नं.१३० को ज.वि.०-५-० मध्ये दक्षिणतर्फबाट ज.वि.०-१-१३-५ समेत जम्मा ज.वि.०-१८-१-११ जग्गाको हदसम्मको सो बन्डा मुचुल्का बदर गरी सो बन्डा मुचुल्काको आधारमा विपक्षीहरूको नाउँमा भएको दर्ता जग्गा मुलुकी ऐन, जग्गा पजनीको महलको १७ नं. र लेनदेन व्यवहारको महलको ४० नं.को आधारमा बदर गरी हाम्रो नाउँमा दर्ता गरिपाउँ

भन्नेसमेत व्यहोराको फिरादपत्र।

हामीहरूले यिनै वादीहरू समेतउपर दिएको दे.नं.१८८७ को अंश दर्ता मुद्दामा पेस भएको तायदाती फाँटवारीमा उल्लिखित सम्पत्तिमध्ये ३ खण्डको २ खण्ड अंश हामीले पाउने ठहरी मिति २०५४।१२।१९ मा भएको फैसला अन्तिम भई सोही फैसलाबमोजिम बारा जिल्ला अदालतबाट मिति २०५७।१।५ मा हाम्रो अंश भाग छुट्याई भएको बन्डा मुचुल्का कानूनसम्मत हुँदा फिराद दाबी खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी सुरसतीया धनुकाइन र रजपतिया भन्ने सुन्दरीया धनुकाइनसमेतको प्रतिउत्तरपत्र।

दे.नं.१८८७ मुद्दाबाट प्रतिवादीहरूले पाएको अंश हक बारा जिल्ला अदालतबाट २०५७।१।५ मा निज प्रतिवादीहरूले छुट्याई लिँदा सुकदेव महतोले उक्त विवादित कित्ताहरू ८, ३, ४९, ४३, ३९ बाट मिति २०५६।११।४ मा पाएको जग्गाबाहेक गरी बाँकी रहेको जग्गामा ३ भागको २ भाग छुट्याउनुपर्नेमा २०५६।११।४ को बन्डा मुचुल्काले छुट्याइएको जग्गालाई समावेश गरी मिति २०५७।१।५ मा बन्डा मुचुल्का भएको पाइँदा सो हदसम्म उक्त कि.नं.८, ३, ४९, ४३, ३९ का जग्गा बन्डा छुट्याएको नमिलेकाले सो कित्ताहरूको हकमा सम्म वादीहरूको अंश हक कायम हुने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको पर्सा जिल्ला अदालतको मिति २०६१।१२।७ को फैसला।

बन्डा मुचुल्काउपर वादीहरूको चित्त नबुझेको भए दण्ड सजायको महलको ६१ नं. बमोजिम उजुर गर्नुपर्नेमा सो नगरी दायर हुन आएको प्रस्तुत फिराद खारेजभागी हुँदा सुरुको फैसला बदर गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादीहरूको तर्फबाट पुनरावेदन अदालत, हेटौँडामा परेको पुनरावेदनपत्र।

यसमा यसै लगाउको दे.पु.नं.११८८ को हक कायम लिखत दर्ता बदर दर्ता मुद्दामा आजै विपक्षी झिकाउने आदेश भएको र प्रस्तुत मुद्दा पनि सोही

मुद्दासँग अन्तरप्रभावी रहेकाले यसमा पनि अ.बं. २०२ नं. तथा पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ४७ बमोजिम विपक्षी झिकाई नियमानुसार पेस गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाको मिति २०६४।३।१२ को आदेश।

अंश मुद्दामा ३ खण्डको २ खण्ड अंश पाउने गरी फैसला हुँदा सुकदेव महतोको अंश कटाई पुनरावेदक प्रतिवादीहरूले बन्डा छुट्याउनु पर्नेमा सुकदेव महतोसमेतको अंश भाग नछुट्याई भएको सो हदसम्मको बन्डा मुचुल्का बदर हुने गरी भएको पर्सा जिल्ला अदालतको २०६१।१२।७ को फैसला मिलेको हुँदा सदर कायम राखिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रत्यर्थी वादीहरूको तर्फबाट पुनरावेदन अदालत, हेटौँडामा पेस भएको लिखित प्रतिवाद।

दे.नं.१६८४ को अंश मुद्दाबाट सुकदेव महतोले २ खण्डको १ खण्डबाट २ भागको १ भाग अर्थात् ४ भागको १ भाग अंश छुट्याई लिएपछि बाँकी रहेको ३ भागमध्ये २ भाग पुनरावेदिकाहरूले पाउने भए अनुरूप नै दे.नं.१८८७ को अंश मुद्दामा निर्णय भएको देखिन्छ। तर उक्त दे.नं.१८८७ को अंश मुद्दामा भएको निर्णयअनुसार सुकदेव महतोले २०५६।११।४ मा बन्डा छुट्याई बाँकी रहेको जग्गाबाट ३ भागको २ भाग बन्डा छुट्याउनु पर्नेमा मिति २०५७।१।५ को बन्डा मुचुल्कामा सोबमोजिम बन्डा छुट्याएको देखिन आउँदैन। सुकदेव महतोले पाएको भाग कटाएर मात्र बाँकी बन्डा गरेको भन्ने प्रतिवादी पुनरावेदिकाको जिकिर रहेको पनि देखिँदैन। मिति २०५६।११।४ को बन्डा मुचुल्काबाट लगाइएको अंश भागबमोजिम कित्ताकाट नहुँदै मिति २०५७।१।५ मा मूल कित्ता र ससिम जग्गा उल्लेख गरी भाग बन्डा लगाएको स्थितिले एक भाग नै लोप हुन गई पुनरावेदिकाहरूले बढी पाउने अवस्था सिर्जना भएको देखिन्छ। दे.नं.१६८४ को अंश मुद्दाको फैसलाअनुसार दाबीको

जग्गामा यी प्रत्यर्थी वादीहरू समेतको हक भएको कुरा देखिएको अवस्था छ भने सोही हकको अधीनमा रहेर दाबी आएको पाइन्छ। अंशबन्डाको महलको १ र २ नं. अनुसार अंशियारले आफ्नो हैसियतबमोजिमको हक हिस्सासम्म पाउन सक्ने कुरा स्पष्ट छ। पूर्व फैसलाले स्थापित गरेको हकको कुरामा दण्ड सजायको महलको ६१ नं. को बाटो अवलम्बन नगरेको भन्दैमा सो हकबाट वञ्चित हुनुपर्ने अवस्था नआउने हुँदा वादी दाबी पुग्ने ठहर्याई भएको पर्सा जिल्ला अदालतको मिति २०६१।१२।७ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाको मिति २०६५।३।३० को फैसला।

सुकदेव महतो धानुक र हामी निवेदिकासमेत बीच अंशसम्बन्धमा ३ वटा मुद्दाहरू क्रमशः २०४३ को दे.नं.१६८४ को अंश मुद्दा २०४४।१०।१० मा, २०५२ को दे.नं.१८८७ को अंश मुद्दामा २०५४।१२।१९ मा फैसला भएको र दे.नं.१८८३ को अंश दर्ता मुद्दामा २०५९।५।२४ मा मिलापत्र भई ३ वटा अंश मुद्दाबाट सबै अंशियारले आफ्नो भाग बन्डा गरी छुट्टिभिन्न भएका छन्। हामी वादी भएको दे.नं.१८८७ को अंश मुद्दामा प्रतिवादी रहेका यिनै वादीहरूले पेस गरेको तायदाती फाँटवारीमा उल्लेख भएको बारा जिल्लाअन्तर्गतको ५ वटा कित्ता जग्गाहरूको ३ भागको २ भाग बन्डा लाग्न पर्ने भनी आफैँले जिकिर लिएका छन्। तायदातीबमोजिम नै दे.नं.१८८७ को अंश मुद्दा फैसला हुँदा दाबीको ५ वटा कित्ता जग्गाहरूबाट ३ भागको २ भाग अंश भाग पाउने ठहर गरी फैसला भएअनुसार नै ३ भागको २ भाग अंश छुट्याई लिएका हौं।

दे.नं.१८८७ को अंश मुद्दाको फैसलाअनुसार भएको बन्डा मुचुल्काबमोजिम हामीहरूले बन्डा गरी लिई बाँकी रहेको कि.नं.३ बाट कि.नं.१८५ कि.नं.८ बाट कि.नं.१८३, कि.नं.३९ बाट कि.नं.१३३, कि.नं.४३

बाट कि.नं.१३१ र कि.नं.४९ बाट कि.नं.१३५ का कि.नं.हरु विपक्षीहरुले आफ्नो दे.नं.१८८३ को अंश मुद्दामा समावेश गरी मिति २०५९।५।२४ मा मिलापत्र गरी लिई आ-आफ्नो नाममा कि.का.गरी दा.खा.गराई लिएको हुँदा वादीहरुले गरेको दाबी प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३४ ले विबन्धित छ ।

दाबीको कि.नं.३ समेतका ५ वटा कित्ताहरुबाट हामीले बन्डा गरी कि.का.गरी हाम्रो नाममा दा.खा.भएपछि विपक्षीहरुले आफ्नो नाममा कि.का.हुने गरी दे.नं.१८८३ को अंश मुद्दामा २०५९।५।२४ मा मिलापत्र गरी स्वीकार गरेको अवस्थामा २०६०।६।७ मा मात्र थाहा पाएको भनी जग्गा पजनीको महलको १७ नं. को हदम्याद कायम गरी दायर हुन आएको फिराद हदम्याद विहीन र विबन्धनको सिद्धान्त प्रतिकूल हुँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ को देहाय खण्ड (क) र (ख) बमोजिम मुद्दा दोहोर्याई हेरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको रजपतिया भन्ने सुन्दरीया धनुकाइनको मु.स.गरी आफ्नो हकमा समेत निवेदन दिने सुरसतिया धनुकाइनको यस अदालतमा परेको निवेदनपत्र ।

यसमा फिराद दाबीका जग्गाहरुमध्ये साबिकमा कि.नं.३९ र ४९ वादी रामलखन महतो तथा कि.नं.४३ र ५६ वादी विष्णु महतोको नाममा रहेकामा विवाद छैन । वादी सुकदेव महतो धानुक र प्रतिवादी यसै मुद्दाका दुवै पक्षहरु समेत भएको दे.नं.१६८४ को अंश मुद्दामा पर्सा जिल्ला अदालतबाट मिति २०४४।१०।१० मा भएको फैसलाबमोजिम निज वादी सुकदेवले पर्सा जिल्ला अदालतको मिति २०४७।४।३१ र बारा जिल्ला अदालतको मिति २०५६।११।४ को बन्डा मुचुल्काबाट आफ्नो अंश भाग छुट्याई लिएकामा पनि विवाद देखिँदैन । त्यसैगरी वादी सुरसतिया धनुकाइनसमेत र प्रतिवादी सुकदेव महतो धानुकसमेत भएको दे.नं.१८८७ को अंश मुद्दामा

पर्सा जिल्ला अदालतबाट मिति २०५४।१२।१९ मा प्रतिवादी सुकदेव महतोबाहेक अरु प्रतिवादी (प्रस्तुत मुद्दाका वादीहरु) बाट ३ खण्डको २ खण्ड अंश पाउने ठहरी भएको फैसलाबमोजिम पर्सा जिल्ला अदालतको मिति २०५६।१२।११ र बारा जिल्ला अदालतको मिति २०५७।९।५ को विवादित बन्डा मुचुल्काबाट वादी सुरसतियासमेतले आ-आफ्नो अंश भाग छुट्याई लिएको देखियो । त्यसैगरी यिनै वादीहरु बीच पर्सा जिल्ला अदालतमा चलेको दे.नं.१८८३ को अंश मुद्दामा आ-आफ्नो अंश भाग छुट्याई लिने गरी मिति २०५९।५।२४ मा मिलापत्र भएकोसमेत देखियो ।

यसरी प्रस्तुत मुद्दाका वादीहरुसमेत पक्ष कायम भई विभिन्न मितिमा चलेका उल्लिखित अंश मुद्दाहरुबाट साबिकमा यी वादीहरुको नाममा रहेका सम्पत्तिहरु समेत बन्डा मुचुल्काबमोजिम कित्ताकाट भई अन्य अंशियारहरुका नाउँमा गएको र बाँकी रहेको सम्पत्तिहरु समेत यिनै वादीहरुले आपसमा मिति २०५९।५।२४ मा मिलापत्र गरी आ-आफ्नो अंश भाग छुट्याई लिइसकेको देखिन्छ । यस्तो अवस्थामा फिराद दाबीको व्यहोरा मिति २०६०।६।७ मा मात्र नक्कल लिई थाहा पाएको भनी दायर भएको फिरादपत्रबमोजिम दाबीको मिति २०५७।९।५ को बन्डा मुचुल्काको कि.नं.८, ३, ३९, ४३ र ४९ मा वादीहरुको अंश हक कायम हुने ठहराई मिति २०६१।१२।७ मा भएको पर्सा जिल्ला अदालतको फैसला सदर हुने ठहराएको पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाको मिति २०६५।३।३० को फैसलामा लेनदेन व्यवहारको महलको ४० नं. तथा जग्गा पजनीको महलको १७ नं. को व्याख्यात्मक त्रुटि रहेको देखिँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१)(क) बमोजिम मुद्दा दोहोर्याई हेर्ने निस्सा प्रदान गरिएको छ विपक्षीहरु झिकाई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६९।५।१।६ को आदेश ।

दे.नं.१६८४ को अंश दर्ता मुद्दा मिति २०४४।१०।१० गतेमा फैसला हुँदा कि.नं.३९, ४९, ४३, ५६, ८ र ३ को जग्गाबाट ४ खण्डको २ खण्डमध्ये १ खण्ड सुकदेव महतोको अंश हक दिई बाँकी ३ खण्डमध्ये २ खण्ड सुरसतियाको र १ खण्ड हामी वादीहरूको अंश हकमा पर्ने गरी फैसला भएको छ । त्यसपछि सुरसतिया धनुकाइनसमेतले सुकदेव महतो र हामीसमेत उपर दे.नं.१८८७ को अंश मुद्दा दिएकामा दे.नं. १६८४ को मुद्दाबाट सुकदेव महतोले प्राप्त गरेको जग्गामध्ये बाँकी रहेको जग्गाबाट मात्र सुरसतियाले ३ खण्डको २ खण्ड अंश पाउने निर्णय भएको छ । यसरी दे.नं.१६८४ को अंश दर्ता मुद्दामा परेको कि.नं.३९, ४९, ४३, ५६, ८ र ३ मध्येबाट सुकदेव महतोले अंश नछुट्याउँदै साबिक क्षेत्रफल नै उल्लेख गरी तायदाती दालेख भई सोहिअनुसार फैसलामा उल्लेख हुन गएको छ । यसरी दे.नं.१८८७ को अंश मुद्दामा तायदातीमा उल्लेख भएको कि.नं.३९, ४९, ४३, ५६, ८ र ३ जग्गाबाट दे.नं.१६८४ को अंश मुद्दामा भएको फैसला अनुसार सुकदेव महतोले ४ खण्डको २ खण्डमध्ये १ खण्ड आफ्नो अंश हक छुट्याई बाँकी रहेको क्षेत्रफलबाट मात्र सुरसतियाले ३ खण्डको २ खण्ड अंश छुट्याउनु पर्नेमा सोअनुसार सुरसतियाले बन्डा नछुट्याई साबिककै क्षेत्रफलअनुसार ३ खण्डको २ खण्ड छुट्याएकाले उक्त बन्डा मुचुल्का दे.नं.१६८४ को अंश दर्ता मुद्दामा भएको फैसलाविपरीत भएकाले सो हदसम्मको बन्डा मुचुल्का बदर गर्ने गरी भएको फैसला सदर हुनुपर्दछ भन्नेसमेत व्यहोराको विष्णु महतो धानुकसमेतको लिखित प्रतिवाद ।

नियमबमोजिम पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक सुरसतिया धनुकाइनको तर्फबाट विद्वान् अधिवक्ता रामप्रसाद भण्डारी संभवले सुकदेवले आफ्नो अंशभागको जग्गा छुट्याई सकेका छन् । मेरो पक्ष वादी र विष्णु महतो धानुक प्रतिवादी भई चलेको

दे.नं.१८८७ को अंश मुद्दामा प्रतिवादी सुकदेवले लिनु दिनु छैन भने तर विष्णु महतो र रामलखन महतोले तायदाती फाँटवारी पेस गरे । तायदातीमा उल्लिखित सम्पत्तिबाट नै सुरसतियाले २०५७।९।५ मा बन्डा छुट्याई कि.का.गरी बाँकी रहेको कि.नं.का जग्गा यी वादीहरू बीच मुद्दा चली २०५९।५।२४ मा मिलापत्र भई आपसमा बाँडेका छन् । आफैले दिएको अंश मुद्दामा विवादित जग्गा आपसमा मिलापत्र गरी बाँडी खान्छन् भने त्यो अवस्थामा बन्डा मुचुल्का बदरमा दाबी गर्न मिल्दैन । बन्डा मुचुल्काबाट आफूहरूलाई असर परेको भए अंश मुद्दामा मिलापत्र गर्नुअगाडि दण्ड सजायको महलको ६१ नं.ले व्यवस्था गरेको मार्ग अवलम्बन गर्नु पर्दथ्यो । तर सो मार्ग अवलम्बन गरेको अवस्था छैन । वादीहरू बन्डा मुचुल्काको स्वयम् पक्ष भएका र बन्डा मुचुल्कामा उल्लिखित जग्गा नै वादीहरूले आपसमा मिलापत्र गरी लिइसकेपछि पुनः सोही बन्डा मुचुल्का बदरको दाबी लिन वादीहरूलाई विबन्धन लाग्ने हुँदा पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाको फैसला उल्टी हुनुपर्दछ भन्नेसमेत व्यहोराको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

विपक्षी वादीहरू तर्फबाट विद्वान् अधिवक्ता कृष्णप्रसाद रौनियारले दे.नं.१६८४ को अंश मुद्दामा ४ खण्डको २ खण्ड उल्लेख भएकामा त्यस तथ्यलाई लोप गरी सुरसतियाले दिएको दे.नं.१८८७ को अंश मुद्दामा बन्डा गर्दा सुकदेवको अंश भाग लोप गरी ३ खण्डको २ खण्ड अंश भाग छुट्याइयो । सुकदेवको अंश भाग अलग गरी अंश भाग लिनु पर्दथ्यो । तर निजको भाग नछुट्याई बन्डा गरियो । मिति २०५७।९।५ को बन्डा मुचुल्काले वादीहरूको अंश हक गुमेको हुँदा बन्डा मुचुल्का बदर हुने ठहर गरेको पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाको फैसला सदर हुनुपर्दछ भन्नेसमेत व्यहोराको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

विपक्षीहरू तर्फबाट अर्का विद्वान् अधिवक्ता जितेन्द्रप्रसाद कुर्मिले सुकदेवले अंशभागबापत

छुट्टाएको जग्गालाई अलग गरी सुरसतियाले बन्डा गरी लिनुपर्दथ्यो तर अलग नगरी लिएबाट वादीहरूको अंश हक गुम्न गएको छ । अंश हक प्राप्त गर्न हदम्याद लाग्दैन । साबिकको जग्गा किताकाट गरी मिलापत्र गरेको भए विबन्धन लाग्ने हो । तर बाँकी रहेको जग्गा मिलापत्र गरेको हुँदा अंश हक प्राप्तमा विबन्धन लाग्दैन । त्यसकारण बन्डा मुचुल्का बदर हुने ठहर गरेको पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाको फैसला मिलेको हुँदा सदर हुनुपर्दछ भन्नेसमेत व्यहोराको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

पक्ष विपक्षतर्फका विद्वान् कानून व्यवसायीहरूले प्रस्तुत गर्नुभएको बहससमेत सुनी मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाको फैसला मिलेको छ छैन सोही विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

यसमा वादी सुकदेव महतो धानुक र प्रतिवादीहरूमा सुरसतिया धनुकाइनसमेत भएको दे.नं.१६८४ को अंश दर्ता मुद्दामा पर्सा जिल्ला अदालतबाट मिति २०४४।१०।१० मा भएको फैसलाबमोजिम वादी सुकदेव महतो धानुकले बारा जिल्लाअन्तर्गतको जग्गा मिति २०५६।११।४ मा बन्डा छुट्याई लिएकामा निजले बन्डा छुटाएको जग्गाबाहेक गरी दे.नं.१८८७ मा मिति २०५४।१२।१९ मा भएको फैसलाबमोजिम ३ खण्डको २ खण्ड अंश सुरसतियासमेतले छुट्याई लिनुपर्नेमा उक्त जग्गा नकटाई साबिक कि.नं.८, ३, ४९, ४३, ३९ र ५६ बाट ३ भागको २ भाग अंश भाग छुट्याउने गरी बारा जिल्ला अदालतबाट मिति २०५७।१।५ मा बन्डा मुचुल्का भई उक्त मुद्दाका वादी र यस मुद्दाका प्रतिवादीहरूले दा.खा. दर्ता गरेको जग्गाहरूको साबिक कि.नं.बदर भई हाल कायम भएको बारा, लिपनिमाल गाउँ विकास समिति वडा नं.६ कि.नं.१७० को ज.वि.०-१५-० मध्ये दक्षिणतर्फबाट ज.वि.०-५-०,

ऐ.ऐ.वडा नं.६ कि.नं.१८२ को ज.वि.०-२-१३-५ मध्ये दक्षिणतर्फबाट ज.वि.०-०-१७-१२, ऐ.ऐ.वडा नं.६ कि.नं.१८४ को ज.वि.०-११-१० मध्ये दक्षिणतर्फबाट ज.वि.०-३-१२-०१, ऐ.ऐ.वडा नं.७ कि.नं.१३४ को ज.वि.०-५-१८ मध्ये दक्षिणतर्फबाट ०-१-१८-९, ऐ.वडा नं.४ कि.नं.१४५ को ज.वि.०-१५-० मध्ये दक्षिणतर्फबाट ज.वि.०-५-०, वडा नं.७ कि.नं.१३२ को ज.वि.०-१७-० मध्येबाट दक्षिणतर्फबाट ०-५-१३-५ र ऐ.ऐ.वडा नं.७ कि.नं.१३० को ज.वि.०-५-० मध्ये दक्षिणतर्फबाट ज.वि.०-१-१३-५ समेत जम्मा ज.वि. ०-१८-१-११ को बन्डा मुचुल्का बदर गरिपाउँ भन्ने वादी दाबी भएकामा साबिक कि.नं.५६ बाहेक अरू साबिकका कि.नं.का हकमा मिति २०५७।१।५ मा भएको बन्डा मुचुल्का बदर हुने ठहर गरेको पर्सा जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाको फैसलाउपर प्रतिवादीहरूको तर्फबाट मुद्दा दोहोर्याउने निवेदन परी मुद्दा दोहोर्याई हेर्ने निस्सा प्रदान भई प्रस्तुत मुद्दा निर्णयार्थ पेस हुन आएको पाइयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा बारा जिल्ला अदालतको मिति २०५७।१।५ को बन्डा मुचुल्काबमोजिम रजपतिया भन्ने सुन्दरीया धनुकाइन र सुरसतिया धनुकाइनले अंश भाग छुट्याई लिएको जग्गाको बन्डा मुचुल्का बदर गरेको पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाको फैसला मिलेको छ छैन र पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्ने हो होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

३. यसमा दे.नं.१६८४ को अंश मुद्दामा वादी सुकदेव महतो धानुकले ३ भागको १ भाग अंश पाउने ठहरी मिति २०४४।१०।१० मा भएको पर्सा जिल्ला अदालतको फैसलाबमोजिम बारा जिल्लाअन्तर्गतको लिपनीमाल गाउँ विकास समिति वडा नं.६ कि.नं.८, ३, ऐ.वडा नं.७ कि.नं.४३, ३९ र ४९ को जग्गा

मिति २०५६।११।४ मा बन्डा छुट्याई सुकदेवले लिइसकेको अवस्थामा यिनै प्रतिवादी सुरसतिया धनुकाइनसमेतले दायर गरेको १८८७ को अंश मुद्दामा भएको फैसलाबमोजिम ३ भागको २ भाग बन्डा गर्दा सुकदेवले पहिले बन्डा गरी लिएको जग्गा कटाई बाँकीमा मात्र ३ भागको २ भाग बन्डा गर्नुपर्नेमा सुकदेवले छुट्याई लिएको साबिक कि.नं. हरूबाट नै ३ भागको २ भाग बन्डा छुट्याउने गरी मिति २०५७।१।५ मा बन्डा मुचुल्का भएको हुँदा सुरसतियासमेतले बन्डा गरी लिई कित्ताकाट गरी हाल कायम हुन आएका जिल्ला बारा लिपनीमाल गाउँ विकास समिति वडा नं.६ कि.नं.१७०, १८२, १८४, वडा नं.७ कि.नं.१३४, वडा नं.४ कि.नं.१४५, ऐ वडा नं.७ कि.नं.१३२ र १३० को क्षेत्रफलमध्ये दक्षिणतर्फबाट जम्मा ज.वि.०-१८-१-११ को सो हदसम्मको बन्डा मुचुल्का बदर गरिपाउँ भन्ने वादी दाबी रहेको देखिन्छ । दे.नं.१८८७ को अंश मुद्दामा मिति २०५४।१२।१९ मा भएको फैसलाबमोजिम २०५७।१।५ मा बन्डा मुचुल्का भई कि.नं.३ बाट कि.नं.१८५, कि.नं.८ बाट कि.नं.१८३, कि.नं.३९ बाट कि.नं.१३३ कि.नं.४३ बाट कि.नं.१३१ र कि.नं.४९ बाट कि.नं.१३५ कायम भएको जग्गा विष्णु महतो धानुक वादी र रामलखन महतो धानुक प्रतिवादी भएको दे.नं.१८८३ को अंश मुद्दामा मिति २०५९।५।२४ मा मिलापत्र गर्दा आ-आफ्नो भागमा पर्ने गरी अंश छुट्याई दा.खा. दर्ता गराई सकेको हुँदा त्यस्तो सम्पत्तिमा दाबी गर्न प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३४ ले वादीहरू विबन्धित रहनुको साथै बाँकी रहेको जग्गा मिति २०५९।५।२४ मा लिई दिई मिलापत्र गरेकामा २०६०।६।७ मा नक्कल लिई थाहा पाएको भनी दायर गरेको फिराद जग्गा पजनीको महलको १७ नं. एवम् लेनदेन व्यवहारको महलको ४० नं. विपरीत रहेको भन्ने प्रतिवादीहरूको प्रतिवाद तथा पुनरावेदन जिकिर

रहेको प्रस्तुत मुद्दामा साबिक कि.नं. ५६ को हकमा सुरु तथा पुनरावेदन अदालतबाट केही नबोलिएको हकमा वादीहरूको कुनै जिकिर नहुँदा सोसम्बन्धमा केही विचार गरिरहन परेन । साबिक कि.नं.३, ८, ३९, ४३ र ४९ को जग्गाबाट सुरसतियाले मिति २०५७।१।५ मा बन्डा छुट्याई लिएको जग्गाको बन्डा मुचुल्का बदर हुनुपर्ने भन्ने वादी र मिति २०५७।१।५ को बन्डा मुचुल्काबमोजिम वादीहरूको हकमा बाँकी रहेको जग्गा निज वादीहरूले मिति २०५९।५।२४ मा मिलापत्र गरी आ-आफ्नो नाममा कि.का. गरी दा.खा. समेत गराइसकेको हुँदा बन्डा मुचुल्का बदरमा दाबी गर्न वादीहरू विबन्धित रहेको भनी प्रतिवाद भई उक्त मिति २०५७।१।५ को बन्डा मुचुल्कामा विवाद रहेको देखिन आयो ।

४. सुकदेव महतो धानुक तथा यिनै वादी प्रतिवादीहरू बीच दायर भएका भिन्न-भिन्न अंश मुद्दामा विभिन्न मितिमा फैसला तथा मिलापत्र र भिन्न-भिन्न मितिमा बन्डा मुचुल्का भएको देखिन्छ । जसमा वादी सुकदेव महतो धानुक र प्रतिवादी यसै मुद्दाका दुवै पक्षहरू समेत भएको दे.नं. १६८४ को अंश मुद्दामा पर्सा जिल्ला अदालतबाट मिति २०४४।१०।१० मा भएको फैसलाबमोजिम निज वादी सुकदेव महतो धानुकले पर्सा जिल्ला अदालतको मिति २०४७।४।३१ र बारा जिल्ला अदालतको मिति २०५६।११।४ को बन्डा मुचुल्काबाट आफ्नो अंश भाग छुट्याई लिएको देखिन्छ । त्यसैगरी वादी सुरसतिया धनुकाइनसमेत र प्रतिवादी यिनै वादीहरू विष्णु महतो धानुकसमेत भएको दे.नं.१८८७ को अंश मुद्दामा पर्सा जिल्ला अदालतबाट मिति २०५४।१२।१९ मा भएको फैसलाबमोजिम पर्सा जिल्ला अदालतको मिति २०५६।१२।११ र बारा जिल्ला अदालतको मिति २०५७।१।५ को बन्डा मुचुल्काबाट सुरसतिया धनुकाइनसमेतले आफ्नो अंश भाग छुट्याई लिएकी र यिनै वादीहरू बीच वादी प्रतिवादी

भई चलेको दे.नं.१८८३ को अंश मुद्दामा आ-आफ्नो अंश भाग छुट्याई लिने गरी मिति २०५९।५।२४ मा मिलापत्र भएकोसमेत देखियो । यसरी यी वादीहरूले मिति २०५९।५।२४ मा मिलापत्र गरी जग्गा आफ्नो नाममा दर्ता गरेपछि पूर्व मिति २०५७।९।५ को बन्डा मुचुल्का बदरको माग गरेको अवस्था छ ।

५. अब वादी दाबी बमोजिम मिति २०५७।९।५ को बन्डा मुचुल्का बदर हुनु पर्ने हो होइन भन्नेतर्फ विचार गर्दा दे.नं.१८८७ को अंश मुद्दामा पर्सा जिल्ला अदालतबाट भएको २०५४।१२।१९ को फैसलाबमोजिम बारा जिल्लाअन्तर्गतको जग्गा २०५७।९।५ मा बन्डा छुट्टाएको विवादित बारा जिल्ला लिपनीमाल गा.वि.स.वडा नं.६ कि.नं.३, ८, ऐ.वडा नं. ७ कि.नं.३९, ४३, र ४९ को जग्गा किताकाट गरी सुरसतियाले आफ्नो अंश भाग छुट्टाई लिएपछि बाँकी रहेको कि.नं.४३ बाट किताकाट भई हाल कायमी कि.नं.१३१ को ज.वि.०-०-१२-८ मध्ये उत्तरतर्फबाट ज.वि.०-०-६-४ रामलखन महतो धानुक र दक्षिणतर्फबाट ज.वि.०-०-६-४ विष्णु महतो धानुक, साबिक कि.नं.३९ हाल कायम कि.नं.१३३ को ज.वि. ०-२-२-८ मध्ये उत्तरतर्फबाट ज.वि.०-१-१-४ रामलखन महतो धानुक र दक्षिणतर्फबाट ज.वि.०-१-१-४ विष्णु महतो धानुक, साबिक कि.नं.४९ बाट किताकाट भई हाल कायमी कि.नं.१३५ को ज.वि. ०-०-१५-४ मध्ये उत्तरतर्फबाट ०-०-७-१० रामलखन महतो धानुक र दक्षिणतर्फबाट ०-०-७-१० विष्णु महतो धानुक, साबिक कि.नं ८ हाल कायम कि.नं.१८३ को ज.वि.०-१-६-११ मध्ये उत्तरतर्फबाट ज.वि.०-०-१३-५^१/_३ रामलखन महतो धानुक र दक्षिणतर्फबाट ज.वि.०-०-१३-५^१/_३ विष्णु महतो धानुक, साबिक कि.नं.३ हाल कायम कि.नं.१८५ को ज.वि. ०-३-६-४ मध्ये उत्तरतर्फबाट ज.वि.०-१-१३-

२ रामलखन महतो धानुक र दक्षिणतर्फबाट ज.वि.०-१-१३-२ विष्णु महतो धानुकले दे.नं. १८८३ को अंश दर्ता मुद्दामा लिनु दिनु गरी मिति २०५९।५।२४ मा मिलापत्र गरी आ-आफ्नो नाममा दा.खा.दर्ता गरी जग्गा बन्डा गरी लिइसकेको देखिन्छ ।

६. यी वादीहरू वादी प्रतिवादी भई चलेको दे.नं.१८८३ को अंश चलन मुद्दामा वादीले मिति २०५८।५।११ मा दायर गरेको फिरादपत्रको प्रकरण नं.२ मा सुरसतियाले मिति २०५४।१२।१९ को फैसलाबमोजिम बन्डासमेत गरी दा.खा. दर्ता गरिसकेको र हाम्रो अंश भागको जग्गा मात्र दर्ता गर्न बाँकी रहेको भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ । यसरी सुरसतियाले आफ्नो अंश भाग छुट्याई लिएबाट आफ्नो भागमात्र बाँकी रहेको भनी फिराद गरी दुवै वादी प्रतिवादी विष्णु महतो धानुक र रामलखन महतो धानुकले आपसमा मिलापत्र गरी सुरसतियाले छुट्याई लिएको जग्गा दा.खा. दर्ता गरी बाँकी रहेको जग्गा यी वादीहरूले मिलापत्रको माध्यमबाट आ-आफ्नो नाममा दा.खा. दर्ता गरिसकेपछि पूर्व मिलापत्रलाई स्वीकार गरेको अवस्थामा त्यसरी आफूले दिएको पूर्व फिराद तथा मिलापत्रमा उल्लिखित कुरालाई लोप गरी मिति २०६०।६।७ मा नक्कल लिई थाहा पाएको भनी फिराद गरेको देखिन्छ । तर सुरसतियाले बन्डा छुट्याई लिएको मिति २०५७।९।५ को बन्डा मुचुल्काबाट बाँकी रहेको जग्गालाई यी वादीहरूले आफूहरू बीचमा मिलापत्र गर्नुपूर्व कुनै चुनौती दिएको अवस्थासमेत छैन । फैसला कार्यान्वयनबाट सिर्जित परिणामलाई सम्बन्धित पक्षले स्वीकार गरी त्यस्तो कार्यान्वयनको परिणामको अंशसमेत आफूले प्राप्त गरेपछि स्वीकार गरिएको पूर्व परिणामलाई पछि अस्वीकार गरी दाबी गर्न मिल्ने होइन ।

७. वादीहरूले जुन बन्डा मुचुल्कालाई कानून

विपरीत भनी दाबी गरेका छन् सोही बन्डा मुचुल्कामा यी वादीहरूको नामको अंश भाग बाँकी रहेको जग्गा नै आपसमा भागशान्ति हिसाबले बाँडी यी वादीहरूले मिति २०५९।५।२४ मा मिलापत्र गरेका छन् । यदि उक्त बन्डा मुचुल्का कानूनविपरीत थियो भने उक्त बन्डा मुचुल्कामा बाँकी रहेको जग्गालाई समावेश गरी मिलापत्र गर्नु हुँदैनथ्यो । तर त्यसो नगरी पूर्व बन्डा मुचुल्कामा उल्लिखित जग्गा भाग शान्ति लिई दे.नं. १८८३ को अंश मुद्दामा मिलापत्र गर्ने र पछि बन्डा मुचुल्का नै गैरकानूनी हो भनी दाबी गर्न वादीहरूलाई विबन्धन लाग्ने देखियो । एकपटक आफूले स्वीकार गरी त्यसबाट फाइदा लिइसकेपछि सोही विषयमा यस्तो होइन भनी दाबी लिन विबन्धनको सिद्धान्तविपरीत हुन जान्छ । अंश मुद्दाको मिलापत्रबाट पूर्व बन्डा मुचुल्कामा उल्लिखित जग्गा नै आफ्नो भाग शान्ति लिई कित्ताकाट गरी दा.खा.दर्ता नामसारीसमेतका कार्य पूरा गरिसकेको अवस्थामा पूर्व बन्डा मुचुल्कालाई मान्दैनौं भन्न वादीहरूलाई प्रमाण ऐन, २०३१ के दफा ३४ ले विबन्धन लाग्ने हुँदा एकपटक स्वीकार गरिसकेको विषयमा पुनः अस्वीकार गरी दाबी गर्न मिल्ने देखिएन ।

८. पूर्व फैसलाबमोजिम पूर्व फैसलाका वादीहरूले आफ्नो अंशभाग छुट्याउँदा यिनै वादीहरूको हकबाहेक गरी बाँकी राखी बन्डा मुचुल्का भएको र त्यस बन्डा मुचुल्काबमोजिम बाँकी रहेको जग्गालाई आफ्नो अंशभाग स्वीकार गरी यिनै वादीहरू वादी प्रतिवादी भई अंश मुद्दा दायर गरी मिलापत्रको माध्यमबाट आपसमा भाग शान्ति लगाई आ-आफ्नो नाममा दा.खा. दर्तालगायतका कार्य सम्पन्न गरिसकेपछि मात्र प्रस्तुत फिराद परेको छ । आफूलाई लाभ हासिल गर्दा कुनै कार्य वा निर्णयलाई मान्ने तर लाभ हासिल गरेपछि सोही कार्य वा निर्णय यस्तो थियो यस्तो हुनुपर्दथ्यो त्यस कार्य वा निर्णयबाट आफूहरूको

साम्पत्तिक हकमा क्षति हुन गयो भनी प्रस्तुत गरिएका त्यस्तो दाबी व्यक्तिको द्वैध चरित्र हुँदा त्यस्तो दाबी मान्य हुन सक्दैन । कुनै कार्य वा निर्णयबाट मर्का परेको छ भने सो अवस्थामा कानूनी मार्ग अवलम्बन गर्नुपर्दछ । तर कानूनी मार्ग अवलम्बन नगरी कुनै निर्णयबाट सिर्जित परिणामलाई स्वीकार गरी आफूले लाभ हासिल गरेपछि सोही विषयलाई बदर माग गर्न वा चुनौती दिन मिल्ने देखिएन ।

९. अतः पर्सा जिल्ला अदालतको मिति २०५४।१२।१९ को फैसलाबमोजिम बारा जिल्लाअन्तर्गतको जग्गा सुरसतिया धनुकाइनले मिति २०५७।९।५ मा बन्डा छुट्याएको जिल्ला बारा लिपनीमाल गा.वि.स. वडा नं. ६ को साबिक कि.नं.३, ८, वडा नं. ७ को कि.नं. ३९, ४३ र ४९ का जग्गाहरू कित्ताकाट गरी निजले दा.खा दर्ता गरी सोही बन्डा मुचुल्कामा सो मुद्दाका प्रतिवादी यिनै वादीहरूको भाग बाँकी रहेकामा सोलाई स्वीकार गरी यिनै वादीहरूले दे.नं.१८८३ को अंश मुद्दामा साबिक कि.नं.३, ८, ३९, ४३, र ४९ बाट कित्ताकाट हुँदै हाल कायमी कि.नं.१३१, १३३, १३५, १८३ र १८५ का जग्गा आ-आफ्नो नाममा दर्ता हुने गरी मिति २०५९।५।२४ मा मिलापत्र गरी आफ्नो अंश भागसमेत लिई दा.खा. दर्तासमेत गरेको देखिएकाले बन्डा मुचुल्काबाट प्राप्त सम्पत्ति अंशबन्डा गरी लाभ लिइसकेको विषयमा पछि नालेस गरेबाट त्यस्तो विषयमा दाबी गर्न विबन्धन र लाभको सिद्धान्तसमेतले नमिल्ने हुन्छ । यी कुरा तथ्यगत कुरा भएको देखिँदा आफूले लाभ लिइसकेपछि सो कुरा यस्तो होइन भनी निजले भन्न नमिल्ने हुँदा मिति २०५७।९।५ को बन्डा मुचुल्का बदर गरिपाउँ भन्ने वादी दाबी नपुग्ने ठहर्छ । मिति २०५७।९।५ को बन्डा मुचुल्का बदर हुने ठहर गरेको पर्सा जिल्ला अदालतको फैसला सदर हुने ठहर गरेको

पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाको मिति २०६५।३।३० को फैसला मिलेको नहुँदा उल्टी हुने ठहर्छ । अरूमा तपसिलबमोजिम गर्नु ।

तपसिल

माथि इन्साफ खण्डमा लेखिएबमोजिम पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाको फैसला उल्टी भई मिति २०५७।९।५ को बन्डा मुचुल्का बदर गरिपाउँ भन्ने वादी दाबी पुग्न नसक्ने ठहरी फैसला भएकाले पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाको मिति २०६५।३।३० को फैसलाको तपसिल खण्डको प्रकरण १ र पर्सा जिल्ला अदालतको मिति २०६५।१२।७ को फैसलाको तपसिल खण्डको प्रकरण नं.१ र २ मा राखेको लगत कायम नरहने हुँदा उक्त लगत कट्टा गर्नु भनी पर्सा जिल्ला अदालतमा लेखी पठाउनु ..... १ पर्सा जिल्ला अदालतको फैसलाउपर प्रतिवादीले पुनरावेदन अदालत, हेटौँडामा पुनरावेदन गर्दा पर्सा जिल्ला अदालतमा मिति २०६२।७।८ मा धरौटी रसिद नं.८३४ मा धरौटी राखेको कोर्ट फी रु.३००।- प्रतिवादीले फिर्ता पाउने हुँदा उक्त धरौटी रहेको कोर्ट फी फिर्ता पाउँ भनी कानूनको म्यादभित्र प्रतिवादीहरूको दरखास्त परे केही दस्तुर नलिई उक्त कोर्ट फी प्रतिवादीलाई फिर्ता दिनु भनी पर्सा जिल्ला अदालतमा लेखी पठाउनु ..... २ यसमा वादी दाबी नपुग्ने ठहरी फैसला भएकाले प्रतिवादीहरूले पुनरावेदन अदालत, हेटौँडा र यस अदालतमा पुनरावेदन गर्दा सुरु कोर्ट फीको १५ प्रतिशतले हुन आउने कोर्ट फी रु.९०।- वादीहरूबाट भरिपाउने हुँदा उक्त कोर्ट फी रु.९०।- वादीहरूबाट भरिपाउँ भनी कानूनको म्यादभित्र प्रतिवादीले दरखास्त दिएमा उक्त कोर्ट फी वादीहरूबाट प्रतिवादीहरूलाई भराइदिनु भनी पर्सा जिल्ला अदालतमा लेखी पठाउनु ३

प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु ४

उक्त रायमा सहमत छु ।

प्र.न्या.रामकुमार प्रसाद शाह

इति संवत् २०७१ साल मङ्सिर ७ गते रोज १ शुभम् ।
इजलास अधिकृत : दीपक ढकाल

निर्णय नं.९३६३

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
सम्माननीय प्र.न्यायाधीश श्री रामकुमार प्रसाद शाह
माननीय न्यायाधीश श्री जगदीश शर्मा पौडेल
आदेश मिति : २०७१।८।२२।२
०७०-WO-०३०४

विषय:- उत्प्रेषण / परमादेश

निवेदक / पक्ष : महोत्तरी जिल्ला, बर्दिवास गा.वि.स.
वडा नं. १ बस्ने भरतबहादुर कार्कीसमेत
विरुद्ध

प्रत्यर्थी / विपक्ष : भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात
व्यवस्था मन्त्रालय, सिंहदरबार, काठमाडौंसमेत

- सडक सीमाभित्र जुनसुकै प्रकारले जो कसैले निर्माण गरेको वा भोग गरेको कारणबाट त्यस्तो जग्गामा कसैको कानूनी हक सिर्जना हुन नसक्ने ।

(प्रकरण नं.३)

- सडक विभागबाट सम्बन्धित निकायहरूमा पत्राचारसमेत भइसकेको अवस्थामा सो मापदण्डको प्रतिकूल हुने गरी घर पर्खाल निर्माण गर्न पाइँदैन। सम्बन्धित निकायबाट नक्सा पास नै भएको भए पनि सडक सीमा मिची बनाइएको स्थायी अस्थायी टहरा बनाउने त्यस्तो गैरकानूनी कार्यले कानूनी हक स्वतः स्थापित भएको मान्न नमिल्ने हुँदा सरकारले त्यस्तो गैरकानूनी संरचना कुनै पनि समयमा हटाउन सक्ने नै हुँदा कानूनबमोजिम मुआब्जा पाउनु पर्ने भन्न नहुने।

(प्रकरण नं.४)

निवेदक / पक्षका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता मातृकाप्रसाद निरौला

प्रत्यर्थी / विपक्षका तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता कुलप्रसाद पाण्डे

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १९
- सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१ को दफा २, ३
- जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४
- अचल सम्पत्ति अधिकरण ऐन, २०१३

आदेश

न्या.जगदीश शर्मा पौडेल : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(२) बमोजिम दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको सङ्क्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार छ :

हामी निवेदकहरूको नाममा दर्ता हकभोग

भएको कि.नं. १९३, ६०६, ७३८, २५७५, ११७४, १२३२, १५२८ र १४०८ समेतको जग्गा घर लिए लगापातसमेत बर्दिवास-सिन्धुली-बनेपा सडकले अतिक्रमण गरेको छ। त्यस सडकको केन्द्र रेखादेखि दायौँ बाँया १५/१५ मिटरको सो सडकमा परेको हाम्रो घर जग्गाको हालसम्म मुआब्जा क्षतिपूर्ति पाउन बाँकी नै रहेकामा मिति २०७०।५।१८ मा विपक्षी बनेपा-सिन्धुली-बर्दिवास सडक योजनाले सार्वजनिक सूचना निकाली बर्दिवासचोक सुधारका लागि पेनेज ०+५०० भित्र सडकको केन्द्र रेखाबाट दायौँ बाँया २५।२५ मिटर भित्रका स्थायी तथा अस्थायी घर टहरा हटाउनु पर्ने भएकाले सूचना प्रकाशित भएको मितिले १५ दिनभित्र हटाउनु हुन अनुरोध भनी सूचना प्रकाशित भएको रहेछ, सोही सूचना २०७०।५।२० मा पनि प्रकाशित भएको रहेछ तत्काल हामीहरूलाई थाहा भएन। विगतको मुआब्जा क्षतिपूर्ति नै नदिई पुनः जबर्जस्ती अतिक्रमण गर्ने कब्जा गर्ने र हामीलाई कानूनविपरीत विस्थापित गर्न खोजेको हुँदा यो निवेदन लिई आएका हौं। जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ र अचल सम्पत्ति अधिग्रहण ऐन, २०१३ को कुनै प्रक्रिया अवलम्बन नै नगरी १५।१५ मिटरको सडकलाई २५।२५ मिटर कायम गर्न खोजेको कार्य, सूचना र त्यससम्बन्धी निर्णय अनुचित त्रुटिपूर्ण, अन्यायपूर्ण भएकाले उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी निवेदकहरूलाई कानूनबमोजिम मुआब्जा क्षतिपूर्ति नदिई थप जग्गा अतिक्रमण गर्ने कब्जा गर्ने वा विस्तार गर्ने कार्य नगर्नु नगराउनु र पहिले कब्जा गरिएको घर टहरा जग्गाको उचित मुआब्जा क्षतिपूर्ति दिनु दिलाउनु भनी विपक्षीहरूको नाममा परमादेशको आदेश र तत्काल अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको रिट निवेदन।

रिट निवेदकको मागबमोजिम आदेश जारी हुनुपर्ने हो होइन आदेश जारी हुनुनपर्ने भएमा सोको कारण तथा प्रमाणसहितको लिखित जवाफ बाटाको

म्यादबाहेक १५ दिनभित्र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत पेस गर्नु भनी प्रत्यर्थीहरूका नाममा म्याद जारी गरी लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेस गर्नु ।

अन्तरिम आदेश जारी हुने नहुने सम्बन्धमा दुवै पक्षहरूबीच छलफल गराउन उपयुक्त हुने हुँदा छलफलका निमित्त मिति २०७०।७।२० को पेसी तोकी प्रत्यर्थीहरूलाई सूचित गर्नु । साथै सो छलफल नभएसम्मका लागि मिति २०७०।५।१८ को सूचना कार्यान्वयन नगरी यथास्थितिमा राख्नु भनी प्रत्यर्थीको नाममा यो अल्पकालीन अन्तरिम आदेश जारी गरिदिएको छ । नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७०।७।६ को आदेश ।

सवारी साधनको निरन्तर बृद्धिसँगै सडकहरू व्यस्त भई गन्तव्यस्थलसम्म पुग्न कठिनाई भइरहेकाले सडक निर्माण, विकास, विस्तार र स्तरोन्नति गरी आवागमन सहज बनाउन कानूनको परिधिभित्र रही सडक सीमा तोक्न सरकार प्रयत्नशील छ । सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१ बमोजिम सडकलाई वर्गीकरण गरी केन्द्र रेखादेखि दायाँ बायाँ ३१ मिटरमा नबढाई सडक सीमा तोक्न पाउने र नतोकिएको सडक किनाराबाट ६।६ मिटरमा नबढने गरी पर्खालबाहेक अन्य भौतिक संरचना निर्माण गर्न नपाउने व्यवस्था छ । मापदण्ड मिची संरचना निर्माण भएकामा प्रचलित कानूनबमोजिम हटाउन वा भत्काउन सक्ने नै भएकाले घर टहरा हटाउने मिति २०७०।५।१८ को सूचना कानूनसम्मत छ । तसर्थ रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

सार्वजनिक हितको लागि कानूनको अधीनमा रही सडकको निर्माण, सम्भार, विस्तार वा सुधार गर्ने दायित्व राज्यको हो । सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१ को दफा ३ को दिएको अधिकार प्रयोग गरी सडकको

केन्द्र रेखादेखि दुवैतर्फ ३१ मिटरमा नबढाई सडक सीमा तोक्न सक्ने अधिकार नेपाल सरकारलाई छ । यसैक्रममा बनेपा-सिन्धुली-बर्दिवास सडक खण्डको बर्दिवास चोक सुधारका लागी ०+००० देखि ०+५०० मिटरभित्रको सडकको केन्द्र रेखाबाट २५/२५ मिटर सडक सीमा तोकेको हो । जग्गा प्राप्त गर्नुपरेमा जग्गा प्राप्ति सम्बन्धी प्रचलित कानूनबमोजिम हुने नै हुँदा विना आधार कारण यस विभागलाई विपक्षी बनाई दायर गरेको रिट निवेदन औचित्यहीन हुँदा खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको सडक विभागको लिखित जवाफ ।

यसमा विवादित भत्काउने भनीएको बर्दिवास सामुदायिक पुस्तकालय भवन रहेको जग्गासहितको नाप नक्सामा योजनासहितको फाइल उपलब्ध गराउनु भनी सम्बन्धित निकायलाई सूचना दिई सोसमेत लिई उपस्थित हुनु भनी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई सूचना दिई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७०।१।२१ को आदेश ।

सुनुवाईको समयमा पूर्व आदेशअनुसारको फाइल उपलब्ध हुन नसकेकाले आजको छलफल पेसी हटाइदिएको छ । पूर्वादेशानुसारको मिसिल पेसीको दिन इजलासमा उपलब्ध हुने गरी झिकाई पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७०।१।२५ को आदेश ।

सबै विपक्षीहरूको लिखित जवाफ परी सकेकाले पूर्ण सुनुवाईको लागि पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७०।१।२४ को आदेश ।

नियमबमोजिम पेसीमा चढी इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको मिसिल संलग्न कागजातको अध्ययन गरी निवेदकहरूको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री मातृकाप्रसाद निरौलाले हामी निवेदकहरूको स्वामित्वमा रहेको र वर्षेनी तिरो तिरी आएको जग्गा हो । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ लेसमेत बासस्थान र सम्पत्तिसम्बन्धी

अधिकारहरूको ग्यारेन्टी गरेको अवस्थामा हामी निवेदकहरूलाई थाहा जानकारी नदिई कानूनबमोजिम जग्गा प्राप्तिको प्रक्रिया नै अवलम्बन नगरी एक्कासी सूचना निकाली हाम्रो घरवास उठाउन खोजेकाले उक्त सूचनालगायतका निर्णय उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी पहिले गरेको कब्जाबापतको मुआब्जा क्षतिपूर्ति दिनु दिलाउनु भनी परमादेशको आदेश जारी हुनुपर्छ भनी गर्नुभएको बहससमेत सुनियो । प्रत्यर्थीको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री कुलप्रसाद पाण्डेले सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१ को दफा २ बमोजिम सडकको वर्गीकरण गरी पहिले नै सडक मापदण्ड तय गरिसकेको अवस्थामा तोकिएको मापदण्डभन्दा बाहिर गई सडक सीमाभित्र बनेका भौतिक संरचना जहिले सुकै पनि हटाउन सक्ने कानूनी प्रावधानसमेत रहे भएको र मिति २०७०।५।१८ को सूचना सोही प्रयोजनको लागी भएको हुँदा रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भनी गर्नुभएको बहससमेत सुनियो ।

२. जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ र अचल सम्पत्ति अधिग्रहण ऐन, २०१३ को कुनै प्रक्रिया अवलम्बन नै नगरी १५/१५ मिटरको सडकलाई २५/२५ मिटर कायम गर्न खोजेको कार्य, सूचना र त्यससम्बन्धी निर्णय अनुचित त्रुटिपूर्ण, अन्यायपूर्ण भएकाले उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी निवेदकहरूलाई कानूनबमोजिम मुआब्जा क्षतिपूर्ति नदिई थप जग्गा अतिक्रमण गर्ने कब्जा गर्ने वा विस्तार गर्ने कार्य नगर्नु नगराउनु भनी विपक्षीको नाममा आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदन र बनेपा-सिन्धुली-बर्दिवास सडक खण्डको बर्दिवास चोक सुधारका लागि ०+००० देखि ०+५०० भित्रको सडक केन्द्र रेखाबाट २५/२५ मिटर सीमा तोकेको हो । तोकिएको मापदण्ड मिची संरचना निर्माण भएकामा प्रचलित कानूनबमोजिम हटाउन वा भत्काउन सक्ने नै भएकाले रिट निवेदन औचित्यहीन हुँदा खारेज गरिपाउँ

भन्ने लिखित जवाफ रहेको सन्दर्भमा दुवैतर्फको बहससमेत सुनी निर्णयतर्फ विचार गर्दा निवेदन मागबमोजिम उत्प्रेषण, परमादेशको आदेश जारी हुने हो होइन, सोही सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

३. यसमा बनेपा-सिन्धुली-बर्दिवास मार्ग वि.पी. राजमार्गको रूपमा घोषित गरिएकामा विवाद छैन । नेपाल सरकारले विभिन्न राजमार्गको सडक मापदण्ड के कति हुने भन्ने सम्बन्धमा सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१ अनुसार विभिन्न मितिमा नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी राजमार्गको सडक सिमाना त्यस्तो सडकको केन्द्र बिन्दुबाट दायाँ बाँया २५/२५ मिटर कायम गरेको देखिन्छ । यसैक्रममा बनेपा-सिन्धुली-बर्दिवासको सडकसीमा केन्द्र बिन्दुबाट दायाँबायाँ २५/२५ मिटर कायम हुने गरी मिति २०५५।८।१ मा राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी तोकिसकिएको पाइन्छ । सोको सूचना सडक विभागबाट सोही समयमा सडक क्षेत्रभित्र पर्ने सम्बन्धित गा.वि.स. हरूलाई दिइ सकिएको भन्ने भौतिक योजना तथा निर्माण मन्त्रालयबाट प्राप्त फाइलबाट देखिएको छ । तत्पश्चात् २०५६ र २०६७ सालमा बर्दिवास गा.वि.स. लाई पनि सो सूचना दिइएको देखिन्छ । सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१ को दफा ३ बमोजिम सडक सीमा तोक्न सक्ने अधिकार नेपाल सरकारलाई भएको र त्यसरी तोकिएको सडक सीमाभित्र कुनै पनि स्थायी बनोट वा भवन निर्माण कार्य गर्न नहुने भनी दफा ३क मा स्पष्ट कानूनी व्यवस्था रहेको छ । सडक सीमाभित्र जुनसुकै प्रकारले जो कसैले निर्माण गरेको वा भोग गरेको कारणबाट त्यस्तो जग्गामा कसैको कानूनी हक सिर्जना हुन सक्ने हुँदैन । उक्त कानूनी व्यवस्थाबमोजिम बनेपा-सिन्धुली-बर्दिवासको सडक सीमा सडकको केन्द्र बिन्दुबाट दायाँबायाँ २५/२५ मिटर कायम हुने गरी सडकसीमा तोकिसकेपश्चात् बनाएको अस्थायी

वा स्थायी कुनै पनि संरचनालाई कानूनअनुकूल भन्न नमिल्ने हुन्छ ।

४. सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१ को अख्तियारी प्रयोग गरी मिति २०३४।३।३० को नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित सूचनाद्वारा निर्धारित भू-भाग सडक सीमा हुँदा सडक सीमाभित्रको त्यस्तो भू-भागमा जुनसुकै प्रकारबाट जो कसैले निर्माण गरेको वा भोग गरेको आधारमा कसैको कानूनी हकको सिर्जना हुन सक्दैन । मिति २०५४।४।२७ मा राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी राजमार्ग वर्गीकरणमा परेको बनेपा-सिन्धुली-बर्दिया सडकको नाम विश्वेश्वरप्रसाद कोइराला राजमार्ग नामकरण गरी सकेको अवस्था हुँदा सडक सीमा पनि सोही अनुसार कायम हुने देखिन्छ । तत्काल सडक विभागबाट सम्बन्धित निकायहरूमा पत्राचारसमेत भइसकेको अवस्थामा सो मापदण्डको प्रतिकूल हुने गरी घर पर्खाल निर्माण गर्न पाउँदैन । सम्बन्धित निकायबाट नक्सा पास नै भएको भए पनि सडक सीमा मिची बनाइएको स्थायी अस्थायी टहरा बनाउने त्यस्तो गैरकानूनी कार्यले कानूनी हक स्वतः स्थापित भएको मान्न नमिल्ने हुन्छ । सरकारले त्यस्तो गैरकानूनी संरचना कुनै पनि समयमा हटाउन सक्ने नै हुँदा कानूनबमोजिम मुआब्जा पाउनु पर्ने भन्ने हुँदैन । जहाँसम्म पहिले नै जग्गा अधिग्रहण गर्दा उचित क्षतिपूर्ति नपाएको भन्ने निवेदन दाबी छ त्यससम्बन्धमा जग्गा प्राप्ती ऐन, २०३४ तथा अचल सम्पत्ति अधिकरण ऐन, २०१३ बमोजिमको कानूनी उपचार अवलम्बन गर्न निवेदकले सक्ने नै देखिँदा त्यसतर्फ बोलिरहनु परेन ।

५. तसर्थ माथि विवेचित आधार कारणबाट सडक सीमा मिची निर्माण गरेको घर टहरा भत्काई जग्गा खाली गराउने गरी आयोजनाबाट प्रकाशित सार्वजनिक सूचनाबाट यी निवेदकको सम्पत्तिसम्बन्धी

हकमा असर परेको रहेछ भनी मान्न मिल्ने देखिएन । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १९ बमोजिम प्रत्याभूति गरिएको सम्पत्तिसम्बन्धी हक निर्वाध हक नभई प्रचलित कानूनको अधीनमा रही प्रत्याभूति गरिएको हक भएको र सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१ बमोजिम तोकिएको सडक सीमाभित्र परेका क्षेत्रभित्र सो सडक सीमा तोकिएपछि चोक सुधारको लागि अतिक्रमण गरी बनेको निर्माण कार्य हटाउनु भनी प्रकाशन गरेको त्यस्तो सूचनाबाट यी निवेदकहरूको हकमा आघात परेको मान्न मिल्ने नहुँदा मागबमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने देखिन आएन । रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । रिट निवेदन खारेज हुने ठहरेकाले मिति २०७०।७।६ मा जारी भएको अन्तरिम आदेश निष्क्रिय गरिदिएको छ सोको सूचना विपक्षीहरूलाई दिई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनू ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

स.प्र.न्या.रामकुमार प्रसाद शाह

इति संवत् २०७१ साल मङ्सिर २२ गते रोज २ शुभम् ।

इजलास अधिकृत : ईश्वर पराजुली

निर्णय नं.९३६४

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
आदेश मिति : २०७९।६।२२।४
०६८-WO-९०९०

मुद्रा : परमादेश

रिट / निवेदक : रौतहट जिल्ला, ब्रह्मपुरी गाउँ विकास
समिति, वडा नं.२ घर भई हाल काठमाडौं
जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका, वडा नं.५
मालिगाउँ बस्ने अधिवक्ता राजीव सिन्हा राजु
विरुद्ध

विपक्षी : पशुपति क्षेत्र विकास कोष, गौशाला,
काठमाडौंसमेत

- प्रत्येक व्यक्तिले प्रचलित सामाजिक
एवम् सांस्कृतिक परम्पराअनुसार पूजा
गर्न पाउनु मौलिक अधिकार भएको
र परम्परादेखि चलिआएका त्यस्ता
स्थापित पूजा परम्पराको निरन्तरतासमेत
हुनुपर्छ । परापूर्वदेखि चलिआएको
धार्मिक आस्था एवम् मान्यतामाथि चोट
पुग्नेगरी अन्यथा निर्णय गर्नुपनि मनासिब
हुने देखिन्छ । पूजा गर्दा विशेष पूजाको
सामग्रीले असङ्गत प्रवेश पाउने र
सामान्य पूजाले भने पशुपतिनाथको मूर्ति
रहेको स्थलमा प्रवेश नपाई ढोका बाहिर नै
थन्काउन पर्ने अवस्था वाञ्छनीय नहुने ।

(प्रकरण नं.६)

- कुनैपनि भक्तले भक्तिको अभिव्यक्त
गरेको अनुभूति नै गर्न नसक्ने गरी पूजा
सामग्रीहरू नै बाहिरिन पर्ने अवस्था ठीक
हुँदैन भने पूजा सामग्रीहरू चढाउने नाममा
मूर्ति र सो रहेको क्षेत्रउपर नै क्षय वा हास
हुनेगरी नकारात्मक असर पर्न दिन पनि
मनासिब हुँदैन । तसर्थ सम्बन्धित निकाय
एवम् व्यक्तिहरूबाट सन्तुलित ढङ्गले
पूजा व्यवस्थापन गर्नुपर्ने हुन आउने ।

(प्रकरण नं.७)

- पूजा सामग्रीको शुद्धताको कुरालाई लिएर
भगवानसमक्ष पुर्‍याउन बाधा परेको भन्ने
पशुपति क्षेत्र विकास कोषको धारणा हो
भनेपनि कोषले व्यवस्था गरेको सामग्री शुद्ध
र अन्य व्यक्तिले आफ्नैतर्फबाट ल्याएको
पूजा सामग्रीको शुद्धता छैन वा रहँदैन भन्ने
कुराको विश्वास गर्न सकिने आधार पनि
विपक्षीले दिन सकेको छैन । शुद्ध सामग्री
चढाउन प्रोत्साहित गर्नु आफैँमा नराम्रो
कुरा नभएपनि त्यसको प्रक्रिया वा संयन्त्र
निर्धारण नगरी भक्तजनको पूजा सामग्री
अशुद्ध भनी लान्छित गर्नु उचित नहुने ।

(प्रकरण नं.९)

- पशुपतिनाथको मन्दिर सार्वजनिक
स्थल भई धार्मिक हक एवम् आस्थाको
विषय भएकामा यसको व्यवस्थापन गर्नु
सार्वजनिक सरोकारको विषय भएको र पूर्व
आदेश हुँदासमेत त्यससम्बन्धमा कारवाही
चलाएको भएपनि त्यसको कार्यान्वयन
नभएकोबाट आस्थाअनुसार पूजा गर्ने
कार्यमा अवरोध भएको देखिन आउने ।

(प्रकरण नं.१०)

रिट / निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता राजीव सिन्हा राजु

विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता कमलबहादुर बोगटी

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २३(१)
- मन्दिर तथा पूजा व्यवस्था नियमावली, २०६८ को नियम ७९(१)

आदेश

न्या.कल्याण श्रेष्ठ : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२, १०७(२) बमोजिम यस अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्रअन्तर्गत दायर हुन आएको प्रस्तुत निवेदनको सङ्क्षिप्त तथ्य एवम् आदेश यसप्रकार छ :

१. रिट निवेदन व्यहोरा:

म निवेदक हिन्दू धर्म कर्ममा अटुट विश्वास गर्ने नेपालको नागरिक हुँ। विगत १२, १५ वर्षदेखि झन्डै दैनिकरूपमा नै श्री पशुपतिनाथको मन्दिर जाने पुष्प बेलपत्र आदि श्री पशुपतिनाथको मूर्तिमा चढाइदिन भट्टज्यू, भण्डारीज्यूलाई दिने गरेको थिएँ साथै श्री पशुपतिनाथका मन्दिरको चार ढोका खुलेको समयमा आफैँ पनि परैबाट पुष्प बेलपत्र आदि श्री पशुपतिनाथको मूर्तिमा चढाउँदै आएको थिए।

श्री पशुपतिनाथको मन्दिरमा पूजाका सम्बन्धमा परम्परादेखि चलिआएको परम्परागत धार्मिक रीतिस्थिति, प्रचलनविपरीत अचानक २०६८ चैत महिनाको अन्दाजी २६, २७ गतेदेखि श्री पशुपतिनाथको पूजा व्यवस्थामा परिवर्तन गरिएको भन्दै श्री पशुपतिनाथको दर्शन पूजा आराधना गर्न

आउने सर्वसाधारण भक्तजनलाई श्री पशुपतिनाथको मूर्तिमा भट्टज्यू, भण्डारीज्यूको माध्यमले वा आफैँ पुष्प बेलपत्र चढाउन तथा निज भट्टज्यू भण्डारीज्यूहरूको बाहुलीबाट टीका थाप्न विपक्षीहरूबाट रोक लगाउनुका साथै श्री पशुपतिनाथको मूर्तिमा भट्टज्यू भण्डारीज्यूको माध्यमले वा आफैँ पुष्प बेलपत्र चढाउन तथा निज भट्टज्यू भण्डारीज्यूहरूको बाहुलीबाट टीका थाप्न चाहनेहरूले रु.१,१००।- को विशेष पूजा नाम भएको पूजा गर्न मन्दिरमा दर्शन गर्न आउनुभन्दा एकदिन अगावै भुक्तानी गरी सोको रसिद लिई आउनुपर्ने व्यवस्था मिलाएका रहेछन्।

श्री पशुपतिनाथको मन्दिरमा पूजाका सम्बन्धमा परम्परादेखि चलि आएको परम्परागत धार्मिक रीतिस्थिति, प्रचलनविपरीत फूल बेलपत्र चढाउन तथा टीका थाप्न नपाउने सम्बन्धमा गरिएको परिवर्तन फुकुवा गरिपाउँ भन्नेसमेतको व्यहोराको म निवेदकले विपक्षी कोषसमक्ष मौखिकरूपमा अनुरोध गर्दै मिति २०६९।०१।१० मा सो को लागि निवेदन दिएको थिएँ। सो निवेदन गरेपश्चात् दैनिकरूपमा विपक्षी कोषसमक्ष सम्पर्क गरी निवेदनबमोजिम फुकुवा गरिपाउन अनुरोध गरेपनि विपक्षीहरूले कुनै सुनुवाइ गर्नुभएन। तत्पश्चात् पुनः श्री पशुपतिनाथको पूजा व्यवस्थामा हाल कायम गरिएको बन्देज फुकुवाबारे त्यस कार्यालयमा दिएको निवेदनउपर भएको कारवाही आदिको जानकारी तथा निर्णयको प्रतिलिपि पाउँ भनी मिति २०६९।०१।१८ मा निवेदन गर्दासमेत विपक्षीहरूबाट कुनै पहल गरिएको छैन। यसरी पशुपतिनाथको मन्दिरमा परम्परादेखि पूजा चलिआएको रीतिस्थिति विपरीत दर्शनार्थीहरूले फूल बेलपत्रहरू चढाउन रोक लगाई संवैधानिक तथा कानूनी हक अधिकार हनन हुन गएको र प्रस्तुत विषय सार्वजनिक सरोकारको विषय भएकाले सम्मानित अदालतसमक्ष प्रस्तुत रिट निवेदन लिएर उपस्थित

भएको छु।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २३ को उपधारा (१) मा प्रत्येक व्यक्तिलाई प्रचलित सामाजिक एवम् सांस्कृतिक परम्पराको मर्यादा राखी परापूर्वदेखि चलिआएको आफ्नो धर्मको अवलम्बन, अभ्यास र संरक्षण गर्ने हक प्रदान गरेको छ। पशुपति क्षेत्र विकास कोष ऐन, २०४४ को दफा ४ मा पशुपति क्षेत्रको विकासका लागि पशुपति क्षेत्र विकास कोषको स्थापना गरिएको छ। ऐ.ऐनको दफा ६.१.३ क. मा कोषको उद्देश्यभित्र “श्री पशुपतिनाथ मन्दिरलगायत पशुपति क्षेत्रभित्र रहेका राजगुठीअन्तर्गतका सबै देव देवीको मन्दिरहरूमा परम्परागत धार्मिक रीतिस्थितिबमोजिम सांस्कृतिक चाडपर्व तथा सामाजिक र लोककल्याणकारी कार्य, पूजाआजा सञ्चालनको व्यवस्था मिलाउने” भन्ने उल्लेख गरिएको छ। यस व्यवस्थाले पूजा आजाको सञ्चालनसम्बन्धमा समेत परम्परागत धार्मिक रीतिस्थितिबमोजिम नै व्यवस्था मिलाउनुपर्ने कर्तव्य विपक्षीहरूलाई सुम्पिएको छ। ऐ.ऐनको दफा ८ मा पशुपति क्षेत्र विकास कोष सञ्चालक परिषद्को गठन गरी ऐ.ऐनको दफा १०.१.४ मा “श्री पशुपतिनाथ मन्दिरलगायत पशुपति क्षेत्रभित्र रहेका राजगुठीअन्तर्गतका सबै देव देवीका मन्दिरहरूमा पूजा आजा, पर्व, उत्सवलगायतका परम्परादेखि चलिआएका सबै किसिमका धार्मिक कार्यहरू र सो क्षेत्रमा परम्परागत रीतिस्थितिका अन्य कार्यहरू सञ्चालनको व्यवस्था गर्ने, गराउने” भन्ने उल्लेख छ। सोहीअनुरूप दफा १० को १०.१.४ ख. मा “पशुपति क्षेत्रको विकास तथा धार्मिक रीतिस्थितिबमोजिम कार्य सञ्चालन गर्नेसम्बन्धमा समयसमयमा अध्ययन, अनुसन्धान, कार्यशाला, गोष्ठी आदिको आयोजना गर्ने गराउने” भन्ने उल्लेख गरिएको छ। यी सबै दफाहरूमा

गरिएको व्यवस्थाहरूबाट परम्परादेखि चलिआएको व्यवस्थाको प्रतिकूल हुने कुनै व्यवस्था गर्न नपाइने प्रस्ट देखिन्छ।

अतः पशुपति क्षेत्र विकास कोष ऐन, २०४४ को दफा ६.१ क, दफा १०.१.४ ख मा पूजा आजाको सञ्चालनसम्बन्धमा समेत परम्परागत धार्मिक रीतिस्थितिबमोजिम नै व्यवस्था मिलाउनु पर्ने कर्तव्य विपक्षीहरूलाई तोकिएको, मन्दिर तथा पूजा व्यवस्था नियमावली, २०६८ को नियम ८० समेतमा दर्शनार्थीहरूले फूल बेलपत्र चढाउन तथा टीका थाप्न पाउनेसम्बन्धमा कुनै रोकसमेत नलगाएको अवस्थामा सोको प्रतिकूल हुने गरी विपक्षीहरूबाट काम कारवाही गरिएको प्रस्ट हुन आएकाले नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा, १०७(२) अनुसार परम्परादेखि चलिआएको परम्परागत धार्मिक रीतिस्थिति, प्रचलनअनुसार म निवेदकलगायत जो सुकै दर्शनार्थीहरूलाई फूल बेलपत्र चढाउन तथा टीका थाप्न दिनु दिलाउनु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ। साथै प्रस्तुत रिट निवेदनको अन्तिम किनारा नलागेसम्मलाई परम्परादेखि चलिआएको परम्परागत धार्मिक रीतिस्थिति, प्रचलनअनुसार फूल बेलपत्र चढाउन तथा टीका थाप्नबाट कुनै किसिमको रोक नलगाउनु भनी विपक्षीहरूको नाममा अन्तरिम आदेश जारी गरी प्रस्तुत रिट निवेदनमा उठाइएको विषयवस्तुसमेतलाई मध्यनजर राखी प्रस्तुत निवेदनलाई अग्राधिकार प्रदान गरी न्याय निरूपण गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको निवेदनपत्र।

२. यस अदालतबाट भएको प्रारम्भिक आदेशः

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदन मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ?

यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाको म्यादबाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ लिई आफू वा आफ्नो प्रतिनिधिद्वारा उपस्थित हुनु भनी रिट निवेदनको एक प्रति नक्कल साथै राखी विपक्षीहरूलाई सम्बन्धित जिल्ला अदालतमार्फत सूचना पठाई लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेस गर्नु। साथै अन्तरिम आदेश जारी हुने नहुने सम्बन्धमा छलफलको लागि मिति २०६९।०१।२७ को तारेख तोकी नियमानुसार गरी पेस गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालत, एक न्यायाधीशको इजलासबाट मिति २०६९।०१।२२ मा भएको आदेश।

निवेदकले मूलतः परम्परादेखि चलिआएको परम्परागत धार्मिक रीतिस्थिति र प्रचलनअनुसार पशुपतिनाथको दर्शन गर्दा दर्शनार्थीहरूलाई फूल, बेलपत्र चढाउनु र टीका थाप्नु दिनु दिलाउनु भन्ने परमादेशको आदेश माग गर्दै सो गर्नमा कुनै किसिमको रोक नलगाउनु भनी अन्तरिम आदेश माग गरेको देखिन्छ। श्री पशुपतिनाथको दर्शन गर्न, पूजा गर्ने र भेटीघाटी चढाउने र सो चढाएको भेटीघाटीसमेत व्यवस्थित गर्ने प्रयोजनका लागि मन्दिर तथा पूजा व्यवस्था नियमावली, २०६८ बनाई लागू गरिएको देखिन्छ र सो विषयमा निवेदकले कुनै चुनौती दिएको देखिँदैन। उक्त नियमावलीको नियम ७८ मा मन्दिरमा चढाएको वा हातमा दिएको दक्षिणा भेटी, उपहार कोषमा दाखेल गराउनेसमेत व्यवस्था गरिएको देखिन्छ भने नियम ७९ मा पशुपति क्षेत्र विकास कोषले श्री पशुपतिनाथको दर्शनार्थ आउने दर्शनार्थी र भक्तजनलाई सरल र व्यवस्थितरूपबाट दर्शन गर्न सक्ने व्यवस्था मिलाउने व्यवस्था गरिएको देखिन्छ। उक्त नियमावली र खास गरेर नियम ७८ र ७९ जस्ता प्रावधानको कार्यान्वयन गर्दा दर्शनार्थी र भक्तजनहरूको श्री पशुपतिनाथप्रतिको आस्था एवम् विश्वास तथा श्री पशुपतिनाथको दर्शन गर्दाको धार्मिक भावना र

सन्तुष्टिलाई समेत हृदयङ्गम गर्दै मौजुदा कानून र नियमहरू तथा सोअन्तर्गत श्री पशुपतिनाथको हित संरक्षणको अतिरिक्त स्वयम् भक्तजनहरूको लागि श्री पशुपतिनाथको दर्शन सरल र व्यवस्थित गर्ने प्रयोजनको लागि थालिएको जनहितकारी बन्दोबस्तीको कुरामा प्रतिकूल असर पर्ने गरी कुनै काम गर्न गराउन वा गर्न दिन नहुने कुरा स्वतः सिद्ध छ। निवेदकको भनाई एवम् छलफलका क्रममा उठाइएको प्रश्नहरूको सन्दर्भमा विचार गर्दा निवेदकले दर्शनार्थ ल्याएको फूल, बेलपत्र आदि कुराहरू मन्दिरको ढोकाबाहिर नै राखिएको भाँडोमा राख्ने गरिएको र सो फूल, बेलपत्रादीहरू मन्दिरभित्र प्रवेश नै नपाई विसर्जन गर्ने गरिएको भई जुन आस्थाले फूल, प्रसादी ल्याएको हो सो गर्न नपाई प्रयोजनहीन भई आस्थामा चोट लागेको भन्ने मुख्य गुनासो रहेको पाइयो।

भक्तजनहरूले ल्याएको फूल, बेलपत्र, प्रसाद आदि कुराहरू जसको लागि समर्पित गर्न खोजिएको हो सो प्रयोजनका लागि समर्पित भएको अनुभूति भक्तजनहरूले गर्न पाए कि पाएनन् भन्ने कुरा मूलतः धार्मिक आस्था र आत्मसन्तुष्टिको विषय भएको र त्यस्तो आस्था एवम् आत्मसन्तुष्टिमा धक्का लाग्ने काम प्रत्यक्ष वा परोक्षरूपमा पनि गर्न दिन नमिल्ने साथै त्यस्तो कुरामा स्वयम् पशुपति क्षेत्र विकास कोषको व्यवस्थापनले समेत विचार गर्नुपर्ने देखिन्छ। श्री पशुपतिनाथको पूजा दर्शन दैनिकरूपमा हजारौं दर्शनार्थीहरूले दर्शन गर्ने परिपाटी र व्यवस्थित गर्ने कुरा भएकाले प्रस्तुत निवेदनको रोहमा विचार गर्दा निवेदकले माग गरेको मन्दिरको भट्टबाट टीका लगाउने विषयका हकमा श्री पशुपतिनाथको टीका सर्वसाधारण भक्तजनहरूले ग्रहण गर्न निश्चित स्थानमा टीका उपलब्ध गराउने गरिएकोबाट टीका नपाएको भन्ने अवस्था नदेखिँदा त्यसमा खास आदेश गर्नुपर्ने अवस्था तत्काल देखिँदैन। सोबाहेक भक्तजनहरूले

ल्याएको बेलपत्र, फूल, प्रसादहरू श्री पशुपतिनाथको मन्दिरको ढोकाअगाडि नै राखिएको भाँडोमा नै समर्पण गर्नुपर्ने र सो फूल, प्रसाद आदिले परम्परागतरूपमा जहाँसम्म मन्दिरभित्र पहुँच पाउने जस्तै भण्डारीले ग्रहण गरी नन्दीसम्म पुर्याउन सक्नेमा सो पनि गर्न नसकेको भन्ने गुनासो रहेको र त्यस्तो गर्न वर्तमान नियमावलीले कुनै रोक लगाएको वा बाधा गरेकोसमेत नदेखिएको हुँदा भक्तजनहरूले ल्याएको बेलपत्र, फूल आदि पशुपतिनाथको लागि भण्डारीले ग्रहण गर्नसम्मको काम गरी भक्तजनको आस्था कायम गर्न नसकिने नदेखिएकाले सोबमोजिम व्यवस्था गर्नु, सो हदसम्म भक्तजनहरूलाई अवरोध नगर्नु, गर्न नदिनु भनी विपक्षी श्री पशुपति क्षेत्र विकास कोषको नाममा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१ बमोजिम अन्तरिम आदेश जारी गरिएको छ । सोको सूचना विपक्षीलाई दिई नियमबमोजिम पेस गर्नु भन्ने यस अदालत संयुक्त इजलासको मिति २०६९।०२।०७ को आदेश ।

३. विपक्षीबाट पेस भएको लिखित जवाफ व्यहोरा:

पशुपति क्षेत्र विकास कोष ऐन, २०४४ को दफा २१ बमोजिम बनेको श्री पशुपतिनाथ मन्दिर तथा पूजा व्यवस्था नियमावली, २०६८ बमोजिम हाल पूजाआजाको व्यवस्था मिलाइएको व्यहोरा सम्मानित अदालतसमक्ष निवेदन गर्दछु । सो नियमावलीको परिच्छेद ७ मा भेटी दान तथा दक्षिणासम्बन्धी व्यवस्थाअन्तर्गत र परिच्छेद ८ मा दर्शनार्थीसम्बन्धी व्यवस्था गरिएको छ । श्री पशुपतिनाथमा चढाइने भेटीघाटी पारदर्शी बनाई श्री पशुपतिनाथमा सबैको पहुँच पुर्याउने पवित्र उद्देश्यले नियमावलीको कार्यान्वयन हुँदा श्री पशुपतिनाथको मर्यादा रहन जाने हुन्छ । श्री पशुपतिनाथको सांस्कृतिक परम्परा र मर्यादालाई कायम राख्न पूजा आजा परिस्कृत

गरी पूजारीलगायतको नियमितरूपमा पारिश्रमिकको व्यवस्था गरी सुव्यवस्थित र परिस्कृत गरी पारदर्शी बनाई ऐनले तोकेको कर्तव्य पूरा गरेको कार्यले विपक्षी र सर्वसाधारणको हितविपरीत भयो भन्न मिल्दैन ।

विपक्षीले रिट निवेदनपत्रमा उल्लेख गरेजस्तो श्री भट्टज्यू वा भण्डारीज्यूसमेतबाट मन्दिरको ढोकामा नै प्रत्येक दर्शनार्थीले टीका थाप्ने व्यवस्था मिलाउने कुरा सम्भव नभएकाले सम्पूर्ण दर्शनार्थीहरूले क्रमबद्धरूपमा पङ्क्तिमा उभिई दर्शन गरेपछि मन्दिरको प्राङ्गण पश्चिमतर्फ तोकिएको निश्चित स्थानमा परम्पराबमोजिम ६ जना भण्डारीहरूबाट पालैपालो मन्दिरभित्र श्रीका चरणमा चढेको टीका, प्रसाद र जल तथा फूलसमेत प्रदान गर्ने व्यवस्था गर्ने कार्य भइरहेको छ । यस तथ्यलाई अन्तरिम आदेशमा पनि अभिव्यक्त गरिएको छ । जहाँसम्म फूल वा बेलपत्रसमेत श्री पशुपतिनाथमा चढाउन पाउँ भन्ने जिकिर छ, सोको हकमा प्रत्येक दर्शनार्थीले पूजा अर्चनाको निमित्त साथमा लगेको बेलपत्र फूल प्रसादसमेत मन्दिरको ढोकामा नै राखेको ताम्रपत्रमा सङ्ग्रहित गरी मन्दिरको पश्चिमद्वारभित्र अवस्थित रहेका नन्दिसमेतमा पुर्याउने र श्रीका चरणमा स्पर्श गराउने व्यवस्था मिलाइएको छ । यसैगरी प्रत्येक व्यक्तिले ल्याउने दूध र पञ्चामृत वा जलको हकमा पनि तोकेबमोजिम एकै ठाउँमा सङ्ग्रहित गरी चढाउने व्यवस्था मिलाइएकाले रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको पशुपति क्षेत्र विकास कोष र पशुपति क्षेत्र विकास कोष सञ्चालक परिषद्को तर्फबाट परेको लिखित जवाफ ।

यसमा भक्तजनहरूले ल्याएको बेलपत्र र फूल प्रसाद आदि पूजा सामग्री हाल के कसरी भगवान श्री पशुपतिनाथमा चढाउने काम भइरहेको छ, भक्तजनहरूलाई भगवान श्री पशुपतिनाथको टीका प्रसाद कुन कुन ढोकाबाट को-कसले प्रदान गर्छन्, भक्तजनहरूले आफूले ल्याएको दूध दही

महलगायतका सामग्रीहरू भगवान श्री पशुपतिनाथमा अर्पण गर्नेसम्बन्धमा र भक्तजनहरूले शुल्क तिरी पूजा गर्ने र आफ्नै पूजा सामग्री ल्याई पूजा गर्ने सम्बन्धमा के-कस्तो व्यवस्था छ सोबारे स्थलगत जानकारी लिई प्रतिवेदन पेस गर्नका लागि यस अदालतका उपसचिव स्तरका तीनजना कर्मचारी खटाई निजहरूबाट प्रतिवेदन पेस भएपश्चात् ०६९-WO-०१२० नं. को परमादेशको निवेदनसमेत साथै राखी नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालत संयुक्त इजलासको आदेश ।

४. यस अदालतको आदेश:

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी पेस भएको प्रस्तुत निवेदनमा निवेदक विद्वान् अधिवक्ता श्री राजीव सिन्हा राजुले पशुपतिनाथको मन्दिरमा साबिकदेखि नै सबै भक्तजनले दूध, दही, मह, पुष्प बेलपत्र समेत चढाउँदै आएकांमा हाल आएर सो परम्परालाई फेरबदल गरी समान पहुँचको अवस्थामा रोक लगाई निश्चित रकमको आधारमा प्रवेश दिने गरिएबाट सम्पूर्ण भक्तजनको आस्थामा चोट पुर्याइएको छ । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २३ ले प्रत्येक व्यक्तिलाई धर्मसम्बन्धी मौलिक हक प्रदान गरेकामा सो हकसमेतको विपरीत हुनेगरी घरबाट ल्याएको शुद्ध र पवित्ररूपमा रहेको फूल बेलपत्र चढाउन रोक लगाइएको कार्य संविधान एवम् ऐन, नियमावलीविपरीत हुँदा निवेदन मागबमोजिम परमादेश जारी गरिपाउँ भनी बहस गर्नुभयो ।

विपक्षी पशुपति क्षेत्र विकास कोषका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री कमलबहादुर बोगटीले पशुपतिनाथको मन्दिरमा सबै भक्तालुहरूले ल्याएको फूल, दूध, दही, मह परम्पराअनुसार नै चढाई आएको अवस्था छ । नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा २३ बमोजिमको निवेदकसमेतको अधिकारमा कुनै आघात पुर्याउने काम नभएको र पशुपति क्षेत्र

विकास कोष (मन्दिर तथा पूजा व्यवस्था) नियमावली, २०६८ मा उल्लेख भएबमोजिमको व्यवस्थाबमोजिम पूजा व्यवस्थापन गरिएकाले रिट निवेदन जारी हुने अवस्था छैन, रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी बहस गर्नुभयो ।

निवेदक अधिवक्ता एवम् विपक्षीका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ताले प्रस्तुत गर्नुभएको उपर्युक्त उल्लिखित बहस सुनी मिसिल संलग्न कागजातहरूको अध्ययन गरी निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुने हो होइन, सोही सम्बन्धमा निर्णय दिनु परेको छ ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा यसमा पशुपतिनाथको मन्दिरमा परम्परादेखि पूजा सम्बन्धमा चलि आएको रीतिस्थिति विपरीत भक्तजनहरूले ल्याएको शुद्ध दूध, दही, मह, पुष्प बेलपत्र चढाउन नपाउने तथा टीका ग्रहण गर्न नपाउने गरी गरेको बन्देजबाट म निवेदकसमेतको संवैधानिक तथा कानूनी हक अधिकार हनन् हुन गएको म निवेदकलगायत जोसुकै दर्शनार्थीहरूलाई फूल बेलपत्र चढाउन तथा टीका थाप्न दिनु दिलाउनु भनी परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्नेसमेतको निवेदन मागदाबी भएकामा विपक्षी पशुपति क्षेत्र विकास कोषसमेतका तर्फबाट परेको लिखित जवाफमा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ एवम् पशुपति क्षेत्र विकास कोष (मन्दिर तथा पूजा व्यवस्था) नियमावली, २०६८ बमोजिम पूजा व्यवस्थापन गरिएको र निवेदकको जिकिरअनुसार फूल प्रसाद चढाउन रोक नलगाइएको हुँदा रिट निवेदन जारी हुने अवस्था छैन, रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत उल्लेख गरेको पाइन्छ ।

३. यसमा निवेदकले पशुपतिनाथको मन्दिरमा परम्परादेखि पूजाआजा गर्दै आएकांमा विपक्षीले विशेष पूजाका नाममा म निवेदकसमेतको मौलिक हकसमेतको हनन् गरी सो पूजा गर्न एवम् फूल प्रसाद चढाउनसमेत रोक लगाएकाले विपक्षी उपर परमादेश जारी गरिपाउँ

भन्नेसम्बन्धमा सर्वप्रथम यस सन्दर्भमा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ एवम् पशुपति क्षेत्र विकास कोष (मन्दिर तथा पूजा व्यवस्था) नियमावली, २०६८ मा उल्लिखित प्रावधान अवलोकन गर्नु वाञ्छनीय हुन्छ।

४. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २३(१) मा “प्रत्येक व्यक्तिलाई प्रचलित सामाजिक एवम् सांस्कृतिक परम्पराको मर्यादा राखी परापूर्वदेखि चलिआएको आफ्नो धर्मको अवलम्बन, अभ्यास र संरक्षण गर्ने हक हुनेछ” भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ। त्यसैगरी पशुपतिनाथको दर्शन गर्न, पूजा गर्न र भेटीघाटी चढाउने र सो चढाएको भेटीघाटीसमेत व्यवस्थित गर्ने प्रयोजनका लागि मन्दिर तथा पूजा व्यवस्था नियमावली, २०६८ बनाई लागू गरिएको र सो नियमावलीको नियम ७९(१) मा “कोषले श्री पशुपतिनाथको दर्शनार्थ आउने प्रत्येक दर्शनार्थी तथा भक्तजनहरूलाई सरल र व्यवस्थितरूपबाट श्री पशुपतिनाथको दर्शन गर्नसक्ने व्यवस्था मिलाउने छ” भन्नेसमेत उल्लेख भएको पाइन्छ।

५. निवेदकले उपर्युक्तमोजिम संविधान एवम् नियमावलीमा उल्लिखित प्रावधानबमोजिम नै पशुपतिनाथ मन्दिरमा दर्शनार्थ ल्याएको फूल, बेलपत्र आदि कुराहरू मन्दिरको ढोकाबाहिर नै राखिएको भाँडामा राख्ने गरिएको र सो फूल बेलपत्रहरू मन्दिरभित्र प्रवेश नै नपाई विसर्जन गरिएबाट निवेदकको धार्मिक आस्थामा चोट पुगेको भन्ने निवेदन दाबी देखिन्छ।

६. उपर्युक्तमोजिम संविधानमा उल्लिखित प्रावधानअनुसार प्रत्येक व्यक्तिले प्रचलित सामाजिक एवम् सांस्कृतिक परम्पराअनुसार पूजा गर्न पाउनु मौलिक अधिकार भएको र परम्परादेखि चलिआएका त्यस्ता स्थापित पूजा परम्पराको निरन्तरतासमेत हुनुपर्छ। यसरी परापूर्वदेखि चलिआएको धार्मिक आस्था एवम् मान्यतामाथि चोट पुग्नेगरी अन्यथा

निर्णय गर्नुपनि मनासिब हुने देखिन्छ। पूजा गर्दा विशेष पूजाको सामग्रीले असङ्गत प्रवेश पाउने र सामान्य पूजाले भने पशुपतिनाथको मूर्ति रहेको स्थलमा प्रवेश नपाई ढोकाबाहिर नै थन्काउन पर्ने अवस्था वाञ्छनीय छैन।

७. कुनैपनि भक्तले भक्तिको अभिव्यक्त गरेको अनुभूति नै गर्न नसक्ने गरी पूजा सामग्रीहरू नै बाहिरिन पर्ने अवस्था ठीक हुँदैन भने पूजा सामग्रीहरू चढाउने नाममा मूर्ति र सो रहेको क्षेत्रउपर नै क्षय वा हास हुनेगरी नकारात्मक असर पर्न दिन पनि मनासिब हुँदैन। तसर्थ सम्बन्धित निकाय एवम् व्यक्तिहरूबाट सन्तुलित ढङ्गले पूजा व्यवस्थापन गर्नुपर्ने हुन्छ।

८. भक्तजनले ल्याएको पूजा सामग्रीलाई मूर्ति रहेको गर्भगृहसम्म भट्ट र भण्डारीले चढाउने, पूजा गर्नेसमेतका कार्यको व्यवस्थापन गर्नुपर्ने हुन्छ। नन्दी रहेको क्षेत्र पनि पशुपति भगवानको क्षेत्र रहने हुनाले सो स्थानसम्म भएपनि पूजा प्रसादहरूलाई प्रवेश दिन यस अदालतबाट अन्तरिम आदेश भएकामा सोको पनि पूर्ण र यथार्थ कार्यान्वयन भएको भन्ने प्राप्त प्रतिवेदनबाट समेत देखिन आएन। यसको साथै अदालतको आदेशबमोजिम काम गर्न भण्डारी र भट्टबीचको समन्वय आवश्यक भए सोसमेतको जो चाहिने व्यवस्था गर्नुपनि पशुपति क्षेत्र विकास कोषको जिम्मेवारी हुने हुनाले समस्या देखाएर भक्तजनको पूजा सामग्रीको उपेक्षा गर्न दिन मिल्ने देखिँदैन।

९. सर्वसामान्यतः पूजा सामग्रीको शुद्धताको कुरालाई लिएर भगवानसमक्ष पुर्याउन बाधा परेको भन्ने पशुपति क्षेत्र विकास कोषको धारणा हो भनेपनि कोषले व्यवस्था गरेको सामग्री शुद्ध र अन्य व्यक्तिले आफ्नैतर्फबाट ल्याएको पूजा सामग्रीको शुद्धता छैन वा रहँदैन भन्ने कुराको विश्वास गर्न सकिने आधार पनि विपक्षीले दिन सकेको छैन। शुद्ध सामग्री चढाउन प्रोत्साहित गर्नु आफैँमा नराम्रो कुरा नभएपनि त्यसको

प्रक्रिया वा संयन्त्र निर्धारण नगरी भक्तजनको पूजा सामग्री अशुद्ध भनी लान्छित गर्नु उचित हुँदैन।

१०. यस अदालतको आदेशबमोजिम काम गर्न नियममा व्यवस्था गरी वा अन्य काम गरी व्यवधान गर्न दिन सकिँदैन। पशुपति क्षेत्र विकास कोषको जिम्मेवारी भनेको भक्तजनहरूले आफ्नो आस्था र क्षमताअनुसार पूजा गर्न बाधा गर्ने नभै त्यसमा सहजीकरण गर्ने हो। भट्ट वा भण्डारीको कुनै समस्या देखाएर पूजा प्रक्रियामा अवरोध गर्नु कोषको स्वाभाविक जिम्मेवारीभित्र पर्दैन। पशुपतिनाथको मन्दिर सार्वजनिक स्थल भई धार्मिक हक एवम् आस्थाको विषय भएकामा यसको व्यवस्थापन गर्नु सार्वजनिक सरोकारको विषय भएको र पूर्व आदेश हुँदासमेत त्यससम्बन्धमा कारवाही चलाएको भएपनि त्यसको कार्यान्वयन नभएकोबाट आस्थाअनुसार पूजा गर्ने कार्यमा अवरोध भएको देखिन आयो।

११. तसर्थ पशुपतिनाथको पूजामा विशेष वा साधारणको रूपमा वर्गीकरण गरी एउटालाई गर्भगृहसम्म प्रवेश गर्न दिने र अर्कालाई इन्कार गर्ने जस्ता भेदभावपूर्ण र अवरोधजन्य कार्य नगर्नु। भक्तजनलाई नै पशुपतिनाथबाट विच्छेद गर्ने वा निरुत्साहित गर्ने किसिमको काम गर्न कोष खडा गरेको नहुँदा भक्तजनको आस्था सकारात्मकरूपले जोगाई राख्न र धार्मिक आस्थाको जगेर्ना गरी राख्न निवेदकको सरोकारको उपेक्षा गर्न नमिल्ने हुँदा विना भेदभाव पूजा सामग्रीको हकमा आवश्यक परीक्षण वा सर्त तोक्नुपर्ने भए तोकी पूजा गर्न ल्याएको सामग्रीहरू मूर्ति रहेको क्षेत्रभित्र अर्थात् ढोकाभित्र सम्भव भएसम्म गर्भगृहभित्र नन्दी रहेको क्षेत्रसम्म प्रवेश दिन अविलम्ब जो चाहिने व्यवस्था गर्नु गराउनु भनी विपक्षीहरूका नाममा परमादेश जारी हुने ठहर्छ। सोको कार्यान्वयन अविलम्ब गरी त्यसको प्रतिवेदन १ महिनाभित्र पठाउन विपक्षीलाई लेखी पठाई प्रतिवेदन प्राप्त भएपछि यस

इजलाससमक्ष पेस गर्नु भन्नेसमेत आदेश जारी हुने ठहर्छ। दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या.सुशीला कार्की

इति संवत् २०७१ साल असोज २२ गते रोज ४ शुभम्।

इजलास अधिकृत : कमलप्रसाद ज्ञवाली

निर्णय नं. १३६५

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास

माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ

माननीय न्यायाधीश श्री गोविन्दकुमार उपाध्याय

फैसला मिति : २०७१/१६/६

०७०-RC-००६४

मुद्दा : कर्तव्य ज्यान।

वादी : रतन दमाईको जाहेरीले नेपाल सरकार

विरुद्ध

प्रतिवादी : सुर्खेत जिल्ला, तरंगा गा.वि.स. वडा नं. ५

घर भई हाल बालसुधार गृह भक्तपुरमा रहेका कृष्ण भन्ने देवेन्द्र नेपाली

- आधार र कारण बेगर नै राज्यले लिएको दण्ड नीतिकै विपरीत हुने गरी अ.ब.१८८ नं. बमोजिम सजाय घटाउँदै जाने प्रवृत्तिले न त पीडितको भावनामा पुग्न गएको चोटलाई कम गर्न नै मद्दत गर्छ न त

दण्डहीनताको स्थितिमा कमी ल्याउनमा नै मद्दत गर्छ । यस्तो विषयमा न्यायकर्ता सधैं होसियार रहन जरूरी हुने ।

(प्रकरण नं.७)

- फौजदारी कसुरमा १६ वर्ष नपुगेकालाई वयस्क अपराधीलाई हुने सरहको सजाय नगरी कम सजाय गर्ने आधार नै सजाय घटाउने आधारको रूपमा बुझनुपर्ने हुन्छ । १६ वर्ष पुग्नलाई सामान्य समयको मात्र अन्तर बाँकी रहेकै कारणले त्यस्तो व्यक्तिले अपराधको मतलब र परिणामलाई सम्झन र बुझ्न नसक्ने अवस्थामा रहेकै हुन्छ भन्न नसकिने र १६ वर्ष पुग्न लागेको व्यक्तिको वयस्कताको लक्षण देखिइसक्ने नै हुँदा त्यस्तो व्यक्तिलाई कानूनले दिन मिल्नेभन्दा बढी रियायत दिन मिल्दैन । कर्तव्य ज्यान जस्तो सङ्गीन र गम्भीर किसिमको फौजदारी मुद्दामा प्रतिवादीलाई उसले घटाएको अपराधको मात्रा अनुसारको उपयुक्त सजायको निर्धारण गरी सुधार गर्नु र पीडितलाई मानवोचित एवम् न्यायोचित तरिकाले न्याय प्रदान गर्न सक्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं.८)

वादीका तर्फबाट :

प्रतिवादीका तर्फबाट :

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११(१)(३) नं.
- मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १३ (१) नं., १८८ नं.

सुरू फैसला गर्ने :

मा.जि.न्या. श्री कृष्णबहादुर थापा

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने :

मा.का.मु.मु.न्या. श्री विश्वनाथ जोशी

मा.न्या. श्री भूपेन्द्रप्रसाद राई

फैसला

न्या.कल्याण श्रेष्ठ : पुनरावेदन अदालत, सुर्खेतको मिति २०६७।८।६ को फैसला न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १० र मुलुकी ऐन, अ.ब. १८६ नं. बमोजिम साधक जाँचका लागि जाहेर भई आएको प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य र ठहर देहायबमोजिम छ :

रतन दमाईले दिएको जाहेरी दरखास्तको सङ्क्षिप्त व्यहोरा :

मेरो भाइ निरक दमाईलाई मिति २०६५।७।१४ गते साँझ अं. ५.०० बजेको समयमा सुर्खेत तरंगा गा.वि.स. वडा नं. ५ बस्ने वर्ष १७ को देवेन्द्र नेपालीले धारिलो खुकुरीले छातीसमेतको भागमा प्रहार गरी कर्तव्य गरी मारेकाले निजलाई कानूनबमोजिम कारवाही गरिपाउँ ।

लास जाँच मुचुल्काको व्यहोरा :

बायौँ कुममा दुई ठाउँमा र छातीको बीचमा १ इन्चको गहिरो घाउ चोट भएको ।

लुगासमेत बरामद गरेको २०६५।७।१६ को बरामदी खानतलासी मुचुल्काको व्यहोरा :

बीँडदेखि टुप्पोसम्मको लम्बाई ९ इन्च भएको सानो खुकुरी थान १, मृतक निरक दमाईले वारदातको समयमा लगाएको खैरो रंगको पाइन्ट थान १, प्रतिवादी कृष्ण भन्ने देवेन्द्र नेपालीले वारदातको

समयमा लगाएको पहुँलो रंगको भेस्ट थान १, मृतकको शरीरबाट निकालिएको रगतको स्वाम्प सिसी थान १ बरामद भएको ।

पोस्टमार्टम रिपोर्टको व्यहोरा :

मुटुमा चोट लागेको कारण मृतकको मृत्यु भएको (Hypovolumic shock due to cardiac injury) हो ।

प्रतिवादी कृष्ण भन्ने देवेन्द्र नेपालीले मौकामा गरेको बयानको सङ्क्षिप्त व्यहोरा :

मृतक निरक दमाई र मबीच झगडा भई हानाहान भए तापनि मेरो उक्त समयमा ज्यानमार्ने मनसाय थिएन । वारदात मिति र समयमा मेरो जेठीपट्टिको माहिलो दाइ निरक दमाईले पुनः मेरो घरमा आई मलाई गाली गलौज, कुटपिट गरेकाले सोही अवस्थामा रिसको आवेशमा आई निज दाजुको ज्यानमार्ने मनसाय बनाई मैले आफ्नो घरमा मासु काटी राखेको चक्कु (सानो खुकुरी) समाई निज दाजु निरक दमाईको छाती तथा मुटुको भागमा सो खुकुरी एक पटक रोपी अर्को पटक हातको भागमा सोही खुकुरीले प्रहार गरी काटी निज निरक नेपालीलाई कर्तव्य गरी मारेको हुँ ।

जाहेरवालालगायतका बुझिएका व्यक्तिहरूले प्रहरीमा गरेको कागजको व्यहोरा :

प्रतिवादी भन्ने देवेन्द्र नेपालीले वारदात भएको मिति र समयमा जाहेरवाला रतन दमाई र मृतक निरक दमाईलाई आफ्नै घर आँगनमा गाली गलौज गरी कुटपिट गरी देवेन्द्र नेपालीले आफ्नो साथमा लुकाई राखेको चक्कु (सानो खुकुरी) निकाली एक्कासी मृतक निरक दमाईको छाती तथा मुटुमा रोपी रक्ताम्य बनाई जमिनमा लडाइसकेपछि प्राथमिक उपचारको क्रममा

मृतक निरक दमाईको मृत्यु हुन गएको हो ।

वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट सुरु सुर्खेत जिल्ला अदालतमा दायर भएको अभियोग पत्र :

कृष्ण भन्ने देवेन्द्र नेपालीले मृतक निरक दमाईलाई चक्कु प्रहार गरी कर्तव्य गरी मारेको हुँदा मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १ नं. को कसुर गरेको हुँदा निजलाई सोही महलको १३(१) नं. बमोजिम सजाय गरिपाउँ ।

प्रतिवादी देवेन्द्र नेपालीले सुरु सुर्खेत जिल्ला अदालतमा गरेको बयान :

मैले ज्यान मार्ने मनसायले पूर्व रिसइवी लिई मृतक निरक दमाईलाई चक्कु प्रहार गरेको नभई निज निरक दमाईले मलाई कुटपिटसमेत गरेकाले मैले आवेशमा आई उठेको रिस थाम्न नसकी आफूसँग भएको चक्कुले मृतक निरक दमाईलाई प्रहार गरेको हुँ ।

प्रहरीमा कागज गर्ने व्यक्तिहरूले सुर्खेत जिल्ला अदालतमा गरेको बकपत्रको सङ्क्षिप्त व्यहोरा :

प्रतिवादी र मृतक दुई आमापट्टिका छोरा हुन् । पहिला झगडा भएकामा छुट्याइसकेपछि पुनः झगडा भई प्रतिवादीले मृतकलाई चक्कुले हानेपछि मृतक निरक दमाई भुइँमा रगताम्य भई ढलेपछि प्राथमिक उपचारको क्रममा निजको मृत्यु भएको हो ।

सुरुसुर्खेत जिल्ला अदालतबाट मिति २०६६।१०।२७ मा भएको फैसला :

मृतक निरक नेपालीको मृत्यु प्रतिवादी देवेन्द्र नेपालीले हानेको खुकुरीको चोटको कारण भएको हो भन्ने जाहेरवाला रतन दमाईको बकपत्र । प्रतिवादीले मृतकलाई बरामद हुन आएको खुकुरीले छातीसमेतमा हान्दा मृत्यु भएको भन्ने पुष्टि भई प्रतिवादीले अभियोग माग दाबीबमोजिम कसुर गरेको र भेरी माध्यमिक

विद्यालय तरंगा, सुर्खेतको मिति २०६५।८।२ च.नं. ६३ को पत्रले प्रतिवादीको जन्म मिति २०५०।२।१४ भन्ने उल्लेख भई आएकोले प्रतिवादीको उमेर १५ वर्ष भन्ने देखियो तसर्थ प्रतिवादी देवेन्द्र दमाईलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १३(१) नं. बमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैद हुने र सो कैद बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११ को ३ बमोजिम आधा सजाय हुने ठहर्छ । प्रतिवादीको मृतकसँग पूर्व रिसइवी पनि केही नभएको र कर्तव्य ज्यानको घटना आकस्मिकरूपमा भएको तथा प्रतिवादी १६ वर्ष मुनिको नाबालक भन्ने देखिँदा ठहरेको सो आधा सजाय पनि चर्को पर्ने देखिँदा मुलुकी ऐन, अ.ब. १८८ नं. बमोजिम ४ वर्ष कैद हुन रायसहित साधक जाहेरको लागि यो फैसलासहित मिसिल श्री पुनरावेदक अदालत, सुर्खेतमा पठाइदिनु ।

प्रतिवादी देवेन्द्र नेपालीले पुनरावेदन अदालत, सुर्खेतमा दिएको पुनरावेदनको व्यहोरा :

मृतकको ज्यान लिने मेरो इविलाग वा मनसाय नभएको र केवल होस नपुर्‍याई तत्काल आवेशमा आई गरेको कामबाट मृतकको ज्यान मर्न गएको अवस्थामा मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको ५(२) नं. बमोजिम सजाय गरी त्यसमा पनि बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११(३) बमोजिम आधा सजाय गर्नुपर्नेमा सो ऐन प्रयोग नगरी ज्यानसम्बन्धीको महलको १३(१) बमोजिमको कसुर कायम गरी सर्वस्वसहित जन्मकैद गर्ने ठहर्‍याई बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११(३) बमोजिम सोको आधा सजाय हुने गरी भएको सुर्खेत जिल्ला अदालतको त्रुटिपूर्ण फैसला बदर गरी ज्यानसम्बन्धीको महलको ५(२) नं. र बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११(३) र ५०(२) नं. बमोजिम गरी ज्यानसम्बन्धीको महलको ६ नं. बमोजिम हुने सजाय तत्काल भोग्नु नपर्ने गरी

स्थगित राखिपाउँ ।

पुनरावेदन अदालत, सुर्खेतको मिति २०६७।०८।०६ को फैसला :

प्रतिवादी देवेन्द्र नेपालीले मृतक निरक दमाईलाई मैले हानेको चक्कुको प्रहारबाट मृत्यु भएको भन्ने बयानलाई लास जाँच मुचुल्का, पोस्टमार्टम रिपोर्टसमेतबाट तथा चस्मदिद भनीएका धनरूपा रोकायको बकपत्रसमेतबाट पुष्टि भएकाले मृतक निरक दमाईको मृत्यु प्रतिवादी देवेन्द्र नेपालीले प्रहार गरेको चक्कु खुकुरीबाट मृत्यु भएको भन्ने कुरामा विवाद नदेखिएबाट प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिरसँग सहमत हुन सकिएन । प्रतिवादी कृष्ण भन्ने देवेन्द्र नेपालीलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १३(१) नं. बमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैद हुने र प्रतिवादीको उमेर १५(पन्ध्र) वर्षको देखिएकाले सो कैद बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११ को ३ बमोजिम सजाय हुने ठहर्‍याई र यी प्रतिवादी देवेन्द्र नेपाली १६ वर्षभन्दा मुनिको नाबालक भएको यी प्रतिवादी र मृतकको बीचमा कुनै पूर्व रिसइबी झैझगडा केही नभएको आकस्मिकरूपमा घटना घटेको स्थिति देखिएबाट प्रतिवादी नाबालकले सोच समज गर्न सक्ने स्थिति नरहन सक्ने स्थिति देखिएसमेतबाट सोको आधार सजाय पनि चर्को पर्ने देखिँदा मुलुकी ऐन, अ.ब. १८८ नं. बमोजिम ४ वर्ष हुन रायसहितको सुर्खेत जिल्ला अदालतको मिति २०६६।१०।२७ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । पुनरावेदन प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन ।

इन्साफ खण्ड :

पुनरावेदन अदालत, सुर्खेतको फैसला साधकको रोहबाट जाँच हुनको लागि नियमबमोजिम मुद्दा पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको देखियो । प्रस्तुत

मुद्दामा पुनरावेदन अदालत, सुर्खेतले गरेको फैसला मिलेको छ, छैन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपरेको छ ।

यसमा मेरो भाइलाई देवेन्द्र नेपालीले धारिलो खुकुरीले छातीमा प्रहार गरी कर्तव्य गरी मारेकाले कानूनबमोजिम कारवाही गरिपाउँ भनी रतन दमाईको जाहेरीबाट प्रस्तुत मुद्दाको प्रारम्भिक अनुसन्धान भई देवेन्द्र नेपालीले ज्यानसम्बन्धीको महलको १३(१) नं. विपरीत कसुर गरी मृतकलाई मारेको देखिन आई निजउपर सर्वस्वसहित जन्मकैदको मागदाबी लिई अभियोग दायर भएको र प्रतिवादी कृष्ण भन्ने देवेन्द्र नेपालीउपर सर्वस्वसहित जन्मकैद हुने ठहर्याई बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११(३) अनुसार आधा सजाय हुनेमा अ.ब. १८८ नं. बमोजिम प्रतिवादीलाई ४ वर्षमात्र कैद गर्ने रायसमेत व्यक्त गरी सुर्खेत जिल्ला अदालतबाट भएको फैसलालाई सदर गर्ने गरी पुनरावेदन अदालत, सुर्खेतबाट फैसला भएको देखियो । उक्त फैसलामा कानूनी त्रुटि रही आफूलाई अन्याय भएको भनी प्रतिवादी देवेन्द्र नेपालीले यस अदालतसमक्ष पुनरावेदन गरेकामा पछि पुनरावेदनको दाबी पुर्याउन सकिदैन भनी मुद्दा फिर्ता लिएको अवस्थासमेत मिसिलबाट देखिन्छ । प्रतिवादीको मागबमोजिम निजले दायर गरेको पुनरावेदन फिर्ता लिन अनुमति दिइएको भए पनि निज प्रतिवादीलाई सर्वस्वसहित जन्मकैद हुने ठहर भएको पुनरावेदन अदालत, सुर्खेतको फैसला मुलुकी ऐन, अ.ब. १८६ नं. बमोजिम साधकको रोहबाट जाँची मुद्दा किनारा गर्नुपर्ने कानूनी व्यवस्था रहेबाट प्रस्तुत मुद्दा साधकको दायरीमा दर्ता भई निर्णयार्थ इजलाससमक्ष पेस हुन आएको देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, कृष्ण भन्ने देवेन्द्र नेपालीउपर निरक नेपालीलाई खुकुरी प्रहार गरी कर्तव्य गरी मारेकाले कारवाही गरिपाउन मृतकका दाजुबाट किटानी जाहेरी परेको देखिन्छ । मृतक लासको

पोस्टमार्टम गरी चिकित्सकले दिएको प्रतिवेदनमा मुटुमा चोट लागेको कारण मृत्यु भएको (Hypovolemic shock due to cardiac injury) भन्ने देखिन्छ । मृतकसँग पूर्व रिसझवी केही नभए पनि निजले कुटपिट गरी गाली गलौज गरेको कारणबाट आवेशमा आई मासु काटी राखेको सानो चक्कु (सानो खुकुरी) ले निरक दमाईको छाती तथा मुटुको भागमा पटकपटक रोपी हातमा समेत प्रहार गरी कर्तव्य गरी मारेको हुँ भनी प्रहरीसमक्षको बयानका साथै अदालतमा समेत साबित रही प्रतिवादी कृष्ण भन्ने देवेन्द्र नेपालीले बयान गरेको अवस्था देखिन्छ ।

३. मृतकको लास जाँच प्रकृति मुचुल्कामा छाती तथा कुममा धारिलो हतियार प्रहार गरेको चोट देखिएको छ भने बरामद भएको खुकुरी परीक्षण गर्न पठाइएकामा Center Police Forensic Laboratory बाट सो खुकुरीमा लागेको रगत मानव रगत हो भनी परीक्षण प्रतिवेदन प्राप्त भएको, मृतक निरक दमाईलाई देवेन्द्र नेपालीले छातीमा खुकुरी प्रहार गरी मारेको भनी मृतकका दाजुले दिएको जाहेरी व्यहोरालाई समर्थन हुने गरी निज जाहेरवाला अदालतमा आई बकपत्र गरिदिएको साथै चस्मदिद गवाह भनीएकी धनमाया रोक्काले मृतकले प्रतिवादीलाई भकाभक हानेपछि प्रतिवादीले चक्कुले हानेछ एकैचोटि मृतक ढलेको देखेँ भनी अदालतमा बकपत्र गरेको अवस्थाबाट प्रतिवादीको कसुर स्थापित भएको देखिन्छ ।

४. प्रतिवादीले घटाएको वारदात भवितव्य हो वा मनसाय प्रेरित हो भन्ने सम्बन्धमा हेर्दा चक्कु जस्तो धारिलो हतियारले मुटु जस्तो संवेदनशील अङ्गमा चोट पुग्ने गरी छातीमा रोपेको र सोही खुकुरीले अर्को पटक हातमा समेत प्रहार गरी काटेको देखिएको हुँदा खुकुरी जस्तो जोखिमी हतियारले पटकपटक प्रहार गरेको घटनालाई भवितव्य हो भनी विश्लेषण गर्न मिल्दैन । प्रतिवादीले मृतकमाथि गरेको प्रहारको यस्तो

अवस्थालाई वस्तुगत आधारमा मूल्याङ्कन गर्दा प्रतिवादीले मार्ने मनसाय नै लिई मृतकलाई मारेको भन्ने प्रस्ट हुन्छ ।

५. यसरी प्रतिवादीले घटाएको कसुर मनसाय प्रेरित हत्याको रूपमा प्रमाणित भएको अवस्थामा प्रतिवादी कृष्ण भन्ने देवेन्द्र नेपालीलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १३(१)नं. को कसुरमा ऐ. को १३(१) नं. बमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैद हुने ठहर्याई निज प्रतिवादी १५ वर्ष उमेरको देखिएकोबाट बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११(१) बमोजिम ठहरेबमोजिमको सजायको आधा सजाय हुने ठहर्याएको हदसम्म सुर्खेत जिल्ला अदालतले गरेको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, सुर्खेतको मिति २०६७।८।६ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । प्रतिवादी कम उमेरको रहेको र मृतक र प्रतिवादीबीच पूर्व रसिइबी नदेखिएको भन्ने आधारमा मुलुकी ऐन, अ.ब. १८८ नं. बमोजिम प्रतिवादीलाई निर्धारित सजाय नगरी ४ वर्ष मात्र कैद गर्न उपयुक्त हुने भनी सजाय घटाउन प्रस्ताव गरेको सुर्खेत जिल्ला अदालतको रायलाई पनि समर्थन गरेको मनासिब देखिएन ।

६. मुलुकी ऐन, अ.ब. १८८ नं. बमोजिम राय व्यक्त गरी प्रतिवादीलाई निर्धारण गरिएको सजाय घटाउने सम्बन्धमा यस अदालतबाट यसअघि कैयौं मुद्दाहरूमा प्रतिवादीको उमेर, वारदात घट्टाको परिस्थितिको विश्लेषण, प्रतिवादीले आश्रितलाई पालनपोषण गर्ने पर्ने अवस्था, प्रतिवादीद्वारा पीडितलाई प्रहार गरिएको प्रहारको प्रकृति, पीडितलाई पुग्न गएको क्षतिको विश्लेषणसमेतको आधारमा सजाय घटाइएको पाइन्छ । प्रतिवादीको उमेर कम हुनु र मृतकसँग पूर्वरिसइबी नरहनुमात्र अ.ब. १८८ नं. बमोजिम प्रतिवादीलाई निर्धारित गरिएको सजायलाई घटाउने पर्याप्त तत्त्वहरूको रूपमा ग्रहण गरी प्रतिवादीलाई

सजायमा रियायत दिन फौजदारी न्यायको दृष्टिबाट मिल्छ भनेर व्याख्या गर्दै जाने हो भने यसैबाट लाभ लिई अपराधिक गतिविधिहरूमा वृद्धि हुँदै जाने हुन्छ । प्रतिवादीलाई निर्धारण गर्ने सजायको लागि उसले घटाएको वारदातलाई समग्रतामा अध्ययन गरेर मात्रै सजाय निश्चित गर्ने एउटा मानक स्तर न्यायकर्ताले पत्ता लगाउनु पर्ने हुन्छ ।

७. आधार र कारण बेगर नै राज्यले लिएको दण्ड नीतिकै विपरीत हुने गरी अ.ब. १८८ नं. बमोजिम सजाय घटाउँदै जाने प्रवृत्तिले न त पीडितको भावनामा पुग्न गएको चोटलाई कम गर्न नै मद्दत गर्छ न त दण्डहीनताको स्थितिमा कमी ल्याउनमा नै मद्दत गर्छ । यस्तो विषयमा न्यायकर्ता सधैं होसियार रहन जरूरी हुन्छ । अपराधिक घटना घटाउने व्यक्ति १५ वर्ष पुगी १६ वर्ष पुग्न जति अन्तर बाँकी रहन्छ त्यति नै अनुपातको अन्तर उसको सोच्न सक्ने क्षमतामा पनि रहेको हुन्छ भनेर कुनै निश्चित वैज्ञानिक आधार कारण बेगर भन्न सकिने हुँदैन ।

८. फौजदारी कसुरमा १६ वर्ष नपुगेकालाई वयस्क अपराधीलाई हुने सरहको सजाय नगरी कम सजाय गर्ने आधार नै सजाय घटाउने आधारको रूपमा बुझ्नुपर्ने हुन्छ । १६ वर्ष पुग्नलाई सामान्य समयको मात्र अन्तर बाँकी रहेकै कारणले त्यस्तो व्यक्तिले अपराधको मतलब र परिणामलाई सम्झन र बुझ्न नसक्ने अवस्थामा रहेकै हुन्छ भन्न नसकिने र १६ वर्ष पुग्न लागेको व्यक्तिमा वयस्कताको लक्षण देखिइसक्ने नै हुँदा त्यस्तो व्यक्तिलाई कानूनले दिन मिल्ने भन्दा बढी रियायत दिन मिल्दैन । कर्तव्य ज्यान जस्तो सङ्गीन र गम्भीर किसिमको फौजदारी मुद्दामा प्रतिवादीलाई उसले घटाएको अपराधको मात्रा अनुसारको उपयुक्त सजायको निर्धारण गरी सुधार गर्नु र पीडितलाई मानवोचित एवम् न्यायोचित तरिकाले न्याय प्रदान गर्न सक्नुपर्ने हुन्छ ।

९. न्यायकर्ताले जहिले पनि यसतर्फ विशेष सतर्क रहन जरूरी हुन्छ । अझ प्रस्तुत मुद्दा जस्ता पूरा सजाय गर्ने वा सजाय घटाउने भनी दोसाँध (Border Line) को अवस्थामा रहेका मुद्दाहरूमा प्रतिवादीलाई कानूनले निर्धारण गरेको सजाय घटाउन उपयुक्त र न्यायोचित हुन्छ वा हुँदैन भनेर विशेषरूपमै न्यायकर्ताबाट वस्तुवादी दृष्टिकोण बनाई विचार पुर्याउनु पर्ने हुन्छ । १५ वर्ष पुगि सकेको प्रतिवादीलाई १६ वर्ष पुगिनसकेको भनी कानूनमा निर्धारित सजायलाई घटाउँदै जाने हो भने पेसेवर अपराधीले समेत यसैको फाइदा उठाउन सक्ने भई फौजदारी न्यायमा नै विचलन आउने हुन्छ ।

१०. बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०४८ बमोजिम कुनै पनि कसुरमा वयस्क व्यक्तिसरह १६ वर्ष नपुगेको व्यक्तिलाई सजाय नगरी कसुरको अवस्था र बालबालिकाको उमेरको आधारमा हप्काई दप्काई छाड्नेदेखि लिएर ठूलालाई हुने सजायको आधासम्मको सजाय गर्नुपर्ने अवस्थाको सैद्धान्तिक आधार छँदाछँदै वयस्क हुने उमेर नपुगेको भनी अ.ब. १८८ नं. को व्यवस्थालाई सजाय घटाउने थप आधारको रूपमा लिई गम्भीर कसुरका आरोपीलाई सजाय घटाउन मिल्छ भन्ने निष्कर्ष निकाल्ने हो भने फौजदारी न्याय प्रणालीले लिएको उद्देश्य नै प्राप्त नहुने हुन्छ । कर्तव्य ज्यान जस्तो गम्भीर र सङ्गीन अपराधमा अपराधिक कार्य सम्पन्न गर्दा प्रतिवादीको दोषी मनोभावनाको स्तरको पनि आँकलन गरेर सजाय निर्धारण गर्नुपर्ने हुन्छ ।

११. प्रतिवादीले आफ्नै ज्यान जाने जोखिम वा अरु के कुन बाध्यात्मक परिस्थितिमा परी ज्यान मार्न पुगेको हो वा ती कुनै पनि परिस्थिति नपरी ज्यान मार्न पुगेको हो भन्नेतर्फ पनि न्यायकर्ताबाट इन्साफ दिँदा विचार पुर्याउनु पर्छ । प्रतिवादीको दोषी मनोभावनाको स्तर कस्तो रहेको थियो भनेर उसले मृतकमाथि

छोडेको चोटको प्रकृति, शरीरको कुन भागमा चोट छोडेको छ र कति पटक प्रहार गरेको छ भन्ने जस्ता कुराको विश्लेषण गरेर निकाल्न जरूरी हुन्छ । प्रतिवादी देवेन्द्र नेपालीले मृतक निरक दमाईको छाती जस्तो संवेदनशील अङ्गको बीच भागमा खुकुरीले रोपेको छ र बायाँ कुममा २ पटक प्रहार गरेको अवस्था मृतकको लास जाँचबाटै देखिएको छ । खुकुरी प्रहार गरी मारेको कुरामा प्रतिवादी मौका एवम् अदालतसमेतमा साबितै रहेबाट प्रतिवादीले मृतक निरक दमाईलाई ज्यानै लिने दोषी मनोभावनाले छाती एवम् कुमसमेतमा प्रहार गरेको स्पष्ट देखिन्छ ।

१२. मृतकलाई मार्ने पर्नेसम्मको मनोभावना नराखी मृतकको शरीरमा गम्भीर किसिमको चोटमात्र पार्ने उद्देश्यले प्रहार गरेको हुन्थ्यो भने प्रतिवादीले मृतकलाई जोखिमी हतियारले छातीको भागसमेतमा प्रहार गर्नुपर्ने कुनै जरूरी नै हुने थिएन । यसरी ज्यानै लिने इवी लिई मृतकमाथि प्रहार गरेको भन्ने स्पष्ट देखिएको र प्रतिवादीको उमेर १६ वर्ष नपुगेको कारण नै प्रस्तुत मुद्दामा निजलाई सजाय घटाउने कानूनी आधारको रूपमा रही रहेको मान्नुपर्ने हुँदा निज प्रतिवादीलाई ज्यानसम्बन्धीको महलको १३(१) नं. बमोजिम निर्धारित सर्वस्वसहित जन्मकैद हुनेमा बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११(३) बमोजिम सोको आधा सजाय मात्र हुने भएकाले मुलुकी ऐन, अ.ब. को १८८ नं. बमोजिम पुनः निजलाई सजाय घटाउनको लागि प्रस्ताव गरिएको राय मनासिब देखिएन । अरु तपसिलबमोजिम गर्नु ।

तपसिल

माथि इन्साफ खण्डमा लेखिएअनुसार प्रतिवादी कृष्ण भन्ने देवेन्द्र नेपालीलाई सुर्खेत जिल्ला अदालतले ज्यानसम्बन्धीको महलको १३(१) नं. बमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैद हुने ठहर्याई निज प्रतिवादीको उमेर १६ वर्ष भन्दा कम रहेकाले बालबालिकासम्बन्धी

ऐन, २०४८ को दफा ११(३) नं. अनुसार निजलाई उल्लिखित सजायको आधा सजाय गर्ने ठहर्याएको फैसलालाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, सुर्खेतको फैसला यस अदालतबाटसमेत सदर हुने ठहरेको तर निज प्रतिवादीको उमेर कम रहेको भन्नेसमेतको आधारमा निजलाई अ.ब. १८८ नं. बमोजिम ४ वर्षमात्र सजाय गर्न सुरुले प्रस्ताव गरेको रायलाई पनि समर्थन गरेको हदसम्मको पुनरावेदन अदालत, सुर्खेतको इन्साफ मनासिब नहुने भई अ.ब. १८८ नं. बमोजिमको राय कायम नहुने भएकाले निज प्रतिवादीलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १३(१) नं. बमोजिम हुन पर्ने सर्वस्वसहित जन्मकैदको सजायमा बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११(३) बमोजिम आधा सजाय मात्र हुने हुँदा सोहीअनुसारको लगत कायम गरी असूल गर्नु भनी सुरु जिल्ला अदालतमा लेखी पठाउनु १
प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु २

उक्त रायमा सहमत छु ।
न्या.गोविन्दकुमार उपाध्याय

इति संवत् २०७१ साल भदौ ६ गते रोज ६ शुभम् ।
इजलास अधिकृत :- बाबुराम सुवेदी

निर्णय नं. १३६६

सर्वोच्च अदालत संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री गिरीश चन्द्र लाल
माननीय न्यायाधीश श्री दीपकराज जोशी
फैसला मिति : २०७१/१२/१२
०६७-CR-०३४०

मुद्दा : गैरकानूनीरूपमा सम्पत्ति आर्जन गरी भ्रष्टाचार गरेको ।

पुनरावेदक / वादी : अनुसन्धान अधिकृत केदारनाथ शर्माको प्रतिवेदनले नेपाल सरकार

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / प्रतिवादी : साबिक महोत्तरी जिल्ला डाम्ही महेशपुर गा.वि.स. वडा नं. १ घर भई हाल धनुषा जिल्ला जनकपुर नगरपालिका -४ स्थायी ठेगाना भएका शिक्षा तथा खेलकूद मन्त्रालयको सहसचिव पदमा कार्यरत वीरेन्द्रकुमार सिंहसमेत

- आय र व्ययको हिसाब गर्दा विभिन्न घरायसी व्यवहार, सम्पत्तिको व्यक्तिगत लेखा जोखा राख्नुपर्ने दायित्वयुक्त व्यवस्था सुरुदेखि नै नरहेको जस्ता कारक तत्त्वहरूलाई बिर्सेर निरपेक्षरूपले आय व्ययको निर्धारण गर्नु न्यायोचित मान्न नसकिने हुँदा कतिपय अवस्थामा न्यायोचित अनुमानको आधारमा आय व्यय निर्धारण गर्नुपर्दा आय र व्ययको फरक रकमले मात्र राष्ट्रसेवक प्रतिवादीको उच्च जीवनस्तरलाई निर्धारण गर्न

नसकिने ।

- कतिपय यस्ता स्रोतहरू हुन्छन् जसबाट व्यावहारिकरूपमा आम्दानी त भएको हुन्छ तर कागज प्रमाण हुँदैनन् । कागज प्रमाणको अभावमा यो यो शीर्षकबाट यति यति आय भयो भनी निष्कर्ष निकाल्न कठिनाई हुने हुँदा कतिपय आयका स्रोत एवम् खर्चको रकम न्यायिक अनुमानबाट पनि यकिन गर्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं. २४)

- जुन स्रोतहरू प्रतिवादीले व्यक्त गरे बमोजिम विश्वसनीय भएपनि समयको अन्तरालले सम्बन्धित कागज प्रमाण व्यक्तिको साथमा रहिरहन नसक्ने हुनाले बिना प्रमाण आयमा समावेश गर्न पनि नसकिने र आयमा समावेश नगरेको अवस्थामा व्यक्तिलाई मर्का पर्न जाने अवस्थाको विद्यमानता रहेको हुनाले आय र व्ययको रकम निर्धारण गर्दा न्यायिक सद्विवेक प्रयोग हुनु जरूरी र सान्दर्भिक हुने ।

(प्रकरण नं. २५)

पुनरावेदक/वादीका तर्फबाट : विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता महेश शर्मा पौडेल र विद्वान् उपन्यायाधिवक्ताद्वय मानबहादुर कार्की तथा टिकेन्द्र दाहाल
प्रत्यर्थी / प्रतिवादीका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताद्वय मिथिलेश कुमार सिंह र कृष्णप्रसाद सापकोटा तथा अधिवक्ताद्वय नरेन्द्रकुमार के.सी. र दिपेन्द्र कुमार झा
अवलम्बित नजिर :

- नेकाप २०६७, नि.नं.८५१९, अङ्क १२, पृ.२००७
- नेकाप २०६८, नि.नं.८६३०, अङ्क ६,

पृ.९१७

- नेकाप २०६८, नि.नं.८७२२, अङ्क ११, पृ.९२८
- नेकाप २०६९, नि.नं.८८३२, अङ्क ५
- नेकाप २०६९, नि.नं.८७७०, अङ्क २

सम्बद्ध कानून :

- भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१)

सुरू फैसला गर्ने:

अध्यक्ष मा.न्या.श्री गौरीबहादुर कार्की
सदस्य मा.न्या.श्री ओमप्रकाश मिश्र
सदस्य मा.न्या.श्री केदारप्रसाद चालिसे
फैसला

न्या.गिरीश चन्द्र लाल : विशेष अदालत ऐन, २०५९ को दफा १७ बमोजिम विशेष अदालतको मिति २०६७।०१।२८ को फैसलाउपर वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट यस अदालतमा पुनरावेदन परी निर्णयार्थ पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य एवम् ठहर यसप्रकार छ ।

शिक्षा तथा खेलकूद मन्त्रालयका सहसचिव (तत्कालीन निर्देशक, क्षेत्रीय शिक्षा निर्देशनालय, मध्यमाञ्चल, काठमाडौं) वीरेन्द्रकुमार सिंहले देखाएको कूल स्वआर्जित सम्पत्ति रु.४४,२९,०००।- मध्ये निजले पेस गरेको स्रोतबाट रु.२०,८१,२४९।- मात्र पुष्टि हुन आएको हुँदा रु.२३,४७,७५१।- बराबरको सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि भएको मान्न मिल्ने देखिएन भन्नेसमेत व्यहोराको सम्पत्ति न्यायिक जाँचबुझ आयोगको प्रतिवेदन एवम् निजउपर अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा पर्न आएका उजुरीहरू समेतको आधारमा भएको अनुसन्धानबाट प्रतिवादीको निम्नलिखित विवरण भएको देखिन आयो ।

पारिवारिक विवरण

क्र.सं.	नाम, थर	नाता	ठेगाना	पेसा
१	प्रमिलादेवी सिंह	पत्नी	धनुषा, जिल्ला जनकपुर न.पा.४, साबिक महोत्तरी, डाम्ही मराई - १	गृहिणी
२	प्रवीण सिंह	छोरा	„	चिकित्सक
३	स्वेता सिंह	छोरी	„	चिकित्सक

वीरेन्द्रकुमार सिंह २०२९ साल कार्तिक १८ गतेदेखि निरीक्षक (शा.अ.प्राविधिक) पदमा अस्थायी नियुक्तिमा सेवा प्रवेश गरी हालसम्म निम्न निकायहरूमा कार्यरत रहेको देखिन्छ ।

क्र.सं.	कार्यालय, निकाय, संस्था	पद, श्रेणी	वहाल रहेको अवधि		कैफियत
			देखि	सम्म	
१	जिल्ला शिक्षा कार्यालय, पूर्वाञ्चल (धरान)	निरीक्षक (शा.अ.प्रा)	२०२९।७।१८	२०३१।१।१	२०३१।२।२९ देखि स्थायी
२	क्षेत्रीय शिक्षा निर्देशनालय, पूर्वाञ्चल (धरान)	विशेषज्ञ (शा.अ.प्रा)	२०३१।१।२	२०३८।२	२०३४ श्रावणदेखि २०३६ मङ्सिरसम्म इलाहबाद एग्रिकल्चर इन्स्टिट्युटमा २ वर्ष ४ महिना छात्रवृत्ति अध्ययनमा गएको ।
३	राष्ट्रिय शिक्षा समिति केशरमहल	विशेषज्ञ	२०३८।३	२०३९।२	०३९ आषाढदेखि २०४० भदौसम्म यु.के.मा वि.एस. सि.अध्ययनमा गएको (छात्रवृत्तिबाट)
४	जिल्ला शिक्षा कार्यालय, दाङ र कास्की	का.मु.जिल्ला शिक्षा अधिकारी	२०४०।८	२०४५।५	स्थानीय विकास मन्त्रालयको ०४५।४।१७ को पत्रानुसार जि.वि.स.कास्कीमा सरुवा, ०४३।७।२ मा सहायक सचिव र ०४४।१।१२ मा उप-सचिवमा बढुवा ।
५	जिल्ला विकास समितिको कार्यालय, कास्की, रूपन्देही र झापा	स्थानीय विकास अधिकारी	२०४५।५	२०४८।७	
६	जिल्ला प्रशासन कार्यालय बझाङ, रोल्पा र बागलुङ	प्रमुख जिल्ला अधिकारी (रा.प.द्वि)	२०४८।८	२०५१।५	

नेपाल कानून पत्रिका, २०७२, असार

७	जिल्ला प्रशासन झापा र सुनसरी	प्रमुख जिल्ला अधिकारी (रा.प.द्वि)	२०५१।५	२०५४।७	०५१।४।१३ देखि रा.प.प्रथममा बढुवा
८	क्षे.शि.नि.,पोखरा	क्षेत्रीय निर्देशक	२०५४।८	२०५५।७	
९	क्षेत्रीय शिक्षा निर्देशनालय, पूर्वाञ्चल	क्षेत्रीय निर्देशक	२०५८।१०		
१०	क्षेत्रीय शिक्षा निर्देशनालय मध्यमाञ्चल	क्षेत्रीय निर्देशक	२०५८।११	२०५९।११	काजमा।
११	दूर शिक्षा केन्द्र सानोठिमी	क्षेत्रीय निर्देशक	२०५९।१२	२०६०।४	
१२	परीक्षा नियन्त्रण कार्यालय, सानोठिमी	परीक्षा नियन्त्रक	२०६०।४	२०६२।३	
१३	शिक्षा तथा खेलकूद मन्त्रालय	सह सचिव	२०६२।३	दर्तासम्म	

अचल सम्पत्ति (जग्गा जमिन)

अनुसन्धानबाट निज वीरेन्द्रकुमार सिंहको सगोल परिवारबीच मिति २०५४।२।३१ गते अंशबन्डा भएको र उक्त अंशबन्डाबाट निम्न लिखित घर जग्गाहरू प्राप्त गरेको देखिन्छ।

पैतृक सम्पत्ति (अंशबन्डाबाट)

क्र.सं	जग्गाधनीको नाम	जिल्ला	गाविस/नपा/वडानं.	कि.नं.	क्षेत्रफल	दिनेको नाम	रकम	मिति	कैफियत
१	वीरेन्द्रकुमार सिंहसमेत ४ जनाको संयुक्त नाममा	महोत्तरी	डाम्ही महेशपुर ३	६४९	०-०-१२.५	राजो सिंह	साझा बाटो	०५४।२।३१	अंश बन्डाबाट प्राप्त
२	वीरेन्द्रकुमार सिंह	„	„	६४१ ६४५	०-०-२.२५ ०-०-१४-०	„		०५४।२।३१	„
३	„	„	„	गाउँबल्क	पश्चिम मुख उत्तर दक्षिण ३८।५ फिट र पूर्व पश्चिम ४६ फिट खपडाको आधा घर				

१३६६ - नेपाल सरकार वि. वीरेन्द्रकुमार सिंहसमेत

खरिद गरेको जग्गाहरू

सार्वजनिक पदमा प्रवेश गरेपछि निज वीरेन्द्रकुमार सिंहले आफ्नो एकासगोलको परिवारका नाममा निम्नबमोजिमका घरजग्गाहरू खरिद गरेको देखिन्छ ।

क्र.स.	जग्गाधनीको नाम र नाता	जिल्ला	गा.वि.स./न.पा. वडा नं.	कि.नं.	क्षेत्रफल	लिखत रकम	मिति	लिखतको किसिम
१	प्रमीला देवी सिंह (पत्नी)	महोत्तरी	बर्दिया बन्चौरी ७ ख	९६	०-१-१९	१८,०००।-	०३५।७।१९	राजिनामा
२	"	"	"	१०३	१-१-०-०		"	"
३	"	"	डामही महेशपुर-१	१	०-६-७	२५,०००।-	२०३६।३।८	"
४	"	"	हरिगोरगामा-४	३६१	०-१०-२	-	"	"
५	"	"	"	३६३	०-५-५	-	"	"
६	"	"	डामही महेशपुर-१	१८५	०-२-७.५	७००।-	०३६।६।२५	"
७	"	"	"	३११	०-२-५	५००।-	०३८।७।३	"
८	"	धनुषा	ज.न.पा.-४	५७४	०-०-७-१०	१२,६००।-	०४०।७।२८	"
९	"	"	"	५७५	०-०-४-६	-	"	"
१०	"	काठमाडौं	कलंकीस्थान ९ख	५१०	०-८-०-०	१५,०००।-	०४२।८।१६	हा.व.
११	"	काठमाडौं	चपली भद्रकाली ९क	६२४	०-४-०	१८,०००।-	०४४।२।२५	राजिनामा
१२	"	महोत्तरी	डामही महेशपुर-३	५०२	०-३-५.५	५,०००।-	०४४।१०।६	"
१३	"	"	बर्दिया बन्चौरी-७ ख	७९	०-१४-१७.५	३०,०००।-	०४५।५।१६	"
१४	"	"	"	१०६	०-४-१०	१३,०००।-	०४५।५।१७	"
१५	"	"	"	७८	०-९-६	१७,०००।-	"	"
१६	"	धनुषा	विन्धी २	३१३	०-२-१४	१०,०००।-	०४८।८।६	"

नेपाल कानून पत्रिका, २०७२, असार

१७	„	„	ढल्केवर ख	२४६	०-०-६	११,०००।-	०४९।९।१६	राजिनामा
१८	„	„	„	२५५	०-०-८-१५	१८,०००।-	०५०।१०।१८	„
१९	„	„	बैगाडावर ख	२४७	०-७-०	२,२१,०००।-	०५२।६।२३	„
२०	„	„	ज न क पुर न.पा.७	१६	०-३-१४-१	२,२५,०००।-	०५३।१०।१४	„
२१	„	„	नक्टाझिज ढक	२७२	१-०-१५	७३,०००।-	०५४।४।२९	„
२२	प्रवीण सिंह	„	ज.न.पा.७	१०७	०-२-१३	१,७३,०००।-	०५४।१०।२०	„
२३	„	„	„	५२	०-३-१४-१	२,४२,०००।-	„	„
२४	„	„	४	१२९	०-०-१३	६५,०००।-	०५४।१२।२४	„
२५	„	„	„	१३१	०-०-७	३५,०००।-	०५४।१२।२५	„
२६	प्रमिला देवी सिंह	महोत्तरी	ड ा ढ ह ि महेशपुर-४	२३३	०-१३-१२.५	३२,२००।-	०५५।११।४	„
२७	„	„	„	६०	०-८-१७.५	२४,३००।-	०५५।११।४	„
२८	„	धनुषा	देवपुरा	१७१	०-३-११	११,५००।-	०५६।५।१३	राजिनामा
२९	„	महोत्तरी	ड ा ढ ह ि महेशपुर-१	११३	०-५-०	१५,०००।-	०५७।९।३	„
३०	„	धनुषा	नक्टाझिज ढक	३९५	०-४-०	१,२५,०००।-	०५८।२।७	„
३१	„	„	„	२२५	०-३-१०	१,२५,०००।-	„	„
३२	प्रवीण सिंह	महोत्तरी	ड ा ढ ह ि महेशपुर-३	५०२	०-३-५.५	-	०५८।५।२७	हा.व.
३३	„	महोत्तरी	ड ा ढ ह ि महेशपुर-४	२३३	०-१३-१२.५	-	०५८।५।२७	„
३४	„	„	„	६०	०-८-१७.५	-	०५८।५।२७	„

१३६६ - नेपाल सरकार वि. वीरेन्द्रकुमार सिंहसमेत

३५	„	ललितपुर	इमाडोल- ४	५६२ ६४९	० - ४ - २-० ०-२-२- ०	२०,५०,०००।- (घर समेत)	०६०।१२।३०	राजिनामा
जम्मा:						३६,१०,८००।-		

नोट: माथिको तालिकाको क्र.सं ८ मा उल्लिखित जग्गाको हाल कि.नं. ४ र ८६ भएको, सि.नं. १० को कि.नं. ५१० मिति २०६०।३।२७ मा, सि.नं. २८ को कि.नं. १७१ को जग्गा २०५१।१२।६ मा बिक्री भइसकेको, सि.नं. १२ को कि.नं. ५०२, सि.नं. २६ को कि.नं. २३३ तथा सि.नं. २७ को कि.नं. ६० को जग्गा प्रतिवादी प्रमिलादेवी सिंहले प्रतिवादी प्रवीण सिंहलाई बक्स दिएको, र सि.नं. १७ को कि.नं. २४६ तथा सि.नं. १८ को कि.नं. २५५ को जग्गामा घर बनाएको देखिन्छ ।

प्रतिवादी वीरेन्द्रकुमार सिंहकी पत्नी प्रमिलादेवी सिंह र छोरा प्रवीण सिंहको नाममा निम्नबमोजिमको घरहरू रहेको देखिन्छ ।

क्र. सं.	घर धनीको नाम र नाता	जग्गाको विवरण					निर्माण वर्ष	निर्माण लागत
		जिल्ला	गा.वि.स.	वडा नं.	कि.नं.	क्षेत्रफल		
१	प्रमिला देवी सिंह (पत्नी)	धनुषा	ज.न.पा.४/ख	४	५७४ र ५७५	० - ० - १२-०	२०४६।०४७	११,७६,६८६।१४
२	„	„	ढल्केबर ३/ख	३ख	२४६ र २५५	० - ० - १४-१५	२०५६।२०५८	३१,०९,४६६।३४
३	प्रवीण सिंह (छोरा)	ललितपुर	इमाडोल	४	५६२	०-४-२-०	०६०।१२।३० घरजग्गा खरिद	१२,७०,३३४।८५
जम्मा:								५५,५६,४८७।३३

नोट: सि.नं. १ को घर २.५ तले र सि.नं. २ को घर २ तले देखिन्छ ।

प्रतिवादी वीरेन्द्रकुमार सिंहले सार्वजनिक पदमा प्रवेश गरेपछि खरिद गरी बिक्री गरेका जग्गाहरूको विवरण निम्नानुसार रहेको देखिन्छ ।

क्र. सं.	जग्गाधनीको नाम	जिल्ला	गा.वि.स./ न.पा/ वडा नं.	कि.नं.	क्षेत्रफल	क्रेताको नाम	लिखत रकम	मिति	लिखतको किसिम
१	प्रमिलादेवी सिंह	काठमाडौं	कलंकी स्थान-९	५१०	०-८-०	कृष्णानन्द सापकोटा	२१,००,०००।	२०६०।३।२७	राजिनामा

नेपाल कानून पत्रिका, २०७२, असार

२	प्रमिलादेवी सिंह	धनुषा	देवपुरा	१७१	०-३-११	अब्दुल रहिम कवारी	११,५००।-	२०५६।१२।६	राजिनामा
	जम्मा:						२१,११,५००।		

चल सम्पत्तिको विवरण:

बैंक मौज्दात, सुन चाँदीका गरगहनाहरू र अन्य सम्पत्तिलाई चल रूपमा राखी निम्नबमोजिम उल्लेख गरेको देखिन्छ।

बैंक मौज्दात:

प्रतिवादी वीरेन्द्रकुमार सिंह र सगोल परिवारका सदस्यहरूका नाममा विभिन्न बैंकमा खोलिएका खाताहरूमा निम्नानुसार रकम मौज्दात रहेको देखिन्छ।

क्र.सं.	खातावालाको नाम	नाता	बैंकको नाम	बचत खाता नं.	मौज्दात रकम (रु)
१	वीरेन्द्रकुमार सिंह	आफै	ने.बैं.लि.भूगोलपार्क	२०३०४५०	९,२२५।३१
२	„	„	कृषि विकास बैंक जनकपुर	०४१९४१	१७,३५९।६६
३	„	„	ने.बैं.लि. जनकपुर	४८४६	२४,१८७।२२
४	„	„	राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक, जलेश्वर	१५०५१	१८,२४५।४३
५	„	„	नेपाल एस.वि.आई बैंक दरवारमार्ग	०१५३०१००५८२८	१०,३९३।२२
६	प्रमिलादेवी सिंह	पत्नी	राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक जनकपुर	२१८०६	४,२५९।७८
७	„	„	„ जलेश्वर	१५०५०	५७,४४०।६१
८	„	„	ने.बैं.लि.जनकपुर	१४०४७	५५,४१०।९२
९	प्रवीण सिंह	छोरा	कृषि विकास बैंक जनकपुर	०७३३८२	३,३५,८४९।५४

१३६६ - नेपाल सरकार वि. वीरेन्द्रकुमार सिंहसमेत

१०	स्वेता सिंह	छोरी	कृषि विकास बैंक जोरपाटी	०६१९१३	३२,८८८।६४
११	„	„	कृषि विकास बैंक जोरपाटी	०८१५५०	३२,८८८।६४
१२	प्रवीण सिंह	छोरा	स्ट्यान्डर्ड चार्टर्ड बैंक, नयाँबानेश्वर	१८१०१७८८८०१	१,७९,३९१।७९
जम्मा:					१२,०३,६७५।४४

सुन चाँदीको विवरण:

प्रतिवादी वीरेन्द्रकुमार सिंहले पेस गरेको व्यक्तिगत विवरणमा उल्लेख गरेको सुन चाँदीको विवरण निम्नानुसार भएको देखिन्छ ।

क्र.सं.	विवरण	परिमाण र मूल्य	प्राप्तिको तरिका	प्राप्ति मिति	स्रोत	कैफियत
१	सुनको गहना	२१ तोला	भ्रमणमा जाँदा प्राप्त पैसाले खरिद गरेको	विभिन्न	विदेश भ्रमण	बेलायतबाट ५ तोला, थाइलैन्ड/ इन्डोनेसियाबाट ५ तोला, द.अफ्रिका र श्रीलङ्काबाट ६ तोला तथा विभिन्न समयमा ५ तोला गरी खरिद गरेको भनी बयान र विवरणमा उल्लेख गरेको ।
२	चाँदी	१ किलो	पत्नीको दाइजोबाट प्राप्त	२०४२ साल	ससुराली	

विद्युतीय उपकरणहरूको विवरण:-

प्रतिवादीले आयोगमा पेस गरेको व्यक्तिगत विवरणमा उल्लेख गरिएका विद्युतीय उपकरणहरूको विवरण निम्न अनुसार देखिन्छ ।

क्र.सं.	विवरण	रकम (रु.)	खरिद मिति	कैफियत
१	टेलिभिजन थान-२	२,२००।-	२०५२ साल	
२	टेलिभिजन सोनी थान -१	२२,०००।-	२०४६ साल	
३	भि.सि.आर थान-१	-	-	मूल्य नखुलाएको, दक्षिण अफ्रिकाबाट फर्किदा खरिद गरेको भनी उल्लेख भएको ।

हाल सरकारी सेवामा छु । सगोलमा पत्नी, छोरा १ र छोरी १ गरी जम्मा ४ जनाको परिवार छ । मेरो नियमित आयका स्रोतहरू तलब भत्ता, फिल्ड भत्ता, बैठक भत्ता, कक्षा लिएको पारिश्रमिक, घरभाडा, कृषिजन्य आय, लगानीबाट प्राप्त ब्याज, छोराले १ वर्षदेखि डाक्टरी पेसाबाट प्राप्त आय, ट्रैक्टर बिक्री

नगरुन्जेल त्यसको भाडा, पढ्दा छात्रवृत्तिबाट बचत रकम, विदेश अध्ययन भ्रमण गर्दा प्राप्त टि.ए.डि.ए. हुन् । आकस्मिक आयमा पिताजीको तलब भत्ता, उपदान, कृषि आय, संयुक्त परिवारमा हुँदा स्टेसनरी पसल सञ्चालन, श्रीमतीको सिलाई बुनाई, चुरासम्बन्धी घरेलु उद्योग, पत्नी ४ वर्षसम्म पि.ए. हुँदाको तलब, पत्नी शिक्षकको रूपमा कार्यरत रहँदाको आय, जग्गा बिक्रीको आय, छोराको छात्रवृत्तिबाट बचाएको रकम, एल.आई.सि.बाट फिर्ता रकम, सञ्चयकोषको ऋण, नागरिक लगानीकोष ऋण, पत्नीले पिताजीबाट पाएको रकम, छोरीले मामाबाट प्राप्त पढाई खर्च, जागिरपूर्व ट्यूसनबाट प्राप्त गरेको रकम, बैंकको ब्याज, फलफूल नर्सरी, रूख/बिरुवा बिक्रीबाट प्राप्त आम्दानी र हाल मुख्य आय कृषि र घरभाडा रहेको छ ।

मेरो दाजुभाई बीच ०५४ सालमा अंशबन्डा भएको हो । मैले २ कठ्ठा घडेरी बाहेक सबै घरजग्गा छोडेको हुँ । बुबाबाट छोराको नाममा १ कठ्ठा जग्गा पाएको हो । पत्नीको नाममा सेकेन्ड ह्यान्ड ट्रक्टर खरिद गरिदिनु भएको थियो । बुबाले घर निर्माणमा सहयोग गर्नुभएको हो । ज.न.पा.मा ०४२ सालदेखि घर निर्माण सुरु गरी हाल २.५ तले निर्माण भइरहेको र पूरा गराउने क्रममा रहेको छ । घरको मूल्य करिब १० देखि ११ लाखसम्म परेको हो । ढल्केबरमा घडेरी लिई ०५२-०५५ सम्म घर निर्माण कार्य सम्पन्न गराउँदा अनुमानित ११-१२ लाख परेको हो । कलङ्कीमा ०४२ सालमा खरिद गरेको जग्गा ०६० सालमा रु. २१ लाखमा बिक्री गरेको हो । खरिदको स्रोतमा पत्नीको पेवा र बेलायतबाट बचत भएको छात्रवृत्ति हो । २०६० सालमा नै इमाडोल गा.वि.स.ललितपुरमा छोरा प्रवीण सिंहको नाममा घरजग्गा खरिद गरेको हो । काठमाडौंको चपलीमा खरिद गरेको जग्गामा घर बनाएको छैन ।

श्रीमती प्रमिलादेवी सिंहका नाममा काठमाडौं,

महोत्तरी, धनुषा जिल्लाहरूमा खरिद गरिएका विभिन्न क्षेत्रफलका जग्गा खरिदका स्रोतहरूमा आई.एस्सी., बि.एस्सी पढ्दा प्राप्त छात्रवृत्तिबाट बचत रकम, २०२९ देखि प्राविधिक शा.अ. हुँदाको तलब बचत, पत्नीको पेवा, रा.वा.बैंक, जलेश्वरबाट लिएको ऋण, पत्नीको आफ्नै आम्दानी, कृषि आय, बेलायतको छात्रवृत्तिबाट बचत रकम, सञ्चयकोष ऋण, आफ्नै बचत तलब भत्ता रकम, पत्नी पि.ए. हुँदाको बचत रकम, घरभाडा, विदेश भ्रमणबाट बचत रकम, सिसौं बिक्रीबाट प्राप्त रकम, शरणार्थीसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय उच्च आयोगबाट प्राप्त रकम, पत्नी पि.ए. हुँदा प्राप्त रकम, पिताजीले दिनुभएको रकम, घरेलु व्यवसायबाट प्राप्त आय, सुन बिक्रीबाट प्राप्त रकम आदि हुन् । पत्नीका नाममा जग्गाहरू खरिद गर्दा केही जग्गाहरू कम मूल्यमा खरिद गरे तापनि थैली बढी राखिएको हो । छोरा प्रवीण सिंहका नाममा भएका जग्गाहरू बुबाले खरिद गरी दिनुभएको हो । छोराको नाममा इमाडोल गा.वि.स.-४ ललितपुरमा खरिद गरेको घरजग्गाको स्रोतमा कलंकीको जग्गा बिक्रीबाट प्राप्त रकम हो । केही जग्गा पत्नी प्रमिलादेवीले छोरा प्रवीणलाई बकस गरिदिएको हुन् । राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक जलेश्वरमा रहेको आफ्नो नामको खातामा जम्मा भएको रु.४ लाख साढुदाई अवकाश हुँदा प्राप्त रकम जम्मा गरेको हो । नेपाल बैंक लिमिटेड, जनकपुर शाखामा मिति ०५५।२।१० र ०५६।१।२२ मा जम्मा गरेको रकम रु. ५ लाख सन् १९६७-६८ मा पढाउँदाको रकम हो । १९७२ मा बि.एस्सी गरी फर्कदाको रकम तथा सालोबाट प्राप्त रकम र जीवन बिमा कम्पनीबाट १ लाख फिर्ता पाएको रकम हो । नेपाल एस.बि.आई बैंकमा जम्मा भएको रु. ६ लाख ३२ हजार एस.एल.सी. का प्रश्नपत्र छपाउन भारत लिएर गएकामा फर्कदा ड्राफ्ट बनाई ल्याएको र पछि कार्यालयको खातामा जम्मा गरी पेस्की फछ्यौट गरेको हुँ । नेपाल बैंक लिमिटेड काठमाडौं ०६०

सालको विभिन्न मितिमा जम्मा भएको रु. १९ लाख ६१ हजार कलङ्कीको जग्गा बिक्रीको रकम हो ।

पत्नी प्रमिलादेवी सिंहका नाममा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक जनकपुरमा खोलेको खातामा मिति २०५३।४।२७, २०५५।४।१० र २०५५/४/१७ मा जम्मा भएको रु. ९ लाख निज पि.ए. हुँदा पाएको रकम, शरणार्थी समन्वय ईकाईबाट प्राप्त भत्ता, माइतीबाट प्राप्त रकम र सुनको लगानीबाट प्राप्त ब्याज, घरभाडा, सिसौबाट प्राप्त आयस्ता, दक्षिण अफ्रिका र श्रीलङ्का भ्रमणबाट बचत रकमसमेत बैंकमा जम्मा गरेकी हुन् । राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक, जलेश्वरमा ०५७ सालमा जम्मा गरेको रु. ४ लाख ट्रेक्टर बिक्री र घरभाडाबाट प्राप्त रकम हो । नेपाल बैंक लिमिटेड, जनकपुरमा ०५४ सालमा मुद्धति खातामा जम्मा भएको रु. ७ लाख मेरो मामाबाट पाएको रकम, गहना बेचबिखनको रकम, पेवा, विदेश भ्रमणबाट बचेको रकम, कृषि आय, भाडा रकम र साढुदाइको रकमसमेत हो । छोरी स्वेता सिंहको नाममा कृषि विकास बैंक, जोरपाटीको खातामा ०५९ सालमा जम्मा भएको रु. २ लाख २० हजार निजको मामा मोहनकुमार सिंहबाट प्राप्त रकम, मेरो राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक, जनकपुरमा रहेको खाताबाट झिकेको रकम र घरभाडाबाट प्राप्त आय आदि हो । निजकै नाममा कृषि विकास बैंक, जनकपुरको खातामा ०५८।०५९ र ०६० सालमा जम्मा गरिएका रु. ५ लाख घरभाडा, कृषि आय, दै.भ्र.भत्ता बचत, निजको मामाबाट प्राप्त रकम, आँप, सिसौको आय र दाउरा बिक्रीबाट प्राप्त रकमहरू हुन् । छोरा प्रवीण सिंहका नाममा कृषि विकास बैंक, जनकपुरमा रहेको खातामा ०५९ सालमा जम्मा भएको रु. ३ लाख १९ हजार ५२० निजको भारतबाट प्राप्त रु. १ लाख, निजले पढ्दा बचत गरेको रकम, मेरो जीवन बिमा कम्पनी भारतबाट फिर्ता पाएको रकम रु. १ लाखसमेतको रकम जम्मा भएको हो ।

मेरी पत्नीले भारतबाट एस.एल.सी. सम्म

पढेकी हुन् । छोरीको प्रारम्भिक अध्ययन नेपालका विभिन्न ठाउँमा भएको हो र आई. एस्सी. धनुषा साइन्स क्याम्पसबाट प्रति महिना रु. ५००।- तिर्ने गरी २ वर्ष अध्ययन गराएको हो । एम.बि.बि.एस. मा भर्ना गर्दा जम्मा रु. ६,३२,०००।-दिनु परेको र सो रकम मामाले सहयोग गर्नुभएको हो । त्यसपछि प्रति ६ महिनामा रु. ९६,५००।- तिर्नु परेको हो । निजको अध्ययनमा निजको मामाले सहयोग गर्नुभएको हो । छोरा प्रवीण सिंहले प्रारम्भिक अध्ययन भारतमा मामाको घरमा बसी गरेको हो । त्यसपछि विभिन्न ठाउँमा अध्ययन गर्दै आई.एस्सी. काठमाडौं विश्वविद्यालयबाट गरेको र प्रति महिना करिब रु. १,०००।-तिर्ने गरेको हो । युनाइटेड मिसन नेपालको सहयोगमा बंगलादेशमा एम.बि.बि.एस. पढ्न पठाएको हो । पढाइको सम्पूर्ण खर्च युनाइटेड मिसन नेपालले दिएको हो । छोराको एम.बि. बि.एस. पढ्न मेरो खर्च भएन । स्रोतका हकमा तलब भत्ता, बैठक भत्ता, खेतीपातीको आमदानी आदि हुन् । छोराको जीवन बिमा सन् २०-४-९८ देखि गराएको र वार्षिक किस्ता भारतीय रुपैयाँ रु. ३७,५२४।- र मेरो जीवन बिमा सन् २८-८-९७ देखि गराएको र वार्षिक किस्ता भारतीय रुपैयाँ रु. २५,४९५।- तिर्नुपर्छ ।

सुन विदेश भ्रमणबाट फर्कदा खरिद गरिएका हुन् । सबैको मूल्य सम्झन सकिन । पत्नीले समेत विभिन्न समयमा खरिद गरेको र बिक्री गरेका हुन् । मैले राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक, जनकपुर उल्लेख गरेकामा सो नभई नेपाल बैंक लिमिटेड, जनकपुर हुनुपर्ने हो । धनुषा डाम्ही महेशपुर वडा नं. ३ को कि.नं. ५०२, वडा नं. ४ कि.नं. २३३ र कि.नं. ६० का जग्गा गुलाव देवीले मेरो छोरा अध्ययनमा बंगलादेशमा रहेको हुँदा पछि मेरो छोरा प्रवीण सिंहको नाममा नामसारी गर्ने गरी मेरी पत्नीका नाममा बकस गरेको र प्रवीण सिंह बंगलादेशबाट आएपछि छोरा पनि बालिग भइसकेको हुँदा छोरा प्रवीण सिंहलाई बकस गरेकी हुन् । छोरा

प्रवीण सिंहको नामको स्ट्यान्डर्ड चाटर्ड बैंक, बानेश्वरको खातामा जम्मा भएको रकमका स्रोतहरूमा बंगलादेशबाट फर्किदा ल्याएको अमेरिकी डलर ३,०००।-, मेडिकल क्याम्प सञ्चालन गरे बापत प्राप्त पारिश्रमिक, जग्गा बिक्रीबाट प्राप्त रकम, मेरो दैनिक भ्रमण भत्ताको केही रकम मोटरसाइकल खरिद गर्न र डेरा खर्चको लागि दिएको हो ।

मेरी पत्नी प्रमिलादेवी सिंहले दिनुपर्ने बैंक कारोवारसँग सम्बन्धित प्रश्नको जवाफ म आफैँ दिन चाहन्छु । पत्नीका नाममा रहेका बैंक खाताबाट झिकेका रकमहरू जेठी सासूलाई दिएको हुन् । जग्गा खरिद, घर निर्माण, मर्मत सम्भार, छिमेकीलाई सापटी, छोराछोरीको पढाइ, विवाहको लागि निजहरूको खातामा जम्मा गरेकी, विवाह, ब्रतबन्ध, विदेश जाने व्यक्तिलाई ब्याजमा दिन बैंकबाट झिकेको व्यहोरा अनुरोध छ । मेरी पत्नी र छोराको नाममा भारतको दिल्ली र सीतामढीमा आई.सी.आई.सी.आई. बैंकमा कुनै रकम जम्मा गरेको छैन । मैले प्रश्नपत्र छपाइको लागि पेस्की अवस्य लागेको हुँ । तर त्यहाँ कुनै रकम जम्मा गरेको छैन । मैले एस.बि.आई. बैंकको खातामा परीक्षासम्बन्धी अति गोप्य तथा संवेदनशील कार्यको लागि खाता खोलेको हुँ । जानीजानी खाता लुकाएको होइन । यो खाता खोल्ने उद्देश्य पनि गोप्य काम हो । यससम्बन्धी रकम मेरो जनरल खाताबाट अलग राख्ने उद्देश्यले खोलेको हुँ । छोराको नाममा स्ट्यान्डर्ड चाटर्ड बैंकमा आफ्नो छात्रवृत्तिबाट बचत रकम राख्न खोलेको हो । यस खाताको विषयमा मलाई जानकारी थिएन । मेरो अभिप्राय खाता वा आम्दानी लुकाउने बिल्कुलै थिएन । नेपाल एस.बि.आई. बैंकमा मिति २०६१।४।८ मा जम्मा भएको रकम प्रश्नपत्र छपाइबापत लिएको पेस्की रकमबाट खर्च भई बाँकी हुन आएको रकम उक्त बैंकमा जम्मा गरिएको हो र मिति २०६१।६।१ गते झिकेको रकमले पेस्की फछर्यौट गराएको हो भन्नेसमेत

व्यहोराको प्रतिवादी वीरेन्द्रकुमार सिंहले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान ।

मेरो पेसा शिक्षिका र घरेलु उद्योग हो । सगोल परिवारमा श्रीमान्, छोरा डा.प्रवीण सिंह र छोरी डा.स्वेता सिंह छौं । नियमित आय स्रोतहरूमा माइतीको उपहार, कृषि उत्पादन, घरभाडा, शिक्षण पेसा, श्रीमान्को तलब, ब्याज, घरेलु उद्योगबाट आउने रकम, छोराछोरीको डाक्टर पेसाबाट प्राप्त हुने रकम, सिसौं, आँप, लिची बिक्रीबाट हुने आम्दानीहरू हुन् । नियमित खर्चका क्षेत्रहरूमा बिजुली, टेलिफोन, लुगा कपडा, घर खर्च, छोरीको पढाई खर्च र आकस्मिक खर्च बिरामी हुँदा गर्नुपर्ने खर्च हुन् । मेरो आफ्नो नाममा खरिद गरिएका जग्गाहरूको मूल्य र मिति याद भएन । मेरो श्रीमान्जीले आयोगमा बुझाइसक्नु भएको छ । खरिदका स्रोतहरूमा मेरो दहेज, कृषि, सिसम बेचेको पैसा, केही जग्गा बुबाले किनिदिनु भएको, ब्याज, घरेलु उद्योग पेसाबाट प्राप्त रकम, श्रीमान्ले विदेशबाट गर्नुभएको आर्जन, छात्रवृत्ति, श्रीमान्को तलब, सुन बेचेको, सापटी लिएको रकम, घरभाडा, गाईभैँसी पालन, श्रीमान्को साथ अफ्रिका भ्रमणबाट प्राप्त रकम, मेरो तलब, चामल बेचेको रकम, सिलाई बुनाइको रकम, ट्रक्टर बिक्रीबाट प्राप्त रकम आदिबाट खरिद गरिएको हो । मेरो नाममा रहेको जग्गाहरूमध्ये ढल्केवर ३ख र जनकपुर न.पा.४ मा निर्माण गरिएका घरहरूका स्रोतहरूमा आमा, बुबा, मामा ससुराको सहयोग, श्रीमान्को सञ्चयकोष, कृषि तलबभत्ता, गहना बेचेको रकम र कृषि भाडा हो । धनुषा ज.न.पा.४ कि.नं. ५७४ क्षेत्रफल ०-०-७-१० को जग्गामा नर्सरी, आँप, लिची, अम्बा इत्यादि फलफूल थियो र छ पनि । ट्रक्टर मेरो ससुराबाट पाएकी हुँ । आफ्नो नाममा विभिन्न बैंकमा जम्मा गरिएका रकमको स्रोतहरूमा आफ्नो आय आर्जनको पैसा, ब्याज, घरभाडा, कृषि आय, आमाबाट केही रकम र आफ्नो तलब भत्ता,

श्रीमानको तलब भत्ता, दिदीबाट प्राप्त भएको रकम, सुन बिक्री, सिसौं बेचेको रकम आदि हुन् भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी प्रमिलादेवी सिंहले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान ।

मेरो पेसा डाक्टर हो । सगोल परिवारमा म, बुबा, आमा प्रमिलादेवी सिंह र बहिनी डा.स्वेता सिंह छौं । परिवारको नियमित आयस्रोतहरूमा बुबा/आमाको तलब, घरभाडा, लगानी गरिएको पैसाको ब्याज, कृषि घरेलु व्यापार, मेरो र बहिनीको तलब, पारिश्रमिक हुन् । खर्चहरूमा खाना र लुगा कपडा पर्छन् । आकस्मिक आयका स्रोतहरूमा छात्रवृत्तिबाट बचाएर ल्याएको रकम, मामा/हजुरबुबाबाट पाएको सहयोग, इन्स्योरेन्सबाट प्राप्त रकम, जग्गा बिक्रीबाट प्राप्त र सिसौं बिक्रीको रकम, मेरो पेसाबाट प्राप्त रकम हुन् । आकस्मिक व्ययहरूमा जग्गा किनेको घर, घर निर्माण/खरिद र अन्य परिआउने घरायसी खर्च हुन् । मैले प्रारम्भदेखि दाङ, काठमाडौं र पोखराका विद्यालयहरूमा अध्ययन गरेँ । आइ.एस्सी काठमाडौं विश्वविद्यालय र एम.बि.बि.एस. बंगलादेशबाट अध्ययन गरेको हुँ । आई.एस्सी. अध्ययन गर्दा उक्त विद्यालयका उपकुलपति सुरेशराज शर्मासँग बुबाको चिनजान भएकाले सम्पूर्ण अध्ययन खर्च मिनाहा गरिएको थियो । बंगलादेशमा पढ्दा भर्ना शुल्क यु.एस. डलर ९,०००।- र वार्षिक शुल्क २००० डलर तथा व्यक्तिगत खर्च र किताब खर्च युनाइटेड मिसन नेपालको कृस्टिन स्टोनले स्पन्सर गरिदिनुभएको हो । उक्त कोष १९९७ देखि २००३ सम्म ५ वर्षको हो । बंगलादेशमा अध्ययन गर्दा लाग्ने रकम ड्राफ्टबाट साथीको खातामा एकाउन्ट ट्रान्सफर भएर आउँथ्यो र पछि उनले कलेजलाई चेकबाट भुक्तानी गर्दथे । जनकपुर न.पा.७ का कि.नं. १०७ र ५२ का मेरो नामका जग्गाहरू ममीले आफ्नो आयबाट र केही बुबाबाट सहयोग लिएर खरिद गरिदिनु भएको हो ।

स्रोत र खरिद मिति यकिन थाहा हुन सकेन । जनकपुर न.पा. कि.नं. १२९ र १३१ का जग्गा हजुरबुबाले खरिद गरिदिनु भएको हो । आमाले मलाई बकस दिएका जग्गाहरू आमा-बुबाको संयुक्त आयबाट खरिद गरी मेरो जन्मदिनको उपहार स्वरूप बकस प्राप्त भएको हो । ललितपुर इमाडोलको घर जग्गा कलङ्कीको जग्गा बिक्रीबाट खरिद भएको हो, मलाई याद भएसम्म माथि लेखेदेखि बाहेक अन्यत्र मेरो नाममा कुनै घरजग्गा छैन ।

विभिन्न बैंकमा मेरो नामको खातामा जम्मा भएका रकमहरूको स्रोतमा जीवन बिमा कम्पनीबाट फिर्ता रकम, ममीले आफ्नो खाताबाट ब्याजमा लगानी गरेको रकम फिर्ता आएपछि मेरो खातामा जम्मा गरेको, बुबाको सहयोग, मैले बंगलादेशबाट ल्याएको ३००० अमेरिकी डलर, जग्गा बिक्रीबाट प्राप्त रकम, मेरो स्वआर्जन आदि हुन् भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी प्रवीण सिंहले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान ।

सगोल परिवारमा बुबा, आमा प्रमिलादेवी सिंह, दाजु डा.प्रवीण सिंह र म चारजना छौं । बुबा सरकारी सेवामा, आमा शिक्षिका, सल्लाहकार, घरेलु उद्योगधन्डामा र दाजु चिकित्सक पेसामा हुनुहुन्छ । मेरो परिवारका नियमित आय स्रोतहरूमा हामी चारजनाको तलब, दाई र मेरो क्लिनिक फिस, घरभाडा, कृषि र बागैँचाको फलफूल बिक्रीबाट प्राप्त रकम, ब्याज लगानी, घरेलु उद्योग धन्डा हुन् । नियमित खर्चहरूमा खाना, लुगाकपडा हुन् । आकस्मिक आयका स्रोतहरूमा जग्गा बेचेको, मामाको सहयोग, हजुरबुबाको सहयोग र आकस्मिक व्ययमा घर किनेको र घर मर्मत सम्भार हुन् । मैले प्रारम्भदेखि कास्की, रूपन्देही, जनकपुर, बाग्लुङका विभिन्न विद्यालयहरूमा अध्ययन गरेँ । आई.एस्सी. धनुषा साइन्स क्याम्पस जनकपुरबाट र एम.बि.बि.एस. नेपाल मेडिकल कलेज जोरपाटीबाट गरेकी हुँ । मैले एम.बि.बि.एस. सन् २०००।०१।१७

मा भर्ना भई २००४।७।५ मा पूरा गरेकी हुँ। भर्ना शुल्क रु.६,३२,०००।- मामाले तिर्नु भएको हो। बाँकी शुल्क समयसमयमा मामा र समयसमयमा बुबाले पनि तिर्नुभएको थियो। मेरो नामको खातामा कृषि विकास बैंक, जनकपुरमा जम्मा भएको रकमको स्रोत बुबा/आमाको तलब, लगानीबाट प्राप्त ब्याज, मेरो विवाहमा सहयोग होस् भनेर जम्मा गरिदिनु भएको हो। कृषि विकास बैंक जोरपाटी काठमाडौँमा मेरो नामको खातामा जम्मा भएको रकम कलेजको शुल्क तिर्न मामाले जम्मा गरिदिनुभएको र समयसमयमा बुबाले पनि केही पैसा आफ्नो तलब र बैंकबाट जम्मा गरिदिनु भएको हो। सो बैंकबाट झिकिएका रकमहरू कलेजमा शुल्क तिर्नको लागि हो। मेरो नाममा माथि उल्लेख भएदेखि बाहेक अन्यत्र बैंक खाता, सेयर, बचतपत्र छैन। मेरो नाममा कहीं पनि घरजग्गा छैन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी स्वेता सिंहले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान।

आयको विवरण:

प्रतिवादी वीरेन्द्रकुमार सिंहले सार्वजनिक पदमा प्रवेश गरेपछि पाउने तलब मध्ये आ.व. २०३०/३१ देखिको तलब निजामती किताबखानाको विवरण र सोभन्दा अगाडि निज अस्थायी कर्मचारी भएकाले तत्काल प्रचलित तलब स्केलअनुसार निजले पाउने कूल तलबको विवरण निम्न अनुसार देखिन्छ।

क्र. सं.	दि.	आर्थिक वर्ष	तलब	जम्मा तलब	जम्मा ग्रेड	जम्मा	नागरिक लगानी कोष कट्टि	कर्मचारी सञ्चयकोष कट्टि गरी बाँकी तलब
१	२०२९।७।१८	२०२९।३०	४७५।-	४००५।८३	-	४००५।८३		४००५।८३
२	२०३०।४।१	२०३०।३१	४७५।-	५७००।-		५७००।-		५७००।-
३	२०३१।२।२९	२०३०।३१	५७०।-	११४०।-	०	११४०।-		१०२६।-
४	२०३१।१।१	२०३१।३२	५७०।-	६८४०।-	०	६८४०।-		६१५६।-
५	२०३२।४।१	२०३२।३३	५७०।-	६८४०।-	१५०।-	६९९०।-		६२९१।-

१३६६ - नेपाल सरकार वि. वीरिन्द्रकुमार सिंहसमेत

६	२०३३।४।१	२०३४।३५	६५०।-	७८००।-	३६०।-	८१६०।-		७३४४।-
७	२०३४।४।१	२०३४।३५	६५०।-	७८००।-	५४०।-	८३४०।-		७५०६।-
८	२०३५।४।१	२०३५।३६	७००।-	८४००।-	७२०।-	९१२०।-		८२०८।-
९	२०३६।४।१	२०३६।३७	७००।-	८४००।-	९००।-	९३००।-		८३७०।-
१०	२०३७।४।१	२०३७।३८	७००।-	८४००।-	१०८०।-	९४८०।-		८५३२।-
११	२०३८।४।१	२०३८।३९	८५०।-	१०२००।-	१२६०।-	११४६०।-		१०३१४।-
१२	२०३९।४।१	२०३९।४०	८५०।-	१०२००।-	१४४०।-	११६४०।-		१०४७६।-
१३	२०४०।४।१	२०४०।४१	८५०।-	१०२००।-	१६२०।-	११८२०।-		१०६३८।-
१४	२०४१।४।१	२०४१।४२	१४३०।-	१७१६०।-	१९२०।-	१९०८०।-		१७१७२।-
१५	२०४२।४।१	२०४२।४३	१४३०।-	१७१६०।-	२४००।-	१९५६०।-		१७६०४।-

नेपाल कानून पत्रिका, २०७२, असार

१६	२०४३।४।१	२०४३।४४	१४३०।-	४२९०।-	७२०।-	५०१०।-		४५०९।-
१७	२०४३।४।२५	२०४३।४४	१८२५।-	१६४२५।-	०	१६४२५।-		१४७८२।५०
१८	२०४४।४।१	२०४४।४५	१९२५।-	२३१००।-	०	२३१००।-		२०७९०।-
१९	२०४५।४।१	२०४५।४६	२४१०।-	२८,९२०।-	६००।-	२९,५२०।-		२६,५६८।-
२०	२०४६।४।१	२०४६।४७	२४१०।-	२८,९२०।-	१२००।-	३०,१२०।-		२७,१०८।-
२१	२०४७।४।१	२०४७।४८	२७३०।-	३२,७६०।-	१८००।-	३४५६०।-		३११०४।-
२२	२०४८।४।१	२०४८।४९	२७३०।-	३२,७६०।-	२४००।-	३५,१६०।-		३१,६४४।-
२३	२०४९।४।१	२०४९।५०	४०००।-	४८,०००।-	३०००।-	५१,०००।-		४५,९००।-
२४	२०५०।४।१	२०५०।५१	४०००।-	४८,०००।-	३६००।-	५१,६००।-		४६,४४०।-
२५	२०५१।४।१	२०५१।५२	४०००।-	२८,०००।-	२४५०।-	३०,४५०।-		२७,४०५।-

१३६६ - नेपाल सरकार वि. वीरेन्द्रकुमार सिंहसमेत

२६	२०५१।१।१६	२०५१।५२	४८००।-	२४०००।-	०	२४,०००।-		२१,६००।-
२७	२०५२।४।१	२०५२।५३	५१००।-	६१,२००।-	८४०।-	६२,०४०।-	२५५०।	५३२८६।-
२८	२०५३।४।१	२०५३।५४	५१००।-	६१,२००।-	१६८०।-	६२,८८०।-	५१००।	५१,४९२।-
२९	२०५४।४।१	२०५४।५५	६१६०।-	७३,९२०।-	४१५२।-	७८,०७२।-	७६०२।	६२६६२।८०
३०	२०५५।४।१	२०५५।५६	६१६०।	७३,९२०।-	६६२४।-	८०,५४४।-	७९१८।	६४,५७१।६०
३१	२०५६।४।१	२०५६।५७	६१६०।-	७३,९२०।-	९०९६।-	८३,०१६।-	८३१४।८०	६६,३९९।६०
३२	२०५७।४।१	२०५७।५८	१०,५००।-	१,२६,०००।-	१८५६।-	१३,७८५६।-	१३,७३९।६०	१,१०,३३०।८०
३३	२०५८।४।१	२०५८।५९	१०,५००।-	१,२६,०००।-	१४,६१६।-	१,४०,६१६।	१३,८३५।६६	१,१२,७१८।७४
३४	२०५९।४।१	२०५९।६०	१०,५००।-	१,२६,०००।-	१,७,३७६।-	१,४३,३७६।	१५,४९०।३६	१,१३,५४८।३६
३५	२०६०।४।१	२०६०।६१	१०,५००।-	१,२६,०००।-	२०,१३६।-	१४,६१३।-	१४,८३८।३६	१,१६,६८४।०४
जम्मा:								११,७८,८८७।२७

प्रतिवादीले अनुसन्धानको क्रममा प्राप्त हुन आएका प्रमाण कागजहरूको आधारमा वीरेन्द्रकुमार सिंहले

नेपाल कानून पत्रिका, २०७२, असार

विदेश भ्रमणबाट निम्नानुसारको रकम प्राप्त गरेको देखिन्छ ।

क्रसं	विवरण	रकम (रु)
१	सन् १९७७-७९ (२०३४।४।११ देखि १०४ हप्ता सम्म) मा २ वर्ष भारतको नयाँ दिल्लीमा छात्रवृत्तिमा अध्ययन गर्न जाँदा प्राप्त रकमबाट बचत भएको भनी व्यक्तिगत विवरणमा उल्लेख गरेको भारतीय रुपैयाँ ३७,०००।-ले बचत हुने २५,९००।-को तत्कालीन विनिमय दर रु. १००।-को रु. १४५।-का दरले हुन आउने रकम ।	३७,५५५।-
२	सन् १९८२-८४ (२०३८-२०४०) मा बेलायतमा सेवाकालीन अध्ययनबाट प्राप्त स्ट्रुलिङ पाउण्ड १९९९ को तत्कालीन विनिमय दर प्रति स्ट्रुलिङ पाउण्ड रु. २१.७४ ले हुने रु. ४३,४५८।२६ को ७० प्रतिशत बचतले हुन आउने रकम ।	३०,४२०।७८
३	सन् १९८६(२०४३साल) मा थाइलैन्ड र इन्डोनेसिया भ्रमणबाट प्राप्त यु.एस.डलर १३७० को तत्कालीन विनिमय दर प्रति डलर रु. २१.१०ले हुने रु. २८,९०७।- को ७० प्रतिशत बचतले हुन आउने रकम ।	२०,२३४।९०
४	सन् २०००,२९ मे-७ जुन (२०५७।२।१६- २५)मा जापान भ्रमणमा जाँदा प्राप्त यु.एस.डलर १५० को तत्कालीन विनिमय दर प्रति डलर रु. ७०।४० का दरले हुने रु. १०,५६०।-र जापानी येन ५८००० को रु. ०.६६१ ले हुने रु. ३८३३८।-समेत गरी जम्मा रु. ४८,८९८।-को ७० प्रतिशत बचतले हुने रकम ।	३४,२२८।६०
५	वि.सं.२०५८ सालमा भारत भ्रमणमा जाँदा युनेस्कोबाट प्राप्त भारतीय रुपैयाँ रु. ८४९९।५० को तत्कालीन विनिमय दर प्रति १००।-को रु. १६०।-को दरले हुने १३,५९९।२० को ७० प्रतिशत बचतले हुने रकम ।	९,५१९।४४
६	वि.सं. २०६० सालको एस.एल.सी. मूल परीक्षा र २०६१ सालको पूरक परीक्षाको लागि प्रश्नपत्र छपाउन भारत भ्रमणमा जाँदा प्राप्त गरेको रु. ४,३२,९५१।- को ७० प्रतिशत बचतले हुने रकम ।	३,०३,०६५।९१
	जम्मा:	४,३५,०२४।६३

कृषि आयको विवरण:

निज वीरेन्द्रकुमार सिंहले सार्वजनिक पदमा प्रवेश गरेपछि खरिद गरेको जग्गाहरूमध्ये स्रोत खुलेका जग्गाहरूको कृषि आयको रकम गणना गर्नको लागि श्री ५ को सरकारद्वारा मिति २०३०।६।२९ गते प्रकाशित राजपत्रमा उल्लेख भएको कुतको दर र रकमको हकमा कृषि विभागबाट प्राप्त कृषक तहको जिल्लास्तर मूल्यको आधारमा हिसाब गर्दा निजको कृषि आय २,२८,९०३।- हुने देखिन्छ ।

अन्य आयहरू:

सि.नं.	विवरण	रकम
१	पत्नी प्रमिलादेवी पि.ए.हुँदाको तलब (२०५० वैशाखदेखि २०५१ माघसम्म बागलुङ, २०५२।६।२९ देखि २०५३।१०।१३ सम्म झापा र २०५३।१०।२३ देखि २०५४।४।८ सम्म सुनसरीमा कार्यरत रहेको ।	७८,५४८।-
२	का.सं.कोष ऋण (२०५७।८।१२ र १५ मा)	४,५६,०००।-

१३६६ - नेपाल सरकार वि. वीरेन्द्रकुमार सिंहसमेत

३	नागरिक लगानी कोष रकम फिर्ता	४१,०७०।२८
४	भारतबाट जीवन बिमा कम्पनीको रकम फिर्ता	९६,०००।-
५	प्रमिलादेवी सिंह शिक्षा हुँदा प्राप्त रकम	६०,०००।-
जम्मा:		७,३१,६१८।२८

नोट: माथि तालिकाको सि.नं. ४ को रकम वीरेन्द्रकुमार सिंहको मात्र हो ।

सार्वजनिक पदमा आएपछिको मुख्य मुख्य व्ययको विवरण

सि.नं	विवरण	रकम (रु.)
१	घर जग्गा खरिदमा खर्च	३६,१०,८००।-
२	घर निर्माण खर्च (जनकपुर र ढल्केवर)	४२,८६,१५२।४८
३	छोरा प्रवीण सिंहको बंगलादेशमा एम.बि.बि.एस. अध्ययन गर्दाको खर्च निजको बयान अनुसार ।	११,९७,४००।-
४	छोरी श्वेता सिंहको नेपाल मेडिकल कलेज जोरपाटीमा अध्ययन गर्दाको नेपाल मेडिकल कलेज जोरपाटीको च.नं. ६७४ मिति ०६१।८।२३ गतेको पत्रअनुसार भएको खर्च ।	१४,०६,२६४।-
५	वीरेन्द्रकुमार सिंहले भारतमा जीवन बिमा गराएकाले सोको वार्षिक तिर्नुपर्ने प्रिमियम भारतीय रुपैयाँ २५,४९५।- को प्रतिवर्ष रु. ४०,७९२।-ले ८ वर्षको तिरेको रकम ।	३,२६,३३६।-
६	छोरा प्रवीण सिंहले भारतमा जीवन बिमा गराएकाले सोको वार्षिक तिर्नुपर्ने प्रिमियम भारतीय रुपैयाँ ३७,५२४।- को प्रतिवर्ष रु. ६०,०३८।४० को दरले ७ वर्षको तिरेको रकम ।	४,२०,२६८।८०
७	मिति २०६२।४।९ गते आन्तरिक राजस्व कार्यालय, जनकपुरमा तिरेको घरभाडा कर	१,९७,६४०।-
जम्मा:		१,१४,४४,८६१।२८

आय-व्ययको विवरण:

नोट: माथि तालिकाको सि.नं. ६ को कि.न.५७४ र ५७५ मा निर्मित घरको ८०.६८ प्रतिशत तथा सि.नं. ९ को कि.न. २७२ जग्गा खरिदको ३१.७८, सि.नं. ८ को कि.न. १६ को जग्गा खरिदको २५.३२ प्रतिशत स्रोत खुलेको देखिँदैन । साथै तालिकाको सानो कोष्ठ ( ) भित्रको रकमले स्रोत नखुलेको तर देखिन आएको रकमलाई र ठूलो कोष्ठभित्रको रकमले ऋणात्मक स्थितिलाई दर्साउने छ ।

वीरेन्द्रकुमार सिंहको सम्पत्तिको स्रोत विश्लेषण:

मिति २०२९।७।१८ गतेदेखि निरीक्षक (शा.अ.प्राविधिक) पदमा अस्थायी नियुक्तिबाट सेवा प्रवेश गरी मिति २०३१।२।२९ देखि सोही पदमा स्थायी भई हाल शिक्षा तथा खेलकूद मन्त्रालयमा सहसचिव पदमा कार्यरत प्रतिवादी वीरेन्द्रकुमार सिंहले सार्वजनिक पद धारण गरेपछि आफूले आर्जन गरेको चल अचल सम्पत्तिको

आय-व्ययको विवरण माथि तालिका नं. १५ मा प्रस्तुत गरिएको छ । समष्टिगत रूपमा निजले आर्जन गरेको कूल सम्पत्ति मध्ये सोही तालिकाको आधारमा निम्नबमोजिम तालिका नं. १६ मा उल्लिखित सम्पत्तिलाई स्रोत खुलेको र तालिका नं. १७ मा उल्लिखित सम्पत्तिलाई स्रोत नखुलेको सम्पत्तिमा गणना गरेको देखिन्छ ।

(क) स्रोत खुलेको सम्पत्ति:

सि.नं.	विवरण	प्रचलित मूल्य
१	मिति ०३५।७।१९ मा श्रीमती प्रमिलादेवी सिंहको नाममा महोत्तरी बर्दिया बन्चौरी ७	३,४४,२५०।-
२	मिति ०३६।३।८ मा श्रीमती प्रमिलादेवी सिंहको नाममा महोत्तरी ,डाम्ही महेशपुर १ र हरिगोरगामा ४ मा रु. २५,०००।- तिरी कि.नं. १ को क्षेत्रफल ०-६-७,३६१ को क्षेत्रफल ०-१०-२ र ३६३ को क्षेत्रफल ०-५-५ गरी जम्मा क्षेत्रफल १-१-१४ को जग्गा खरिद रकम	४,३४,०००।-
३	मिति ०३६।६।२५ मा श्रीमती प्रमिलादेवी सिंहको नाममा महोत्तरी डाम्ही महेशपुर १ मा रु. ७००।- तिरी कि.नं. १८५ क्षे.फ. ०-२-७.५ को जग्गा खरिद रकम	४७,५००।-
४	मिति ०३८।७।३ मा श्रीमती प्रमिलादेवी सिंहको नाममा महोत्तरी डाम्ही महेशपुर १ मा रु. ५००।- तिरी कि.नं. ३११ को क्षे.फ. ०-२-५ को जग्गा खरिद रकम	४५,०००।-
५	मिति ०४०।७।२८ मा श्रीमती प्रमिलादेवी सिंहको नाममा धनुषा ज.न.पा. ४ मा रु.१२,६००।- तिरी कि.नं. ५७४ र ५७५ क्षे.फ.०-०-११-१६ को जग्गा खरिद रकम (उक्त जगामा घर बनेको)	१२,००,०००।-
६	मिति ०४२।८।१८ मा प्रमिलादेवी सिंहको नाममा काठमाडौं कलंकी ९ मा रु. १५,०००।-तिरी कि.नं. ५१० क्षेत्रफल ०-८-० को जग्गा खरिद रकम (उक्त जग्गा बिक्री भइसकेको)	
७	मिति ०४४।२।२५ मा श्रीमती प्रमिलादेवी सिंहको नाममा काठमाडौं चपली ९ मा रु.१८,०००।- तिरी कि.नं. ६२४ क्षे.फ.०-४-० को जग्गा खरिद रकम	९,००,०००।-
८	मिति ०४४।१०।६ मा श्रीमती प्रमिलादेवी सिंहको नाममा महोत्तरी डाम्ही महेशपुर ३ मा रु. ५,०००।- तिरी कि.नं. ५०२ क्षे.फ. ०-३-५-५ को जग्गा खरिद रकम (छोरालाई बक्स दिएको)	६५,५००।-
९	मिति ०४५।५।१६ मा महोत्तरी बर्दिया बन्चौरी ७ ख मा रु. ३०,०००।- तिरी कि.नं. ७९ क्षे.फ. ०-१४-१७.५ को जग्गा खरिद रकम	२,२३,१२५।-
१०	मिति ०४५।५।१७ मा महोत्तरी बर्दिया बन्चौरी ७ ख मा रु. ३०,०००।- तिरी कि.नं. १०६ र ७८ क्रमशः क्षे.फ. ०-४-१० र ०-९-६ गरी जम्मा क्षेत्रफल ०-१३-१६ को जग्गा खरिद रकम	२,०७,०००।-

१३६६ - नेपाल सरकार वि. वीरेन्द्रकुमार सिंहसमेत

११	आ.व. २०४६।४७ मा जनकपुर न.पा. ४ कि.नं. ५७४ र ५७५ को क्षेत्रफल ०-०-११-१६ को जग्गामा ४-७०.१७ बफी.को भुइँतला, पहिलो र दोस्रो तला घर निर्माण गर्दाको खर्च रकमको हालको प्रचलित मूल्य रु. ३७,०९,५५२।९३ को स्रोत खुलेको १९.३२ प्रतिशतले हुने रकम	७,१६,६८५।६२
१२	मिति २०४८।८।६ मा श्रीमती प्रमिलादेवी सिंहको नाममा धनुषा विन्दी २ मा रु.१०,०००।- तिरी कि.नं. ३१३ क्षेत्रफल ०-२-१४ जग्गा खरिद रकम	८,१०,०००।-
१३	मिति २०४९।९।१७ मा श्रीमती प्रमिलादेवी सिंहको नाममा धनुषा ढल्केवर ३ ख मा रु.११,०००।- तिरी कि.नं. २४६ क्षेत्रफल ०-०-६ को जग्गा खरिद रकम । (उक्त जग्गामा घर बनेको)	६,००,०००।-
१४	मिति २०५०।१०।१८ मा श्रीमती प्रमिलादेवी सिंहको नाममा धनुषा ढल्केबर ३ ख मा रु. १८,०००।- तिरी कि.नं. २५५ क्षेत्रफल ०-८-१५ को जग्गा खरिद रकम । (उक्त जग्गामा घर बनेको)	९,००,०००।-
१५	मिति २०५२।६।२३ मा श्रीमती प्रमिलादेवी सिंहको नाममा धनुषा बेगाडावर ६ मा रु. २,२१,०००।- तिरी कि.नं. २४७ क्षेत्रफल ०-७-० को जग्गा खरिद रकम	२१,००,०००।-
१६	मिति ०५३।१०।१४ मा धनुषा ज.न.पा. ७ मा कि.नं. १६ क्षे.फ. ०-३-१४-१ को खरिद गरेको जग्गाको प्रचलित मूल्य रु.११,१३,७५०।-स्रोत खुलेको ७४.६८ प्रतिशत ले हुने रकम	३१,७४८।५०
१७	मिति ०५४।४।२९ मा श्रीमती प्रमिलादेवी सिंहको नाममा धनुषा नक्टाझिज ६ क मा कि.नं. २७२ क्षे.फ. १-०-१५ को खरिद गरेको जग्गाको प्रचलित मूल्य रु.१०,३७,५००।- को सेत खुलेको ६८.२२ प्रतिशतले हुने रकम	७,०७,७८२।५०
१८	मिति ०५७।९।३ मा श्रीमती प्रमिलादेवी सिंहको नाममा महोत्तरी डाम्ही महेशपुर १ मा रु.१५,०००।- तिरी कि.नं. ११३ क्षे.फ. ०-५-० को जग्गा खरिद रकम	१,००,०००।-
१९	मिति ०६०।१२।३० मा प्रवीण सिंहको नाममा ललितपुर इमाडोल ४ मा कि.नं. ५६२ र ६४९ को क्षेत्रफल ०-४-२-० र ०-२-२-० को जग्गा र सोमा बनेको साढे दुई तले घर खरिद गरेकामा सो घर जग्गाको मूल्य	२३,२०,३३४।८५
	जम्मा:	१,२५,५२,९२६।४७

नेपाल कानून पत्रिका, २०७२, असार

(ख) स्रोत नखुलेको सम्पत्ति:

सि.न	विवरण	प्रचलित मूल्य(रु)	कैफियत
१	आ.व.२०४६।४।७ मा धनुषा जिल्ला जनकपुर न.पा. ४ मा कि.नं. ५७४ र ५७५ को क्षेत्रफल ०-०-११-१६ को जग्गामा ४०७०.१७ ब.फी.को भुइँ तला एवम् पहिलो र दोस्रो तलाको घर निर्माण गर्दाको प्रचलित लागत मूल्य रु. ३७,०९,५५२।९३ मध्येको ८०.६८ प्रतिशत को स्रोत नखुलेको हुँदा सोको अनुपातमा हुन आउने रकम	२९,९२,८६७	
२	मिति ०५३।१०।४ मा धनुषा जिल्ला ज.न.पा. ७ मा खरिद गरेको कि.नं. १६ क्षेत्रफल ०-३-१४-१ को जग्गाको प्रचलित मूल्य रु.११,१३,७५०।- मध्ये २५.३२ प्रतिशतको स्रोत नखुलेको हुँदा सोको हुन आउने रकम	२,८२,००१।५०	
३	मिति ०५४।४।२९ मा प्रमिलादेवी सिंहको नाममा धनुषा जिल्ला नक्टाझिज ६ क मा खरिद गरेको कि.नं. २७२ क्षे.फ. १-०-१५ को जग्गाको प्रचलित मूल्य रु. १०,३७,५००।- मध्ये ३१.७८ प्रतिशत स्रोत नखुलेको हुँदा सोको हुन आउने रकम	३,२९,७१७।५०	
४	मिति ०५४।१०।२० मा प्रवीण सिंहको नाममा धनुषा जिल्ला ज.न.पा. ७ मा कि.नं. १०७ क्षे.फ. ०-२-१३ र कि.नं. ५२ को क्षे.फ. ०-३-१४-१ को खरिद गरेको जग्गाको प्रचलित मूल्य	१९,०८,७५०।-	
५	मिति ०५४।१२।२४ मा प्रवीण सिंहको नाममा धनुषा जिल्ला ज.न.पा. ४ मा कि.नं. १२९ क्षे.फ.०-०-१३ को खरिद गरेको जग्गाको प्रचलित मूल्य	१०,४०,०००।-	
६	मिति ०५४।१२।२५ मा प्रवीण सिंहको नाममा धनुषा जिल्ला जनकपुर नगरपालिका ४ मा कि.नं. १३१ क्षे.फ.०-०-७ को खरिद गरेको जग्गाको प्रचलित मूल्य	५,६०,०००।-	
७	मिति ०५५।११।१४ मा महोत्तरी जिल्ला डाम्ही महेशपुर गा.वि.स. ४ मा खरिद गरेको कि.नं. २३३ क्षे.फ. ०-१३-१२-५ र कि.नं. ६० क्षे.फ. ०-८-१७.५ को जग्गाको प्रचलित मूल्य	५,६२,५००।-	
८	२०५६ सालमा धनुषा जिल्ला ढल्केबार गा.वि.स. ३/ख को कि.नं. २४६ र २५५ को प्रमिलादेवी सिंहको नाममा रहेको जग्गामा २०९२.०८ व.फं को भुइँ तला घर निर्माण गर्दाको प्रचलित मूल्य	१८,०५,५४८।७२	

१३६६ - नेपाल सरकार वि. वीरेन्द्रकुमार सिंहसमेत

९	मिति ०५८।२।७ मा प्रमिलादेवी सिंहको नाममा खरिद गरेको धनुषा जिल्ला नक्टाझिज गा.बि.स. ६ क कि.नं. ३९५ क्षे.फ. ०-४-० र कि.नं. २२५ क्षे.फ. ०-३-१० को जग्गाको प्रचलित मूल्य	३,७५,०००।-	
१०	२०५८ सालमा धनुषा जिल्ला ढल्केवार गा.बि.स. को कि.नं. २४६ र २५५ मा प्रमिलादेवी सिंहको नाममा निर्मित घरमा २१०५.७४ व.फि.को पहिलो तला थप गर्दाको प्रचलित मूल्य	१८,१७,३३७।८४	
११	(क) मिति २०६०।१।२२ र १५ मा प्रमिलादेवी सिंहले राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक जनकपुरको ब.हि.नं. २१८०६ को खाताबाट झिकी बेपत्ता पारेको रकम	२,५०,०००।-	स्रोत नखुलेको रकम बैंकबाट झिकी बेपत्ता पारेको
	(ख) मिति २०६१।१।२१ मा प्रमिलादेवी सिंहले नेपाल बैंक लि. जनकपुरको ब.हि.नं. १४०४७ बो खाताबाट झिकी बेपत्ता पारेको रकम	५०,०००।-	„
	(ग) मिति २०६१।२।१० मा रु.१,००,०००।- र २।२९ मा रु. ५०,०००।- समेत प्रमिलादेवी सिंहले बैंक लि. जनकपुरको ब.हि.नं. १४०४७ को खाताबाट झिकी बेपत्ता पारेको रकम	१,५०,०००।-	„
	(घ) मिति २०६१।४।११ मा प्रमिलादेवी सिंहले नेपाल बैंक लि. जनकपुरको ब.हि.नं. १४०४७ को खाताबाट झिकी बेपत्ता पारेको रकम	१,२५,०००।-	„
१२	(क) मिति २०६१।१।१४ गते वीरेन्द्रकुमार सिंहले नेपाल एस.बि. आई बैंकको ब.हि.नं. ०१५३०१००५८२८ बाट झिकी बेपत्ता पारेको रु. ६,३०,४००।-	५,००,४९९।५७	„
	(ख) मिति २०६१।४।३१ मा वीरेन्द्रकुमार सिंहले राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक जलेश्वरको ब.हि.नं. १५०५१ बाट झिकी बेपत्ता पारेको रकम	६०,०००।-	„

नेपाल कानून पत्रिका, २०७२, असार

१३	(क) छोरी डा.श्वेता सिंहको नाममा कृषि विकास बैंक जनकपुरको ब.हि.नं. ०६१९१३ को खातामा मिति ०५८१०११७,०५९१४१३,२०५९१९२१७ गते स्रोत नखुलेको रकम जम्मा गरी हालसम्म मौज्दात रहेको रकम	३,५०,०००।-	स्रोत नखुलेको र क म बा ट बैंक मौज्दात रहेको ।
	(ख) निजकै नामका कृषि विकास बैंक जोरपाटी काठमाडौंको ब.हि.नं. ०८१५५० को खातामा मिति ०५९१६११७ गते स्रोत नखुलेको रकमबाट जम्मा भएको रु. २,२०,०००।-मध्ये नेपाल मेडिकल कलेज जोरपाटीमा शुल्क तिरी हाल मौज्दात रहेको रकम	३२,८८८।६४	„
१४	छोरा डा.प्रवीण सिंहको नाममा कृषि विकास बैंक जनकपुरको व.हि.नं. ०७३३८२ को खातामा मिति ०५९१८१२० र ०५९१९०१२१ गते जम्मा भएको स्रोत नखुलेको रकम मध्ये हाल मौज्दात रहेको रकम	३,१९,५२०।-	„
१५	प्रमिलादेवी सिंहको नाममा नेपाल बैंक लि. जनकपुरको व.हि. नं.१४०४७ र राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक जनकपुरको ब.निं. २१८०६ को खातामा स्रोत नखुलेको रकम जम्मा गरी हाल सोही बैंकमा जम्मा मौज्दात रहेको क्रमशः रु. ५५,४१०।९२ र रु. ४,२५९।७८ समेत जम्मा रकम	५९,६७०।७०	„
१६	वीरेन्द्रकुमार सिंहको नाममा नेपाल बैंक लि. जनकपुरको ब.हि. नं. ४८४६ र राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक जलेश्वरको ब.हि.नं. १५०५१ को खातामा स्रोत नखुलेको रकम जम्मा गरी हाल सोही बैंकमा मौज्दात रहेको क्रमशः रु. २४,१८,७।२२ र रु.१८,२४५।४३ समेत जम्मा रकम	४२,४३२।६५	„
	जम्मा:	१,३६,१३,६५४।४२	

तथ्य र प्रमाणको विवेचनाबाट प्रतिवादी वीरेन्द्रकुमार सिंह, निजकी पत्नी, छोरा र छोरीका नाममा रु.१,३६,१३,६५४।४२ बराबरको चल अचल सम्पत्ति भ्रष्टाचार गरी गैरकानूनी रूपमा आर्जन गरेको प्रमाणहरूबाट पुष्टि हुन आएकोले सो कार्यबाट साबिक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ३, ७(१), १० र १५ अनुसार तथा त्यसैलाई निरन्तरता प्रदान गरेको हाल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) बमोजिम कसुर निज वीरेन्द्रकुमार सिंहले गरेको देखिन आएकोले निजलाई साबिक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ३, ७(१), १० र १५ तथा हाल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) को कसुरमा साबिक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ३, ७(१), १०, १५ र २९ तथा हाल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(२) बमोजिम कैद र जरिवानाको सजाय गरी त्यसरी भ्रष्टाचार गरी आर्जन गरेको सम्पत्तिमध्ये निजकी पत्नी प्रमिलादेवी सिंह र छोरा प्रवीण सिंहका नाममा रहेका घर जग्गाहरूबाट, बैंक मौज्दातबाट र लुकाई छिपाई बेपत्ता पारेको बिगो रकम निजको स्रोत खुलेको अन्य सम्पत्तिबाट उल्लिखित बिगो रु.१,३६,१३,६५४।४२ मूल्यको सम्पत्ति साबिक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १६ ग र २९ तथा हाल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(२) र ४७ तथा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा २९ ख. बमोजिम जफत गरी असुलउपर गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको आरोपपत्र ।

मैले २०२९।७।१८ देखि प्रा.निरीक्षक पदमा नियुक्त भई सेवा प्रवेश गरेको हुँ । आरोपपत्रको तालिका नं. १७ मा उल्लिखित सम्पत्ति मेरो वैध आयका हुन् । मैले सेवा प्रवेश गर्नुभन्दा अघि कक्षा १ देखि मास्टर डिग्रीसम्म भारतमा अध्ययन गरेको हुँ । मैले

आई.एस्सी.पास गरेपछि ट्युसन पढाउने काम गर्दथेँ । त्यस अवधिमा भा.रु. ९०००।- आर्जन गरेको थिएँ । B.Sc. Ag. भारतबाट कोलम्बो प्लान अन्तर्गत गरेको हुँ । सो अवधिमा कूल भा.रु. ३७,२५०।- प्राप्त गरेको थिएँ । यी आयका रकम स्टेसनरी पसलमा लगानी गर्ने । भतिजासँग साझेदारी थियो । २०२९ सालदेखि सरकारी तलब भत्ता र सोमा ३३ प्रतिशत फिल्डभत्ता पाउने गरेको थिएँ । प्रायः फिल्डमा हुने हुँदा तलब भत्ता बच्दथ्यो । मेरो विवाह भारतको सितामढीमा भएको हो । मेरो ससुराली सम्पन्न भएकाले मेरो श्रीमतीले अंशसरहको दाइजो स्वरूप रु.२ लाख विवाहमा र पछि दुरागमनमा रु.३,५१,०००।- गरी नगद जम्मा भा.रु. ५,५१,००० र सुनको गहना ५१ तोला चाँदीका भाँडाकुँडा र सिक्कासमेत गरी १ के.जी. प्राप्त गरेको हो । उल्लिखित आयलाई मेरो श्रीमतीले लगानी गर्दै आएको थिइन, मैले भारतको इलाहाबादमा छात्रवृत्तिमा अध्ययन गर्दा छात्रवृत्तिबाट रु.४७,०००।- बचत भएको थियो । पुनः अध्ययनको लागि काजमा ब्रिटिस काउन्सिलको छात्रवृत्तिमा सन् १९८२ देखि १९८३ सम्म बेलायतको युनिभर्सिटी बेलफास्टमा रहँदा ६६२० स्टर्लिङ पाउण्ड प्राप्त गरेको थिएँ । त्यसमा मेरो ३५,३६ सय जति पाउण्ड बचेको थियो । जसको नेपाली रुपैयाँ ८०।८५ हजार बचत भएको थियो । यही बचत पैसाहरू र प्राप्त तलब भत्ता समेतबाट खरिद गरेको हुँ । जग्गा खरिदका स्रोतहरूमा उल्लिखित रकम श्रीमतीको पारिश्रमिक समेतबाट खरिद गरिएका हुन् । आयोगले उल्लेख गरेको रकम अनुमानित हो । सो रकममा खरिद भएको होइन । ढल्केवरमा ०४९ सालमा रु.११,०००।- र रु.१८,०००।- मा किनेको कपडासहित घर जग्गाको भाडासमेतका रकम मध्येबाट किनेको हो । आयोगले उल्लेख गरेको मूल्यमा किनेको होइन । आयोगले मनोमानी ढङ्गले मूल्य राखेको छ । ढल्केवरमा भएको

जग्गामा २ तले घर ०५६ देखि ०५८ सम्म निर्माण गरेको हो । सो घर निर्माण गर्दा ११/१२ लाख लागत लागेको छ । आयोगले अत्यधिक मूल्य राखेको छ । घर निर्माण गर्दा ट्रेक्टर बिक्रीबाट प्राप्त रकम, सञ्चयकोष सापटी रकम नागरिक लगानी कोषबाट प्राप्त रकम, मामाले दिएको रकमहरू घर निर्माणमा लागेको हो । बैंकबाट रकम झिकी बेपत्ता पारेको भन्ने सम्बन्धमा मैले SLC परीक्षाको प्रश्नपत्र छपाईको लागि लिएको पेस्कीमध्ये बाँकी रहेको रकम भारतबाट ड्राफ्ट बनाई ल्याएको र सोही रकम बैंकमा जम्मा गरेपछि झिकी परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयको नाममा नेपाल बैंक लिमिटेडको खातामा जम्मा गरी पेस्की फछ्यौट गरेको हो । मैले सञ्चयकोषबाट लिएको सापटी समेतलाई आयोगले मानेको छैन । मेरो तलबको हकमा ०६०।४।१ सम्म मानेको छ तर ०६२ सम्मको नै गणना गर्नुपर्ने हो । मेरो फिल्ड भत्ता, बैठक भत्ता उत्तरपुस्तिका परीक्षा भत्ता जस्ता आयका स्रोतलाई मानेको छैन र विदेश भ्रमणको सबै रकमको गणना गरेको छैन । मेरो कृषि र कृषिजन्य आयलाई एकदम न्यूनरूपमा लिएको छ । छोराले पाएको छात्रवृत्ति रु.११,९७,४००।- आयमा गणना गरेको छैन । मेरो वास्तविक आयलाई आयमा समावेश नगरी मउपर लगाइएको आरोप दाबीबाट सफाई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी वीरेन्द्रकुमार सिंहले विशेष अदालतमा गरेको बयान ।

पछि प्रमाण बुझ्दै जाँदा ठहरेबमोजिम हुने गरी हाललाई विशेष अदालत ऐन, २०५९ को दफा ७(घ) बमोजिम रु.८५,००,०००।- नगद धरौट वा सोबापत जफतमा दाबी लिएको सम्पत्तिबाहेकका अरू सम्पत्ति जेथा जमानत दिए अ.व. १२४ क.नं. को रीत पुर्याई लिई तारेखमा राख्ने र नदिए वा दिन नसके कानूनबमोजिम थुनामा राखी मुद्दाको पुर्पक्ष गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको विशेष अदालतको मिति ०६२।६।११ को आदेश ।

मेरो श्रीमान् वीरेन्द्रकुमार २०२९ सालमा अधिकृत स्तरमा नोकरीमा प्रवेश गर्नुभएको रहेछ, वहाँसँग मेरो विवाह २०३२ सालमा भएको हो । मेरो माइती भारतको सीतामाढी बिहार हो । मेरो बुबाले मलाई दाइजो स्वरूप नगद भा.रु. ५,५१,०००।- र सुनको गहना ५१ तोला र चाँदीका भाँडाकुँडा तथा सिक्का गरी १ किलो चाँदी दिनुभएको थियो । मैले पाएको नगद पनि काकाको ठेक्कामा लगाई त्यसबाट पनि नाफा भई ११/१२ लाखजति भएको र उक्त रूपैयाँबाटै महोत्तरी जिल्ला डाम्ही महेशपुरमा खेती योग्य जग्गा खरिद गरिएको हो । मेरो तलब, भत्ता, खेती, घरेलु सीपबाट आय, जग्गा भाडा, कृषि आय, श्रीमान्को तलब, भत्ता विदेश भ्रमणहरू हुन् । मेरो कुनै पनि सम्पत्ति जफत हुनुपर्ने होइन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी प्रमिलादेवी सिंहले विशेष अदालतमा गरेको बयान ।

पछि प्रमाण बुझ्दै जाँदा ठहरेबमोजिम हुने गरी हाललाई विशेष अदालत ऐन, २०५९ को दफा ७(ग) बमोजिम निज प्रतिवादी प्रमिलादेवी सिंहलाई तारेखमा राखी मुद्दाको पुर्पक्ष गर्नु भन्ने विशेष अदालतको मिति २०६२।७।१० को आदेश ।

हाम्रो सगोलको परिवार हो । पटकपटक गरी आमाको अंश दाइबाट प्राप्त रकमलाई विभिन्न प्रकारले लगानी लगाई बढी बढाउ गरी अचल सम्पत्ति जोडिएको हो । हाल ८/९ बिगाहा जति जग्गा छ । बेलाबेलामा विभिन्न प्रकारले आर्थिक तथा भौतिक सहयोग मामा घरबाट हुने गरेको छ । मेरो नाममा मामाले भारतीय जीवन बिमामा बिमा गराइदिनु भएको र प्रिमियम तिरी दिनुभएको छ । मैले B.B.s. Christine ston को सम्पूर्ण खर्चमा बंगलादेशमा अध्ययन गरेको हुँ । छात्रवृत्ति अध्ययन खर्चबाट बचत गरी बेला मौकामा आर्जन गरेको रकमको ड्राफ्ट बनाई ल्याएको र स्ट्यान्डर्ड चाटर्ड बैंकमा रहेको मेरो खातामा जम्मा

गरेको हुँ । भारतीय जीवन बिमाबाट फिर्ता प्राप्त रकम रु.१,६०,०००।- ड्राफ्टमार्फत जम्मा गरेको र आमाले जम्मा गरिदिनु भएको रकम, मेरो नाउँमा भएको इमाडोलको घर जग्गा,आमाले कलङ्कीको जग्गा बिक्री गरी प्राप्त भएको रकम रु.२१,००,०००।- मध्येबाट खरिद गरी दिनुभएको हो । जनकपुरको २ कित्ता जग्गा आमाले किनिदिनुभएको र अर्को २ कित्ता जग्गा हजुरबुबाले किनिदिनुभएको र महोत्तरी गा.बि.स. डाम्ही महेशपुरको ३ कित्ता जग्गा आमाबाट बक्स पाएको हुँ । तसर्थ उपर्युक्त सम्पत्तिहरू बैध हुन् आरोपपत्र झुठ्ठा हो भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी प्रवीण सिंहले विशेष अदालतमा गरेको बयान ।

पछि बुझ्दै जाँदा ठहरेबमोजिम हुने गरी हाललाई विशेष अदालत ऐन, २०५९ को दफा ७(ग) बमोजिम निज प्रतिवादी प्रवीण सिंहलाई तारेखमा राखी मुद्दाको पुर्पक्ष गर्नु भन्ने विशेष अदालतको मिति ०६२।७।११ को आदेश ।

म मेडिकल कलेज जोरपाटीमा कार्यरत हुँ । मेरो नाममा कृषि विकास बैंक जोरपाटीको बचत खातामा मिति ०५१।६।१७ मा मेरो मामा मोहनकुमार सिंहले काकाको छोरामार्फत पठाएको रु.१,६०,०००।- जम्मा गरेको हुँ । मेरो पढाइको लागि भर्ना हुँदा लाग्ने खर्च रु.६,३२,०००।- मेरो मामाले आफैँ आई तिरिदिनु भएको हो । हरेक ६ महिनाको लागि लाग्ने शुल्क पनि मामाले पठाइदिनुभएको हो । मेरो बुबाले आफ्नो तलब र बैंक ब्यालेन्सबाट झिकी रु.६०,०००।- दिनुभएको थियो । यसरी मलाई मामाबाट प्राप्त रकम रु.१,६०,०००।- समेत जम्मा रु.२,२०,०००।- कृषि विकास बैंकमा जम्मा गरी खाता खोलेको हो । विभिन्न चाडबाडमा दक्षिणाको रूपमा मैले पाएको रकम जम्मा गरी आमालाई दिएको र आमाले उक्त रकम ब्याजमा लगाउँदा सोबाट आएको एकमुष्ट रकम रु. ५०,०००।- मेरो खातामा जम्मा

गरी दिनुभएको हो । मेरो नामको खातामा रहेको रकम वैधानिक स्रोतयुक्त हो । जफत गरिपाउँ भनी लिएको दाबी निराधार गलत र कानूनविपरीत छ भनी प्रतिवादी स्वेता सिंहले विशेष अदालतमा गरेको बयान ।

पछि प्रमाण बुझ्दै जाँदा ठहरेबमोजिम हुने गरी हाललाई विशेष अदालत ऐन, ०५९ दफा ७(ग) बमोजिम निज प्रतिवादीलाई तारेखमा राखी मुद्दाको पुर्पक्ष गर्नु भन्ने मिति ०६२।८।६ को विशेष अदालतको आदेश ।

वादीका साक्षी अमृतमान तुलाधर, चक्रवर्ती कण्ठ, प्रतिवादीका साक्षी किरणकुमार पोखरेल, राम बिलास यादव, दयाशंकर सिंह, रामचन्द्रप्रसाद साह, भुवनेश्वर सिंहसमेतले गरेको बकपत्र मिसिल सामेल रहेको ।

जाँच अवधिमा प्रतिवादीको आयस्रोतको अनुपातमा निजको साथमा रहेको सम्पत्ति र भएको खर्चलाई हेर्दा प्रतिवादी वीरेन्द्रकुमार सिंहको कूल आय रु.१,१६,२१,६०४।९३ र कूल खर्च रु.१,१४,२५,०३८।८७ देखिन्छ । उल्लिखित बिगो र आर्जनको तुलनामा रु.१,९६,५६६।०६ बराबरको आय कम हुन आएपनि सो रकम कूल बिगो (सम्पत्ति) को १.६९ प्रतिशत भई १० प्रतिशतभन्दा कमै भएकाले प्रतिवादीको साथमा रहेको सम्पत्ति निजको वैध आयस्रोतसँग अमिल्दो र अस्वाभाविक मानी दाबीबमोजिमको कसुर गरेको ठहर गरी सजाय गर्न कानून एवम् न्यायसम्मत हुने देखिँदैन । तसर्थ प्रतिवादीले भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(२) को कसुर गरे भन्ने वादी नेपाल सरकारको दाबी पुग्न नसकी प्रतिवादीले सफाई पाउने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको गरी विशेष अदालतको मिति २०६७।०१।२८ को फैसला ।

विशेष अदालतले गरेको फैसलामा चित्त बुझेन । विशेष अदालतले प्रतिवादीको सम्पत्तिको

वैधता परीक्षण गर्दा निजलाई प्राप्त भएको देखिने र प्राप्त हुन सक्ने आयलाई कुन-कुन समयमा के-कति आय प्राप्त भयो र सम्पत्ति आर्जन गरेको (बैंकमा जम्मा, घर निर्माण, घर जग्गा र अन्य चल सम्पत्ति खरिद) समयमा निजको कति वैध आय बचत भएको हो सो यकिन गरी परीक्षण गर्नुपर्ने थियो । त्यस्तै, आय आर्जनको मिति यकिन हुन नसक्ने आय सम्बन्धमा पनि साल क्रमका आधारले आय रकम निर्धारण गरी आर्जित सबै आयलाई एकमुष्ट गणना गरी सबै आर्जित सम्पत्तिलाई तत्कालको मूल्यसँग परीक्षण गरेको छ । यसबाट पहिले सम्पत्ति आर्जन गर्दा स्रोत नै नभएको सम्पत्ति पनि सोभन्दा धेरै पछि प्राप्त भएका भनीएका आयबाट पुष्टि गर्ने कार्य भएको छ । यो विशेष अदालतको गम्भीर त्रुटि हो भन्ने जिकिरका अतिरिक्त देहायका पुनरावेदन जिकिर बुँदा यसप्रकार छन् ।

प्रतिवादीका साथमा रहेका चल सम्पत्ति र तत् तत् अवधिमा निजले गरेको खर्चसमेत गरी परीक्षण योग्य सम्पत्तिको परिमाण आरोपपत्रमा रु.२,६९,६६,५८०।८९ भएको प्राप्त आयबाट विभिन्न शीर्षकमा खर्च गरी रु.९,३६,९३,६५४।४२ को सम्पत्ति गैरकानूनीरूपमा आर्जन गरेको भन्ने वादी दाबी भएकामा विशेष अदालतले परीक्षण योग्य सम्पत्ति (तत्काल मूल्यमा हिसाब गरी) रु.९,९६,२९,६०४।९३ कायम गरेको र सोको स्रोत रु.९,९४,२५,०३८।८७ आय ठहर गरी वैध आयस्रोत भन्दा खर्च रु.९,९६,५६६।०६ बढी अवैध स्रोतबाट जम्मा भएको भन्ने तथ्य अदालतको फैसलाबाट नै पुष्टि भएको छ ।

विशेष अदालतले प्रतिवादीका गणना गर्न नमिल्ने कतिपय आयहरूलाई पनि स्वेच्छापूर्वक गणना गरी सम्पूर्ण आयस्रोतबाट प्राप्त रकम गणना गरिसकेपछि र आय भएको थियो कि भनी आशङ्कासम्म गर्न सकिने कुनै स्रोत नै बाँकी नभएको अवस्थामा पनि

निजको मौजुदा सम्पत्ति भन्दा रु.९,९६,५६६।०६ बढी निजलाई अवैधरूपमा आय भएको ठहर गरी अवैध आयलाई छुटसमेत प्रदान गरी फैसला भएबाट सम्मानित अदालतको यस फैसलाले गैरकानूनी सम्पत्ति आर्जनको कसुर गर्ने प्रवृत्तिलाई प्रश्रय मिलेको छ । जे जति सम्पत्ति वैध आयस्रोत पुष्टि हुँदैन त्यति सम्पत्ति गैरकानूनीरूपमा आर्जन गरेको ठहर गर्नुपर्ने हुन्छ भन्ने जिकिरसमेत गरी त्यसका अतिरिक्त विशेष अदालतले गरेको फैसला निम्न आधार एवम् कानूनी दृष्टिमा त्रुटिपूर्ण रहेकाले फैसला बदर गरी सुरु आरोपपत्रको माग दाबीबमोजिम हुन निम्न थप जिकिर गरिएको छ ।

अदालतले जग्गाको मूल्य कायम गर्दा सम्पत्ति आर्जन गर्दाको समयको लिखतमा अङ्कित मूल्यलाई आधार मानी मूल्य कायम गरेको देखिन्छ । प्रतिवादीले गैरकानूनी आर्जनबाट जग्गासमेत खरिद गरेको भनी आरोपपत्रमा दाबी लिइएको अवस्था छ । भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २० अन्तर्गतको कसुरमा गैरकानूनी आर्जनको सम्पत्तिको बिगो बराबरको जरिवाना र कैदसमेत हुने व्यवस्था छ । आयोगबाट प्रतिवादीको जुन र जति सम्पत्ति गैरकानूनी आर्जनको भनी दाबी गरिएको छ ती सम्पत्तिहरूको हालको मूल्यलाई आधार मानी मूल्य कायम गरेको देखिन्छ । प्रतिवादीले गैरकानूनी आर्जनबाट जग्गासमेत खरिद गरेको भनी आरोपपत्रमा दाबी लिइएको अवस्था छ । भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २० अन्तर्गतको कसुरमा गैरकानूनी आर्जनको सम्पत्ति बिगो बराबरको जरिवाना र कैदसमेत हुने व्यवस्था छ । आयोगबाट प्रतिवादीको जुन र जति सम्पत्ति गैरकानूनी आर्जनको भनी दाबी गरिएको छ ती सम्पत्तिहरूको हालको मूल्यलाई आधारमानी बिगो कायम गरिएको हो । गैरकानूनी आर्जनको सम्पत्ति र सोबाट बढेबढाएको सम्पत्ति जफत हुने ऐनको प्रावधानको पृष्ठभूमिमा हाल

प्रचलित मूल्यका आधारमा बिगो कायम गरिनु नै कानूनसम्मत हुने हुन्छ । तर अदालतले जग्गा आर्जन (खरिद) गर्दाको अवस्थाको मूल्यलाई आधारमानी बिगो कायम गरेको छ । गैरकानूनी सम्पत्ति आर्जनलाई सोही परिणामबाट दण्डित गरिनुपर्दछ भन्ने कानूनको मनसाय हो । विगतमा जे जति सम्पत्ति गैरकानूनीरूपमा प्राप्त गरिएको हो सो रकमबाट जोडिएको सम्पत्तिको हाल प्रचलित मूल्य धेरै बढी हुने हुनाले हालको मूल्यका आधारमा सजाय नगरेमा गैरकानूनीरूपमा बढेबढाएको सम्पत्ति वा त्यस्तो सम्पत्तिको हालको केही अंशले मात्र नै जरिवानाको रकम पुग्न सक्ने भई कसुरदारले सहूलियत प्राप्त गर्न सक्ने हुँदा गैरकानूनी आर्जनको बिगोको परिणाम बराबर दण्ड गर्ने कानूनको उद्देश्य पराजित हुन गई कसुरदारलाई फाइदा पुग्न जाने स्थिति रहने हुँदा सम्पत्तिको हाल प्रचलित मूल्यलाई मान्यता नदिई प्रतिवादीलाई सफाई दिई भएको फैसला न्यायसङ्गत छैन ।

प्रतिवादी वीरेन्द्रकुमार सिंहको छोराको नाममा जिल्ला ललितपुर इमाडोलमा घर खरिद भएको र श्रीमतीको नामको जग्गामा जिल्ला धनुषा, जनकपुर नगरपालिका र ढल्केवर गा.वि.स. मा दुईवटा घरहरू निर्माण भएको देखिएको छ । घर खरिदतर्फ लिखतमा उल्लिखित रकम रु. १२,००,०००/- र निर्माण वर्षको लागतमा रु. ३४,२८,९२१।९९ खर्च लागेको भनी फैसलामा उल्लेख भएको छ । उक्त लागतलाई विशेष अदालतले मान्यता दिएको भए तापनि सो लागतलाई धान्न सक्ने सो खरिद र निर्माण भएको अवधिसम्मको निजको आयलाई समेत हिसाब गरिनुपर्नेमा लागत लगाउन सक्ने आर्थिक हैसियत थियो थिएन भन्नेतर्फ कुनै विचार नै नगरी एकमुष्टरूपमा आय र व्ययको गणना गरी खरिद र निर्माण लागतलाई वैध आयबाट प्राप्त लागत मानी मान्यता दिई भएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदरभागी छ ।

प्रतिवादीले आफूले पदमा बहाल रहेको अवधिमा रु. १,३९,८४०/- दर्शे खर्च पाएको भनी जिकिर लिएकामा त्यसलाई विशेष अदालतले मान्यता दिएको छ । दर्शे खर्च मुख्य चाडपर्व मनाउनका लागि दिइने खर्च भएकाले सो रकम अनिवार्यरूपमा खर्च हुने रकम हो । विभिन्न धार्मिक समुदायले मनाउने आफ्नो मुख्य चाडपर्वमा सो रकम खर्च हुन जाने हुँदा अदालतले बचत हुने आयमा गणना गरेको छ । चाडपर्वमा सो रकम खर्च हुन जाने हुँदा अदालतले बचत हुने आयमा गणना गरेको युक्तिसङ्गत छैन । त्यस्तै महङ्गी भत्ताबापत रु. २९,५५१।८० दुर्गम भत्ताबापत रु. १,६३,९८१।३८ समेत प्राप्त गरेको भन्नेसमेतको प्रतिवादीको भनाइलाई समेत अदालतले मान्यता दिएको छ । महङ्गी भत्ता विद्यमान महङ्गीलाई दृष्टिगत गरी दिइने भत्ता भएकाले स्वाभाविकरूपमा खर्च भई बचत हुन नसक्ने भत्ता हो भने सुगम स्थानको तुलनामा दुर्गम स्थानमा बढी हुन नसक्ने भत्ता हो भने सुगम स्थानको तुलनामा दुर्गम स्थानमा महङ्गी बढी हुने भएकाले दुर्गम भत्तासमेत बचत हुन सक्ने प्रकृतिको भत्ता होइन । अतः त्यस्ता भत्तालाई समेत प्रतिवादीको बचत हुने आय मानी भएको फैसला त्रुटिपूर्ण छ ।

धनुषा जिल्लास्थित घरहरूबाट प्रतिवादीलाई रु. १३,१७,६००/- घर भाडाबापत प्राप्त भएको भनी सो रकमलाई विशेष अदालतले प्रतिवादीका वैध आयको रूपमा गणना गरेको छ । उक्त घरहरू निर्माण गर्दा लागेको लागतको पूरै स्रोत खुल्न सकेको अवस्था छैन । यसरी निर्माण लागतको स्रोत नै खुल्न नसकेका घरहरूबाट प्राप्त घर भाडालाई कर तिरेकै भएपनि वैध मान्न नमिल्नेमा वैध भनी मान्यता दिई भएको फैसला त्रुटिपूर्ण छ ।

प्रतिवादीलाई कृषि आयबाट रु. २१,२९,०२०/- प्राप्त भनी अदालतले मान्यता दिएको छ । प्रतिवादी खेती रहेको स्थानभन्दा बाहिर

जागिरमा रहेका, छोरा र छोरी चिकित्सक पेसामा रहेकोबाट निजहरू स्वयम्ले कृषि व्यवसाय गर्न सम्भव छैन । यस स्थितिमा प्रतिवादीले आफ्नो परिवारको नाममा रहेका जग्गा जमिनबाट पूरै कृषि आय प्राप्त गर्न सक्ने अवस्था एकातर्फ छैन भने अर्कोतर्फ जमिनबाट स्रोत खुल्न नसकेका जग्गाहरूको समेत कृषि आय गणना गरी प्रतिवादीको वैध सम्पत्तिको रूपमा समावेश गरिएको छ । जो बिल्कुलै त्रुटिपूर्ण छ ।

आरोपपत्रमा प्रतिवादीको स्रोत नखुलेको बैंकमा राखिएको र स्रोत नखुलेको बैंकबाट झिकी बेपत्ता पारेको रकमसमेतलाई बिगो कायम गरी दाबी लिइएको छ । त्यस्तो रकमबाट प्राप्त बैंक ब्याजसमेतलाई प्रतिवादीको वैध आय मान्न नमिल्नेमा वैध आयमा गणना गरी भएको फैसला न्यायसङ्गत छैन ।

मिति २०२९।७।१८ देखि २०६०।४।१ सम्मको अवधिलाई जाँच अवधि (Check Period) मानेर सो समयभित्रको सम्पत्तिलाई मात्र प्रतिवादीको वैध र अवैध आय कायम गरेर आयोगबाट मुद्दा दायर गरिएको थियो । तर विशेष अदालतले मुद्दा दायर भएको मिति २०६२।६।५ सम्मको प्रतिवादीको तलबलाई आयमा समावेश गरेर प्रतिवादीलाई अभियोग मागदाबीबाट सफाई दिने फैसला गरेको छ, जुन बिल्कुलै न्यायसङ्गत छैन । किनभने जुन अवधिलाई विवादित मानिएको छैन र वादीले दाबी जिकिर नै गरेको छैन त्यो अविवादित विषयभित्र पर्ने अदालतले फैसला गर्न नै मिल्दैन । फैसला भनेको विवादको विषयमा दिइने इन्साफ हो । वादी पक्षले प्रतिवादीको हकमा वैध र अवैध आयको गणना गर्दा लिएको अवधिभित्र सीमित रहेर फैसला गर्नुपर्नेमा सोभन्दा बाहिर गई गरिएको फैसला कानूनी त्रुटिपूर्ण छ ।

प्रतिवादीको सम्पत्तिको जाँच अवधि लगभग ३३ वर्षको हो । प्रतिवादीको तलब भत्ता घर भाडा इत्यादि बापतको मासिक र वार्षिकरूपमा आम्दानी हुने

र त्यसबाट प्राप्त आय खर्चसमेत हुँदै जाने हुँदा तलब भत्ता घरभाडा र अन्य आय उल्लेख्यरूपमा बचत हुन सक्ने स्थिति नै रहँदैन । घरभाडा तलब भत्ता जस्ता आयलाई न्यायसङ्गत भनी अदालतले स्वीकार गर्दा प्रतिवादीले तत् तत् अवधिमा गर्ने पारिवारिक खर्चलाई पनि न्यायसङ्गतरूपमा अनुमान गरी कटाउनुपर्नेमा आयको मात्र अनुमान गरी आयमा थप गर्न मिल्ने होइन । तसर्थ प्रतिवादीको आयहरूलाई जस्ताको तस्तै बचत हुने तर खर्च नहुने भन्ने मनसाय प्रदर्शित हुने गरी भएको फैसला त्रुटिपूर्ण छ ।

भ्रष्टाचारसम्बन्धी ऐन, नियम निर्देशिका एवम् नजिरमा कुनै पनि व्यक्तिको वैध आय आर्जनको १० प्रतिशतसम्म बढी अवैध आर्जन भएको देखिए तापनि त्यस्तो १० प्रतिशत बढी रकम भ्रष्टाचार नहुने भन्ने व्यवस्था वा मान्यता रहे भएको देखिँदैन । विशेष अदालत स्वयम्ले गरेको फैसलाबाट पनि व्यक्तिले आर्जन गरेको कूल सम्पत्तिमध्ये १० प्रतिशत अवैध देखिएकाले भ्रष्टाचारको कसुर नहुने भन्ने कानूनी आधार फैसलामा खुलाएको पाइँदैन । भ्रष्टाचारको कसुर हुन कानूनबमोजिम नभई अवैधरूपमा आर्जित १ रुपैयाँ वा एक प्रतिशत वा १० प्रतिशत पनि भ्रष्टाचार गरेर आर्जन गरेको सम्पत्ति भ्रष्टाचार गरेको नै हो भन्ने कानूनी आधार फैसलामा खुलाएको पाइँदैन । भ्रष्टाचारको कसुर हुन कानूनबमोजिम नभई अवैधरूपमा आर्जित १ रुपैयाँ वा एक प्रतिशत वा १० प्रतिशत पनि भ्रष्टाचार गरेर आर्जन गरेको सम्पत्ति भ्रष्टाचार गरेको नै हो भन्ने कानूनी मनसाय देखिन्छ । भारतीय उच्च अदालतको फैसला नेपालको कानूनको सन्दर्भमा लागू हुने, पालना गर्नुपर्ने कानून वा नजिर होइन । यस्तोमा नेपालकै परिप्रेक्ष्यमा अध्ययन र विश्लेषण गरिनुपर्दछ । अतः १० प्रतिशत भन्दा बढीको अवैध आय आर्जन भ्रष्टाचार हुने १० प्रतिशतभन्दा घटी अवैध आय आर्जन भ्रष्टाचार नहुने भन्ने विशेष

अदालतको फैसला आफैँमा पूर्वाग्रही, अति उदार एवम् भ्रष्टाचारको कसुर गर्न प्रश्रय मिल्ने किसिमको देखिएकाले सो १० प्रतिशत सम्मको अवैध आर्जनलाई छुट दिई सफाई दिएको उक्त फैसला पूर्णतः गैरकानूनी छ भन्ने आधार र कारणसमेतबाट विशेष अदालतले मिति २०६७।०१।२८ मा गरेको फैसला बदर गरी प्रतिवादीहरूलाई अभियोग माग दाबीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट यस अदालतमा परेको पुनरावेदनपत्र ।

यसमा पुनरावेदनपत्रको प्रकरण ३ को खण्ड (ख) र (घ) मा उल्लेख भएबमोजिम प्रतिवादीले घर खरिद र निर्माण गर्दा लागेको रकमको वैधानिक स्रोतको पुष्टि नभएको अवस्थामा पनि त्यस्तो सम्पत्तिलाई मान्यता दिएको प्रश्नका सम्बन्धमा विशेष अदालत काठमाडौँको फैसला फरक पर्न सक्ने देखिँदा मुलुकी ऐन, अदालती बन्दोवस्तको २०२ नं. बमोजिम प्रतिवादीमध्येका वीरेन्द्रकुमार सिंहलाई म्याद सूचना जारी गरी झिकाई आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६८।१।२५ गतेको आदेश ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको सुरु विशेष अदालतको फैसला र पुनरावेदनपत्रसमेत हेरी वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता महेश शर्मा पौडेल र विद्वान् उपन्यायाधिवक्ताद्वय मानबहादुर कार्की तथा टिकेन्द्र दाहालले लिखित बहस नोटसहित गर्नुभएको बहस बुँदा यसप्रकार रहेका छन् ।

विशेष अदालतले लिखित मूल्यलाई मात्र आधार मानी जग्गाको मूल्याङ्कन गरेको छ । वादीले पेस गरेको नगद प्रवाह तालिका (Cash flow chart) लाई आधार नलिई पुरै जाँच अवधि (Check Period) लाई एउटै अवधि मानी आय व्ययको विवरण कायम

गरिएको छ । वैधानिक स्रोत नै नखुलेको घरहरूको भाडाबापतको आर्जन स्वतः अवैध हुने हो । घरहरू वैध सम्पत्तिबाट खरिद गरेको मानी सोको घरभाडा प्रतिवादीको आयमा समावेश गरिएको समेत मिलेको छैन । स्रोत नखुलेको रकम बैंकबाट झिकी बेपत्ता पारिएको तथा सोबापतको ब्याजसमेतलाई सम्पत्तिको बिगोमा समावेश हुने भनी व्याख्या गरिएकोसमेत मिलेको छैन ।

प्रतिवादी वीरेन्द्रकुमार सिंहको तथा निजका परिवारका सदस्यहरूको नाममा रहेको कूल सम्पत्ति रु.२,६१,६६,५८०।८९ मध्ये स्रोत खुलेको सम्पत्ति रु.१,२५,५२,९२६।४७ र गैरकानूनी रूपमा रु.१,३६,१३,६५४।४२ बराबरको चल/अचल सम्पत्ति भ्रष्टाचार गरी गैरकानूनीरूपमा प्रतिवादीसँग रहेको सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि हुन नसकेको आरोप पत्र रहेकामा विशेष अदालतबाट गणना गर्दा आर्जनको तुलनामा १.६९ प्रतिशत रकमको हदसम्म (जाँच अवधिमा) प्रतिवादीको आयस्रोतको अनुपातमा निजको साथमा रहेको सम्पत्ति र भएको खर्चलाई हेर्दा प्रतिवादी वीरेन्द्रकुमार सिंहको कूल खर्च रु.१,१६,२१,६०४।९३ र कूल आय रु.१,१४,२५,०३८।८७ देखिन्छ । उल्लिखित बिगो र आर्जनको तुलनामा रु.१,९६,५६६।०६ बराबरको आय कम हुन आएपनि सो रकम कूल बिगो (सम्पत्ति) को १.६९ प्रतिशत भई १० प्रतिशतभन्दा कमै भएकाले प्रतिवादीको साथमा रहेको सम्पत्ति निजको वैध आयस्रोतसँग अमिल्दो र अस्वाभाविक मानी दाबीबमोजिमको कसुर गरेको ठहर गरी सजाय गर्न कानून एवम् न्यायसम्मत हुने देखिँदैन भनी कम आय भएको स्वीकार गरी स्रोत पुष्टि हुन नसकेको अवस्थामा निर्णयाधारको रूपमा अङ्गिकार गरिएको छ । भारतीय सर्वोच्च अदालतका फैसला नेपालको परिप्रेक्ष्यमा बाध्यकारी हुन सक्दैनन् । गैरकानूनीरूपमा

सम्पत्ति आर्जन गरी भ्रष्टाचार गरेको भन्ने मुद्दामा यो यस वैधानिक स्रोतबाट आयआर्जन गरेको हो भनी पुष्टि गर्ने दायित्व प्रतिवादीमा रहने भनी जयप्रकाश प्रसाद गुप्ता रहेको ने.का.प. २०६८ अङ्क ११ नि.नं. ८७२२ पृ. १८९० समेतका मुद्दामा सिद्धान्त प्रतिपादन भइसकेको छ । यस्ता (White Colour Crime) मा Modus Operandi तथा Burden of Proof समेतका आधारबाट हेर्दा अदालतले अनुमानको आधारमा प्रतिवादीलाई सफाइ दिने गरी प्राज्ञिक तर्कका माध्यमद्वारा प्रतिवादीको आर्जनको तुलनामा १.६९ प्रतिशत अवैध सम्पत्ति प्रतिवादीसँग रहेको भन्ने तथ्य स्वीकार गर्दागर्दै पनि सजाय गर्न कानून र न्यायसम्मत देखिएन भनी विशेष अदालतले प्रतिवादीलाई सफाइ दिनेगरी फैसला गरेको छ । यसरी प्रतिवादीसँग अवैध सम्पत्ति रहेको तर कम रहेको भन्ने आधारमा मात्र सफाइ दिई प्रमाणको त्रुटिपूर्ण मूल्याङ्कन गरी सफाइ दिइएको छ । तसर्थ सो त्रुटिपूर्ण फैसला बदर गरी भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ बमोजिम कसुर गरेमा ठहर गरी उल्लिखित दाबीको सम्पत्ति जफत गरी प्रतिवादीहरूलाई अभियोग माग दाबीबमोजिम सजाय हुनुपर्दछ भनी गर्नुभएको बहस जिकिर सुनियो ।

त्यस्तै, विपक्षीतर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताद्वय मिथिलेशकुमार सिंह र कृष्णप्रसाद सापकोटा तथा अधिवक्ताद्वय नरेन्द्रकुमार के.सी. र दिपेन्द्रकुमार झाले लिखित बहस नोटसहित गर्नुभएको बहस बुँदा यसप्रकार रहेका छन् ।

प्रतिवादीसँग जँच अवधिमा आर्जन गरेको चल अचल सम्पत्तिको वास्तविक मूल्य र आयोगले हालको मूल्याङ्कनको आधारमा मूल्याङ्कन गरेको मूल्यमा धेरै फरक रहेको छ । हालसम्म यस अदालतबाट गरिएका फैसलाहरूमा पुरै जाँच अवधिलाई एउटै समयावधि मानी आय व्यय कायम

गरिएको छ । त्यसैले प्रतिपादित सिद्धान्तबमोजिम नै यस मुद्दामा पनि नगद प्रवाह तालिका (Cash flow chart) लाई आधार नमानी पुरै जाँच अवधि (Check Period) लाई एउटै समयावधि मानी आयको गणना गरिनुपर्दछ । त्यस्तै लिखतमा उल्लिखित भएको मूल्यभन्दा अकाट्य प्रमाण अन्य हुन सक्दैन । त्यसैले प्रस्तुत मुद्दामा पनि लिखतमा उल्लिखित मूल्यलाई नै कायम गरिनुपर्दछ । विशेष अदालत काठमाडौँबाट प्रमाणको मूल्याङ्कन तथा विवेचना गरी मेरो पक्षलाई सफाइ दिने गरी गरेको फैसला मिलेकै हुँदा पुनरावेदन नगरी बसेको हो । उक्त विशेष अदालतको फैसला सदर गरिनुपर्दछ ।

वैध सम्पत्तिबाट खरिद गरिएको घरबाट सम्झौताबमोजिम प्राप्त भएको घरभाडालाई आयमा गणना गरिनुपर्दछ । बैंकमा भएको रकमलाई वादीपक्षबाट स्वीकार गरिएको अवस्थामा बैंकबाट प्राप्त ब्याज पनि आयमा गणना गरिनुपर्दछ । जे काम व्यवहार भएको छ सो दुरुस्त छ, लुकाए छिपाएको छैन । प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १५ को आधारमा विदेशी नजिर प्रयोग गर्न सकिन्छ । ईश्वरप्रसाद पोखरेलको ने.का.प. २०६६ अङ्क ८, नि.नं. ८२०० को यस्तै प्रकृतिको मुद्दामा साबिक भ्रष्टाचार ऐन, २०१७ को दफा १५ को अनुमानित कसुरलाई हालको भ्रष्टाचार ऐन, २०५९ को दफा २०(१) को निरन्तरता हो भनी सिद्धान्त कायम भएको र प्रस्तुत मुद्दा पनि अनुमानित कसुर भएकामा विवाद नरहेको र मुरारीबहादुर कार्कीसमेत भएको फौ.पु. नं. ०६५-CR-०००९ को सर्वोच्च अदालतबाट मिति २०६९।०२।०३ मा फैसला भएको यस्तै प्रकृतिको मुद्दामा विशेष अदालतबाट सफाइ पाई पुनरावेदन नगरेको भए पनि थप आयको रूपमा गणना गरिएको छ । यसै गरी गणेश अर्यालसमेत भएको ०६३-CR-०६५० को सर्वोच्च अदालतबाट मिति २०६९।०७।२७ मा फैसला भएको मुद्दामा १० प्रतिशतभन्दा कम आय भई

विशेष अदालतबाट सफाई पाई सो फैसलाउपर निजले पुनरावेदन नगरेको अवस्थामा वादीको पुनरावेदन परी सर्वोच्च अदालतबाट सोही सदर भएको छ । सो आधारमा समेत विशेष अदालतको फैसला अन्यथा हुन सक्दैन । तसर्थ हाम्रो पक्षले विशेष अदालतमा गरेको बयान तथा पेस गरेका प्रमाणसमेतलाई आधार गरी आयको गणना गरी हाम्रो पक्षले सफाई पाउने गरी भएको विशेष अदालतको फैसला सदर हुनुपर्दछ भनी गर्नुभएको बहस जिकिरसमेत सुनियो ।

दुवै पक्षका विद्वान् कानून व्यवसायीहरूले गर्नुभएको बहस जिकिर सुनी तथा पेस भएका बहस नोटसमेत अध्ययन गरी हेर्दा विशेष अदालत काठमाडौंको फैसला मिले नमिलेको के रहेछ सोही सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा प्रतिवादी वीरेन्द्रकुमार सिंहको तथा निजका परिवारका सदस्यहरूको नाममा रहेको स्रोत खुलेबाहेकको १,३६,१३,६५४।४२ बराबरको चल/अचल सम्पत्ति भ्रष्टाचार गरी गैरकानूनीरूपमा प्रतिवादीसँग रहेको सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि हुन नसकेको आरोप लगाइएको र सो आरोपका सम्बन्धमा विशेष अदालतबाट जाँच अवधिका आधारमा आय-व्यय गणना गरी प्रतिवादीको आयस्रोतको अनुपातमा निजको साथमा रहेको सम्पत्ति र भएको खर्चलाई हेर्दा प्रतिवादी वीरेन्द्रकुमार सिंहको कूल खर्च १,१६,२१,६०४।९३ र कूल आय १,१४,२५,०३८।८७ कायम गरेको देखिन्छ । उल्लिखित बिगो र आर्जनको तुलनामा रु.१,९६,५६६।०६ बराबरको आय कम हुन आएपनि सो रकम प्रतिवादीको साथमा रहेको सम्पत्ति निजको बैध आयस्रोतसँग अमिल्दो र अस्वाभाविक मानी दाबीबमोजिमको कसुर गरेको ठहर गरी सजाय गर्न कानून एवम् न्यायसम्मत हुने देखिँदैन भनी प्रतिवादीलाई आरोपित कसुरबाट सफाई दिने गरी भएको फैसलामा

प्रत्यर्थी प्रतिवादीहरूले चित्त बुझाई पुनरावेदन नगरी बसेका तर सो फैसलाउपर वादी नेपाल सरकारले विपक्षी प्रतिवादीहरूको आय गणनाको आधार, घरजग्गा खरिद बिक्री गरेको रकमको मूल्याङ्कनको आधार, कृषि आय गणनाको आधार, अन्य मुलुकका सर्वोच्च अदालतका नजिरको हैसियत र तिनको अवलम्बनका अतिरिक्त घरभाडा, बैंकको ब्याज, दशै खर्च र महँगी भत्ता जस्ता विषयसमेतमा प्रश्न उठाई विशेष अदालत, काठमाडौंको फैसला त्रुटिपूर्ण रहेको भन्ने पुनरावेदन जिकिर लिएबाट पुनरावेदन जिकिरहरू एवम् मिसिल संलग्न प्रमाण एवम् कागजातहरूमा आधारित रहेर प्रस्तुत मुद्दामा निर्णय दिनुपरेको छ ।

निर्णयतर्फ विचार गर्दा वादीले पुनरावेदन पत्रमा उठाएका निम्न प्रश्नहरूको सन्दर्भमा केन्द्रित रही निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

- क) विपक्षीको आयको गणना गर्दा नगद प्रवाह तालिका (Cash Flow Chart) लाई आधार मानी वा पुरै जाँच अवधि (Check Period) लाई एउटै समयावधि मानी आयको यकिन गणना गरिनुपर्ने हो ?
- ख) विपक्षीले खरिद बिक्री गरेको घरजग्गाको लिखत मूल्यलाई आधार मानी आय कायम गर्नुपर्ने हो वा प्रचलित मूल्यलाई आधार मानी आय कायम गर्नुपर्ने हो ?
- ग) विशेष अदालतबाट कृषि आयलाई प्रतिवादीको आयमा समावेश गरेको मिलेको छ छैन ?
- घ) विशेष अदालतबाट विपक्षीको विवादित घर भाडालाई आयमा समावेश गरेको मिलेको छ छैन ?
- ङ) विपक्षीले बैंकबाट झिकिएका रकमहरू लुकाएको हो वा सम्पत्ति सृजनामा प्रयोग

- भएको हो तथा विपक्षीले बैंकबाट प्राप्त ब्याजलाई विशेष अदालतबाट आयमा समावेश गरेको मिलेको छ छैन ?
- च) प्रतिवादीको साथमा रहेको कूल आर्जनको तुलनामा निजको आय कम भएतर्फ गरिएको विशेष अदालत काठमाडौंको फैसला मिलेको छ छैन ?
- छ) विशेष अदालतले दशैं खर्च, महँगी भत्ता तथा दुर्गम भत्तालाई प्रतिवादीको आयमा गणना गरेको मिलेको छ छैन ?
- ज) पुनरावेदक वादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्छ सक्दैन ?
- कार्कीसमेत भएको फौ.पु.नं.०६५-CR-०००९ को मिति २०६९/२/३ मा भएको फैसलाको पृ.७३ मा “.....केवल सो विवरणमा उल्लिखित तलब भत्ता बुझेको मितिभन्दा करिब एक वर्ष ११ महिनापछि अर्थात् मिति ०६३/३/१३ मा अभियोग दायर भएको देखिँदा मिसिल संलग्न निजामती किताब खानाको तलबी विवरणका आधारमा बाँकी अवधि आ.व.०६१/०६२ को रु.१४६०५२/- र आ.व.०६२/०६३ को ११ महिनाको रु.१३६०६२/- समेत जम्मा रु.२८२११४/- मा क.स.कोष कट्टी गरी हुन आउने खुद रकम रु.२५३३९०/- निजको तलब भत्ता बापतको आयमा समावेश हुनु पर्ने देखिन्छ ।”

२. सर्वप्रथम, प्रथम प्रश्न विपक्षीको आयको गणना गर्दा नगद प्रवाह तालिका (Cash Flow Chart) लाई आधार मानी वा पुरै जाँच अवधि (Check Period) लाई एउटै समयावधि मानी आयको यकिन गणना गरिनुपर्ने हो भन्ने सम्बन्धमा हेर्दा यसै सर्वोच्च अदालतबाट विभिन्न मुद्दामा भएका निर्णयहरूलाई मध्य नजर राखी हेर्नुपर्ने हुन्छ ।

३. जाँच अवधिको आधारमा सम्पत्तिको स्रोत खुले नखुलेको यकिन गर्ने सम्बन्धमा, नेपाल सरकार वि. डिल्लीरमण निरौला भएको फौ.पु. नं.०६५-CR-००३१ को मिति २०६७/५/२० मा भएको फैसलाको पृ.३१ मा “.....आरोपपत्रमा २०३६ साललाई जाँच अवधि सुरु मानेको भएपनि यो मितिसम्मको भनीएको पाइँदैन । प्रस्तुत मुद्दा मिति २०६१/४/३२ मा दायर गरेको देखिँदा २०३६ सालदेखि २०६० सालसम्मलाई जाँच अवधि मानी सोही अवधिमा आर्जन गरेको चलअचल सम्पत्तिको तुलना गरी स्रोत खुलेको र नखुलेको सम्पत्ति यकिन गर्नुपर्ने हुन्छ ।”

४. नेपाल सरकार वि. मुरारीबहादुर

५. नेपाल सरकार वि. निरन्जनबाबू श्रेष्ठसमेत भएको फौ.पु.नं.०६५-CR-००६४ को मिति २०६९/३/२९ मा भएको फैसलाको पृ.३३ को दोस्रो हरफमा “.....वादी पक्षबाट के कुन समयमा के कति आय प्राप्त भयो र के कति सम्पत्ति आर्जन भयो भन्ने कुरा सालक्रमका आधारमा परीक्षण नगरी एकमुष्टरूपमा मूल्याङ्कन गरिएको कारणबाट फैसला त्रुटिपूर्ण भएको भन्ने जिकिर लिएतर्फ विचार गर्दा फौजदारी मुद्दाको उठान आरोपपत्रबाट हुने कुरामा विवाद हुन सक्दैन । कुनै घटना विशेषसँग सम्बन्धित नभई समग्र आय र सम्पत्तिको मूल्याङ्कनमा आधारित यस प्रकृतिको भ्रष्टाचार मुद्दामा अभियोग लगाइएका व्यक्तिले के कुन मितिमा के कति आय आर्जन गरे र के कति सम्पत्ति प्राप्त गरे भन्नेसमेतको विस्तृत विवरणसहित त्यसलाई तुलनात्मकरूपमा प्रस्तुत गर्नुपर्ने हुन्छ । यो जिम्मेवारी स्वतः अभियोजन पक्षमा रहन्छ । तर प्रस्तुत मुद्दामा आरोपपत्रमा नै प्रतिवादी मध्येका निरन्जनबाबू श्रेष्ठले राष्ट्र सेवकका रूपमा सेवा प्रवेश गरेको मितिदेखि निजका डेरामा छापा मार्ने कार्य गरेको मितिसम्मलाई जाँच अवधि मानी सो अवधिको आय र सम्पत्तिलाई एकमुष्टरूपमा प्रस्तुत गरिएको र प्रमाणको प्रस्तुति पनि

सोहीबमोजिम गरिएको देखिन्छ । आरोपपत्रमा त्यसरी उल्लेख भएको अवस्थामा सामान्यतः त्यसभन्दा फरक किसिमबाट विश्लेषण, विवेचना र मूल्याङ्कन गर्न सम्भव हुँदैन । आफैले अनुसन्धान गरी अभियोग लगाएको र आरोपपत्रमा नै जाँच अवधिलाई आधार बनाएको भनी उल्लेख भएको अवस्थामा अदालतले आरोपपत्रभन्दा बाहिर गएर न्याय निरूपण गर्नुपर्ने भनी पुनरावेदनपत्रमा प्रश्न उठाउने वादी पक्षको जिकिरसँग सहमत हुन सकिने ।”

यसका अतिरिक्त सर्वोच्च अदालतले हालसम्म यस्तै प्रकृतिका देहायबमोजिमका मुद्दाहरूमा समेत जाँच अवधिको आधारमा फैसला गरेको पाइन्छः

- ने.का.प.२०६७ नि.नं.८५१९ अङ्क १२ नेपाल सरकार वि. चिरञ्जीवी वाग्लेसमेत,
- ने.का.प.२०६८ नि.नं.८६३० अङ्क ६ नेपाल सरकार वि. रामाज्ञा चतुर्वेदी पृ.९३४,
- ने.का.प.२०६८ नि.नं.८७२२ अङ्क ११ नेपाल सरकार वि. जेपी आनन्द,
- ने.का.प.२०६९ नि.नं.८८३२ अङ्क ५ नेपाल सरकार वि. खुमबहादुर खड्का,
- ने.का.प.२०६९ नि.नं.८७७० नेपाल सरकार वि. केशवराज गौतमसमेत,
- स.फौ.पु.नं. ०६५-CR-००२० नेपाल सरकार वि. नगेन्द्रप्रसाद धिमिरेसमेत

६. यसको अतिरिक्त जाँच अवधिलाई समयावधि नमान्ने अवस्थाका लागि आरोपपत्रमा नै नगद प्रवाह तालिका (Cash Flow Chart) अनुसार अभियोग दाबी लिनुपर्नेको साथसाथै प्रतिवादीले त्यस अवधिमा गरेका नगद प्रवाह अवैध भएको कुरा अभियोग दाबीमा नै स्पष्ट एवम् प्रमाण सङ्गत हुनुपर्नेमा त्यसअनुसारको अभियोग दाबी एवम् प्रमाणहरू समेत वादी पक्षबाट प्रस्तुत भएको पाइएको छैन ।

७. अतएवः अवधि गणनाका सम्बन्धमा उल्लिखित मुद्दाहरूमा समेत मानी आएको पुरै जाँच अवधि (Check Period) लाई आधार मान्नु नपर्ने कुनै त्यस्तो आधार कारण वादीबाट पेस भएको नहुँदा र प्रस्तुत मुद्दालाई पनि स्वतः सोही प्रतिपादित सिद्धान्तहरूको आधारबाट हेरिनु वाञ्छनीय देखिँदा र नगद प्रवाह तालिकाअनुसारको अभियोग पत्र एवम् त्यसअनुसारको प्रमाणसमेत वादी पक्षबाट स्पष्टरूपमा प्रस्तुत हुन नसकेकाले प्रतिपादित सिद्धान्तबमोजिम नै आयको गणना गर्दा जाँच अवधि (Check Period) लाई एउटै समयावधि मानी आयको गणना गरेको विशेष अदालतको फैसलालाई अन्यथा भनीरहनु परेन ।

८. यसका साथै मिति २०६०।४।१ सम्मलाई मात्र जाँच अवधि मान्नुपर्नेमा विशेष अदालतको फैसलामा मिति २०६२।६।५ सम्मलाई जाँच अवधि मानिएको मिलेन भन्ने वादी पक्षको भनाइ रहेकामा मिति २०६२।४।९ सम्मको Transaction लाई आरोपपत्रको तालिका नं. १५ मा देखाइएको हुनाले आरोपपत्रमा दाबी लिइएको अवधिसम्मलाई जाँच अवधि मानिएको विशेष अदालतको फैसलासमेत मिलेकै देखिन आयो ।

९. दोस्रो प्रश्न जग्गा खरिद बिक्रीको लिखत मूल्यलाई आधार मानी आय कायम गर्नुपर्ने हो वा प्रचलित मूल्यलाई आधार मानी आय कायम गर्नुपर्ने हो भन्ने सम्बन्धमा हेर्दा प्रतिवादी सार्वजनिक पदमा बहाल रहेको अवधिमा निजकी श्रीमती तथा छोरा प्रतिवादीद्वय प्रमिलादेवी सिंह र प्रविण सिंहको नाममा लिखत मूल्य रु.१५,६०,८००।- को जग्गा खरिद गरेकामा विवाद छैन । उक्त तथ्य आरोपपत्रको तालिका नं. ४ बाट देखिन्छ भने आरोपपत्रको तालिका नं. १६ र १७ मा उल्लिखित जग्गाहरूको प्रचलित मूल्य रु.१,५६,२३,८७५।- मात्र हो भन्ने कुरा आरोपपत्रमा नै उल्लेख गरी दाबी गरेको पाइन्छ । प्रतिवादीले

जग्गाको खरिद मूल्यमा स्रोत पुष्टि गर्नुपर्ने हुन्छ। हालको मूल्यमा स्रोत पुष्टि गर्नुपर्ने होइन। बिक्रेताहरूलाई वादी पक्षबाट अनुसन्धानको क्रममा प्रमाणको रूपमा पेस गर्न सकेको छैन। लिखतमा लेखिएको मूल्यभन्दा बढी मूल्यमा जग्गा खरिद गरेको हो भन्ने अन्य खम्बिर सबुद प्रमाणहरूबाट समेत पुष्टि हुन आएको छैन।

१०. बिक्रेताले खरिद बिक्री हुने आधिकारिक निकायमा रकम उल्लेख गरी बिक्री गर्दा ऋणी धनीसमेतले सहिछाप गरी कानूनबमोजिम दस्तुर लिई दिई लिखत पारित गरिदिएका छन्। सो लिखतमाथि कुनै प्रकारको अन्यथा दाबीसमेत भएको देखिँदैन। यस्तो अवस्थामा उक्त लिखतमा उल्लिखित व्यहोरालाई मनोगतरूपमा अन्यथा भन्न मिल्दैन। जहाँसम्म लिखतमा उल्लिखित मूल्यबाहेकको रकम जग्गा बिक्रेताको बैंकमा रहेको खातामा जम्मा हुन आउने कुरा हो सो रकम अन्य आय स्रोतसमेतबाट जम्मा हुन सक्ने हुँदा सो रकम जम्मा भएको आधारमा मात्र त्यो रकम प्रतिवादीले नै दिएको हो भनी यकिनसाथ भन्न सकिँदैन। सो रकमलाई जाँच अवधिमा प्राप्त रकमको रूपमा सम्म लिन मिल्छ। बिक्रेताले सो घरजग्गा खरिद गर्दा दाबीबमोजिमको मूल्यमा खरिद गरेको हो भन्ने तथ्ययुक्त अन्य प्रमाण वादी पक्षबाट पेस हुन सकेको छैन। यस्तो स्थितिमा पारित लिखतमा लेखिएको मूल्यलाई अन्यथा प्रमाणित भएको भनी मान्न मिल्ने। घरजग्गा खरिद बिक्रीको लागि अन्यथा प्रमाणित नभएको अवस्थामा आधिकारिक निकायबाट पास गरेको लिखतमा उल्लिखित मूल्यलाई नै विश्वसनीय प्रमाणको रूपमा ग्रहण गरिनुपर्ने देखिनुका साथै लिखतमा लेखिएका ऋणी एवम् साक्षीहरूमाथि कुनै प्रकारको दाबी उजुर नभएकोसमेतका आधार र कारणहरूबाट पनि लिखत मूल्यलाई नै मान्यता दिई आयको गणना गरिएको विशेष अदालतको फैसलालाई अन्यथा भनीरहनु परेन।

११. यसै सन्दर्भमा नेपाल सरकार वि. चिरन्जिवी वाग्लेसमेत भएको भ्रष्टाचार मुद्दामा जग्गा जमिनको मूल्य समय क्रममा परिवर्तन हुनु स्वाभाविकै देखिन्छ। जहाँसम्म विवादित कित्ता जग्गाहरूको मूल्य र त्यसको स्रोतको पहिचान गर्ने सन्दर्भ आउँछ, त्यो स्वभावतः खरिद वा प्राप्त गरिएको समयको मूल्यमा आधारित हुनुपर्ने (प्रकरण १३) भन्ने र आधिकारिक निकायमा रितपूर्वक रजिस्ट्रेसन दस्तुरसमेत बुझाई पारित गरी लिएको लिखतलाई अप्रमाणित दाबी कै भरमा अन्यथा संज्ञा दिन नमिल्ने (प्रकरण १४) भनी ने.का.प. २०६७ अङ्क १२ नि.नं ८५१९ पृष्ठ २००७ मा यस अदालतबाट सिद्धान्त प्रतिपादित भएको पाइन्छ।

१२. त्यस्तै, श्री ५ को सरकार वि. रामकृष्ण तिवारीसमेत भएको गैरकानूनीरूपमा सम्पत्ति आर्जन गरी भ्रष्टाचार गरेको (संवत् २०६२ सालको फौ.पु. नं.३३९९, फैसला मिति २०६७।१०।१०, पृष्ठ ३८) मुद्दामा अन्यथा प्रमाणित नभएमा खरिद गर्दाको पारित लिखतको मूल्यलाई नै खरिद मूल्य मान्नुपर्ने हुन्छ भनी यस मुद्दामा रु.३८,००,०००।- मा खरिद बिक्री हुने भनी दुवै पक्षबाट सहिछाप भएको बैनाबट्टाको कागजसमेत गरेको प्रमाण भेटिएको अवस्थामा पनि पारित लिखत मूल्य रु.८,६३,०००।- भएकामा सो पारित लिखतलाई नै आधार मानी आयको गणना गरिएको पाइन्छ।

१३. यसैगरी नेपाल सरकार वि. मुरारीबहादुर कार्की भएको गैरकानूनीरूपमा सम्पत्ति आर्जन गरी भ्रष्टाचार गरेको (संवत् २०६५ सालको फौ.पु.नं. ०६५-CR-०००९, फैसला मिति २०६९।२।३, पृष्ठ ७७) मुद्दामा जग्गा बिक्री भएको लिखतमा मूल्य रु.३,६९,२००।- उल्लेख भए पनि रु.२०,००,०००।- मा बिक्री गरेको भनी प्रतिवादीले जिकिर लिएको कानूनसम्मत देखिन नआएकाले

अभियोजन पक्षले सोसम्बन्धमा गरेको आयस्रोतको विश्लेषणसँग सहमत हुन सक्ने अवस्था देखिएन भनी Bank को Transaction समेतलाई नमानी लिखत मूल्यलाई नै मान्यता दिई आयको गणना गरिएको पाइन्छ ।

१४. त्यस्तै नेपाल सरकार वि. रामाज्ञा चतुर्वेदीसमेत भएको भ्रष्टाचार मुद्दामा प्रतिपादित सिद्धान्तसमेतको आधारमा हालको मूल्यलाई आधार मानी बिगो कायम गर्नुपर्ने भन्ने वादीपक्षको पुनरावेदन जिकिर आधारहीन देखिन आएकोले लिखत मूल्य र तत्कालीन कारोबार मूल्यलाई आधार मानी बिगो कायम गरेको विशेष अदालतको फैसला अन्यथा देखिन आएन भनी ने.का.प. २०६८ अङ्क ६, नि.नं.८६३०, पृ.९६३, प्रकरण १६, मा सिद्धान्त प्रतिपादन भएको पाइन्छ । यसका साथै

१. ने.का.प.२०६८ अङ्क ११, नि.नं.८७२२, नेपाल सरकार वि. जे.पी.आनन्द,
२. ने.का.प.२०६९ अङ्क ५, नि.नं.८८३२, नेपाल सरकार वि. खुमबहादुर खडका,
३. ने.का.प.२०६९ अङ्क २, नि.नं.८७७०, नेपाल सरकार वि. केशवराज गौतम,
४. स.फौ.पु.नं. ०६५-CR-००६४ नेपाल सरकार वि. निरन्जनबाबु श्रेष्ठ फैसला मिति २०६९।३।२९,
५. स.फौ.पु.नं. ०६५-CR-००२० नेपाल सरकार वि. नगेन्द्र प्रसाद घिमिरेसमेत

लगायतका उल्लिखित मुद्दाहरूमा समेत लिखत मूल्यलाई नै आधार मानी आयको गणना गरिएको पाइन्छ । उपर्युक्त प्रतिपादित सिद्धान्तहरू समेतको रोहमा हेर्दा सो मुद्दाका सम्बन्धमा विशेष अदालत काठमाडौँबाट भएको फैसलालाई अन्यथा गरिराख्नु पर्ने देखिँदैन ।

१५. तेस्रो प्रश्न विशेष अदालतबाट कृषि

आयलाई प्रतिवादीको आयमा समावेश गरेको मिलेको छ छैन भन्नेतर्फ हेर्दा सर्वप्रथम कृषि आयका सम्बन्धमा प्रतिवादीसँग रहेको जग्गाको कृषि उब्जनीबाट रु.२,२८,९०३।-आय प्राप्त भएको कुरा अभियोगपत्रको तालिका नं. १२ मा उल्लेख भइरहेकामा कृषिजन्य अन्य उत्पादनबाट मैले रु.४९,२९,८३५।५५ आर्जन गरेकाले आयोगले प्रदान गरेको रकम धेरै न्यून र अव्यावहारिक भएको प्रतिवादीको जिकिर देखिन्छ । वास्तवमा आयोगले मिति २०३०।०६।०९ को नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित कुतको दरको आधारमा प्रतिवादीको कृषि आय निर्धारण गरेको देखिन्छ । तर यस्तै प्रकृतिका अन्य मुद्दामा प्रति बिगाहा रु.२०,०००।- का दरले आम्दानी हुने तथ्यलाई आयोगले नै स्वीकार गरी आरोपपत्र दायर गरेको रहेछ । यस्तै प्रकृतिको अन्य मुद्दामा यस अदालतबाट २०४० सालसम्म प्रति बिगाहा रु.१४,०००।-, २०४१ देखि २०५० सालसम्म प्रति बिगाहा रु.१६,०००।- र २०५१ पछि प्रति बिगाहा रु.२०,०००।- का दरले कृषि आय मान्ने गरेको छ । प्रतिवादीसँग रहेको जग्गा पनि अन्य मुद्दामा कायम गरिएको उब्जाकै दररेटको आधारमा प्रतिवादीसित रहेको उपर्युक्त जग्गाको कृषि आय गणना गर्दा जम्मा रु.२९,२९,०२०।- कृषि आय कायम हुन आउने नै हुँदा सो रकम प्रतिवादीको आयमा गणना हुने नै देखियो ।

१६. यसमा सर्वोच्च अदालतबाट स्थापित सिद्धान्तहरू हेर्दा पनि प्रतिवादीले आफैँ कमाएको जग्गामा वर्षे बालीको हकमा कुत प्रयोजनमा तोकिएको उब्जनीको दोब्बर, सिंचाइ सुविधा भई दुई बाली लाग्ने जग्गामा हिउँदे बालीबापत वर्षे बालीको आधा र मोही लागेको जग्गामा भूमिसम्बन्धी ऐनबमोजिम जग्गाधनीले पाउन सक्ने भागको हिस्सालाई कृषि आय कायम गर्ने गरी सिद्धान्त प्रतिपादन भएको देखिन्छ । यसप्रकार ने.का.प.२०६८ नि.नं.८६३० अङ्क ६

नेपाल सरकार वि. रामाज्ञा चतुर्वेदी पृ.९१७, ने.का.प. २०६८ नि.नं.८७२२ अङ्क ११ नेपाल सरकार वि. जेपी आनन्द पृ.९२८ समेतका मुद्दामा प्रतिपादन भएका मान्यताहरू समेतमा आधारित हुँदा प्रतिवादीले फलफूल बिक्री र सिसौ बिक्रीबाट आय भएको जिकिर लिएको भएपनि फलफूल बिक्री र सिसौ बिक्री गरी आर्जन गरेको पुष्ट्याई नभएको अवस्था र वादी नेपाल सरकारले प्रमाण पेस नगरेको अवस्थासमेतका आधारमा प्रस्तुत मुद्दाका हकमा कृषि आयलाई मान्यता दिने र प्रतिवादीले दाबी गरेको फलफूल तथा सिसौको आयलाई मान्यता नदिने गरी भएको विशेष अदालतको फैसलालाई अन्यथा गरिरहनु पर्ने देखिएन ।

१७. यसै गरी जग्गा भाडाका सम्बन्धमा धनुषा जिल्ला बैगाडावर-६ ख कि.नं. ३४७ को ०-७-० जग्गा वन विकास परियोजनालाई भाडामा लगाएबापत रु.३४,५३४/- प्राप्त गरेको भनी जिकिर रहेकामा वादीको तर्फबाट पेस भएको आरोपपत्रको तालिका नं. १५ को क्रम सङ्ख्या १९, २० र २४ मा स्वीकार नै गरेको देखिँदा सो आयलाई प्रतिवादीको आयमा समावेश गर्ने गरी भएको विशेष अदालतको फैसला मिलेकै देखियो ।

१८. चौथो प्रश्न विवादित घर भाडालाई आयमा समावेश गरेको मिलेको छ छैन भन्ने सन्दर्भमा विचार गर्दा यस अदालतबाट प्रतिपादन गरिएका सिद्धान्तहरूलाई नै हेरी यस मुद्दाका सन्दर्भमा पनि विश्लेषण गर्नुपर्ने देखिन आयो । नेपाल सरकार वि. आनन्दप्रसाद खनाल भएको गैरकानूनी सम्पत्ति आर्जन गरी भ्रष्टाचार गरेको मुद्दामा काठमाडौं, ललितपुर र धरानमा भएका घरहरूबाट प्राप्त घरभाडाको रकमलाई आयमा समावेश गरिएकोलगायतका अन्य मुद्दाहरूमा समेत घरभाडाबापतको रकमलाई आयमा गणना गरिएका सिद्धान्तहरू प्रतिपादन भइसकेको आधारसमेत देखिँदा प्रतिवादीको नाममा धनुषा

जिल्लामा भएको घरको कर तिरेको आधारमा २०५२।५३ देखि २०६२ सालसम्मको घरभाडा रु.१३,१७,६००/- हुन आउने र यस्तै प्रकृतिको अन्य मुद्दामा पनि मान्यता दिई आएकोले सो घरभाडाको रकम प्रतिवादीको आयमा गणना हुनु स्वाभाविक नै देखियो ।

१९. यसका अतिरिक्त जनकपुर न.पा. ४ कि.नं. ५७४ र ५७५ को जग्गामा सटर पसल कवल समेत रहेको कुरा आयोगबाट भएको स्थलगत मुचुल्काबाट देखिएको तर सोबापत कुनै आय भएको भनी सो सटर पसलको भाडाबापतको आय प्रतिवादीको आयमा गणना गरेको देखिँदैन । यसप्रकार, प्रतिवादीका नाममा रही अरु कसैले भाडामा प्रयोग गरेको तथ्य स्थापित भएको देखिँदा र सटर कवल भएपछि भाडा आर्जन हुने स्वाभाविक एवम् न्यायोचितरूपमा प्रतिवादीको आयमा गणना गरेको विशेष अदालतको फैसला मिलेकै देखियो ।

२०. पाँचौं प्रश्न विपक्षीले बैंकबाट झिकिएका रकमहरू लुकाएको हो वा सम्पत्ति सृजनामा प्रयोग भएको हो तथा विपक्षीले बैंकबाट प्राप्त ब्याजलाई विशेष अदालतबाट आयमा समावेश गरेको मिलेको छ छैन भन्ने सम्बन्धमा हेरी विचार गर्दा वादीको आरोपपत्रको तालिका नं. १७ को सि.नं. ११, १२, १३, १४, १५ र १६ मा उल्लिखित रकम बैंकबाट झिकेपछि सो रकमको स्रोत पुष्टि गर्नुपर्ने र अर्कोतर्फ सो अवधिमा सोही रकमबाट दोहोरो स्रोत पुष्टि गर्नुपर्ने अवस्था देखियो । त्यसकारण प्रतिवादीले बैंकबाट दाबीको रकम निकाली सकेपछिको अवधिमा सोभन्दा पनि बढीको चल अचल सम्पत्ति खरिद गरेको र सो सम्पत्तिसमेत प्रतिवादीले स्रोत पुष्टि गर्नुपर्ने सम्पत्तिको बिगोमा हिसाब गरी दाबी लिएको अवस्थामा प्रतिवादीले बैंकबाट झिकी लुकाएको भनी छुट्टै सम्पत्तिको बिगो कायम गरी एउटै सम्पत्तिको दोहोरो स्रोत खोज्न मिल्ने देखिन

आएन । यसका साथै सो जाँच अवधिमा बैंकबाट झिकिएको रकम सम्पत्ति सृजना गर्नमा खर्च भएको देखिन आयो । भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ४७ अनुसार लुकाए छिपाएको कसुर प्रमाणित गर्ने भार वादी पक्षमा रहेकामा सो रकम कहाँ लुकाए छिपाएको छ भन्ने कुरा प्रमाण पेस गर्न सकेको देखिएन । यसअनुसार बैंकबाट झिकिएको रकम सम्पत्ति सृजनामा प्रयोग भएको देखिँदा सो सम्बन्धमा र सो रकमबापतको ब्याजसमेतका हकमा विशेष अदालतबाट भएको फैसला मिलेकै देखिन आयो ।

२१. छैठौँ प्रश्न प्रतिवादीको साथमा रहेको कूल आर्जनको तुलनामा निजको आय कम भएतर्फ गरिएको विशेष अदालत काठमाडौँको फैसला मिलेको छ छैन भन्ने सम्बन्धमा हेर्दा प्रतिवादी वीरेन्द्रकुमार सिंहको तथा निजका परिवारका सदस्यहरूको नाममा रहेको कूल सम्पत्ति र भएको खर्चलाई हेर्दा प्रतिवादी वीरेन्द्रकुमार सिंहको कूल खर्च रु.१,१६,२१,६०४।९३ र कूल आय रु.१,१४,२५,०३८।८७ रहेछ । उल्लिखित बिगो र आर्जनको तुलनामा रु.१,९६,५६६।०६ बराबरको आय कम हुन आएबाट सो फरक रकम कूल बिगो (सम्पत्ति) को १.७२ प्रतिशत अन्तर देखिन आयो । उक्त अन्तर रकम प्रतिवादीको साथमा रहेको सम्पत्ति निजको बैध आयस्रोतसँग अमिल्दो र अस्वाभाविक मानी दाबीबमोजिमको कसुर गरेको ठहर गरी सजाय गर्न कानून एवम् न्यायसम्मत हुने देखिँदैन भनी १० प्रतिशतभन्दा कम आय भएको स्वीकार गरी स्रोत पुष्टि हुन नसकेको अवस्थामा निर्णयाधारको रूपमा अङ्गिकार गरिएको भारतीय सर्वोच्च अदालतका फैसलासमेतलाई आधार बनाएको रहेछ ।

२२. अब प्रस्तुत सन्दर्भमा यस अदालतबाट प्रतिपादन भएका सिद्धान्ततर्फ हेरी विचार गर्दा नेपाल सरकार वि. गणेश अर्यालसमेत भएको ०६३-CR-०६५० गैरकानूनीरूपमा सम्पत्ति आर्जन गरी भ्रष्टाचार

गरेको मुद्दासमेतमा आयस्रोतबाट पुष्टि भएभन्दा बढीको देखिएको सो सम्पत्ति कूल सम्पत्तिको ५ प्रतिशतभन्दा कम रहेको भन्ने आधारमा आय र व्ययबीचमा देखिएको अन्तर स्वाभाविक नै रहेको र यो सामान्य अन्तरले भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) ले व्यवस्था गरेको अमिल्दो र अस्वाभाविक उच्च जीवनस्तर यापन गरेको भन्ने कुरा देखिन नआएबाट प्रतिवादीउपरको आरोप पुष्टि हुन आएन भनी विशेष अदालतले गरेको फैसलालाई सर्वोच्च अदालतसमेतबाट मिति २०६९।७।२७ मा सदर भएको पाइन्छ । सगोल परिवारसहितको प्रतिवादीको आर्जनलाई न्यायोचित अनुमानको आधारमा स्वाभाविक र अस्वाभाविक भनी छुट्याउनु पर्ने अवस्था रहेको र आय र व्ययको बीचमा देखिएको अन्तर कम हुँदा प्रतिवादी गणेश अर्यालको आर्जन स्वाभाविक रहेको भनी उक्त गणेश अर्यालसमेत भएको मुद्दाको फैसला अन्तिम भइरहेकोबाट सर्वोच्च अदालतबाट सो मुद्दामा प्रतिपादित सिद्धान्तको विपरीत हुने गरी निर्णय गर्नु न्यायोचित हुन सक्दैन ।

२३. हाम्रो समाजमा विद्यमान रहेका प्रचलन अर्थात् मान्यताअनुरूप कतिपय अवस्थामा घरायसीरूपमा हुने रकमको लर-लगानी, सर-सापटी तथा बर-व्यवहार गर्दा यकिन लेखाजोखा राखिएको हुँदैन । तर समाजमा यस्ता व्यवहारहरू मौखिकरूपमा वा हात-हातै दैनन्दिन चलिरहेका हुन्छन् ।

२४. आय र व्ययको हिसाब गर्दा विभिन्न घरायसी व्यवहार, सम्पत्तिको व्यक्तिगत लेखा जोखा राख्नुपर्ने दायित्वयुक्त व्यवस्था सुरुदेखि नै नरहेको जस्ता कारक तत्वहरूलाई बिर्सेर निरपेक्षरूपले आय व्ययको निर्धारण गर्नु न्यायोचित मान्न सकिँदैन । कतिपय अवस्थामा न्यायोचित अनुमानको आधारमा आय व्यय निर्धारण गर्नुपर्दा आय र व्ययको फरक रकमले मात्र राष्ट्रसेवक प्रतिवादीको उच्च

जीवनस्तरलाई निर्धारण गर्न सकिँदैन । कतिपय यस्ता स्रोतहरू हुन्छन् जसबाट व्यावहारिकरूपमा आम्दानी त भएको हुन्छ तर कागज प्रमाण हुँदैनन् । कागज प्रमाणको अभावमा यो यो शीर्षकबाट यति यति आय भयो भनी निष्कर्ष निकाल्न कठिनाई हुने हुँदा कतिपय आयका स्रोत एवम् खर्चको रकम न्यायिक अनुमानबाट पनि यकिन गर्नुपर्ने हुन्छ ।

२५. भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) को कानूनी व्यवस्थालाई हेर्दा मनासिब आधार र कारण विना राष्ट्रसेवकले अमिल्दो र अस्वाभाविक जीवनस्तर यापन गरेमामात्र आरोपित कसुर प्रमाणित हुने व्यवस्था भएकाले अमिल्दो र अस्वाभाविक जीवनस्तर झल्किने जीवन यापन गरेमा मात्र कसुरदार ठहर हुन सक्ने देखियो । सामाजिक पक्षलाई हेर्दा पनि व्यक्तिको पैतृक सम्पत्ति, सामाजिक हैसियत, पदीय हैसियतलगायतका कारकतत्त्वहरू नै कसीको रूपमा रहेर निजको जीवनस्तर अमिल्दो र उच्च छ भन्ने कुराको निष्कर्षमा पुग्न मद्दत मिल्दछ । यस सम्बन्धमा हेर्दा कतिपय आयका स्रोतहरू त्यस्ता हुन्छन् । जुन स्रोतहरू प्रतिवादीले व्यक्त गरेबमोजिम विश्वसनीय भएपनि समयको अन्तरालले सम्बन्धित कागज प्रमाण व्यक्तिको साथमा रही रहन नसक्ने हुनाले बिना प्रमाण आयमा समावेश गर्न पनि नसकिने र आयमा समावेश नगरेको अवस्थामा व्यक्तिलाई मर्का पर्न जाने अवस्थाको विद्यमानता रहेको हुनाले आय र व्ययको रकम निर्धारण गर्दा न्यायिक सद्विवेक प्रयोग हुनु जरूरी र सान्दर्भिक पनि हुन्छ । यस्ता तत्त्वहरूलाई दृष्टिगत गरी सम्पत्तिको बिगो र आयको फरक रकम सम्पत्तिको बिगोको दश प्रतिशतभन्दा कमको सम्पत्तिसम्म बढी देखिनुलाई अमिल्दो र अस्वाभाविक मान्न नमिल्ने भनी यस्तै प्रकृति र अवस्थाको मुद्दामा भारतीय सर्वोच्च अदालतबाट *Krishnananda Agnihotri Vs. State of M.P. (A.I.R. १९७७ P. ७९६)* को

मुद्दामा कर्मचारीको सम्पत्ति र आयको अनुपात दश प्रतिशतभन्दा कम भएमा त्यसलाई मान्यता दिनुपर्ने र कर्मचारीलाई सजायभागी बनाउन नमिल्ने भनी प्रतिपादित सिद्धान्त जस्तै यस अदालतबाट पनि नेपाल सरकार वि. गणेश अर्यालसमेत भएको ०६३-CR-०६५० नं. समेतका मुद्दाहरूमा प्रतिपादित सिद्धान्तसमेतका आधारबाट हेर्दा प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादीको आय र व्ययको बीचमा देखापरेको १.७२ प्रतिशत हदसम्मको अन्तरलाई उक्त प्रतिपादित सिद्धान्तका आधारमा यी प्रतिवादीको हकमा पनि वैध आयस्रोतसँग अमिल्दो र अस्वाभाविक मान्न मिल्ने नदेखिएबाट स्रोत नखुलेको सम्पत्ति १.७२ प्रतिशत मात्र रहेको देखिँदा आय-व्ययको अन्तर ज्यादै न्यून भएको र प्रस्तुत मुद्दाको आरोपपत्रलाई हेर्दा कुनै खास घटनामा आधारित नभई सम्पूर्ण जाँच अवधि सम्बन्धमा प्रतिवादीलाई आरोपित गरेको तथा कुनै व्यक्तिले गरेको आय आर्जन एवम् खर्चलाई एकएक पैसाको हिसाब किताब राख्ने चलन नभएको सन्दर्भमा उल्लिखित १.७२ प्रतिशत को अन्तरलाई ज्यादै न्यून भएको कुरालाई समेत मध्यनजर राखी हेर्दा प्रतिवादीलाई सफाई दिने गरी भएको विशेष अदालतको फैसलालाई अन्यथा भन्न मिल्ने ।

२६. त्यस्तै सातौँ प्रश्न विशेष अदालतले दशौँ खर्च, महँगी भत्ता तथा दुर्गम भत्तालाई प्रतिवादीको आयमा गणना गरेको मिलेको छ छैन भन्ने सन्दर्भमा विचार गर्दा एउटा राष्ट्रसेवक कर्मचारीलाई त्यो राष्ट्रले उसलाई काममा लगाएबापत पारिश्रमिक दिने गर्दछ । सो पारिश्रमिक दिने भनेको उसलाई सामान्य जीवनयापन गर्नको लागि दिने हो । त्यस्तै राष्ट्रले विभिन्न चाड पर्वहरूमा बिदा वा बिदाका साथै चाडपर्व खर्चस्वरूप विशेष भत्ताको व्यवस्था मिलाएको पाइन्छ र यसै सन्दर्भमा हाम्रो पनि चाडपर्व खर्च अर्थात् दशौँ खर्च दिने गरेको छ । त्यस्तै दुर्गम स्थानमा काममा

खटिने कर्मचारीहरूलाई दुर्गम भत्ता र समयसमयमा बजार मूल्यलाई आधार मानी कुनैकुनै वर्ष महँगी भत्ता पनि दिने गरेको छ । यसरी तलब, दशैं खर्च, महँगी भत्ता वा दुर्गम भत्ता जुनसुकै शीर्षकमा दिए तापनि सो कर्मचारीको लागि जीवन निर्वाहका लागि दिइने भएको र सोहीबमोजिम एकैसाथ दिइएको तलबको सम्बन्धमा विशेष अदालत तथा यस अदालतबाटसमेत कर्मचारीलाई प्रदान गरिएको तलबलाई खर्च भएको नदेखाइ सम्पूर्ण रकम बचत भएको मानी आयमा गणना गरिने सिद्धान्तहरू कायम भई आएकोमा वादी पक्षबाट कुनै विवाद नउठाइएको र सोही तलबमा सहयोग पुगोस् भन्ने हेतुले थप भत्ता (Supportive Incentive) को रूपमा प्रदान गरिएका मौद्रिक उत्प्रेरणा जन्य भत्ताहरू, आयमा गणना गरिनु हुँदैन भन्ने वादीपक्षको भनाइ तर्कसङ्गत देखिन आएन । यसै सन्दर्भमा नेपाल सरकार वि. मुरारीबहादुर कार्कीसमेत भएको फौ.पु. नं.०६५- CR - ०००९ नं. को गैरकानूनी सम्पत्ति आर्जन गरी भ्रष्टाचार गरेको मुद्दामा यसै अदालतबाट नेपाल सरकार वि. मुरारीबहादुर कार्कीसमेत भएको फौ.पु.नं.०६५-CR-००९ को मिति २०६९/२/३ मा भएको फैसलाको पृ.७३ मा “.....केवल सो विवरणमा उल्लिखित तलब भत्ता बुझ्नेको मितिभन्दा करिब एक वर्ष ११ महिनापछि अर्थात् मिति ०६३/३/१३ मा अभियोग दायर भएको देखिँदा मिसिल संलग्न निजामती किताब खानाको तलबी विवरणका आधारमा बाँकी अवधि आ.व.०६१/०६२ को रु.१४६०५२/- र आ.व.०६२/०६३ को ११ महिनाको रु.१३६०६२/- समेत जम्मा रु.२८२११४/- मा क.सं.कोष कट्टी गरी हुन आउने खुद रकम रु.२५३३९०/- निजको तलब भत्ताबापतको आयमा समावेश हुनुपर्ने देखिन्छ” भनी सिद्धान्त प्रतिपादन भएको देखिन आयो । यसमा र यस्तै प्रकृतिका अन्य विभिन्न मुद्दामासमेत कर्मचारीले पाएको भत्तालाई पनि खर्च भएको नदेखाई सम्पूर्ण रकम

बचत भएको मानी निजको आयमा समावेश गरिएको देखिन आएबाट उक्त सिद्धान्तहरूबमोजिम पनि यी प्रतिवादीले पाएको दशैं खर्च, महँगी भत्ता तथा दुर्गम भत्तासमेत आयमा समावेश गरी गणना गरेको विशेष अदालतको फैसला न्यायसङ्गत नै देखिन आयो ।

२७. त्यस्तै आठौँ प्रश्न पुनरावेदक वादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्छ सक्दैन भन्ने सन्दर्भमा हेर्दा माथि उल्लिखित विभिन्न आय स्रोतका अतिरिक्त मेरा अन्य विभिन्न आयहरू छन । ती सबै आयहरू मेरो वैध आयमा समावेश गरिनुपर्दछ भनी प्रतिवादीबाट जिकिर लिएकामा प्रतिवादी वीरेन्द्रकुमार सिंह र निजको पारिवारिको नाममा रहेका सम्पूर्ण चल अचल सम्पत्ति निजको पारिश्रमिक, बैंकमा रहेको मौज्दात रकमबाट प्राप्त ब्याज, छोरा डा. प्रविण सिंह र छोरी डा. स्वेता सिंहले क्लिनिकमा काम गर्दा प्राप्त गरेको आय, दाइजो पेवा, घरजग्गा भाडामा दिई सोबाट आर्जित रकम, फलफूल तथा सिसौ बिब्री गरी प्राप्त गरेको आय, ट्युसन पढाएबापतको रकमसमेतका वैध आयबाट बढे बढाएको सम्पत्तिलगायतका थप आयहरू विशेष अदालतले पनि समावेश गरी दिएको छैन सो सबै आयहरू मेरो आयस्रोतमा समावेश हुनुपर्दछ भन्ने प्रतिवादीको भनाइ रहेको देखिन्छ । वादीपक्षबाट जुन आयका रकमहरू स्रोत नखुलेको भनी देखाइएको छ सो आयहरूसमेत स्रोत खुलेको भन्ने पुष्टि हुन आएको छ । यसरी माथि उल्लिखित विभिन्न प्रश्नहरूका सन्दर्भमा खुलाइएका आधार र कारणहरू तथा यस प्रश्नका सन्दर्भमा उल्लिखित आधार र कारणहरूबाट समेत पुनरावेदक वादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्ने अवस्था देखिन आएन ।

२८. यसका साथै पुनरावेदक वादीबाट यस अदालतमा पुनरावेदन गर्दा विवाद नउठाइएका विषयमा केही बोलिरहुनु परेन ।

२९. अतएव: माथि उल्लेख गरिएबमोजिम

विपक्षीको आयको गणना गर्दा पुरै जाँच अवधि (Check Period) लाई एउटै समयावधि मानी आयको यकिन गणना गरिएको, विपक्षीले खरिद बिक्री गरेको घरजग्गाको लिखत मूल्यलाई आधार मानी आय कायम गरिएको, विपक्षीले बैंकबाट झिकिएका रकमहरू लुकाएको नभई पुनः सम्पत्ति सृजनामा प्रयोग भएको देखिएको, विशेष अदालतबाट विपक्षीको घरभाडा तथा कृषि आय आदिलाई आयमा समावेश गरेको मिलेकै देखिएको र सोको अलावा माथि उल्लेख गरिएबमोजिमका प्रतिवादीका अन्य आयस्रोतहरू पनि देखिएको र वादीले स्रोत नखुलेको भनी दाबी लिएका आयहरूको तुलनामा प्रतिवादीसँग रहेभएको आयको स्रोत खुल्न नसकेको रकम ज्यादै न्यून देखिएबाट सोसमेतका आधार र कारणहरूबाट विशेष अदालत काठमाडौँबाट भएको मिति २०६७।०१।२८ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । दायरीको लगतकट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी अभिलेख शाखामा बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।
न्या.दीपकराज जोशी

संवत् २०७१ साल पुस २१ गते रोज २ शुभम् ।
इजलास अधिकृत : अशोककुमार क्षेत्री

निर्णय नं. १३६७

सर्वोच्च अदालत संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री देवेन्द्र गोपाल श्रेष्ठ
फैसला मिति : २०७१।१०।१८।१
०६६-CI-०५६१

मुद्दा : परमादेश ।

पुनरावेदक / निवेदक : जिल्ला डडेल्धुरा, जोगवडा
गा.वि.स. वडा नं. ४ बस्ने धोजे भन्ने ध्वज
धामी

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / विपक्षी : जिल्ला प्रहरी कार्यालय,
कञ्चनपुरसमेत

- राज्यको निकायसँग सम्बन्धित अधिकारीहरूको कर्तव्य नागरिकको जिउ ज्यानको संरक्षण गर्नुपर्ने हुन आउँछ, तसर्थ जो रक्षक उही भक्षक किमार्थ बन्न सक्दैन । कुनै व्यक्ति किन मारियो त्यसको अनुसन्धान गर्ने तथा खोजविन गर्ने दायित्व राज्यको हो र बिना कारण निहत्था मानिसको हत्या हुन्छ भने त्यसलाई पत्ता लगाई, दण्ड दिने कर्तव्य पनि राज्यको हुन्छ । जुन व्यक्ति मारिन्छ त्यस्तो मृतकका स्वजनको वैध अपेक्षा भनेको दोषीलाई कानूनबमोजिम कारवाही भई सजाय भोगेको हेर्ने रहन्छ । त्यो अपेक्षाको परिपूर्ति गर्ने दायित्व पनि राज्य र त्यसभिन्नको प्रहरी, सरकारी वकिल जस्ता अङ्गबाट

हुनुपर्ने ।

(प्रकरण नं. ६)

- हरेक कसुरको अनुसन्धान गरी कानूनबमोजिम न्याय दिने दिलाउने राज्यको आधारभूत कानूनी दायित्वसमेत हो । कसुरको कार्य हुने तर अनुसन्धान नै नगर्ने वा गरेपनि असफल अनुसन्धान गर्ने वा नतिजामा पुर्‍याउनु नसक्ने भनेको कानूनी राज्यका असफलताका द्योतक उदाहरणहरू हुन् । सफल अनुसन्धान गरी स्वच्छ र वैध अनुसन्धान गर्नु र न्यायको अन्तिम विन्दुमा पुर्‍याउनु, कानून कार्यान्वयन निकायका आधारभूत उत्तरदायित्वका कुराहरू हुन् । तोकिएको अनुसन्धान अधिकारी वा अभियोजनकर्ताले आफ्नो कर्तव्य पूरा नगरी न्याय पराजित हुन्छ वा पीडितले उपचार नपाएको अनुभूति गरेको हुन्छ भने त्यसमा पीडितकै उत्तरदायित्वमा निजी अनुसन्धान वा अभियोजनको वैकल्पिक मार्गसमेत प्रसस्त गर्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं. ९)

- अपराध अनुसन्धानमा सरकारी वकिलको निर्देशनबाट अनुसन्धानको क्रममा अनुसन्धान अधिकृतसमक्ष आइपरेका कानूनी तथा प्रक्रियागत बाधा अड्चनलाई फुकाई अनुसन्धानलाई विधि र प्रक्रियाअनुसार सम्पन्न गराई अपराधीलाई कानूनबमोजिम दण्ड र पीडितलाई न्याय दिलाउने र कानूनी शासनको सिद्धान्तलाई व्यावहारिकरूपमा कार्यान्वयनमा ल्याउने नै विधायिकी मनसाय देखिने ।

(प्रकरण नं. १२)

- कानूनले बाध्यात्मकरूपमा कर्तव्य नतोकेको अवस्था भए तापनि जिम्मेवार पदाधिकारीले उक्त कानूनी व्यवस्थालाई निष्क्रियताको रूपमा लिन मिल्ने हुँदैन त्यस्तो अवस्थामा यसरी निष्क्रियरूपमा रहेका कानूनी प्रावधानलाई सक्रिय बनाउनु सरकारी वकिलको कर्तव्य नै हुन आउने ।

(प्रकरण नं. १३)

- कानूनी व्यवस्थामा बाध्यात्मकरूपमा कर्तव्य नतोकेको अवस्था भए पनि जिम्मेवार पदाधिकारीले उक्त कानूनी प्रावधानलाई निष्क्रियताको रूपमा लिन मिल्ने हुँदैन । सरकारी वकिलले अनुसन्धानलाई बलियो, भरपर्दो र विश्वासिलो बनाउन सम्बन्धित प्रहरी कर्मचारीलाई आवश्यक निर्देशन दिनसक्ने अधिकार कानूनले दिएको कुरालाई बिर्सन नहुने ।

(प्रकरण नं. १४)

- सफल, स्वच्छ र वैध अनुसन्धान गर्नु र न्यायको अन्तिम विन्दुमा पुर्‍याउनु कानून कार्यान्वयन गर्ने निकायका आधारभूत दायित्वहरू हुने ।

(प्रकरण नं. १५)

- परमादेश कुनै पनि संवैधानिक वा कानूनी निकाय वा अधिकारीले संविधान र कानूनद्वारा तोकिएको सार्वजनिक कर्तव्य पूरा गर्न इन्कार गरेमा त्यस्तो कर्तव्य पूरा गराउन जारी गरिने आदेश हो । राज्यका कुनै पनि निकाय वा अधिकारीको कार्य वा अकार्यबाट (Commission or Omission) कुनै पनि व्यक्तिको न्याय प्राप्त गर्ने मार्ग अवरुद्ध हुन्छ भने अधिकारको

**संरक्षकको हैसियतले त्यस्तो अवरुद्ध मार्ग
प्रशस्त गर्नु अदालतको दायित्व हुने।**

(प्रकरण नं. १६)

पुनरावेदक / निवेदकका तर्फबाट :

प्रत्यर्थी / विपक्षीका तर्फबाट :

अवलम्बित नजिर :

- नेकाप २०६४, अङ्क ६, नि.नं.७८५७, पृ.७३८
- नेकाप २०६६, अङ्क २, नि.नं.८०७९, पृ.२८४
- नेकाप २०६८, अङ्क ८, नि.नं.८६६८, पृ.१३७६
- नेकाप २०७०, अङ्क ९, नि.नं.९०५१, पृ.११०१

सम्बद्ध कानून :

- सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा ३, ४, ६, ७, ९, १०, १४, १७
- नेपाल सन्धि ऐन, २०४७ को दफा ९
- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२

पुनरावेदन तहमा आदेश गर्ने :-

मा.मुख्य न्या. श्री लक्ष्मणमणि रिसाल

मा.न्या. श्री वमकुमार श्रेष्ठ

आदेश

न्या.सुशीला कार्की : न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ ले यसै अदालतको क्षेत्राधिकारभित्रको प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य एवम् ठहर यसप्रकार रहेको छ :

सङ्क्षिप्त निवेदन व्यहोरा

म निवेदकको भतिजा जयलाल धामी मिति

२०६१।१।११ गते बिहान आफ्नो घर डडेलधुरा जोगवुडा गा.वि.स. वडा नं. ४ पिपलकोटबाट कञ्चनपुर जिल्लाको सुडा गा.वि.स. को मुसेपानी भन्ने ठाउँमा मृतक भतिजा जयलाल धामीका भिनाजु तथा मेरो ज्वाइँ नाता पर्ने मनिराम भट्टको घरमा गएका थिए। सोही दिन बिहान ११ बजेको समयमा मनिराम भट्टको घरमा पुगी दुवै जनाले सँगै खाना खाई जग्गा किनबेचसम्बन्धी कुरा गरेका रहेछन्। पैसा जम्मा गरी जग्गा पास गर्न आउने भनी दिउसो २:३० बजेको समयमा त्यहाँबाट घर जान भनी हिँडेका रहेछन्।

भोलिपल्ट पनि भतिजा घर फर्कि नआएकाले मिति २०६१।१।१३ गते बिहानै मुसेपानीतर्फ खोज्न गएँ। मुसेपानी गाउँका पसलवाला जयबहादुर धामीले भतिजा जयलाल जग्गा किन्नको लागि भिनाजुसँग सल्लाह गर्न आएको भरे फर्किने कुरा गर्दै थिए भनी सुनाए। त्यसपछि म मनिराम भट्टको घरमा पुगें। भतिजा जयलाललाई खोज्दै आएको थाहा पाएपछि मनिराम छक्क परे। उक्त दिन जयलाल करिब दिउँसोको २:३० बजेको समयमा घर जान भनी त्यहाँबाट हिँडेको कुरा बताए। त्यसपछि हामी दुवै जना पुतलीबजारतर्फ खोज्दै जाँदा माओवादीको कार्यक्रमका बारेमा प्रचारप्रसार गर्दै हिँडेका तीन जना माओवादीका मानिसहरूलाई आर्मीको एक समूहले सोही गाउँको गणेश मन्दिरमा समातेर केही पर लगी गोली हानेर मारेका थिए। उक्त घटनामा बाटो हिँड्ने एकजना बटुवालाई पनि माओवादीको आरोपमा मारेका थिए। मारिएका चारैजनालाई नजिकैको जङ्गलमा खाल्डो खनी एकै ठाउँमा गाडेको भन्ने कुरा थाहा पायौं। सोही दिन लास गाडेको ठाउँमा गई हेर्दा ३ वटा माओवादीका झन्डा गाडेको देख्यौं। लासहरू हालसम्म पनि सोही ठाउँमा नै छ।

तत्पश्चात् दोषीलाई पक्राउ गरी अनुसन्धान तहकिकात गरी कारवाही गरिपाउँ भनी जिल्ला प्रहरी

कार्यालय, कञ्चनपुरमा जाहेरी दरखास्त दर्ता गर्न जाँदा सो कार्यालयको १० नं. डायरीअन्तर्गत दर्ता नं. ३५ मिति २०६४।५।२४ गते जाहेरी दरखास्त दर्ता गराएको थिएँ । उक्त जाहेरी दर्ता गराएपश्चात् अनुसन्धान तहकिकात भई दोषीउपर सजाय होला भन्ने आसमा बसेकामा हालसम्म पनि उक्त जाहेरीमा कुनै काम अगाडि नबढाइएकाले प्रस्तुत निवेदन लिई आएको छु ।

अतः जाहेरी दरखास्तका आधारमा अनुसन्धान गरी तहकिकातको काम तत्कालै अगाडि बढाई यथाशीघ्र अभियुक्तलाई पक्राउ गरी सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ ले तोकेको प्रक्रियाहरू पूरा गरी ३ महिनाभित्र अभियोगपत्र दायर गर्नु गराउनु भनी विपक्षी निकायको नाउँमा परमादेशलगायत जो चाहिने आज्ञा आदेश जारी गरिपाउँ भनी पुनरावेदन अदालत, महेन्द्रनगरमा दिएको निवेदनपत्र ।

पुनरावेदन अदालतको आदेश

यसमा निवेदन मागबमोजिमको परमादेशको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुन नपर्ने कुनै कारण भए आफूसँग भएका सबुत प्रमाणसहित आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र पुनरावेदन सरकारी वकिलको कार्यालय, महेन्द्रनगरमार्फत लिखित जवाफ पेस गर्नु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा १५ दिने सूचना म्याद जारी गरी लिखित जवाफ परेपछि वा अवधी नाघेपछि नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत, महेन्द्रनगरको आदेश ।

सङ्क्षिप्त लिखित जवाफ

विपक्षी रिट निवेदक धोजे भन्ने ध्वज धामीले यस कार्यालयमा मिति २०६०।५।२४ गते दिएको जाहेरी दरखास्त यस कार्यालयको १० नं. डायरीमा

कर्तव्य ज्यान मुद्दामा द.नं. ३५ मा दर्ता गरी मिति २०६४।५।२५ मा जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालय, कञ्चनपुरमा प्रारम्भिक प्रतिवेदन पठाई अनुसन्धान तहकिकातको कार्य जारी रहेकाले अनुसन्धान कार्य अघि बढाउनु भन्नु उचित नभएको, उक्त मुद्दाको मुद्दा दायर गर्ने हदम्यादसमेत बाँकी रहेकाले सो मुद्दाको तहकिकात जारी रहेकाले रिट निवेदन झुट्टा हो । प्रतिवादी ठूलो दर्जाको व्यक्ति भएकाले अनुसन्धान नगरिएको तथा दबाबको भरमा अनुसन्धान नगरिएको भन्ने कपोकल्पित कुरा हो । कानूनको दायरामा परेका व्यक्ति जोसुकैलाई थुनामा राखी अनुसन्धान गर्नु प्रहरीको मुख्य दायित्व हो । उक्त मुद्दामा कहाँ कतैबाट दबाब नभएकाले रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने जिल्ला प्रहरी कार्यालय, कञ्चनपुर र ऐ. का प्रमुखसमेतको संयुक्त लिखित जवाफ ।

विपक्षी धोजे भन्ने ध्वज धामीले आफ्नो निर्दोष भतिजालाई कर्तव्य गरी मारेकाले मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १३(३) नं. बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने किटानी जाहेरी दरखास्त मिति २०६४।५।२४ गते जिल्ला प्रहरी कार्यालय, कञ्चनपुरमा दर्ता भइसकेको, सोको प्रारम्भिक प्रतिवेदन मिति २०६४।५।२६ गते यस कार्यालयमा प्राप्त भई यस कार्यालयको प्रारम्भिक प्रतिवेदन दर्ता दायरीमा दर्ता भइसकेको छ । प्रस्तुत मुद्दा कर्तव्य ज्यान मुद्दा भएकाले जहिलेसुकैसम्म अनुसन्धान गर्न सकिने भएकाले तत्काल अनुसन्धान गर्न निर्देशन दिई रहनुपर्ने पनि आवश्यक नदेखिएको, अभियुक्तहरू पक्राउ गरी अनुसन्धान पनि नभएकाले प्रारम्भिक प्रतिवेदनकै आधारमा निर्देशन दिनु अनिवार्य पनि नभएकाले विपक्षीले यस कार्यालयलाई समेत विपक्षी बनाइदिएको रिट निवेदन कानूनसम्मत नहुँदा खारेज गरिपाउँ भन्ने जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालयको लिखित जवाफ ।

पुनरावेदन अदालतको आदेश

यसमा मिति २०६१।११।११ को घटनाको बारेमा मिति २०६४।५।२४ मा जाहेरी दरखास्त परेको र सो जाहेरी मुद्दा दर्ता नं. ३५ मा दर्ता गरी सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा ६(१) बमोजिम जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालय, कञ्चनपुरमा प्रारम्भिक प्रतिवेदन पठाई सो मुद्दाको अनुसन्धान तहकिकात जारी रहेको छ भनी उल्लेख भएको देखिन्छ। जिल्ला प्रहरी कार्यालयमा २०६४।५।२४ मा जाहेरी दर्ता भईसो को प्रतिवेदन मिति २०६४।५।२४ मा यस कार्यालयमा प्राप्त भई दर्ता भइसकेको भनी जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालयको लिखित जवाफबाट देखिन्छ। उल्लेखित व्यहोराबाट निवेदकले दिएको जाहेरी दरखास्त दर्ता भई त्यस सम्बन्धमा अनुसन्धान तहकिकातको कारवाही अगाडि बढिरहेको छ भन्ने देखिँदा निवेदन मागबमोजिम आदेश जारी गर्न मिलेन, रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत, कञ्चनपुरबाट मिति २०६६।५।७ मा भएको आदेश।

यस अदालतमा परेको पुनरावेदनको पुनरावेदन

मैले दर्ता गराएको जाहेरी दर्ता मात्र गरी सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ ले निर्दिष्ट गरेको कारवाही अगाडि बढाई दोषीउपर हदैसम्म सजायको मागदाबी लिई अभियोगपत्र दर्ता गर्नुपर्नेमा सो नगरी मलाई झुक्याइरहेको स्पष्ट छ। अभियोगपत्र दर्ता हुने नै अनिश्चित रहेको भन्ने तथ्य विपक्षीहरूकै लिखित जवाफबाट पनि स्पष्ट देखिन्छ। सरकारी वकिल कार्यालयलाई प्रारम्भिक प्रतिवेदन पठाएको भन्ने एउटा सामान्य प्रक्रिया मात्र हो। यो प्रतिवेदन पठाउँदैमा कारवाही अगाडि बढिरहेको भनी भन्ने मिल्दैन। विपक्षीहरूले सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा ७, ८, ९, १०, ११, १२, १३, १४, १५, १६,

१७ र १८ ले निर्धारण गरेको कारवाही प्रक्रिया किन पूरा नगरेको हो कहीं कतै खुल्दैन। किटानी जाहेरी परिसकेपछि दुई वर्षको अवधीसम्म पनि अभियुक्तलाई पक्राउ गरी मुद्दा नचलाएकोबाट कानूनको शासन र न्यायिक सर्वोच्चतामाथि नै प्रश्न उठेको छ। यसबाट विपक्षीहरूको अस्वाभाविक निष्क्रियताको पछाडिका आधार र कारण के हो? यसरी विलम्ब गरी मुद्दालाई यथास्थितिमा राख्ने अधिकार विपक्षीलाई कहाँबाट प्राप्त भएको हो? अभियुक्तलाई राहत मिल्ने गरी जानी जानी, मनसायपूर्वक ढिलासुस्ती गरिएको अवस्थामा सोलाई अझ बल पुग्ने गरी गरिएको पुनरावेदन अदालत, महेन्द्रनगरको फैसला त्रुटिपूर्ण रहेको र जाहेरी दरखास्त परेपछि सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ ले निर्दिष्ट गरेको प्रक्रियाबमोजिम अनुसन्धान तहकिकातको कार्यहरू यथाशीघ्र गरी अदालतमा मुद्दा चलाउने वा नचलाउने विषयमा निर्णयमा पुग्नु पर्ने भनी यस सर्वोच्च अदालतबाट देवी माया सुनवार वि. जिल्ला प्रहरी कार्यालय, काभ्रेपलाञ्चोकसमेत भएको रिट निवेदनमा (ने.का.प. २०६४, नि.नं. ७८५७, अङ्क ६ पेज ७३८) मा ३ महिनाभित्र अनुसन्धान तहकिकातलगायतका कार्यहरू सम्पन्न गरी सक्नु भनी निर्देशनात्मक आदेश जारी भई प्रतिपादित सिद्धान्तसमेतको प्रतिकूल हुँदा यस्तो त्रुटिपूर्ण फैसला बदर गरी सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ बमोजिम प्रक्रियाहरू पूरा गरी छिटो अभियोगपत्र दर्ता गर्नु गराउनु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा आदेश जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको धोजे भन्ने ध्वज धामीको यस अदालतमा परेको पुनरावेदनपत्र।

यस अदालतको आदेश

मिति २०६१।११।११ को घटना भन्दै मिति २०६४।५।२४ मा जाहेरी परेको सन्दर्भमा परेको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकले दिएको कारवाही

अगाडि बढिरहेको छ भन्ने लिखित जवाफमा टेकी दिएको निवेदन अनुसारको कारवाही हुनुपर्ने समय म्यादभित्र नभई अनन्त समयसम्म कायम रहन सक्ने अवस्थातर्फ विचार नगरी निवेदन खारेज गरेको पुनरावेदन अदालत, महेन्द्रनगरको फैसला विचाराधीन भई फरक पर्न सक्ने देखिँदा अ.बं. २०२ नं. बमोजिम छलफलको लागि विपक्षी झिकाई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको आदेश।

लिखित प्रतिवादहरूको व्यहोरा

पुनरावेदक ध्वज धामीले कर्तव्य ज्यान मुद्दामा जाहेरी दरखास्त दिएको अवस्थामा अनुसन्धान तहकिकात गर्ने प्रहरी कर्मचारीको सम्पर्कमा रही घटनास्थल देखाउने, लास खाडलमा भएको स्थान देखाई सबुत प्रमाण सङ्कलन गर्ने कार्यमा कुनै सहयोग पुर्याएको देखिँदैन। उक्त मुद्दामा अनुसन्धान कार्य जारी रहेको र मुद्दा दायर गर्ने हदम्याद समेत बाँकी रहेको अवस्था छ। अपराधसँग सम्बन्धित जो सुकै व्यक्तिलाई कानूनको दायरामा ल्याई अनुसन्धान गर्नुपर्ने प्रहरीको दायित्व भए तापनि तत्काल देशमा सशस्त्र द्वन्द्व भइरहेको, द्वन्द्वको चपेटामा परी सयौं नागरिकहरूले ज्यान गुमाएको विद्यमान परिस्थिति देखिन्छ। नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को अनुसूची ४ मा विस्तृत शान्ति सम्झौतामा द्वन्द्वकालमा भएका घटनाको विस्तृत व्यवस्था गरेको छ। साथै प्रस्तुत मुद्दामा अन्तिम टुङ्गो नलागेसम्म अनुसन्धान गर्ने कार्यमा अन्यौलता आएको र द्वन्द्वकालका मुद्दा फिर्ता लिने भनी अन्तरिम संविधान, २०६३ र विस्तृत शान्ति सम्झौतामा व्यवस्था भइसकेकाले प्रस्तुत पुनरावेदन औचित्यहीन हुँदा खारेज गरिपाउँ भनी जिल्ला प्रहरी कार्यालय, कञ्चनपुर र ऐ. का प्रहरी प्रमुखको तर्फबाट यस अदालतमा परेको लिखित प्रतिवाद।

प्रस्तुत मुद्दामा यस अदालतमा प्रस्तुत मुद्दा परी विचाराधीन अवस्थामा रहेबाट थप अनुसन्धान गर्न अन्योल भइरहेको अवस्था छ। साथै द्वन्द्वकालका मुद्दा फिर्ता लिने भनी नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ मा शान्ति सम्झौताको व्यवस्था भइसकेको हुँदा प्रस्तुत पुनरावेदन खारेज गरिपाउँ। कर्तव्य ज्यान मुद्दामा परेको जाहेरीउपर जहिलेसुकै पनि अनुसन्धान गर्न सकिने कानूनी व्यवस्था भएकाले र यस कार्यालयबाट अनुसन्धानको लागि तत्काल निर्देशन दिनुपर्ने अवस्था र अनिवार्य व्यवस्थासमेत सेनामा नभएकाले यस कार्यालयलाई विपक्षी बनाई दिएको मुद्दा खारेज गरिपाउँ भन्ने जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालय, कञ्चनपुरको तर्फबाट यस अदालतमा परेको लिखित प्रतिवाद।

यस अदालतको फैसला

नियमबमोजिम पेसीसूचीमा चढी निर्णयार्थ यस इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको पुनरावेदनसहितको मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा निम्न प्रश्नहरूमा केन्द्रित रही निर्णय दिनुपर्ने देखियो।

- (१) कर्तव्य ज्यान मुद्दामा जाहेरी परिसकेपछि अनुसन्धान तहकिकात गरी मुद्दा दायर गर्नुपर्ने हदम्याद नतोकिएको भनी उचित कारणबिना अनन्त कालसम्म मुद्दा दायर नगरी बस्न मिल्ने हो, होइन ?
- (२) प्रारम्भिक प्रतिवेदन प्राप्त भएपश्चात् तोकिएको अनुसन्धान अधिकारीले आफ्नो कर्तव्य पूरा नगरी अनुसन्धानमा अनुचित विलम्ब गरेको अवस्थामा सम्बन्धित सरकारी वकिलले छिटो र प्रभावकारीरूपमा अनुसन्धान सम्पन्न गर्नको लागि अनुसन्धान अधिकारीलाई निर्देशन दिनु उसको जिम्मेवारीभित्र पर्ने हो वा होइन ?

(३) पुनरावेदन अदालत, महेन्द्रनगरको फैसला मिले नमिलेको के हो ? निवेदकको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्ने हो, होइन ?

२. सर्वप्रथम पहिलो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा ज्यानसम्बन्धी कसुरको जाहेरी जिल्ला प्रहरी कार्यालय, कञ्चनपुरमा दर्ता गराएकामा लामो समयसम्म कानूनबमोजिमको अनुसन्धान प्रक्रिया अगाडि नबढाएको हुँदा जाहेरी दरखास्तका आधारमा अनुसन्धान तहकिकातको काम तत्कालै अगाडि बढाई यथाशीघ्र अभियोगपत्र दायर गर्नु गराउनु भनी विपक्षीको नाउँमा परमादेशको आदेश जारी गराइपाउँ भन्ने निवेदकको मुख्य माग र अनुसन्धान तहकिकातको कार्य जारी रहेकाले रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने मुख्य लिखित जवाफ रहेको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदन अदालतले निवेदन खारेज गरेउपर निवेदकको पुनरावेदन परेको देखिन्छ ।

३. निवेदक धोजे भन्ने ध्वज धामीले आफ्नो भतिजो जयलाल धामीलाई मिति २०६१।११।११ गते जिल्ला कञ्चनपुर सुडा गा.वि.स. वडा नं. ७ स्थित मुसेपानी गाउँको गडेश सामुदायिक वन नजिक पुतलीबजारमा गोली हानी हत्या गरिएकाले घटनाको अनुसन्धान गरी पीडकलाई कानूनबमोजिम कारवाही गरी न्याय पाउँ भनी मिति २०६४।०५।२४ मा जिल्ला प्रहरी कार्यालय, कञ्चनपुरमा किटानी जाहेरी दिएको र उक्त जाहेरीलाई जिल्ला प्रहरी कार्यालयले सोही दिनमा १० नं. डायरीमा कर्तव्य ज्यान मुद्दामा मु.द.नं. ३५ मा दर्ता गरी सो घटनाको अनुसन्धान तहकिकातको लागि अनुसन्धान अधिकृतको रूपमा तोकेको देखिन्छ । यसरी आफूलाई अनुसन्धान अधिकृतको रूपमा तोकिदिएपछि निज नरेन्द्र चन्दले भोलिपल्टै मिति २०६४।०५।२५ मा जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालय, कञ्चनपुर महेन्द्रनगरमा घटनाको

सम्बन्धमा प्रारम्भिक प्रतिवेदन पठाएको कुरा मिसिल संलग्न कागजातबाट देखिन्छ ।

४. सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को अनुसूची १ मा उल्लिखित कुनै पनि अपराध भएको वा भइरहेको वा हुन लागेको भन्ने कुरा थाहा पाउने कुनै व्यक्तिले सोको सूचना नजिकको प्रहरी कार्यालयमा दिनुपर्ने, यसरी सूचना प्राप्त हुन आएमा प्रमाण लोप वा नाश हुन नदिने र अपराधी उम्कन नपाउने व्यवस्था गर्नुपर्ने, प्रारम्भिक प्रतिवेदन पठाउनु पर्ने, तहकिकात गरी सबुत प्रमाण सङ्कलन गर्ने, बयान लिने र सोधपुछ गर्ने, खानतलासी लिने, लास जाँच र पक्राउ गर्ने व्यवस्था सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को क्रमशः दफा ३, ४, ६, ७, ९, १०, ११, र १४ मा व्यवस्था गरी अपराध अनुसन्धान तथा तहकिकातको सम्बन्धमा स्पष्टरूपमा सम्बन्धित प्रहरी कार्यालयको कर्तव्य तोकिदिएको छ । त्यसैगरी Universal Declaration on Human Rights, १९४८ को धारा ८ मा Everyone has the right to an effective remedy by the competent national tribunals for acts violating the fundamental rights granted him by the constitution or by law. भनी प्रत्येक व्यक्तिलाई संविधान तथा कानूनद्वारा प्रत्याभूत गरिएका अधिकारहरूको हनन् भएको अवस्थामा सक्षम निकायबाट प्रभावकारी उपचार प्राप्त गर्ने अधिकारलाई सुरक्षित गरेको पाइन्छ । त्यसैगरी नेपाल पक्ष राष्ट्र भएको Covenant on the Civil and Political Rights, १९६६ को धारा २ (३)(क) मा Each State Party to the present Covenant undertakes to ensure that any person whose rights or freedoms as herein recognized are violated shall have an effective remedy, notwithstanding that the violation has been committed

by persons acting in an official capacity. त्यसै गरी सोही धाराको (३)(ख) मा Each State Party to the present Covenant undertakes to ensure that any person claiming such a remedy shall have his right determined by competent judicial, administrative or legislative authorities, or by any other competent authority provided for by the legal system of the State, and to develop the possibilities of judicial remedy; भन्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ । यसरी उक्त व्यवस्थाहरूले प्रतिज्ञापत्रमा व्यवस्था गरिएका जतिपनि अधिकारहरू छन् ती अधिकारहरूको उल्लङ्घन चाहे सरकारी जिम्मेवारीमा रहेका हुन् अथवा सर्वसाधारण जोसुकैबाट भएको अवस्थामा पनि पीडित व्यक्तिले त्यस देशको प्रचलित कानूनबमोजिम प्रभावकारी उपचार पाउने हकलाई सुनिश्चित गरेको र त्यस्तो उपचार दाबी गर्ने कुनै पनि व्यक्तिको अधिकार सक्षम न्यायिक, प्रशासनिक वा व्यवस्थापकीय अधिकारीहरूमार्फत सुनिश्चित गर्नु पनि सो राज्यको दायित्व तोकिएको पाइन्छ । यी व्यवस्थालाई नेपाल सन्धि ऐन, २०४७ को दफा ९ बमोजिम नेपाल कानूनसरह लागू गर्नुपर्ने दायित्व पक्ष राष्ट्र भएको नाताले नेपाल राज्यको हुन आउँछ । त्यसैगरी Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power, १९८५ को धारा ४ मा Victims should be treated with compassion and respect for their dignity. They are entitled to access to the mechanisms of justice and to prompt redress, as provided for by national legislation, for the harm that they have suffered भन्ने व्यवस्था गरेर अपराधबाट पीडित व्यक्तिहरूको न्याय प्रदान गर्ने निकायसम्मको

पहुँच तथा शीघ्र उपचार पाउने हकलाई सुरक्षित गरेको पाइन्छ ।

५. यसरी यी राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय कानूनले कुनै पनि अपराध घटेपछि सो अपराधिक घटनाको प्रभावकारी र शीघ्र अनुसन्धान तथा तहकितात गरी अपराध गर्ने व्यक्तिलाई कानूनबमोजिम सजाय र पीडितलाई न्याय दिलाउने कार्यमा राज्य संयन्त्र सक्रिय हुनुपर्ने कुरालाई मझबुद बनाएको पाइन्छ । यसरी प्रचलित नेपाल कानून र नेपाल पक्ष भएका अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि तथा सिद्धान्तहरूको पालना गर्नु पक्ष राष्ट्रको दायित्व हो ।

६. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को भाग ३ धारा १२ मा स्वतन्त्रताको हकअन्तर्गत प्रत्येक व्यक्तिलाई सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने हक हुने तथा कानूनबमोजिम बाहेक कुनै पनि व्यक्तिको वैयक्तिक स्वतन्त्रता अपहरण नगरिने कुराको व्यवस्था गरेको छ जसअनुसार कसैले पनि बिना कारण कसैको ज्यान लिन नपाउने कुरालाई मौलिक हकको रूपमा उल्लेख गरिएको पाइन्छ । राज्यको निकायसँग सम्बन्धित अधिकारीहरूको कर्तव्य नागरिकको जिउ ज्यानको संरक्षण गर्नुपर्ने हुन आउँछ, तसर्थ जो रक्षक उही भक्षक किमार्थ बन्न सक्दैन । कुनै व्यक्ति किन मारियो त्यसको अनुसन्धान गर्ने तथा खोजविन गर्ने दायित्व राज्यको हो र बिना कारण निहत्था मानिसको हत्या हुन्छ भने त्यसलाई पत्ता लगाई, दण्ड दिने कर्तव्य पनि राज्यको हुन्छ । जुन व्यक्ति मारिन्छ त्यस्तो मृतकका स्वजनको वैध अपेक्षा भनेको दोषीलाई कानूनबमोजिम कारवाही भई सजाय भोगेको हेर्ने रहन्छ । त्यो अपेक्षाको परिपूर्ति गर्ने दायित्व पनि राज्य र त्यसभित्रको प्रहरी, सरकारी वकिल जस्ता अङ्गबाट हुनुपर्ने हुन आउँदछ । स्वजनहरूको अपेक्षा के पनि हुन आउँदछ भने आफ्नो मानिस के कारण, कुन परिबन्धबाट मारिएको हो त्यसको स-प्रमाण पुष्टि भएको हेर्न

चाहेका हुन्छन् । दण्डको सिद्धान्तअनुसार अपराधको अनुसन्धान तहकिकात गर्ने र दोषीलाई कारवाही गर्नु एउटा हतोत्साहको सिद्धान्त (Deterrence Theory) पनि हो । जसबाट अपराधिक प्रवृत्तिमा नियन्त्रण हुन सक्दछ । यसरी कसैले निर्दोष व्यक्तिको विनाकारण हत्या गर्ने अनि हत्यारा उन्मुक्त हुँदै जाने हो भने समाजमा यसले पूर्णतः नकारात्मक प्रभाव पार्न सक्दछ ।

७. प्रस्तुत मुद्दामा २०६४।०५।२४ गते दर्ता भएको जाहेरी दरखास्तलाई लिखित जवाफ परेको मिति २०६७।१२।२८ सम्म अनुसन्धानकै क्रममा रहेको भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ भने अनुसन्धान तथा तहकिकातको काममा केवल मिति २०६४।०५।२५ गते जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालय, कञ्चनपुरमा प्रारम्भिक प्रतिवेदन पठाएको सम्म देखिन्छ । अनुसन्धानका थप कार्यहरू जस्तो उभियुक्तहरूलाई पक्राउ गरी अन्य अनुसन्धान तहकिकात गरी सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा १७ अनुसार रायसहितको प्रतिवेदन सरकारी वकिल कार्यालयमा पठाउनु पर्नेमा सो नगरी मुद्दा चलाउने कार्यमा विलम्ब गरेको अवस्था देखिन्छ । उक्त विलम्ब र निष्क्रियताबाट पीडितले छिटो, छरितो, निष्पक्ष र प्रभावकारीरूपमा न्याय प्राप्त गर्ने अधिकारमा कुठाराघात गराएको देखिन्छ ।

८. यसै विषयवस्तुसँग सम्बन्धित देवी सुनार विरुद्ध जिल्ला प्रहरी कार्यालय काभ्रेपलाञ्चोकसमेत भएको (ने.का.प. २०६४ अङ्क ६ निर्णय नं. ७८५७ पृष्ठ ७३८) रिट निवेदनमा सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ ले गरेको व्यवस्थाबमोजिम अपराधका सम्बन्धमा प्रभावकारीरूपमा अनुसन्धान तहकिकात गरी अपराध गरेको कानूनबमोजिम मुद्दा चलाउनु पर्ने र मुद्दा चलाउनु पर्ने अवस्था नभए सोहीबमोजिमको कार्यविधिअपनाउनुपर्ने कर्तव्यप्रहरी कार्यालयको रहेको

त्यसमा पनि नेपाली सेनाका जिम्मेवार अधिकृतहरूले ज्यान मार्ने अपराध गरेको भन्ने विषय आफैँमा ज्यादै संवेदनशील भई यस्तो विषयको अनुसन्धान ज्यादै शीघ्रताका साथ जिम्मेवारी र प्रभावकारीरूपमा हुनुपर्ने । मृत्यु जे जस्तो अधिकारीको कारणबाट भएको भएपनि मृत्यु अपराधजन्य क्रियाकलापबाट भएनभएको र मुद्दा चल्ने अवस्था रहे नरहेको भन्ने कुराको सम्बन्धमा जिम्मेवार र प्रभावकारीरूपबाट अनुसन्धान तहकिकात गरी मुद्दा चल्ने अवस्था भए सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ ले गरेको व्यवस्थाबमोजिम मुद्दा चलाउनु पर्नेमा लामो समय बितिसकदा पनि अनुसन्धान तहकिकात प्रभावकारीरूपमा भएको नदेखिँदा आदेश प्राप्त भएको मितिले ३ महिनाभित्र अनुसन्धान पुरा गर्नु भनी परमादेशको आदेश जारी भएको छ भनी जाहेरी परेपछि सम्बन्धित प्रहरी कार्यालयले कानूनले निर्दिष्ट गरेबमोजिम शीघ्र र प्रभावकारीरूपमा अनुसन्धान पूरा गर्नुपर्ने कुरालाई स्थापित गर्नुको अतिरिक्त जाहेरीउपर कानूनबमोजिम अनुसन्धान सम्पन्न गर्नको लागि ३ महिनाको समयावधिसमेत तोकिएको पाइन्छ ।

९. त्यसैगरी माधवकुमार बस्नेत विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेतको ने.का.प. २०७० अङ्क ९ नि.नं. ९०५१ पृष्ठ ११०१ निवेदनमा फौजदारी कसुरको अनुसन्धान वा अभियोजन राज्यको स्वविवेकीय विशेषाधिकार हुनै सक्दैन । हरेक कसुरको अनुसन्धान गरी कानूनबमोजिम न्याय दिने दिलाउने राज्यको आधारभूत कानूनी दायित्वसमेत हो । कसुरको कार्य हुने तर अनुसन्धान नै नगर्ने वा गरेपनि असफल अनुसन्धान गर्ने वा नतिजामा पुर्याउन नसक्ने भनेको कानूनी राज्यका असफलताका द्योतक उदाहरणहरू हुन् । सफल अनुसन्धान गरी स्वच्छ र वैद्य अनुसन्धान गर्नु र न्यायको अन्तिम विन्दुमा पुर्याउनु, कानून कार्यान्वयन निकायका आधारभूत उत्तरदायित्वका कुराहरू हुन् ।

तोकिएको अनुसन्धान अधिकारी वा अभियोजनकर्ताले आफ्नो कर्तव्य पूरा नगरी न्याय पराजित हुन्छ वा पीडितले उपचार नपाएको अनुभूति गरेको हुन्छ भने त्यसमा पीडितकै उत्तरदायित्वमा निजी अनुसन्धान वा अभियोजनको वैकल्पिक मार्गसमेत प्रसस्त गर्नुपर्ने अवस्था आउँछ । न्यायको मार्ग एकाध अधिकारी वा संस्थाको असफलताको कारणबाट अवरुद्ध हुन र उपायविहीन अवस्थामा छोड्न नसकिने भनी सिद्धान्त प्रतिपादन भएको छ । जयकिशोर लाभ विरुद्ध जिल्ला प्रहरी कार्यालय धनुषा (ने.का.प. २०६६ अङ्क २ नि.नं. ८०७९ पृष्ठ २८४) भएको रिट निवेदनमा कानूनद्वारा निषेधित अपराधिक कार्य जो कोहीबाट भए पनि ऊ कानूनको परिधिमा आउने पर्दछ । पद, वर्दी, पोसाक र ओहोदा कसैको पनि रक्षा कवच हुन नसक्ने । अनुसन्धान तहकिकात गर्नु भनेको जाहेरी दरखास्तसँग सम्बन्धित विषयवस्तुको सत्यान्वेषण गर्नु हो । अपराध भयो भएन, अपराध भएको भए कोबाट कसरी भयो भन्ने कुराको अनुसन्धान र प्रमाण सङ्कलन गर्नु र सरकारी वकिलको सहयोगमा एउटा निष्कर्षमा पुग्नु सम्बन्धित प्रहरी कार्यालयको अनिवार्यरूपले निर्वाह गर्नुपर्ने कानूनी कर्तव्य हुने भनी सिद्धान्त प्रतिपादन भएको छ ।

१०. तसर्थ माथि उल्लिखित व्यवस्था र प्रतिपादित सिद्धान्तहरूबाट समेत कर्तव्य ज्यान मुद्दामा जाहेरी परिसकेपछि अपराधीलाई कानूनबमोजिम सजाय तथा पीडितलाई न्याय दिलाउने कार्यको लागि जिल्ला प्रहरी कार्यालय, कञ्चनपुरमा दायर भएको जाहेरी दरखास्तअनुसार शीघ्र, प्रभावकारी तथा जिम्मेवारीपूर्वक अनुसन्धान तहकिकात गरी सम्बन्धित निकायमा मुद्दा दायर गर्नुपर्नेमा सो नगरी हदम्याद नतोकिएको भनी जहिलेसुकैसम्म अनुसन्धान गर्न सकिने भनी अनन्त कालसम्म मुद्दा दायर नगरी अनुसन्धान जारी रहेको भन्ने प्रत्यर्थीको भनाइसँग यो

इजलास सहमत हुन सकेन ।

११. अब दोस्रो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा प्रारम्भिक प्रतिवेदन प्राप्त भएपश्चात् सरकारी वकिल कार्यालय, कञ्चनपुरले अनुसन्धान अधिकारीलाई जाहेरी दरखास्तअनुरूप अनुसन्धान तहकिकात गर्नको लागि आवश्यक निर्देशन दिनुपर्नेमा सो नगरिएको भन्ने निवेदकको दाबी र कर्तव्य ज्यान मुद्दा भएकाले जहिलेसुकैसम्म अनुसन्धान गर्न सकिने भएकाले तत्काल यस कार्यालयले अनुसन्धानको लागि निर्देशन दिइरहन आवश्यक नदेखिएको भन्ने विपक्षीको लिखित जवाफ रहेको देखिन्छ । जाहेरी दर्ता भइसकेपछि प्रहरी कार्यालयले सम्बन्धित सरकारी वकिल कार्यालयमा प्रारम्भिक प्रतिवेदन पठाउनु पर्ने र सरकारी वकिल कार्यालयबाट आवश्यक निर्देशन दिने सम्बन्धमा सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा ६ मा भएको व्यवस्था यसप्रकार रहेको छ :

उक्त ऐनको दफा ६ (१) मा

दफा ७ बमोजिम कुनै अपराधको तहकिकात सुरु गर्नुभन्दा पहिले तहकिकात गर्ने प्रहरी कर्मचारीले तहकिकात गर्ने कुराहरू खुलाई सम्बन्धित सरकारी वकिल कार्यालयमा अपराधसम्बन्धी प्रारम्भिक प्रतिवेदन पठाउनु पर्ने र दफा ६ (२) मा प्रारम्भिक प्रतिवेदन प्राप्त भएपछि सरकारी वकिलले अपराधको तहकिकातको सम्बन्धमा तहकिकात गर्ने प्रहरी कर्मचारीलाई आवश्यक निर्देशन दिन सक्नेछ भन्ने व्यवस्था छ ।

उक्त व्यवस्थाबाट सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को अनुसूची १ मा उल्लेखित कुनै अपराधको सम्बन्धमा प्रहरी कार्यालयमा जाहेरी दर्ता भएपछि सोको अनुसन्धान सुरु गर्नुभन्दा पहिले सम्बन्धित

सरकारी वकिल कार्यालयमा के कुन कुरामा तहकिकात गर्नुपर्ने हो खुलाई प्रारम्भिक प्रतिवेदन पठाउनुपर्ने भनी कानूनले बाध्यात्मक व्यवस्था गरेको छ र प्रारम्भिक प्रतिवेदन प्राप्त भएपछि सरकारी वकिलले अपराधको तहकिकातको सम्बन्धमा तहकिकात गर्ने प्रहरी कर्मचारीलाई आवश्यक निर्देशन दिन सक्नेछ भनी सरकारी वकिललाई निर्देशन दिने कार्यको लागि कर्तव्य नतोकी सक्नेछ भनेर स्वविवेकीय अधिकार दिएको देखिन्छ ।

१२. उल्लिखित व्यवस्थाबाट सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को अनुसूची १ भित्रका मुद्दाहरूको अनुसन्धानमा अनुसन्धान अधिकारी र अभियोजन अधिकारीका बीच अपराधको प्रारम्भिक चरणदेखि नै कार्यगत सम्बन्ध र समन्वयको आवश्यकता र महत्त्वलाई महत्त्वकासाथ स्थापित गरेको देखिन्छ । अपराध अनुसन्धानमा सरकारी वकिलको निर्देशनबाट अनुसन्धानको क्रममा अनुसन्धान अधिकृतसमक्ष आइपरेका कानूनी तथा प्रक्रियागत बाधा अड्चनलाई फुकाई अनुसन्धानलाई विधि र प्रक्रिया अनुसार सम्पन्न गराई अपराधीलाई कानूनबमोजिम दण्ड र पीडितलाई न्याय दिलाउने र कानूनी शासनको सिद्धान्तलाई व्यावहारिकरूपमा कार्यान्वयनमा ल्याउने नै विधायिकी मनसाय देखिन्छ ।

१३. प्रस्तुत मुद्दामा संलग्न मिसिल प्रमाणबाट जिल्ला प्रहरी कार्यालय, कञ्चनपुरले मिति २०६४।०५।२५ गते जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालयलाई घटनाको सम्बन्धमा प्रारम्भिक प्रतिवेदन पठाएको र त्यसपछि सरकारी वकिलले आफूसमक्ष अपराधको सम्बन्धमा प्रहरी कार्यालयबाट प्रारम्भिक प्रतिवेदन प्राप्त भएपछि लामो समयसम्म

त्यसउपर कुनै कारवाही अगाडि नबढाएको देखिएपछि सम्बन्धित अनुसन्धान अधिकृतलाई अनुसन्धानको सन्दर्भमा कुनै निर्देशन दिएको देखिँदैन । सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा ६ (२) बमोजिम प्रहरीबाट प्रारम्भिक प्रतिवेदन प्राप्त भएपछि सरकारी वकिलले आवश्यक निर्देशन दिन सक्ने भनी व्यवस्था गरे तापनि अपराध अनुसन्धानमा अनुसन्धान अधिकृतले अनुसन्धान तथा तहकिकातका कार्यहरू अगाडि नबढाई अनुसन्धानलाई विलम्ब गरी पीडितको प्रभावकारी उपचार पाउने अधिकारमा अनावश्यक विलम्ब हुन पुगेको अवस्थामा उक्त शीघ्र र प्रभावकारी उपचार पाउने अधिकारलाई व्यावहारिकरूपमा उपभोग गराउनको लागि सरकारी वकिलले अनुसन्धान अधिकृतलाई आवश्यक निर्देशन दिनु उसको जिम्मेवारी हुन आउँछ । अतएव: कानूनले बाध्यात्मकरूपमा कर्तव्य नतोकेको अवस्था भए तापनि जिम्मेवार पदाधिकारीले उक्त कानूनी व्यवस्थालाई निष्क्रियताको रूपमा लिन मिल्ने हुँदैन । त्यस्तो अवस्थामा यसरी निष्क्रियरूपमा रहेका कानूनी प्रावधानलाई सक्रिय बनाउनु सरकारी वकिलको कर्तव्य नै हुन आउँदछ । प्रस्तुत सन्दर्भमा United Nations Guidelines on the Role of Prosecutors, १९९० को बुँदा नं. ११ ले Prosecutors shall perform an active role in criminal proceedings..... भनेर अपराध अनुसन्धानमा सरकारी वकिलको भूमिका सक्रिय हुनुपर्ने भनी जिम्मेवारी तोकिदिएको छ ।

१४. नेपाल सरकार वि. धौलादेवी विष्ट (ने.का.प. २०६८ अङ्क ८ निर्णय नं. ८६६८ पृष्ठ १३७६) भएको निवेदनमा सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा ६ (१) बमोजिम कुनै अपराधको तहकिकात सुरु गर्नुभन्दा पहिले तहकिकात गर्ने प्रहरी कर्मचारीले तहकिकात गर्ने कुराहरू खुलाई सम्बन्धित सरकारी वकिल कार्यालयमा अपराधसम्बन्धी

प्रारम्भिक प्रतिवेदन पठाउनु पर्ने र उपदफा (२) बमोजिम त्यस्तो प्रारम्भिक प्रतिवेदन प्राप्त भएपछि सरकारी वकिलले तहकिकातको सम्बन्धमा तहकिकात गर्ने प्रहरी कर्मचारीलाई आवश्यक निर्देशन दिनसक्ने व्यवस्था भएबाट सरकारी वकिललाई अनुसन्धानको दायराबाट निरपेक्ष राखेको छैन । वारदातको प्रकृतिअनुसार के कसरी अनुसन्धान गर्ने भन्नेतर्फ मार्गदर्शन गर्नु सरकारी वकिलको कर्तव्य हुन आउँछ । कानूनी व्यवस्थामा बाध्यात्मकरूपमा कर्तव्य नतोकेको अवस्था भए पनि जिम्मेवार पदाधिकारीले उक्त कानूनी प्रावधानलाई निष्क्रियताको रूपमा लिन मिल्ने हुँदैन । सरकारी वकिलले अनुसन्धानलाई बलियो, भरपर्दो र विश्वासिलो बनाउन सम्बन्धित प्रहरी कर्मचारीलाई आवश्यक निर्देशन दिनसक्ने अधिकार कानूनले दिएको कुरालाई बिर्सन नहुने भनी सिद्धान्तसमेत प्रतिपादन भएको देखिँदा कर्तव्य ज्यान मुद्दा भएकाले जहिलेसुकै अनुसन्धान गर्न सकिने भएकाले तत्काल अनुसन्धानको लागि निर्देशन दिइरहनु आवश्यक नदेखिएको, अभियुक्तहरू पक्राउ परी अनुसन्धान पनि नभएकाले प्रारम्भिक प्रतिवेदनकै आधारमा निर्देशन दिनु अनिवार्य पनि सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा (६) को मनसाय नभएको भन्ने विपक्षी जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालय कञ्चनपुरको लिखित जवाफ कानूनसम्मत रहेको देखिन आएन ।

१५. अब अन्तिम प्रश्नतर्फ विचार गर्दा माथि विवेचित व्यवस्था तथा प्रतिपादित सिद्धान्तहरूबाट कुनै अपराधमा जाहेरी दरखास्त दर्ता भई अनुसन्धानको कारवाही शीघ्र र प्रभावकारी ढङ्गबाट अगाडि बढाई पीडितको छिटो छरितो र प्रभावकारिरूपमा उपचार पाउने स्थापित हकलाई कुण्ठित भएको कुरा प्रत्यर्थीहरूको कार्यबाट देखिन आयो । सफल, स्वच्छ र वैध अनुसन्धान गर्नु र

न्यायको अन्तिम विन्दुमा पुर्‍याउनु कानून कार्यान्वयन गर्ने निकायका आधारभूत दायित्वहरू हुन् । यो दायित्वलाई निष्क्रिय तथा निष्प्रभावी हुने गरी विपक्षी जिल्ला प्रहरी कार्यालय तथा जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालय, कञ्चनपुरबाट भए गरेका कार्यलाई कानून अनुकूल नै रहेको भनी परमादेशको आदेश जारी गर्न नमिल्ने भनी पुनरावेदन अदालत, महेन्द्रनगरबाट मिति २०६६।०५।०७ मा भएको आदेश मिलेको नदेखिँदा उल्टी हुने ठहर्छ । निवेदकले जिल्ला प्रहरी कार्यालय, कञ्चनपुरमा मिति २०६४।०५।२४ मा अपराधको सम्बन्धमा दिएको जाहेरी दरखास्त दर्ता भएपछि मुद्दा दर्ता भएको जानकारी जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालय, कञ्चनपुरलाई मिति २०६४।०५।२५ मा प्रारम्भिक प्रतिवेदन पठाएकोबाट देखिन्छ । उक्त जानकारीपश्चात् अभियुक्तहरूलाई पक्राउ गरी बाँकी अनुसन्धान तहकिकात गरी मुद्दा चलाउनु पर्नेमा सो नगरी मुद्दा चलाउने कार्यमा विलम्ब गरेको अवस्था देखिन्छ ।

१६. परमादेश कुनै पनि संवैधानिक वा कानूनी निकाय वा अधिकारीले संविधान र कानूनद्वारा तोकिएको सार्वजनिक कर्तव्य पूरा गर्न इन्कार गरेमा त्यस्तो कर्तव्य पूरा गराउन जारी गरिने आदेश हो । राज्यका कुनै पनि निकाय वा अधिकारीको कार्य वा अकार्यबाट (Commission or Omission) कुनै पनि व्यक्तिको न्याय प्राप्त गर्ने मार्ग अवरुद्ध हुन्छ भने अधिकारको संरक्षकको हैसियतले त्यस्तो अवरुद्ध मार्ग प्रसस्त गर्नु अदालतको दायित्व हुन्छ । अतएव: प्रस्तुत मुद्दामा जिल्ला प्रहरी कार्यालय, कञ्चनपुरबाट मुद्दाको सूचना जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालयलाई दिएपछि लिखित जवाफको मिति २०६७।१२।२८ सम्म कुनै पनि कारवाही गरेको नदेखिएकाले कानूनद्वारा तोकिएको आफ्नो कर्तव्य पुरा गरेको अवस्था नहुँदा यस सम्बन्धमा महान्यायाधिवक्ताको ध्यान आकर्षित

गराई निवेदकको जाहेरी अनुसारको काम कारवाही तीन महिनाभित्र गर्नु गराउनु भनी जिल्ला प्रहरी कार्यालय, कञ्चनपुरको नाउँमा परमादेशको आदेश जारी गरिएको छ । यो आदेशको प्रभावकारी कार्यान्वयनको निम्ति आदेशको प्रतिलिपिसहितको जानकारी महान्यायाधीवक्ताको कार्यालयलाई दिई प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिएन ।

उक्त रायमा सहमत छु ।
न्या.देवेन्द्र गोपाल श्रेष्ठ

इति संवत् २०७१ साल माघ १८ गते रोज १ शुभम् ।
इजलास अधिकृत : अर्जुनप्रसाद कोइराला

निर्णय नं.१३६८

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री देवेन्द्र गोपाल श्रेष्ठ
फैसला मिति : २०७१।०।२५।३
०६७-CI-०१४७

मुद्दा : करारबमोजिम गरिपाउँ ।

पुनरावेदक / प्रतिवादी : का.जि.का.म.न.पा वडा
नं. १८ टेड्डल रक्तकाली बस्ने वर्ष ५८ को
प्रदिपराज पाण्डे

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / वादी : ऐ.ऐ.वडा नं.२५ बस्ने वर्ष ६४ को
कर्मलक्ष्मी कंशाकार

- मुद्दा गर्नुपर्ने कारण परेको भनी वादीले देखाएको मितिलाई आधार मान्नुपर्ने करार सम्झौताबाट देखिएको अवस्थामा वादीले ऐनका म्यादभित्रै सम्बन्धित अदालतमा फिराद दर्ता गराएको देखिएकाले हदम्याद नाघी दायर भएको भनी पुनरावेदक प्रतिवादीले लिएको जिकिरसँग सहमत हुन नसकिने ।

(प्रकरण नं.४)

- करारको प्रमुख विषयवस्तु नष्ट भएमा करारबमोजिम गर्नुपर्ने कार्य गर्न असम्भव हुने हुनाले उक्त विषयवस्तु पक्षहरूको नियन्त्रणभन्दा बाहिरको कारणबाट नष्ट भएमा करार हतास भएको मानिन्छ र पक्षहरू आ-आफ्नो दायित्वबाट स्वतन्त्र हुने ।

(प्रकरण नं.६)

- प्राकृतिक, कानूनी कारणले, करार गर्ने पक्षहरूको काबुबाहिरको परिस्थितिबाट करारको सर्त पूरा हुन नसक्ने भएको अवस्थामा Frustration को सिद्धान्त लागू हुने ।

(प्रकरण नं.१०)

- Frustration को सिद्धान्तअनुसार करार पूरा गर्न कानूनी परिवर्तन भई करार नै गैरकानूनी भएमा, करारको विषयवस्तु नष्ट भएमा, करार गर्ने व्यक्तिको मृत्यु भएको परिस्थिति वा घटनुपर्ने खास घटना नघटेको अवस्था भएमा मात्र करारको पालना गर्न पक्ष बाध्य नहुने ।

(प्रकरण नं.११)

पुनरावेदक / प्रतिवादीका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता
सरोजनाथ प्याकुरेल
प्रत्यर्थी / वादीका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता
पन्नामान तुलाधर
अवलम्बित नजिर :

- नेकाप २०४९, नि.नं.४४४७, पृ.१
- नेकाप २०६२, नि.नं.७५८३, पृ.१००८
- नेकाप २०४८, नि.नं.४३७०, पृ.५४६
- नजिरहरू २०१५-२०६२ भाग ७, क्र.सं.७ पृ.३९, २०४२

सम्बद्ध कानून :

- करार ऐन, २०२३ को दफा १२(१) १०, १४, १८

सुरू फैसला गर्ने :

मा.न्या.श्री विश्वम्भरप्रसाद श्रेष्ठ

पुनरावेदन फैसला गर्ने न्यायाधीश :

मा.न्या.श्री लक्ष्मणमणि रिसाल

मा.न्या.श्री हरिबहादुर बस्नेत

फैसला

न्या.सुशीला कार्की : न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) अनुसार यसै अदालतको क्षेत्राधिकारअन्तर्गतको भई मुद्दा दोहर्खाई पाउँ भन्ने निवेदनमा निस्सा प्रदान हुँदा पुनरावेदन दायरीमा दर्ता भई पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य एवम् ठहर यसप्रकार छ :

पियुषराज पाण्डेको नाउँमा संयुक्त दर्ता रहेको का.जि.का.न.पा वडा नं.१८(ग) कि.नं.१३३४ को क्षे.फ.१०-१४-१-२ जग्गामध्ये आफ्नो तीन खण्डको एक खण्ड जग्गा भागमध्ये सडक मोहडातर्फ ०-३-० र सोदेखि पश्चिम दक्षिणतर्फको फुलबारी जग्गामध्येबाट १-५-० समेत गरी १-८-० जग्गा

रु.४५,००,०००।- मा बेच्ने र म फिरादीले लिने मन्जुर गरी विपक्षी प्रदिपराजको नाममा नामसारी दर्ता फाडी ज.ध.प्र.पु. प्राप्त भएका मितिले ३५ दिनभित्र राजिनामा पारित गरी दिने भाखा राखी तत्काल विपक्षीले मबाट रु.२६,००,०००।- बैना बुझी लिनु भई बाँकी रु.१९,००,०००।- लिखत पारित गर्ने दिनमा चुक्ता लिने दिनेसमेतका सर्तहरू उल्लेख गरी मिति ०४९।६।९ का दिन विपक्षीको श्रीमती रमा पाण्डेसमेतको रोहवरमा बैनाबट्टा बुझी करारनामाको लिखत गरिदिनु भएकामा निजका दाजुभाइबीच चलेको अंश मुद्दामा का.जि.अ.को मिति ०५०।४।२८ का फैसलाअनुसार उक्त जग्गामा निज प्रदिपराज पाण्डेले ३ भागको एक भाग पाउने ठहरी ०५१।४।५ का चलन पूर्जी अनुसार ०५१।४।१० मा कित्ताकाट भई का.न.पा.वडा नं.१८(ग) कि.नं.१४०७ क्षे.फ.०-८-२-१, कि.नं.१४१२ क्षे.फ.०-३-०, ऐ.कि.नं.१३१३ क्षे.फ. २-१०-३-१ विपक्षीको नाममा कायम हुन आई जग्गाधनी प्रमाण पुर्जा प्राप्त गरे तापनि मसँग भएको करारनामाबमोजिम ३५ दिनभित्र बाँकी रकम बुझी राजिनामा पारित गरी दिनुहोस् भन्दा आलटाल गरी बाँकी रकम नबुझी राजिनामा पारित गरी दिने तत्परता पनि नदेखाएको हुँदा करारनामाबमोजिम विपक्षीलाई बुझाउनु पर्ने बाँकी रकम रु.१९,००,०००।- यसै फिरादपत्रसाथ दाखिला गरेको छु, उक्त रकम विपक्षीलाई बुझाई करारनामाबमोजिम उल्लेखित कित्तामध्येको १-८-० जग्गा विपक्षीबाट राजिनामा पारित गराई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको मिति ०५१।७।९ को फिरादपत्र ।

सम्पूर्ण फिराद दाबी झुठ्ठा हो, दाबीबमोजिम मैले बैना बुझेको वा करारनामा भएको छैन । वादीले गरेको भनेको करार अ.बं.७८ नं. बमोजिम नामाकरण गर्ने नै छु, वादीले दाबी गरेको का.न.पा.वडा नं.१८(ग) भएको जग्गा मेरो नाममा पहिले पनि थिएन र हाल पनि छैन । वादीले गरेको सडक मोहडातर्फको जग्गा

र फूलबारीपट्टिको जग्गा करारमा नै नभएकाले सोको यकिन गरी फैसला गर्ने अधिकार अदालतलाई छैन, पूर्ण अधिकारअन्तर्गत रहेर गरेको करारमात्र मान्यता पाउने हो। उक्त कि.नं. १३३४ जग्गाको ३ खण्डको १ खण्डमध्येमा पर्न आउने सडक पट्टि ०-३-० र फूलबारी पट्टि १-५-० जग्गा भनेतर्फ यकिन गरेर करारनामा गरेको भन्नु जन्मनुभन्दा अगाडिको न्वारन जस्तै हो। अर्थात् अनुमानको भरमा गरिएको करारले मान्यता पाउँदैन। वास्तवमा फुलवारीको भाग वा जग्गा मलाई परेको पनि छैन। वास्तवमा करार भएको भनेको समयमा सो जग्गाको सम्बन्धमा मुद्दा परिरहेको थियो, मुद्दा पर्दाका अवस्थामा भएको भनेको करारले मान्यता पाउँदैन। वादी दाबीका जग्गा हाल मेरो नाउँमा दर्ता कायमसमेत नभएको स्थितिमा वादीलाई आलटाल गरेर नदिएको भन्ने कुरा झुठ्ठा हो अतः आधारहीन र कानूनविपरीतको प्रस्तुत फिराद खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादीको प्रतिउत्तर।

मिति ०४९।६।९को करारनामा भनीएको उक्त लिखत किर्ते जालसाजी हो, प्रदिपराज पाण्डेलाई त्यतिको पैसाको जरूरत थिएन, आफ्नो भइरहेको पुर्ख्यौली घरजग्गा बेचबिखन गर्नुपर्ने केही काम परेको थिएन, घरसारमा त्यत्ति ठुलो रकम लिनुदिनु गरेको अपत्यारिलो र कच्चा हो, पुष्पज्योति कंशाकार (वादीका पति) ५।७ जना नचिनेका मानिस घरमा ल्याई प्रदिपराज पाण्डेलाई बेहोसीमा पारी साक्षीमा हस्ताक्षर गर्न लगाएको हो भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादीका वारेस प्रेक्षा पाण्डेले अदालतमा अ.बं.७८ नं. बमोजिम गरेको बयान।

०४९।६।९ को लिखत किर्ते होइन सद्धे नै हो। साक्षी प्रतिवादीहरूले झुक्किएर सही गर्ने र मैले झुक्क्याएर सही गराउनु पर्ने कुनै प्रयोजन पर्दैन, आफ्नो सहिछाप भएको कुरा प्रतिवादीले स्वीकार गरी सकेका छन् भन्ने व्यहोराको वादी वारेस गोपाल श्रेष्ठले

अदालतमा गरेको प्रतिउत्तर बयान।

वादी र प्रतिवादीबीचमा मिति ०४९।६।९ मा एक रोपनी जग्गा प्रतिवादीले रु.४५ लाखमा वादीलाई दिने करारनामा भएको थियो। करारनामाबमोजिम प्रतिवादीले वादीलाई जग्गा राजिनामा पारित गरी नदिएकाले प्रस्तुत फिराद दायर भएको हो भन्नेसमेत व्यहोराको वादीका साक्षी रामबहादुर कायस्थ श्रेष्ठले अदालतमा गरेको बकपत्र।

प्रतिवादीलाई जग्गा बेच्नु पर्ने, करार कागज गरी पैसा लिनुपर्ने अवस्था र काम परेको होइन निजले वादीसँग करार गरेको पनि होइन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादीका साक्षी धावा दोर्जे लामाले अदालतमा गरेको बकपत्र।

प्रदिपराज पाण्डेको परिवारको नाममा संयुक्त रहेको जग्गा निजको भाग आएपछि प्रदिपराजले कर्मलक्ष्मी कंशाकारलाई १-८-०-० जग्गा राजिनामा पारित गरी दिने सर्तमा जग्गाको मूल्य रु.४५,००,०००।- कायम गरी तत्काल रु.२६,००,०००।- कर्मलक्ष्मीले प्रदिपराजलाई बुझाई मिति ०४९।६।९ मा करारनामा भएको हो। म पनि उक्त लिखतको साक्षी हुँ भन्नेसमेत व्यहोराको अ.बं.१३९ नं. बमोजिम बुझिएका रामबहादुर कायस्थ श्रेष्ठले अदालतमा गरेको बयान।

हमेसा रक्सीको सुरमा रहने मेरा पति प्रदिपराज पाण्डेलाई नसा खुवाई कामको परिणाम, मतलब थाहा नपाउने अवस्थामा पुर्‍याई खाली कागजमा ल्याप्चे सहिछाप लगाएको हो र उक्त कागजमा कर्मलक्ष्मीको नाम राखी व्यहोरा भरेको हो, बेहोस जस्तो अवस्थामा रहेका प्रदिपराजलाई रातको समयमा वादीका पति पुष्पज्योती र अरु ३ जना मानिसहरू भई घरमा ल्याउँदाको अवस्थामा पुष्पज्योतीले भाउजूको हस्ताक्षर यहाँ गरेर देखाउनुस् हेरौं भनी २ थान नेपाली कागजको बायाँ किनारामा सही गर्न लगाएकाले सही

गरी दिएको थिएँ । त्यस अवस्थामा कर्मलक्ष्मी थिइनन् उक्त करारनामाको लिखत कित्ते जालसाजी हो । वादीले हामीलाई रूपैयाँ दिएको होइन, हाम्रो स्वेच्छाले कागज भएको होइन भन्नेसमेत व्यहोराको अ.बं.१३९ नं. बमोजिम बुझिएकी श्रीमती रमा पाण्डेले अदालतमा गरेको बयान ।

मिति ०४९।६।९ को लिखतमा भएको प्रदिपराज पाण्डेको हस्ताक्षर ल्याप्चे छापसँग अदालतको रोहबरमा लिइएको निजको हस्ताक्षर ल्याप्चे छाप र नमूनाका लागि प्राप्त वारेसनामा र मा.पो.का. बाट प्राप्त लिखतहरूमा भएको प्रदिपराज पाण्डेको हस्ताक्षर जाँच गरी देखिएका आधारहरू राय प्रतिवेदनमा पेस गरिसकेको छु भन्ने व्यहोराको विवादग्रस्त लिखत परीक्षक घनश्याम मुखियाले अदालतमा गरेको बकपत्र ।

०४९।६।९ को लिखत कित्ते जालसाजी हो, मेरो बुबाको रक्सी पिउने लत छ, पुष्पज्योती कंशाकारले ६।७ जना मानिस घरमा ल्याई रक्सी खुवाई यो कागज गरेको मैले देखेकी हुँ भन्नेसमेत व्यहोराको अ.बं.७८ नं. बमोजिम बुझिएका प्रजु पाण्डेले अदालतमा गरेको बयान ।

विवादित लिखत परीक्षण भई प्रतिवेदन मिसिल सामेल रहेछ ।

विवादित जग्गा कित्ताको नक्सा मुचुल्का भई मिसिल सामेल रहेछ ।

यसमा करारनामाबमोजिम वादीले राजिनामा लिखत पारित गरी पाउने ठहर्छ भन्ने काठमाडौँ जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला ।

फैसलामा मैले कुन कित्ताबाट के कति जग्गा कतातर्फबाट विपक्षीबाट राजिनामा पारित गरी पाउने हो । सो स्पष्ट र किटानी हुन सकेको छैन । फैसला अधुरो भएकाले त्रुटिपूर्ण हुँदा मेरो पुनरावेदन जिकिरबमोजिम हुने गरी इन्साफ गरिपाउँ भन्नेसमेत

व्यहोराको वादीको पुनरावेदन अदालत, पाटनमा दायर भएको पुनरावेदनपत्र ।

प्रस्तुत फिराद हदम्यादभित्र परेको छैन । करार कानूनअनुसार वादी पक्षले आफूले करारको दायित्व पूरा गरेको भन्ने कुरा निसन्देह प्रमाणित गरेर देखाएको हुनुपर्छ । विवादित लिखतको सत्यताको निर्णयमा अदालतबाट विशेषज्ञद्वारा जाँच गराउनुको अर्थ उक्त विवादित लिखत सही सद्धे हो कि होइन भनी यकिन गर्नका लागि नै हो । म पुनरावेदकको नाउँमा जग्गा कायम भएको अवस्था छैन । करार कानूनको सर्वमान्य सिद्धान्तअनुसार करारको विषयवस्तु सुनिश्चित गरिनु पर्दछ । प्रस्तुत मुद्दामा Doctrine of Frustration को सिद्धान्त आकृष्ट हुन्न भन्ने सुरु का.जि.अ.को अर्को आधार सवर्दा गलत हुँदा सुरुको इन्साफ बदर गरी इन्साफ पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादीको पुनरावेदन अदालतमा दायर भएको पुनरावेदनपत्र ।

आफ्नो नाउँसमेतमा संयुक्त दर्ता रहेको जग्गा एकाघरका श्रीमतीलाई समेत अन्तरसाक्षी राखी गरिएको करारको लिखतमा उल्लेख भएको सर्तबमोजिम अंश मुद्दाबाट आफ्नो हक कायम भई अंशबाट चलन प्राप्त गरेको मितिबाट पारित नगरिदिएको कारणबाट मुद्दा गर्नुपर्ने अवस्था सिर्जना भई तत्काल बहाल रहेको करार ऐन, २०२३ को दफा १८(ग) को हदम्यादभित्र नालेस परेको र करारको दायित्व पूरा गरिपाउँ भनी नालेस परेपछि करार निस्किय हुने गरी एकाघरको श्रीमतीलाई बकस गरिदिएको व्यहोराबाट पुनरावेदक प्रतिवादीले करारको दायित्वबाट उन्मुक्ति पाउने अवस्था नभएको र प्रतिवाद फिराउँदा करार भएकै छैन जालसाजी कित्ते हो भनी लिएको जिकिर मिसिल संलग्न सबुद प्रमाणबाट खम्बिर नभई पुनरावेदक वादी र प्रत्यर्थीबीच करारको लिखत भएको व्यहोरा स्थापित भइरहेकोसमेत हुँदा करारको दायित्व पूरा गरिदिनु पर्ने होइन भन्न मिल्ने देखिएन ।

करारमा लेखिएको जग्गा दैवी वा अन्य कुनै कारणबाट करारबमोजिम गरि दिन असम्भव भएको अवस्था नभई पुनरावेदक स्वयम्ले सर्तविपरीत आफ्नो नाउँबाट तेस्रो व्यक्तिका नाउँमा हक हस्तान्तरण गरी दिएको र पुनरावेदक प्रतिवादीको आफ्नै व्यवहारबाट सिर्जना भएको स्थितिलाई Frustration को सिद्धान्तले Specific Performance अनुसार दायित्व पूरा गर्न मिल्ने नभई क्षतिपूर्ति वा दाबी गर्नुपर्ने भन्ने बहस जिकिरसँग सहमत हुन सकिएन। करारको सर्तअनुसार पुनरावेदक प्रतिवादीले दायित्व पूरा गरी दिनुपर्ने ठहरी भएको सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको इन्साफ मिलेकै देखिन आयो। यसमा सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ। पुनरावेदकको पुनरावेदन जिकिर पुनः सक्दैन भन्ने पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६५।४।२० गतेको फैसला।

पाण्डेका ३ भाइ छोराहरू बीच अंशमुद्दा चली ३ खण्डको एक खण्ड २०५१।४।१० मा कि.का. भई मैले ज.ध.प्र.पू. प्राप्त गरेको कुरा स्वयमं विपक्षी विज्ञ हुनुहुन्छ। म निवेदकले ज.ध.प्र.पू. प्राप्त गरेको मितिले ३५ दिनभित्र म र विपक्षीबीच भएको भनीएको २०४९।६।९ को तथाकथित करारनामा अनुसार १-८-०-० एक रोपनी आठ आना जग्गा विपक्षीलाई हस्तान्तरण गर्ने भनी उल्लेख भएको भनी वादीकै कथनलाई मानेको खण्डमा पनि हदम्यादको प्रारम्भ मिति २०५६।४।१० मा म निवेदकले ज.ध.प्र.पूर्जा प्राप्त गरेको मितिबाट नै प्रारम्भ हुने कुरा निर्विवाद छ। अतः विपक्षीबाट प्रस्तुत करार ऐन, २०२३ को दफा १८ अनुसार मिति २०५१।४।१० मैले ज.ध.प्र.पू. प्राप्त गरेको मितिले ३ महिना अर्थात् मिति २०५१।७।६मा पुग्ने कुरा सादर अनुरोध गर्न चाहन्छु। २०५१।४।१० मा मैले ज.ध.प्र.पूर्जा प्राप्त गरेको र उक्त ज.ध.प्र.पू. प्राप्त गरेको मितिले ३५ दिनपश्चात् फिराद गरेमा भए भई

हाल्छ भनी सोही म्यादभित्र धरौटी दाखिला गरी मुद्दा दायर भएबाट विशेष सर्त उल्लङ्घन भई मुद्दा गर्नुपरेको कारण सरेको मिति (The date of The Cause of Action) ले तीन महिनाभित्र फिराद दायर नभएको तथ्यमा विवाद छैन। तसर्थ मिति २०५१।४।१० गतेको ३५ दिनभित्र विपक्षीहरूले जग्गा पारित गराई पाउन बैना लिएको रकम कटाई बाँकी रहन गएको रकम लिई प्रतिवादीसमक्ष आउनु पर्ने र सोबमोजिम गर्दा प्रतिवादीबाट आलटाल गरेको भएमा ३५ औं दिनमा आफूले सर्त पालना गरेको देखाउन विपक्षीले राख्नुपर्ने धरौटी रकमसहित का.जि.अ.मा फिरादपत्र लिई आएको हुनुपर्ने कुरा निर्विवाद छ। सो कुनै पनि कुरा पूरा नभएकाले आफूले ३५ औं दिनमा जग्गा पारित गरिलिने दायित्व निर्वाह गरेको भन्ने कुरालाई प्रमाणित गर्न नसकेको तथ्यले विपक्षी हदम्यादभित्र प्रवेश गरेको छ भन्ने कुरा मान्न सकिँदैन। ने.का.प.२०५६ अड्क ३ पृ.२१९ नि.नं. ६६९० मा प्रतिपादित सिद्धान्तमा जुनसुकै उजुर कानूनले तोकेको हदम्यादभित्र हुनुपर्छ यो सर्वमान्य सिद्धान्त हो भनी निर्णय भएको पाइन्छ।

विपक्षीबाट आफ्नो फिरादमा पटकपटक म निवेदकलाई करारअनुसार जग्गा हस्तान्तरण गर्न अनुरोध गर्दा वास्ता नगरेको आलटाल गरेको भनी लेख्नुभएको छ। आलटाल गरेको, हस्तान्तरण गर्न इन्कार गरेको भन्ने कुरा प्रमाणबाट खम्बिर हुनु जरुरी छ। तर विपक्षीबाट कुनै प्रमाण पेस गर्न सक्नुभएको छैन। यदि मैले करारअनुसार जग्गा दिन नामन्जुर गरेको भए विपक्षीबाट मा.पो.का.मा गई बैना रकम कटाई जो बाँकी रु.१९ लाख रकम मैले ज.ध.प्र. पू. प्राप्त गरेको मितिले ३५ दिनभित्र झुन्डाउनु पर्ने कुरा निर्विवाद छ। आफ्नो दायित्व पूरा गर्न स्वीकार गरेपछि करारबमोजिम बुझाउने रकम बुझाई दायित्व पूरा गरिसकेको भन्ने कुरा विपक्षीबाट स्थापित गर्न सक्नुभएको छैन अर्थात् सोसम्बन्धमा फिरादपत्र मौन

छ । विपक्षीबाट फिराद गर्दा बैना लिएको रकम कटाई फिरादपत्र दर्ता साथ रकम जम्मा गर्नुभएको छ जुन कानूनसम्मत छैन । विपक्षीबाट मैले ज.ध.प्र.पू. प्राप्त गरेको मितिले ३५ दिनभित्र अर्थात् २०५१।५।१२ भित्र बाँकी रकम धरौटी राखी २०५१।५।१३ ले ३ महिनाभित्र फिराद लिई का.जि.अ. समक्ष उपस्थित हुनुपर्ने थियो सो कार्य विपक्षीबाट भएको छैन । जसले गर्दा विपक्षीबाट करारीय दायित्व पूरा नभएको निर्विवाद छ ।

विपक्षी वादी र म प्रतिवादीबीच भएको भनीएको मिति २०४९।६।९ को तथाकथित करारनामाको लिखतका सम्बन्धमा का.जि.अ. ले करारको समग्र लिखतको सत्यता जाँच गर्नको लागि आदेश भएको थियो । सर्वोच्च अदालतका विशेषज्ञबाट समुच्चा लिखतको सत्यतथ्य जाँच गर्ने भनी का.जि.अ.बाट मिति २०५२।१२।२६ मा भएको पहिलो आदेशानुसार नगरी केवल लिखतको ल्याचे र सहिछाप मात्र जाँच भई आएको विशेषज्ञको रायलाई आधार मानी वादी दाबी पुग्ने गरी म निवेदकलाई हराई का.जि.अ.बाट फैसला भएको छ । अदालतको आदेशानुसार समुच्च लिखत नै परीक्षण नगरिएको भन्दै विशेषज्ञबाट विवादित लिखतले जाँच गराउनु भन्ने मिति २०५४।५।१९ मा भएको आदेशानुसार सर्वोच्च अदालतका विशेषज्ञले २०५४।११।१५ मा दिएको आफ्नो रायको दोस्रो पानाको क्र.सं. ६ मा "व्यहोराको तपसिल माथिको सात हरफ तपसिल मुनिको छैठौं हरफ तथा मिति हरफमा भएको दफा ३ मा उल्लेख भएको अङ्कहरू व्यहोराको अन्य भागमा भएको मसी र कलमको टाँकासँग मेल नगरेको अवस्थामा उक्त अङ्कहरू पछिबाट बेग्लै कलम र मसीको प्रयोग गरी लेखिएको देखिएको छ । जसमा कारणीको सहिछाप नहुनुको अवस्था प्रथम पक्षलाई जानकारी नदिई दोस्रो पक्षबाट लेखिएको देखिन्छ ।" भनी स्पष्टरूपमा उक्त

विवादित लिखतलाई विशेषज्ञले कित्तोको संज्ञा दिई आफ्नो स्वतन्त्र राय दिएको र आफ्नो रायलाई पुष्टि गर्ने गरी का.जि.अ.मा समेत उपस्थित भई सो विशेषज्ञले बयान गरिदिएको अवस्थासमेत मिसिल संलग्न छ । विशेषज्ञको उक्त सत्य र तथ्ययुक्त रायलाई बेवास्ता गरी लिखतलाई सही सट्टे लिखत भएको भनी गलत ढङ्गबाट भएको फैसला त्रुटिपूर्ण छ ।

भविष्यको कल्पना गरी (In Hypothetical Manner) गरिएको करारले सिद्धान्ततः करारले मान्यता पाउँदैन । अर्थात् त्यस किसिमको करारलाई करारको रूपमा ग्रहण गर्न मिल्दैन । विपक्षी कर्मलक्ष्मीसँगको मिति २०४९।६।९ को तथाकथित करार पनि सोही अनुरूप भएकोतर्फ सम्मानित अदालतको ध्यान पुगेको देखिँदैन । मिति २०४९।६।९ को करारमा प्रदिपराज, प्रभातराज र प्रतापराज गरी तीनजनाको नाउँ उल्लेख भए तापनि सहिछाप भने म प्रदिपराज एकजनाको मात्र लगाएको देखाइएको छ । कथित करार हुँदाका बखत फिराद दाबीअनुसार पनि विवादित जग्गाहरू तीनै जनाका नाउमा संयुक्त दर्ता रहे भएको छ । अतः गरिएको भनीएको करार असम्भव अनिश्चित र काल्पनिक तथा गैरकानूनी करार भई शून्यता ग्रहण गरेको करार भएकाले उक्त करार तात्कालिक अवस्थामा प्रचलनमा रहेको करार ऐन, २०२३ को दफा ८ अन्तर्गत पर्ने करार हो भन्ने स्वतः पुष्टि हुन्छ । कानूनको सर्वमान्य सिद्धान्तलाई पूर्णरूपमा बेवास्ता गरी कथित करार अनिश्चित करार नभएको ठहर गर्दै मलाई हराई भएको फैसला त्रुटिपूर्ण छ ।

यस मुद्दाको अर्को महत्वपूर्ण सैद्धान्तिक प्रश्न भनेको privity को सिद्धान्त पनि हो । privity of Contract को सिद्धान्तअनुसार करारमा लेखिए अनुसारको दायित्व सोही करारका पक्षलाई मात्र पूरा गराउन लगाउन सकिन्छ । करारका बाहेकका अन्य तेस्रो व्यक्तिलाई दायित्व पूरा गराउन बाध्य बनाउन

सकिँदैन भन्ने नै हो ।

कथित करारअनुसार फिरादमा दाबी लिइएका जग्गाहरू करारका पक्ष बनाइएका म पुनरावेदकको नाउँमा नभई अरु नै व्यक्तिको नाउँमा दर्ता कायम भइसकेको अवस्थामा विपक्षीले मेरा विरुद्ध दायर गर्नुभएको प्रस्तुत मुद्दाबाट अन्य व्यक्तिको नाउँमा हक हस्तान्तरण भइसकेको जग्गाको कानूनी हैसियत र अस्तित्वलाई असर पार्न privity को सिद्धान्तले किमार्थ मिल्दैन । करार गरेको कुरा करारको दायित्व पूरा गर्न नसक्ने अवस्थाको करार Doctrine of Frustration को सिद्धान्त अन्तर्गतको करार हो । जुन विषयवस्तुका सम्बन्धमा करार गरिएको छ सो विषयवस्तु करार भङ्ग भइसकेको अवस्थामा पनि भङ्ग गर्ने पक्षको साथैमा छ भने त्यस्तो अवस्थामा मात्र Specific Performance को सिद्धान्त आकर्षित हुने हो ।

कथित करारमा उल्लेखित जग्गा अर्कै व्यक्तिको नाउँमा दर्ता कायम भई मेरो स्वामित्वमा नरही Doctrine of Frustration को सिद्धान्तअनुसार करार नै निष्प्रभावी भइसकेको अवस्था छ । साथै कि.नं. १३३४ नं.मा परापूर्वकालदेखि घर टहरा भएको कुरा २०२१ सालको नापीको नक्सा साथै का.जि.अ.बाट भएको फिल्ड नक्साले पनि विवादित जग्गामा घर टहरा भएको कुरा पुष्टि गर्दछ । विपक्षीले दाबी गरेको जग्गामा घर टहरासमेत रहेको तथ्यलाई नक्साले समर्थन गरेको परिप्रेक्ष्यमा विपक्षीको दाबीबमोजिम हद कटाई जग्गा मात्र छुट्याई हस्तान्तरण गर्न सकिने अवस्था छैन । यस स्थितिमा करार ऐनबमोजिम पूरा गर्न नसकिने तथाकथित करारले मान्यता नपाउने कुरा निर्विवाद छ । अतः उक्त करारको लिखतलाई सही सद्दे करार हो भनी मानेको खण्डमा पनि Damage अन्तर्गत उपचारको माग नगरी Specific Performance को माग दाबी लिई गलत तरिकाले विपक्षी वादीबाट मुद्दा

दायर गरिएकोलाई न्याय पूर्ण मागको रूपमा लिन सकिँदैन । Specific Performance को उपचार प्रदान गर्न सकिने तर्क राख्दै सुरु का.जि.अ.ले तीर्थ राजकुमारी राणा वि.विनोद शंकर श्रेष्ठ भएको २०४९ सालको करारको मुद्दामा भएको फैसलालाई नजिरको रूपमा ग्रहण गरेको छ । उक्त नजिरलाई ने.का.प.२०५१, अङ्क ९ पृ.७१४, नि.नं.४९७८, सिद्धिमान सिंह तुलाधर वि.रत्नमान सिंह तुलाधर भएको नामसारी दर्ता बदरसमेत मुद्दामा प्रतिपादित सिद्धान्तले प्रतिस्थापित गरिसकेको छ ।

यस मुद्दाको मूल विवादास्पद पक्ष के पनि छ भने विपक्षी वादी र म पुनरावेदकबीच मेरो पूर्ण स्वामित्वमा नआइसकेको जग्गाको सम्बन्धमा भएको भनीएको मिति २०४९।६।९ को कथित करारबमोजिमको काम कुराहरू नहुँदै सोही जग्गाको एउटै दिशाको जग्गाको सम्बन्धमा एउटै घर परिवारका विपक्षी वादीका श्रीमान् पुष्पज्योती कंशाकारको र मेरोबीचमा मिति २०४८।७।१० मा अर्को करार गरेको देखाइएको छ । त्यसै गरी पुष्पज्योतीसँगको करारको लिखतमा जग्गाको मूल्य रु.३०,००,०००।- (तीसलाख रुपैयाँ) राखी रु.२०,००,०००।- (बीस लाख रुपैयाँ) बैना लिने दिने काम भएको भनी देखाइएको छ भने विपक्षी कर्मलक्ष्मी कंशाकारसँगको लिखतमा जग्गाको मूल्य रु.४५,००,०००।- (पैंतालिस लाख रुपैयाँ) राखी रु.२६,००,०००।- (छब्बीस लाख रुपैयाँ) बैना दिने लिने गरेको भनी एउटा सामान्य समझ भएको मानिसलाई पनि विश्वास नलाग्ने कुरा उल्लेख गरिएको छ । वास्तवमा लिखत सही ढङ्गबाट गरे भएको हुन्थ्यो भने र दुवै लिखतमा गरी रु.४५ लाख बैना भएको हुन्थ्यो भने करारको परिपालना नभएको अवस्थामा विपक्षीहरूले बैना भएको भनीएको रकमसमेतको वास्तविक हानि नोक्सानीको दाबी लिई आउनुहुन्थ्यो, वादी दाबी झुठ्ठा छ । फैसला गर्दा प्रमाणको मूल्याङ्कन

नै नगरी करार ऐन, २०२३ को दफा ८, दफा १८ साथै सम्मानित सर्वोच्च अदालतको सिद्धान्तको प्रतिकूल गरिएको हुँदा सुरु फैसलालाई नै सदर गरेको पु.वे.अ., पाटनको फैसला बदरभागी छ बदर गरी हक इन्साफ पाउँ भन्ने समेतको प्रतिवादीको यस अदालतमा पर्न आएको पुनरावेदनपत्र ।

यसमा करार दिँदाका अवस्था करार गरी दिने प्रदिपराज पाण्डेको हक निश्चित भइसकेको अवस्था नदेखिएको, लिखतमा जग्गा धनी प्रमाणपूर्जा प्राप्त भएको ३५ दिनभित्र करार कार्यान्वित गर्ने भन्ने उल्लेख भएकामा २०५१।४।१० मा जग्गाधनी प्रमाणपूर्जा प्राप्त भएपछि तत्काल सो अवधिभित्र फिराद गरेको नदेखिइ रहेको र लिखतको जग्गा हस्तान्तरण भइसकेको अवस्थासमेतलाई विचार गर्दा Frustration को सिद्धान्त आकर्षित हुने अवस्थाको परिप्रेक्ष्यसमेत उल्लेखित स्थितिमा पुनरावेदन अदालतको फैसलामा अ.ब.१८४ क तथा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ५४ को व्याख्यात्मक त्रुटि देखिँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ को उपदफा (१) को खण्ड (क) बमोजिम मुद्दा दोहोर्याई हेर्ने निस्सा प्रदान गरिएको छ । नियमबमोजिम पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको आदेश ।

अदालतको ठहर

नियमबमोजिम साप्ताहिक तथा दैनिक मुद्दा पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदकको तर्फबाट उपस्थित हुनुभएका विद्वान् अधिवक्ता सरोजनाथ प्याकुरेलले प्रदिपराज पाण्डेसमेतका नाउँमा समुच्चा दर्ता रहेको का.जि. का.म.न.पा.वडानं.१८(ग)कि.नं.१३३४कोक्षे.फ.१०-१४-१-२ जग्गामध्ये आफ्नो तीन खण्डको एक खण्ड जग्गा भागमध्ये १-८-० जग्गा रु.४५,००,०००।- मा बेच्ने गरी मेरो पक्ष र वादी लिने गरी मेरो पक्षको नाममा

नामसारी दर्ता फाडी ज.ध.प्र.पूर्जा प्राप्त भएका मितिले ३५ दिनभित्र राजिनामा पारित गरिदिने भाखा राखी रु.२६,००,०००।- (छब्बिस लाख) बैना रकम बुझी लिइ बाँकी रु.१९,००,०००।- (उन्नाइस लाख) लिखत पारित गर्ने दिनमा चुक्ता लिनेदिनेसमेतका सर्तहरू उल्लेख गरी मिति ०४९।६।९ का दिन भएको करारनामाको कागजले मान्यता पाउने अवस्था नै छैन । वादीले दाबी लिएको जग्गासमेत मेरो पक्षको नाउँमा दर्ता कायमसमेत नभएको अवस्थामा वादी दाबी झुठ्ठा हो । विपक्षी वादीसँग मिति २०४९।६।९ का दिन भएको करारको कागज Frustration को सिद्धान्तअनुसार कार्यान्वित हुने अवस्था नहुँदा वादी दाबी खारेज होस् भनी गर्नुभएको बहससमेत सुनियो ।

प्रत्यर्थी वादीका तर्फबाट उपस्थित हुनुभएका विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता पन्नामान तुलाधरले वादी र प्रतिवादीबीच भएको २०४९।६।९ को करारनामाअनुसार निज प्रतिवादीसमेतको संयुक्त नाममा दर्ता कायम रहेको का.म.न.पा.वडा नं.१८ को कि.नं.१३३४ को १-८-० जग्गा मेरो पक्षलाई दिने भनी करार भएकामा का.जि.अ.को ०५०।४।२८ को फैसलाअनुसार ०५१।४।१० मा प्रतिवादीको नाममा कित्ता काट भई कि.नं.१४०७, १४१२ र १३१३ कायम हुन आई ज.ध.प्र.पूर्जासमेत प्राप्त गरे तापनि करारबमोजिम निज प्रतिवादीले उल्लिखित दाबीको जग्गा नदिएको अवस्था हो । प्रतिवादीले उल्लिखित जग्गा नदिए करारको Frustration को Theory अनुसार दिनु नपर्ने भनी दाबी लिएकामा प्रस्तुत विषयमा Frustration को Theory आकर्षित हुने अवस्था नहुँदा वादी दाबीबमोजिम गरिपाउँ भनी गर्नुभएको बहससमेत सुनियो ।

प्रस्तुत मुद्दाको मिसिल संलग्न सम्पूर्ण कागजातहरूको अध्ययन एवम् पुनरावेदक तथा प्रत्यर्थी दुवैतर्फका विद्वान् कानून व्यवसायीहरूको

समेत बहस सुनी विचार गर्दा निम्न विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो :

१. मिति ०४९।६।९ मा वादी प्रतिवादीबिच भएको करार कस्तो करार हो ? मिति ०४९।६।९ को उक्त करारले मान्यता पाउँछ पाउँदैन ?
२. प्रस्तुत मुद्दामा वादीको फिराद हदम्यादभित्र दायर भएको छ, छैन ?
३. Privity of Contract यसमा आकर्षित हुन्छ, हुँदैन ?
४. Theory of Frustration प्रस्तुत मुद्दामा लागू हुन्छ वा हुँदैन ?
५. सुरु जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला मिलेको छ, छैन ?

२. अब निर्णयतर्फ विचार गर्दा पियुषराज पाण्डेका ३ छोराहरू प्रदिपराज, प्रतापराज एवम् प्रभातराज पाण्डेको संयुक्त नाउँमा दर्ता रहेको का.जि. का.म.न.पा. वडा नं.१८(१) कि.नं.१३३४ को क्षे.फ.१०-१४-१-२ जग्गामध्ये प्रतिवादी प्रदिपराज पाण्डेको आफ्नो तीन खण्ड जग्गामध्ये तीन खण्डको एक खण्ड जग्गा भागमध्ये सडक मोहडातर्फ ०-३-० र सोदेखि पश्चिम दक्षिणतर्फको फूलबारी जग्गामध्येबाट १-५-० समेत गरी १-८-० जग्गा रु.४५,००,०००।- मा बेच्ने र वादीले लिने गरी प्रतिवादीको नाममा नामसारी दर्ता फाडी ज.ध.प्र.पूर्जा प्राप्त भएको मितिले ३५ दिनभित्र राजिनामा पारित गरी दिने सर्तमा तत्काल विपक्षीले रु.२६,००,०००।- (छब्बिस लाख) बैना बुझी लिएका र बाँकी रु.१९,००,०००।- (उन्नाइस लाख) लिखत पारित गर्ने दिनमा चुक्ता लिनेदिनेसमेतका सर्तहरू उल्लेख गरी मिति ०४९।६।९ गते करारनामाको लिखत भएकामा दाजुभाइबीच चलेको अंश मुद्दामा का.जि.अ.को मिति

२०५०।४।२८ को फैसलाबमोजिम उक्त जग्गामा निज प्रदीपराज पाण्डेले ३ भागको १ भाग पाउने ठहर भएअनुसार ०५१।४।१० मा कित्ताकाट भई का.म.न.पा.वडा नं.१८(ग) कि.नं.१४०७, १४१२ र १४१३ को जग्गामा विपक्षीको नाममा कायम हुन गई जग्गाधनी प्रमाण पूर्जा प्राप्त गरे तापनि मसँग भएको करारनामाबमोजिम ३५ दिनभित्र बाँकी रकम बुझी राजिनामा पारित गरी दिनुहोस् भन्दा बाँकी रकम नबुझी राजिनामा पारित नगरी दिएको हुँदा बाँकी रकम रु.१९,००,०००।- (उन्नाइस लाख) यसै फिराद साथ दाखिला गरेको छु । उक्त रकम विपक्षीलाई बुझाई करारनामाबमोजिम उल्लिखित कित्तामध्येको १-८-० जग्गा विपक्षीबाट राजिनामा पारित गराइपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादी दाबी रहेकामा सम्पूर्ण फिराद दाबी झुठ्ठा हो, दाबीबमोजिम मैले बैना बुझेको वा करारनामा भएको छैन वादीले गरेको भनेको करार अ.बं.७८ न. बमोजिम नामकरण गर्ने नै छु, वादीले दाबी गरेको का.म.न.पा.वडा नं.१८(ग) भएको जग्गा मेरो नाममा पहिला पनि थिएन र हाल पनि छैन । अतः आधारहीन र कानूनविपरीतको प्रस्तुत फिराद खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादीको प्रतिउत्तर जिकिर रहेछ ।

३. यसमा प्रथम प्रश्नको सम्बन्धमा विचार गर्दा प्रतिवादीसमेतको संयुक्त नाममा दर्ता रहेको का.जि.का.म.न.पा.वडा नं.१८(ग) को कि.नं.१३३४ को जग्गामध्येबाट आफ्नो भागमा पर्ने जग्गामध्ये १-८-० जग्गा वादी कर्मलक्ष्मी कंशाकारलाई आफ्नो नाममा कित्ताकाट भई जग्गाधनी प्रमाण पूर्जा आएपछि ३५ दिनभित्र उल्लिखित जग्गा पास गरिदिने सर्त राखी केही रकमसमेत लिनुदिनु गरी मिति २०४९।६।९ मा दुवै पक्षबीच करार भएको अवस्था छ । प्रतिवादीले मिति २०४९।६।९ मा भएको करारनामाको कागजलाई वादीको फिराद परेपछि मात्र सो करार मसँग भएको

होइन भनी प्रतिवाद गरेको तर सो करार करकाप, अनुचित प्रभाव, जालसाज वा झुक्याई गराएको भए करार ऐन, २०२३ को दफा १४ बमोजिमको सो करारबाट मर्का पर्ने व्यक्तिले बदर गराउन सक्ने कानूनी व्यवस्था अनुरूप आवश्यक प्रक्रिया अपनाएको देखिँदैन । करार ऐन, २०२३ को दफा १२ (१) बमोजिम “भविष्यमा कुनै घटना घटेमा कुनै काम गर्ने वा नगर्ने गरी करार भएकामा त्यस्तो घटना नघटेसम्म त्यस्तो करारबाट कुनै दायित्व सिर्जना हुने छैन” भन्ने उल्लेख भएको छ । यस दफाअनुसार करार गर्ने पक्षले भविष्यमा कुनै घटना घटेमा कुनै काम गर्ने वा नगर्ने गरी करार भएकामा त्यस्तो घटना घटेपछि त्यस्तो करारबाट करारका पक्षहरूबीच दायित्व सिर्जना हुने हुन्छ । यस्तो करारलाई संयोगिक करारको रूपमा लिएको पाइन्छ । यस्तो करार व्यापारी वा अन्य अवस्थाको कारोबारको सिलसिलामा प्रचलनमा रहेको हुँदा विकसित करारको कानूनको रूपमा प्रचलनमा आएको हुँदा मान्यता प्राप्त हुँदै आएको पाइएको छ । प्रस्तुत मुद्दामा वादीलाई प्रतिवादीले आफ्नो नाममा जग्गाधनी प्रमाण पूर्जा आएको ३५ दिनभित्र जग्गा राजिनामा पारित गरिदिने भनी करारमा उल्लेख गरेको तर सो जग्गा प्रतिवादीको आफ्नो नाममा आएपछि पनि राजिनामा पास नगरी दिएबाट वादीले तिर्न बुझाउन बाँकी रहेको रकम रु. २६,००,०००।- (छब्बिस लाख) अदालतमा धरौटी राखी उल्लेखित जग्गा आफ्नो नाममा राजिनामा पारित गरिपाउँ भनी दाबी लिएको अवस्थामा करार गर्ने अर्को पक्ष प्रतिवादी प्रदिपराज पाण्डेको दायित्व करारबमोजिमको उल्लिखित जग्गा दिनुपर्नेमा नदिई रहेको देखिन आउँछ । प्रस्तुत करार करारको क्षेत्रमा संयोगिक करारअन्तर्गत पर्ने हुँदा भविष्यमा आफ्नो नाममा कि.नं. १३३४ बाट प्राप्त हुने जग्गाबाट प्राप्त जग्गामध्ये १-८-० जग्गा करारका अर्को पक्ष वादी कर्मलक्ष्मी कंशाकारलाई दिने गरी भएको

करारमा उल्लेखित कित्ता जग्गाबाट कित्ता काट गरी ज.ध.प्र.पूर्जा प्राप्त गरी कायम कि.नं. १४०७, १४१२ र १४१३ को जग्गाबाट करारबमोजिम दिनुपर्ने दायित्व प्रतिवादी प्रदिपराज पाण्डेको नै देखिन आउँछ । साथै वादी प्रतिवादीबीच भएको मिति ०४९।६।९ मा भएको करारको प्रकृति हेर्दा यो करारलाई संयोगिक करारको रूपमा लिन सकिने देखिन आयो । यस अदालतबाट विभिन्न मुद्दामा करारको सम्झौताको बारेमा विवेचनाहरू भएको पाइन्छ । बैनाबट्टाको कागज करार हो होइन भन्ने सम्बन्धमा तिर्थराजकुमारी राणा वि.रामशंकर श्रेष्ठ भएको करारबमोजिम लिखत पास गरिपाउँ (ने.का.प. २०४९ नि.नं. ४४४७ पृ.०१) मुद्दा विस्तृत विवेचना गरेको हुँदा प्रस्तुत मुद्दामा सान्दर्भिक देखिन्छ । उक्त मुद्दामा करारको बारेमा भनीएको छ “कुनै लिखत करार हो वा होइन भनी निष्कर्षमा पुग्न उक्त लिखतले दुई वा सोभन्दा बढी व्यक्तिहरूबीच कुनै काम गर्न वा नगर्नको लागि त्यसमा संलग्न पक्षहरूलाई बाध्य गराएको छ वा छैन हेर्नुपर्ने । निश्चित समयपछि लिखतमा लेखिएको घरजग्गा बिक्री गरी लिने दिने भन्ने सर्तमा करारीय सम्झौतासम्म भएको हुँदा उक्त लिखत बिक्रीको लिखत (sale deed) नभई बिक्री गरी लिने दिने भन्ने कुराको मन्जुरी (agreement to sale) को लिखत भएको प्रस्ट छ, यस्तो लिखतलाई रजिस्ट्रेसन गर्नुपर्ने बाध्यात्मक व्यवस्था रहे भएको नपाइने प्रचलित नेपाल कानून विरुद्ध नभएका करारीय दायित्व पूरा गर्न करारको प्रत्येक पक्षलाई बाध्य गराएको देखिन्छ अर्थात् करारको कुनै पक्ष उम्कन नसक्ने” भनी सिद्धान्त प्रतिपादन भएको छ । यस्तै प्रकृतिको करारबमोजिम जग्गा पारित गराई पाउँ भन्ने धनमाया महर्जन वि. तुलसी महर्जन (ने.का.प. २०६२ नि.नं. ७५८३ पृ. १००८) भएको मुद्दामा “विवादित लिखतमा कसले के कस्तो सर्त कसरी पूरा गर्ने भन्ने सम्बन्धमा स्पष्टरूपमा उल्लेख

गरी दुवै पक्षको सहमति स्वरूप ल्याप्चे सहिष्ठापसमेत भएको देखिँदा सो लिखतमा करारको लागि आवश्यक मूलभूत तत्त्व समावेश भएको देखिन आएबाट लिखतलाई करारको लिखत मान्न मिल्ने .....करारमा उल्लेख भएको सर्त पालना गर्नुपर्ने दायित्व करारको पक्षहरूको हुने भएकाले वादी र प्रतिवादीहरूबीच भएको करारको सर्तबमोजिम जग्गा पारितको लागि दाबी लिएकामा वादीले पारित गरी लिन नपाउने भन्न नमिल्ने" भनी सिद्धान्त प्रतिपादनसमेत भइरहको छ । अतः यी वादी प्रतिवादीको बीच मिति ०४९।६।९ मा भएको करारले मान्यता पाउने नै देखिन आयो ।

४. दोश्रो प्रश्नको सम्बन्धमा विचार गर्दा प्रतिवादीले आफ्नो नाममा का.जि.अ.को फैसलाले ३ खण्डको १ खण्ड उल्लेखित जग्गा मिति २०५१।४।१० मा किताकाटसमेत गरी का.जि. का.म.न.पा.वडा नं. १८ (ग) कि.नं.१४०७ मा क्षेत्र. ०-८-२-१, कि.नं.१४१२ मा ०-३-० कि.नं. १४१३ मा २-१०-३-१ समेत जग्गा कायम भई दर्ता प्रमाण पूर्जासमेत प्राप्त गरी सकेकामा मिति २०४९।६।९ को बैनाबद्धाको करारनामाको कागजबमोजिम वादीलाई करारमा उल्लेख भएको मितिभित्र लिखत पारित नगरिदिएको अवस्थामा करार ऐन, २०२३ को दफा १८ बमोजिम करारको परिपालना नभएबाट मुद्दा गर्नुपर्ने कारण करारमा उल्लेखित आफ्नो नाममा किताकाट भई आएको मिति २०५१।४।१० बाट ३५ दिन २०५१।५।१३ भित्रमा पास गरि नदिएबाट सोही मितिबाट मुद्दा गर्नुपर्ने कारण परेको भनी म्याद सुरु हुन जान्छ । मुद्दा दर्ता गर्दाको अवस्थामा नै कुनै पनि मुद्दा हदम्यादभित्रको छ छैन भनी गणना गरी मुद्दाको दर्ता गर्ने गरिन्छ । मिति २०५१।४।१० मा पुनरावेदक प्रतिवादीले ज.ध.प्र.पू. प्राप्त गरेको र सो मितिले ३५ दिनभित्र पुनरावेदकले दायित्व पूरा नगरेको भनी मिति २०५१।४।१० मा ज.ध.प्र.पूर्जा प्राप्त गरेको ३५ दिन

२०५१।५।१३ मा पुग्ने हुँदा वादी प्रतिवादीले ज.ध.प्र.पू. प्राप्त गरेको मितिले ३५ दिनभित्र अर्थात् २०५१।५।१२ भित्र बाँकी रकम धरौटी राखी २०५१।५।१३ ले ३ महिनाभित्र फिराद लिई का.जि.अ. जानुपर्ने भन्ने भनाइ रहेकामा करार ऐन, २०२३ को दफा १८ ले दिएको म्यादभित्र अर्थात् मुद्दा गर्नुपरेको कारण परेको मिति २०५१।५।१३ देखि ३ महिनाको समय सुरु हुने भएबाट २०५१।८।१३ भन्दा अगाडि नै का.जि.अ.मा फिराद दायर गरेको देखिएकाले वादीले ऐनका म्यादभित्रै फिरादपत्र दर्ता गरेको देखिन आयो । यस अदालतबाट सार्की कामीसमेत विरुद्ध कान्छो कामी भएको करारअनुसार गरिपाउँ भन्ने मुद्दामा "स्पष्टरूपमा पैसा बुझी जग्गा फिर्ता दिन्न भनेर प्रतिवादीले वादीलाई भनेपछि मुद्दा गर्नुपर्ने कारण परेको भनी वादीले देखाएको मितिलाई प्रतिवादीले अन्यथा भन्न नसकेको स्थितिमा वादीको फिराद हदम्यादबाहिरको छ भन्न सक्ने अवस्था नरहने" भनी (ने.का.प.२०४८ नि.नं.४३७० पृ.५४६) मा सिद्धान्त प्रतिपादित भएको छ । प्रस्तुत मुद्दामा समेत मुद्दा गर्नुपर्ने कारण परेको भनी वादीले देखाएको मितिलाई आधार मान्नुपर्ने करार सम्झौताबाट देखिएको अवस्थामा वादीले ऐनका म्यादभित्रै सम्बन्धित अदालतमा फिराद दर्ता गराएको देखिएकाले हदम्याद नाघी दायर भएको भनी पुनरावेदक प्रतिवादीले लिएको जिकिरसँग सहमत हुन सकिएन । साथै प्रतिवादी पुनरावेदकले पुनरावेदनपत्रमा उल्लेख गर्नुभएको नजिर एवम् बहसको क्रममा विद्वान् कानून व्यवसायीले हदम्यादको सम्बन्धमा पेस गर्नुभएको नजिर प्रस्तुत मुद्दामा आकर्षित हुने देखिन आएन ।

५. तेस्रो प्रश्नको सम्बन्धमा विचार गर्दा पुनरावेदक प्रतिवादीले करारीय सम्बन्धको सिद्धान्त privity of contract को सम्बन्धमा उठाउनुभएको विषयको सम्बन्धमा विचार गर्दा प्रतिवादी पुनरावेदकले मिति २०४९।६।९ को करारअनुसार वादी दाबीको

जग्गाहरू करारका पक्ष बनाइएका यी पुनरावेदकको नाउँमा नभई अरु नै व्यक्तिको नाउँमा दर्ता कायम भइसकेको अवस्था हुँदा प्रस्तुत मुद्दामा अन्य व्यक्तिको नाउँमा हक हस्तान्तरण भइसकेको जग्गाको कानूनी हैसियत र अस्तित्वलाई असर पार्न privity को सिद्धान्तले नमिल्ने भनी जिकिर लिएकामा प्रतिवादीको नाउँमा कि.नं.१३३४ को जग्गाबाट किताकाट भई मिति ०५१।४।१० मा ज.ध.प्रमाणपूर्जा प्राप्त भएकामा सो मितिले ३५ दिनभित्र करारनामाबमोजिम वादीलाई जग्गा राजिनामा पारित गरी दिनुपर्ने दायित्व निज प्रतिवादीको हुनेमा सो करारबमोजिमको दायित्व पूरा नगरी बसेका यी प्रतिवादीले वादीले बुझाउन बाँकी रकम अदालतमा धरौटी राखी करारबमोजिम गरिपाउँ भनी फिराद दर्ता गराए पछि मात्र मिति ०५१।८।१५ मा एकाघरकी श्रीमतीलाई हा.व. पारित गरी दिएको कुरा संलग्न मिसिलबाट देखिएको अवस्थामा करारमा लेखिएअनुसारको दायित्व सोही करारका पक्षलाई मात्र पूरा गराउन लगाउन सकिन्छ, करारका पक्षबाहेकका अन्य तेस्रो व्यक्तिलाई दायित्व पूरा गराउन बाध्य बनाउन सकिँदैन भन्ने privity of contract को सिद्धान्तको अवज्ञा भएको भनी प्रतिवादीले लिएको जिकिर सैद्धान्तिकरूपमा नै मिल्ने देखिन आएन । तत्कालीन अवस्थामा विद्यमान रहेको करार ऐन, २०२३ को दफा १० को उपदफा १ अनुसार करारबमोजिमको करारीय दायित्व प्रतिवादीले पूरा गर्नुपर्ने होइन भन्न न्यायोचित देखिएन । यस अदालतबाट करारको दायित्व पक्षहरूका निमित्त बाध्यकारी हुने भनी विभिन्न मुद्दामा बोलिएको छ । “करारको दायित्व पक्षहरूको निमित्त बाध्यात्मक हुने हुँदा सम्झौताबमोजिमको रकमको अन्तिम किस्ता बापतको रकम वादीले फिराद गर्दा धरौट राखी सर्तबमोजिमको दायित्व पूरा गरिसकेको अवस्थामा करारको अर्को पक्ष पुनरावेदक प्रतिवादीले सम्झौतामा उल्लेखित जग्गा वादीका नाउँमा रजिस्ट्रेसन गरी

नामसारी गरी दिनुपर्ने दायित्व पूरा गर्नुपर्ने” भनी मधुसुदन थापा विरुद्ध धनबहादुर गुरुङ (स.अ. बाट प्रतिपादित चल सम्पत्तिसम्बन्धी केही महत्वपूर्ण नजिरहरू २०१५-२०६२ भाग ७ क्र.स. ७ पृ.३९, २०६३ मा) भएको करारबमोजिम गरिपाउँ भन्ने मुद्दा सिद्धान्त प्रतिपादित भएको छ । प्रस्तुत मुद्दाको विषयवस्तु एवम् जग्गा हस्तान्तरणको सम्बन्धमा पुनरावेदकले अवलम्बन गरेको प्रक्रियासमेतको विश्लेषणबाट privity of contract को सिद्धान्त यस मुद्दामा आकर्षित हुन्छ भन्न मिल्ने देखिन आएन ।

६. अब चौथो प्रश्नको सम्बन्धमा विचार गर्दा प्रस्तुत मुद्दामा Specific Performance को सिद्धान्त लागू हुने नभई Doctrine of Frustration को सिद्धान्त आकृष्ट हुन्छ भनी लिएको जिकिर सम्बन्धमा Doctrine of Frustration को सिद्धान्तको सम्बन्धमा विचार गर्दा यसको विकासक्रमलाई हेर्नुपर्ने हुन आउँछ । सन् १९६३ भन्दा पहिले Absolute Contract को सिद्धान्त बेलायतमा प्रचलनमा भएको हुनाले पक्षहरूको नियन्त्रणबाहिरको कुनै घटना घटेको कारणबाट करारबमोजिम गर्नुपर्ने कार्य असम्भव भएमा पनि करार समाप्त भएको मानिँदैनथ्यो र पक्षहरू आफ्नो दायित्वबाट उम्कन सक्थे तर पछि टेलोर वि. काडबेलको मुद्दामा बेलायतको उच्च अदालतले प्रतिपादन गरेको सिद्धान्तबाट Doctrine of Frustration को सिद्धान्त प्रचलनमा आएको पाइन्छ । करारका पक्षहरूको नियन्त्रणदेखि बाहिरको कारणबाट करारबमोजिम पूरा गर्नुपर्ने दायित्व पूरा गर्न असम्भव भएको अवस्थामा करार समाप्त हुनेछ भन्ने सम्बन्धमा करार हुँदाकै अवस्थामा स्पष्टरूपमा सर्त विद्यमान हुन्छ भन्ने अनुमान गरी करारको अर्थ लगाउनुपर्छ भन्ने अवधारणको विकास भएको हो । करारको प्रमुख विषयवस्तु नष्ट भएमा करारबमोजिम गर्नुपर्ने कार्य गर्न असम्भव हुने हुनाले उक्त विषयवस्तु

पक्षहरूको नियन्त्रणभन्दा बाहिरको कारणबाट नष्ट भएमा करार हतास भएको मानिन्छ र पक्षहरू आ-आफ्नो दायित्वबाट स्वतन्त्र हुन्छ । उल्लिखित टेलर वि. काडवेलको मुद्दामा भाडामा दिइने भनेको सङ्गीतकक्ष आगलागीबाट नष्ट भएकाले पक्षहरूबीच भएको करारलाई करार हतास भनीएको थियो ।

७. Doctrine of Frustration Frustration is an act outside the Contract that makes it Completion impossible. Frustration of a Contract and what it Constitute is usually seen via exclusion clauses, Such as advising that liability will not held for in Complete Contracts or damage due to acts of ..., nature etc.

८. कुनै करार गर्दाको बखत पूरा गराउन सकिने तर पछि गएर कुनै पूरा गर्न नसक्ने परिस्थिति सिर्जनाको कारण परी करार पूरा गर्न नसकिएमा मात्र यो सिद्धान्तको सहयोग लिइन्छ । करारका दुवै पक्षको करार पूरा गर्ने चाहना हुँदाहुँदै पनि पूरा गर्न असम्भव हुने हुँदा हतासको सिद्धान्त भनीएको हो । करार गर्दाको परिस्थितिमा आधारभूत परिवर्तन भएको कारणले करारबमोजिम कार्य गर्न सम्भव नभएमा करारीय दायित्वबाट पक्षहरूले मुक्ति पाउँछन् भनी Taylor vs. Cadwell (1863 m122, A.R 299) को मुद्दामा हतासको सिद्धान्तलाई अवलम्बन गरेको पाइन्छ ।

९. Doctrine of Frustration कस्तो अवस्थामा लागू हुन्छ भनी हेर्नुपर्ने हुन्छ । Doctrine of Frustration लागू हुन तल उल्लेखित चार अवस्था हुनुपर्छ :

१. Impossible of Nature (प्रकृतिबाट असम्भव),
२. Destruction of subject matter (विषयवस्तु नै नास भएमा),

३. Prohibited by law (कानूनले नै निषेध गरेमा),

४. Incapacity or death (असक्षम वा मृत्यु)

१०. प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादी र वादीबीच भएको ०४९।६।९ को करारनामाको सर्तबमोजिम कि.नं.१३३४ को जग्गाबाट प्रतिवादीले बन्डाबापत प्राप्त गरी कायम भएको कि.नं.१४०७, १४१२ र १४१३ जग्गामध्येबाट वादीलाई १-८-०-० जग्गा करारनामाबमोजिम प्रतिवादीले दिनुपर्नेमा सो नदिएको अवस्थाबाट वादीको फिराद पर्न आएको अवस्थामा प्रतिवादीले आफ्नो नाममा रहेको जग्गा दिन नसक्ने माथि उल्लेखित कुनै अवस्था देखिएको छैन । वादीसँग केही जग्गा बिक्री गर्ने गरी करारनामा गरी बैनाबट्टाको कागज लेखिदिएको र वादी सो करारनामाबमोजिमको दाबी लिई अदालतमा मुद्दा दायर भएपछि उल्लेखित जग्गाहरू मिति ०५१।८।१५ मा एकाघरकी श्रीमतीलाई हा.व.को बकसपत्रबाट राजिनामा गरिदिएको देखिन्छ । प्राकृतिक, कानूनी कारणले, करार गर्ने पक्षहरूको काबुबाहिरको परिस्थितिबाट करारको सर्त पूरा हुन नसक्ने भएको अवस्थामा Frustration को सिद्धान्त लागू हुन्छ । प्रस्तुत मुद्दाको प्रकृति हेर्दा करारीय दायित्व पूरा गर्नमा माथि उल्लेखित कुनै अवस्थाको विद्यमानता नभएबाट Doctrine of Frustration लागू हुने अवस्था देखिएन । पुनरावेदक प्रतिवादीको Specific Performance को सिद्धान्त लागू हुने नभई Frustration को सिद्धान्त आकृष्ट हुन्छ भन्ने जिकिरसँग सहमत हुन सकिने ।

११. पुनरावेदक प्रतिवादी र वादीबीच मिति २०४९।६।९ का दिन भएको करार सम्झौताको सर्तबमोजिम निज प्रतिवादीको नाममा कि.नं.१३३४ बाट कित्ताकाट भई आफ्नो नाममा आएको ३५ दिनभित्र बाँकी रकम लिई वादीलाई उल्लिखित जग्गा

राजिनामा पास गरी दिने भनी केही रकमसमेत लिई करार गरेको अवस्थामा सो सर्तबमोजिम प्रतिवादीले वादीलाई राजिनामा पास नगरी दिएपछि दिनुपर्ने बाँकी रकम अदालतमा धरौटी राखी करारबमोजिम गरिपाउँ भनी फिराद लिई आएपछि प्रतिवादीले आफ्नो नाममा प्राप्त जग्गा वादीलाई राजिनामा गरिदिनु पर्नेमा नदिई एकाघरकी श्रीमतीलाई हा.व.गरी दिएको अवस्था हुँदा सो जग्गा Frustration सिद्धान्तअनुसार परिस्थितिमा परिवर्तन भएको हुँदा सो करारभङ्ग भइसकेको भनी दाबी लिएकामा करारबमोजिमको दायित्व पूरा गर्नुपर्ने प्रतिवादीको दायित्व देखिएको र करारबमोजिमको समयसम्म प्रतिवादीको करारबमोजिमको कार्य सम्पन्न गर्न कुनै असम्भवसमेत नभएको र मुद्दा दायर भएपछि मात्र करारनामालाई असम्भव बनाउनका लागि प्रतिवादीले एकाघरकी श्रीमतीलाई हा.व. गरिदिएको देखिएकाले Frustration को सिद्धान्तअनुसार करार पूरा गर्न कानूनी परिवर्तन भई करार नै गैरकानूनी भएमा, करारको विषयवस्तु नष्ट भएमा, करार गर्ने व्यक्तिको मृत्यु भएको परिस्थिति वा घटनुपर्ने खास घटना नघटेको अवस्था भएमा मात्र करारको पालना गर्न पक्ष बाध्य नहुने हो । तर प्रस्तुत मुद्दाको करारको विषयवस्तु ०४९।६।९ को करारनामाबमोजिम मिति २०५१।४।१० मा आफ्नो नाममा कित्ताकाट भई कायम भएको कि.नं.१४०७, १४१२ र १४१३ को कित्ताहरूबाट वादीलाई १-८-० जग्गा दिन असम्भव नभएको मिसिल संलग्न प्रमाणबाट पुष्टि भइरहेको अवस्थामा Frustration सिद्धान्त आकर्षित हुने अवस्था देखिँदैन । करारको यथावत् परिपालना गर्ने दायित्व प्रतिवादीसमेतको हुँदा Doctrine of specific Performance आकर्षित हुने देखिन आएकोले पुनरावेदक प्रतिवादी र वादीबीच मिति २०४९।६।९ को करारनामाबमोजिम का.जि.का.न.वडा नं. १८(ग) को कि.नं.१३३४ को कित्ताबाट कित्ताकाट

भई प्रतिवादीको नाममा कायम हुन आएको कित्ता नं.१४०७, १४१२ र १४१३ बाट वादीले १-८-० जग्गा राजिनामा गरी लिन पाउने देखिन्छ ।

१२. अतः माथि उल्लिखित आधार कारण एवम् प्रतिपादित सिद्धान्तसमेतका आधारमा वादी कर्मलक्ष्मी कंशाकार र प्रतिवादी प्रदिपराज पाण्डेबीच का.जि.का.म.न.पा.वडा नं.१८(ग) को कि.नं. १३३४ जग्गामध्येबाट कित्ताकाट भई आफ्नो नाममा आएपछि दिने गरी भएको मिति २०४९।६।९ मा भएको करारनामाबमोजिम प्रतिवादीका नाममा मिति २०५१।४।१० मा कित्ताकाट भई कायम भएको का.जि.का.म.न.पा.वडा नं.१८ (ग) को कि.नं. १४०७, १४१२ र १४१३ बाट उल्लेखित करारनामाबमोजिम १-८-० जग्गा पुनरावेदक प्रतिवादीबाट राजिनामा पारित गरी लिन पाउने नै देखिन आएको हुँदा वादी दाबी पुग्ने ठहरी भएको सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसलालाई सदर गर्ने ठहर्याई भएको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६५।४।२० गतेको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । पुनरावेदक प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन । प्रस्तुत मुद्दाको दायरी लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.देवेन्द्र गोपाल श्रेष्ठ

इति संवत् २०७१ साल कात्तिक २५ गते रोज ३ शुभम् ।
इजलास अधिकृत : गेहेन्द्रराज पन्त

निर्णय नं. १३६९

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री बैद्यनाथ उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री गोविन्दकुमार उपाध्याय
आदेश मिति : २०७१/१०/२२/५
०७१-WH-००३९

मुद्दा : बन्दीप्रत्यक्षीकरण

निवेदक : जिल्ला सर्लाही लक्ष्मीपुर (कोदराहा)
गा.वि.स. वडा नं. ७ घर भई हाल जिल्ला
कारागार शाखा, झुम्का, सुनसरीमा थुनामा
रहेका मो. अजिज खाँ
विरुद्ध

विपक्षी : जिल्ला प्रहरी कार्यालय, सर्लाहीसमेत

- सामान्यतया नेपाली नागरिकले आफ्नो मौलिक हक र साम्प्रतिक हक जीवनको उत्तरार्धमा मात्र भोग गर्ने नभई कतिपय मौलिक हक जन्मेदेखि नै तथा बालिग भएपछि अझ सक्रिय भई उपभोग गर्ने गरेको पाइने।

(प्रकरण नं. ४)

- फैसला कार्यान्वयनको कुरामा निर्विवाद शङ्काहित प्रमाणको मापदण्ड ग्रहण गर्न नसकिने हुँदा कार्यान्वयनकर्ताबाट प्रस्तुत सन्तोषजनक प्रमाणलाई खण्डन हुने गरी प्रति प्रमाण पुर्याउने भार (reverse burden of proof) निवेदकउपर रहने।

(प्रकरण नं. ७)

निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता प्रकाशबहादुर के.सी.

विपक्षीका तर्फबाट : सहन्यायाधिवक्ता संजीवराज रेग्मी
अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

फैसला

न्या.गोविन्दकुमार उपाध्याय : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२/१०७(२) बमोजिम यस अदालतमा दर्ता हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको सङ्क्षिप्त तथ्य एवम् आदेश यसप्रकार छ :

मेरो जन्म २००५ सालमा सर्लाही जिल्ला लक्ष्मीपुर गा.वि.स. वडा नं. ७ मा स्व. बाबु मो. फरमान खाँ र स्व. आमा फरिदन खातुनबाट भएको हो। मेरी पत्नी ऐमुन खातुन हुन्। हामीबाट ६ सन्तानको जायजन्म भएको छ। मेरा पितापुर्खाका पालादेखि नै हामी लक्ष्मीपुर (कोदराहा) गा.वि.स. वडा नं. ७ मा बसोबास गर्दै आई मैले त्यही वतनबाट मिति २०६३/११/१८ मा नेपाली नागरिकता प्राप्त गरेको छु। मेरो नाममा लक्ष्मीपुर गा.वि.स. वडा नं. ४(ख) कि.नं. ६४२ को ०-०-९, ऐ.ऐ. कि.नं. १६८१ को ०-०-२, ऐ. वडा नं. २ (ख) कि.नं. ५०८ को ०-१०-७ का जग्गाहरू दर्ता रहेका छन्। ती जग्गाको जग्गा धनी दर्ता प्रमाणपुर्जामा पनि सोही वतन उल्लेख भएको छ।

यसै क्रममा यही २०७१ साल कात्तिक ११ गते म मेरो घरमा टाट (बार) बनाइरहेको अवस्थामा विपक्षी विरेन्द्र ठाकुरसमेत तीन जना आई हामीलाई भैंसी किन्नु छ, भैंसी देखाइदेऊ भनी मलाई निजहरूको मोटरसाइकलको पछाडि राखी गाउँबाट दक्षिणतर्फ लगी तिम्रो नाम अजिज खाँ हो भनी सोधे मैले स्वाभाविकरूपमा हो भनी जवाफ दिएँ। त्यसपछि सर्लाही जिल्ला अदालतबाट तिम्रो नाउँमा पक्राउ पुर्जी आएको छ भनी मलाई दिउँसो १:०० बजे सर्लाही

जिल्ला अदालत पुर्याई सोही दिन कैदी पुर्जी दिई मिति २०७१।७।१२ गते जिल्ला कारागार शाखा, झुम्का पुर्याई थुनामा राखेकाले हाल कैदी जीवन बिताइरहेको छु।

मलाई थुनामा राख्नुपर्ने के कारण रहेछ भनी बुझ्दा जिल्ला सर्लाही फरहदवा गा.वि.स. वडा नं. ८ बस्ने सकुर शेष हजामको जाहेरीले श्री ५ को सरकार वादी र जिल्ला सर्लाही फरहदवा गा.वि.स. वडा नं. ६ बस्ने अजिज खाँ पैठान (नट) समेतउपर सर्लाही जिल्ला अदालतमा चलेको जीउ मास्ने बेच्ने मुद्दामा २०५५।३।२२ गते निज अजिज खाँलाई २० वर्ष कैद र रु.१,०००।- जरिवाना भएकाले उक्त फैसला कार्यान्वयनको क्रममा मलाई थुनामा राखेको रहेछ। उक्त मुद्दाको प्रतिवादी म होइन। मेरो वतन सर्लाही जिल्ला गा.वि.स. लक्ष्मीपुर (कोदराहा) वडा नं. ७ हो भन्ने कुरा मेरो नाउँको जग्गा धनी प्रमाण पूर्जा, नागरिकताको प्रमाणपत्र र मिति २०७१।७।१६ को बसोबासको प्रमाणित कागजसमेतले पुष्टि गर्दछ। उक्त जीउ मास्ने बेच्ने मुद्दाका प्रतिवादी जिल्ला सर्लाही फरहदवा गा.वि.स. वडा नं. ६ बस्ने अजिज खाँ पैठान (नट) पृथक व्यक्ति हुन्। तर म लक्ष्मीपुर गा.वि.स. वडा नं. ७ बस्ने अजिज खाँलाई मिति २०७१।७।११ मा थुनुवा पुर्जी दिई गैरकानूनीरूपमा थुनामा राख्ने कार्य भएको छ। यसबाट मेरो नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ को दफा १०, १२, १५ र नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ प्रदत्त समानता र फौजदारी न्यायसम्बन्धी हक प्रतिकूल भई मेरो वैयक्तिक स्वतन्त्रतामा आघात पुगेको हुँदा गैरकानूनी थुनाबाट मुक्त गर्न विपक्षीहरूका नाममा संविधानको धारा १०७ को उपधारा (२) बमोजिम बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने रिट निवेदन।

यसमा मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो, आदेश जारी हुनु नपर्ने आधार र कारण

भए सोसमेत उल्लेख गरी आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्यादबाहेक ७ दिनभित्र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत निवेदकलाई थुनामा राख्दा खडा गरेको मिसिल र सम्बन्धित मुद्दाको मिसिल साथ लिखित जवाफ पेस गर्नु भनी यस अदालतबाट मिति २०७१।८।८ मा भएको आदेश।

रिट निवेदकलाई यस अदालतबाट पक्राउ पनि नगरेको र यस अदालतको फैसला कार्यान्वयन शाखाको संलग्नता तथा काम कारवाही देखाउन नसकेको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको काठमाडौं जिल्ला अदालतको (फैसला कार्यान्वयन शाखा) को तर्फबाट पेस भएको लिखित जवाफ।

सर्लाही जिल्ला अदालत र यस कार्यालयबाट खटिएको फैसला कार्यान्वयन अभियान टोलीले जिउ मास्ने बेच्ने मुद्दामा २० वर्ष कैद र रु.१०००।-जरिवाना भएका फरार प्रतिवादीलाई मिति २०७१।७।११ को पत्रसाथ यस कार्यालयमा उपस्थित गराइएको थियो। रिट निवेदकलाई यस कार्यालयले च.नं. २९४९ मिति २०७१।७।११ को पत्रद्वारा जिल्ला कारागार शाखा झुम्का, सुनसरीमा बुझाइएको हो। अदालतको पत्रमा जिल्ला सर्लाही गा.वि.स. फरहदवा वडा नं. ६ उल्लेख भएको छ। रिट निवेदकको मागअनुसारको आदेश जारी हुनु नपर्ने हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको विपक्षी जिल्ला प्रहरी कार्यालय, सर्लाहीका प्रहरी निरीक्षक बिरेन्द्र ठाकुर र ऐ. कार्यालयको तर्फबाट पेस हुन आएको पृथकपृथक लिखित जवाफ।

सर्लाही जिल्ला अदालतको च.नं. २२८६, मिति २०७१।७।११ र जिल्ला प्रहरी कार्यालय सर्लाहीको च.नं. २९४९, मिति २०७१।७।११ को पत्रानुसार रिट निवेदकलाई थुनामा राखिएको कार्यमा कुनै त्रुटि नहुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ

भन्ने व्यहोराको विपक्षी कारागार कार्यालय झुम्का, सुनसरीको तर्फबाट पेस हुन आएको लिखित जवाफ । यस अदालतको फैसलाले प्रतिवादी अजिज खाँलाई २० वर्ष कैद र रु. १०००।- जरिवाना हुने ठहरी मिति २०५५।३।२२ मा भएको फैसलाअनुसार अदालतको लगत किताब नं. १ को लगत नं. ४६२।१७९ मा उपर्युक्त लगत कसिएको थियो । फैसला कार्यान्वयन गर्ने विशेष दस्ताले उल्लिखित ठेगानामा खोज तलास गर्दा निज प्रतिवादी जिल्ला सर्लाही फरहदवा गा.वि.स. वडा नं. ६ घर भई हाल लक्ष्मीपुर कोदराहामा चिया पसल गरी बस्छन् भन्ने सुराक पाएकाले निजलाई पक्राउ गरिएको हो । निज प्रतिवादीउपर मिति २०४३।१२।२५ मा जाहेरी परी उक्त मुद्दामा हाजिरै नभई अभियोग दाबीबाट बच्ने उद्देश्यले फरार रहेका थिए । रिट निवेदकले उल्लेख गरेका जग्गाहरू साबिक देखिको नभई २०५५ सालपछि प्राप्त गरेकाले झुठ्ठा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको विपक्षी सर्लाही जिल्ला अदालत र ऐ. का तहसिलदारको तर्फबाट पेस हुन आएको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ यस इजलाससमक्ष पेस भएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा रिट निवेदकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री प्रकाशबहादुर के.सी.ले सकुर शेष हजामको जाहेरीले वादी श्री ५ को सरकार र प्रतिवादी अजिज खाँ पैठान (नट) भएको जीउ मास्ने बेच्ने मुद्दाका प्रतिवादी यी रिट निवेदक अजिज खाँ होइनन् । प्रतिवादीको नाम थर, गा.वि.स. र वडा नं. समेतको वतन फरक छ । जिउ मास्ने बेच्ने मुद्दाको प्रतिवादीको नाम अजिज खाँ पैठान (नट) भई निजको वतन सर्लाही जिल्ला फरहदवा गा.वि.स. वडा नं. ६ हो भने यी रिट निवेदकको वतन सर्लाही जिल्ला लक्ष्मीपुर (कोदराहा) वडा नं. ७ हो । “अजिज” भन्ने नाम मिलेको मात्र आधारमा यी रिट निवेदक नै मिति २०५५।३।२२

मा फैसला भएको जिउ मास्ने बेच्ने मुद्दाका प्रतिवादी हुन् भनी थुनामा राख्न मिल्दैन । अन्य व्यक्तिको नामको कैदी पुर्जामा यी निवेदकलाई थुनामा राख्दा निवेदकको संविधान र कानूनप्रदत्त वैयक्तिक स्वतन्त्रतामा गम्भीर आघात पर्ने हुँदा बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गरी निवेदकलाई गैरकानूनी थुनाबाट मुक्त गरिपाउँ भन्ने बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

विपक्षीकातर्फबाट उपस्थित सहन्यायाधिवक्ता श्री संजीवराज रेग्मीले सकुर शेष हजामको जाहेरीले वादी श्री ५ को सरकार र प्रतिवादी अजिज खाँ भएको जीउ मास्ने बेच्ने मुद्दाका प्रतिवादीलाई सर्लाही जिल्ला अदालतको मिति २०५५।३।२२ को फैसलाले बीस वर्ष कैद र एक हजार जरिवाना हुने उल्लेख भई सोको लगत लगत किताबमा राखिएको थियो । तत्काल यी प्रतिवादी फरार रहेकामा पक्राउ गरी थुनामा राखिएको हो । निवेदकले अदालतको फैसलाले लागेको कैद सजायबाट बच्न २०५५ सालपछि बद्नियतपूर्वक जग्गा धनी प्रमाण पूर्जा, नागरिकता प्रमाणपत्र र बसोबासको प्रमाणपत्र तयार गरेका हुन् । अदालतको फैसलाअनुरूप थुनामा राखिएको कार्यलाई प्रवृत्त भावना वा बद्नियतपूर्वक र कानूनविपरीत थुनामा राखेको भन्न नमिल्ने हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

विद्वान् कानून व्यवसायीहरूले गर्नुभएको उपर्युक्तबमोजिमको बहसलाई मनन् गरी रिट निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने हो होइन सो सम्बन्धमा निर्णय गर्नुपर्ने देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा सकुर शेष हजामको जाहेरीले वादी श्री ५ को सरकार प्रतिवादी अजीज खाँ पैठानसमेत भएको जिउ मास्ने बेच्ने मुद्दामा सर्लाही जिल्ला अदालतबाट मिति २०५५।३।२२ मा प्रतिवादी अजीज खाँ पैठानलाई २० वर्ष कैद र रु. १,०००।- जरिवाना हुने ठहरेको फैसलाका प्रतिवादी निवेदक

मोहम्मद अजीज खाँ होइन । म निवेदक २००५ सालमा सर्लाही जिल्ला लक्ष्मीपुर गा.वि.स. वडा नं. ७ मा जन्मी सदा सर्वदा पितापुर्खाका पालादेखि त्यहीँ बसोबास गर्दै आएको छु । म बेसरोकारको व्यक्तिलाई अजीज खाँ पैठान भनी उक्त फैसलाबमोजिम लगत कसी मिति २०७१।७।११ देखि थुनामा राखेको कार्य गैरकानूनी भएकाले बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गरी कैद मुक्त गरिपाउँ भन्ने निवेदकको जिकिर रहेको देखिन्छ ।

३. निवेदकलाई कानूनविपरीत वा प्रवृत्त भावना वा बदनियतपूर्वक थुनामा राखेको देखिएमा बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी हुने हो । सो परिप्रेक्ष्यमा हेर्दा प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकले आफ्नो नाम मो. अजीज खाँ भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ भने अजीज खाँ पैठानसमेत प्रतिवादी भएको जीउ मारस्ने बेच्ने मुद्दाका प्रतिवादीको नाम पनि अजीज खाँ पैठान भन्ने उल्लेख भई नाम मिलेको देखिन्छ । निवेदकले निवेदनमा उल्लेख गरेको जिल्लाको नाम र सर्लाही जिल्ला अदालतबाट फैसला भएको मुद्दामा उल्लेख भएको जिल्लाको नाम पनि मिले भिडेको देखिन्छ । जाहेरवालाले उल्लिखित जाहेरी दरखास्तमा प्रतिवादी अजीज खाँ पैठानको उमेर अन्दाजी ३५ वर्ष भनी देखाएकामा निवेदकले रिट निवेदनसाथ प्रस्तुत गरेको मिति २०६३।११।८ मा जारी भएको नागरिकता प्रमाणपत्रमा निवेदकको जन्म मिति २००५।३।२ भनी उल्लेख भएबाट जाहेरी पर्दाको अन्दाजी ३५ वर्षको उमेरमा हालको निजको उमेरमा जम्मा तीन वर्षको मात्र फरक भई निवेदक र उल्लिखित प्रतिवादीको उमेर पनि अन्दाजी शब्दले गर्दा एक आपसमा मिले भिडेकै पाइयो ।

४. निवेदकले नागरिकताको प्रमाणपत्र जन्मेको ५९ वर्षपछि मात्र लिएको देखिन्छ । सामान्यतया नेपाली नागरिकले आफ्नो मौलिक हक

र साम्प्रतिक हक जीवनको उत्तरार्धमा मात्र भोग गर्ने नभई कतिपय मौलिक हक जन्मेदेखि नै तथा बालिग भएपछि अझ सक्रिय भई मौलिक हक उपभोग गर्ने गरेको पाइन्छ । सदा सर्वदा पितापुर्खाका पालादेखि आफूहरू लक्ष्मीपुर गा.वि.स. वडा नं. ७ मा बसोबास गरेको भन्ने निवेदन जिकिर देखिन्छ । तर पितापुर्खाको नामको जग्गा, घरद्वार, नागरिकता प्रमाणपत्र र मतदाता परिचयपत्रसमेतको कुनै प्रमाण निवेदकबाट प्रस्तुत हुन सकेको छैन । २०४३ सालमा जिउ मारस्ने बेच्ने मुद्दाको जाहेरी दरखास्त परी २०४४।९।१२ मा पहिलो पटक अर्का प्रतिवादीको हकमा फैसला भई निवेदकको हकमा मुलतबीमा रही पुनः २०५५।३।२२ मा निवेदकको हकमा मुद्दा मुलतबीबाट जागी फैसला भएपछि मात्र निवेदकले नागरिकताको प्रमाणपत्र लिई सो आधारमा आफू फैसलामा उल्लिखित अजीज खाँ पैठान होइन भनेको देखिन्छ । तर फैसलापछि बनेको उक्त प्रमाणलाई यस अदालतले आँखा चिम्लेर प्रमाणयोग्य मान्न सक्ने अवस्था हुँदैन । तिनै तर्कहरू निवेदकले पेस गर्नुभएको मतदाता परिचयपत्र, जग्गाधनी दर्ता प्रमाण पुर्जा, गा.वि.स. को सिफारिसलगायतको हकमा पनि लागू हुने हुँदा ती प्रमाणहरूलाई पनि निवेदकको हकमा विश्वस्त प्रमाणको रूपमा ग्रहण गर्न मिल्ने देखिँदैन ।

५. निवेदकले अरु केही नभएपनि कमसेकम निवेदक जन्मेदेखि नागरिकता प्रमाणपत्र लिनुभन्दा अधिको मितिसम्म अझ भन्ने हो भने मुद्दा दायर हुँदाको मिति अघिसम्म आफू बसेको घर धुरीको प्रमाणपत्र निवेदकसँग हुन नसक्नु विडम्बनापूर्ण देखिन्छ । त्यसैगरी निवेदकले २०५७।१०।२९ मा पाएको मतदाता परिचयपत्रभन्दा पहिले आफ्नो मतदान गर्ने हकलाई के कसरी प्रयोग गर्नुभयो त्यसतर्फ पनि निवेदकको आउनुपर्ने मनासिब भनाइ आउन सकेको देखिँदैन ।

६. यी निवेदक नै उल्लिखित मुद्दामा सजाय

भएका प्रतिवादी अजीज खाँ पैठान हुन् भन्ने सम्बन्धमा फैसला कार्यान्वयन गर्ने निकायबाट कार्यदस्तासमेत गठन भई उक्त कार्यदस्ताले फैसलामा उल्लिखित फरदहवा गा.वि.स. वडा नं. ६ मा गई पत्ता लगाउँदा निज प्रतिवादी हाल सो ठेगानाबाट लक्ष्मीपुर (कोदराहा) मा चिया पसल गरी बस्ने गरेको सुराक पत्ता लागेकाले लगतअनुसार निजलाई पक्राउ गरेको हो । उक्त मुद्दामा हाजिर नभई अभियोग र कैदबाट बच्ने उद्देश्यले फरार रही नागरिकता प्रमाणपत्रलगायतका कागजात पछिबाट खडा गरेको भनी सर्लाही जिल्ला अदालत तहसिल शाखाको लिखित जवाफमा उल्लेख भएको र उक्त लिखित जवाफ अत्यन्त सिलसिलाबद्ध, स्वाभाविक र सहज भएको तथ्यलाई पनि यो अदालतले मनन गर्नेपछि । साथै उल्लिखित जिउ मास्ने बेच्ने मुद्दाका प्रतिवादी अजीज खाँ पैठान फरार भएको कारणबाट प्रस्तुत मुद्दा मुलतबीमा रहेको कुरालाई यो अदालतले बिर्सन मिल्दैन ।

७. यसरी माथि प्रकरणप्रकरणमा उल्लेख भएबमोजिम यी निवेदक नै उल्लिखित जीउ मास्ने बेच्ने मुद्दामा २० वर्ष कैद र रु.१,०००।- जरिवाना भएका प्रतिवादी अजीज खाँ पैठान हुन् भन्ने कुरालाई फैसला कार्यान्वयन गर्ने निकायले सन्तोषजनक प्रमाण (satisfactory evidence) पेस गरी आफ्नो दायित्वलाई पूरा गरेको पाइन्छ । फैसला कार्यान्वयनको कुरामा निर्विवाद शङ्कारहित प्रमाणको मापदण्ड ग्रहण गर्न सकिँदैन । कार्यान्वयनकर्ताबाट प्रस्तुत सन्तोषजनक प्रमाणलाई खण्डन हुने गरी प्रति प्रमाण पुर्याउने भार (reverse burden of proof) निवेदकउपर रहेकामा आफ्नो सनाखत गरिपाउँ भनेर निवेदकले माग गर्ने साहस पनि गर्न नसकी उल्लिखित प्रारम्भिक प्रमाण खण्डन हुने गरी निवेदकबाट ठोस प्रमाण प्रस्तुत हुन सकेको पाइँदैन । निवेदकका यावत् प्रमाण उल्लिखित फैसला र निजको जीवनको आधा

कालखण्ड व्यतीत भएपछि निर्माण भएको देखिन्छन् । ती प्रमाणहरूले निवेदक जन्मेदेखि उल्लिखित प्रमाण बनेको बीचको कालखण्डलाई पूरै लोप गरिदिएको अवस्था छ । कुनै पनि व्यक्तिको जीवनबाट उसको भूतकाललाई छुट्याएर हेर्न मिल्दैन । उल्लिखित फैसलाभन्दा पहिलेको निवेदकको जीवनकाललाई निवेदकले किन देखाउन नसकी लोप गर्दै हुनुहुन्छ यो निवेदकले जान्ने कुरा हो । तर निवेदकले सो कालखण्ड लोप गरेबाट निवेदकले सर्लाही जिल्ला अदालतको फैसलाबाट ठहरेको कैद र जरिवानाबाट बच्नको लागि फैसलाको मिति पछि ती प्रमाणहरू सिर्जना गरेको भन्ने फैसला कार्यान्वयनकर्ताको लिखित जवाफ खम्बिर हुन्छ ।

८. अतः माथि उल्लेख भएबमोजिम निवेदकलाई लागेको कैद सजायसमेत असुल गर्न सर्लाही जिल्ला अदालतबाट थुनुवा पुर्जी दिई निवेदकलाई थुनामा राख्न पठाएको कार्य कानूनप्रतिकूल नदेखिँदा रिट निवेदकको मागबमोजिम बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गर्न मिलेन । प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.बैद्यनाथ उपाध्याय

इति संवत् २०७१ साल माघ २२ गते रोज ५ शुभम् ।

इजलास अधिकृत : भीमबहादुर निरौला

निर्णय नं.१३७०

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री बैद्यनाथ उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री जगदीश शर्मा पौडेल
आदेश मिति : २०७१।१०।११।१
०६९-WO-१४३४

विषय :- प्रतिषेध / उत्प्रेषण / परमादेश

निवेदक : काठमाडौं जिल्ला, का.म.न.पा.-१, सुरक्षण
भवन, भगवती बहाल, नक्सालमा कार्यालय
भएको लक्ष्मी इन्टरकन्टिनेन्टल प्रा.लि. समेत
विरुद्ध

विपक्षी : नेपाल सरकार, भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात
मन्त्रालय सिंहदरबार, काठमाडौंसमेत

- आर्थिक प्रस्ताव एउटा मात्र खोलिने भन्दैमा त्यो खोलिएको आर्थिक प्रस्ताव नेपाल सरकारले स्वीकार गर्नु नै पछि भन्ने होइन, अपितु सम्झौता हुँदा निजी लगानीसम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा १४ ले खोलिनु पर्ने भनी उल्लेख गरेका कुराहरूमा सर्वसाधारणको हितमा नभए सरकारले सम्झौता गर्न इन्कार गर्न पनि सक्छ । प्रतिस्पर्धा हुँदा अन्ततः कोही कोही एक जना त हुन पुग्छ नै प्रतिस्पर्धा हुँदै अन्तमा एक जना रह्यो भन्दैमा उसले जे प्रस्ताव गर्छ त्यसलाई स्वीकार्न सरकार बाध्य हुन्छ भन्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.८)

- पूर्वाधारको निर्माण के कसरी र कुन Model मा गर्ने हो भन्ने विषय कार्यपालिकाको क्षेत्राधिकारभित्र पर्दछ । यी कार्यहरू कार्यपालिकाबाट निर्णय गरिने हुँदा साधारणतया अदालतले हस्तक्षेप गर्दैन । कार्यपालिकाबाट सञ्चालन हुने यी र यस्तै प्रकृतिका अन्य कार्यहरूबाट व्यक्ति वा जनसाधारणहरूलाई संविधान र कानूनद्वारा प्रदान गरिएका हक अधिकारहरूमा प्रतिकूल असर पर्न गएको अवस्थामा रितपूर्वक विवाद अदालतमा प्रवेशको अवस्थामा अदालत मुकदर्शक रहिरहन पनि नसक्ने ।

(प्रकरण नं.१०)

निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता हरिहर दाहाल, हरिकृष्ण कार्की, विद्वान् अधिवक्ताद्वय अनुपराज उप्रेती र नारायण चौलागाई

विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता मानबहादुर कार्की, विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता सुशीलकुमार पन्त र विद्वान् अधिवक्ता नरेन्द्रप्रसाद गौतम

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- पूर्वाधारको संरचनाको निर्माण तथा सञ्चालनमा निजी लगानीसम्बन्धी ऐनको दफा ७(ग)(ड), ३, १४(ज)(ड)

आदेश

न्या.बैद्यनाथ उपाध्याय : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७(२) बमोजिम यस अदालतमा दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको सङ्क्षिप्त तथ्य एवम् ठहर यसप्रकार छ :

निवेदन व्यहोरा

सन् २०१२ फेब्रुअरी २२ तारेखमा विपक्षी मन्त्रालयले सार्वजनिक-निजी साझेदारी अवधारणा अनुसार निर्माण, सञ्चालन तथा हस्तान्तरण (BOT) को तरिकाबाट पोखरा केबलकार परियोजना कार्यान्वयन गर्नका लागि पूर्वाधार संरचनाको निर्माण तथा सञ्चालनमा निजी लगानीसम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ४ र ऐ. को नियमावली २०६४ को नियम ७ बमोजिम THE HIMALAYAN TIMES राष्ट्रिय दैनिकमा मनसायपत्र आह्वानको सूचना प्रकाशन गरिएको थियो। यो परियोजना पूर्वाधार संरचनासम्बन्धी परियोजना भएको र त्यस्तो परियोजना निर्माणमा हामी निवेदकको संयुक्त कार्यानुभव र आवश्यक आर्थिक तथा प्राविधिक क्षमता र हैसियत रहेको कारणले उक्त परियोजना कार्यान्वयनका लागि इच्छुक भई हामीले संयुक्त उपक्रम खडा गरी सूचनामा निर्धारित अवधिभित्रै विपक्षी मन्त्रालयसमक्ष मनसायपत्र पेस गरेको र विपक्षी मन्त्रालयले पनि हामी निवेदकहरू समेतलाई परियोजनाको कार्यान्वयनका लागि सन् २०१२ मे १७ मा सङ्क्षिप्त सूचीमा समावेश गरेको थियो। सन् २०१३ जनवरी १६ मा गोरखापत्र राष्ट्रिय दैनिकमा मनसाय पत्रदाताहरूको सङ्क्षिप्त सूचीमा समावेश भएकाहरूबाट प्रस्ताव आह्वान भई मन्त्रालयले उपलब्ध गराएको Request for Proposal बमोजिम हामीहरूले पनि परियोजना कार्यान्वयनका लागि प्राविधिक तथा आर्थिक प्रस्तावको पेस गरेका थियौं। हामी निवेदकलाई बोधार्थ दिएको विपक्षी गुणस्तर तथा वैदेशिक सहयोग महाशाखाको मिति २०७०।३।९ को पत्र तथा मिति २०७०।३।१२ मा गोरखापत्रमा प्रकाशित सार्वजनिक सूचनाबमोजिम विपक्षी मनकामना दर्शन प्रा.लि.को प्राविधिक प्रस्ताव स्वीकृत भएको र मिति २०७०।३।१६ गते उक्त प्रा.लि.को मात्र आर्थिक प्रस्ताव खोलिने जानकारी प्राप्त हुन आएकोले

हामीले पेस गरेको प्राविधिक प्रस्तावको हकमा के भएछ भनी बुझ्दा हामीले प्रस्तावको साथमा पेस गरेको बैंक ग्यारेन्टी BID SECURITY को VALIDITY नभएको भन्ने आधारमा हाम्रो प्रस्ताव स्वीकृत नभएको भनी विपक्षी महाशाखाबाट मौखिक तथा विपक्षी महाशाखाको च.नं. ४६२ मिति २०७०।३।१७ को पत्रमार्फत "पोखरा केबलकारको निर्माण / सञ्चालनका लागि तपाईंले पेस गर्नुभएको REQUEST FOR PROPOSAL को TECHNICAL PROPOSAL मूल्याङ्कन गर्दा RFP को दफा ३.१.४ अनुसार न्यूनतम अङ्क प्राप्त हुन नसकेको हुँदा उक्त प्रस्ताव छनौट नभएको" भनी सूचना दिइएको छ। हामी निवेदकले पेस गरेको प्राविधिक प्रस्तावको पूर्ण, उचित तथा वास्तविक मूल्याङ्कन भएको छैन। हामी निवेदकहरूलाई दिइएको पत्र तथा गोरखापत्रमा प्रकाशित सूचनामा विपक्षी मनकामना दर्शन र हामीले समेत प्राप्त गरेको प्राविधिक प्रस्तावमा पाएको अङ्क उल्लेख नभएकाले हामीसमेतले हासिल गरेको अङ्क कति हो त्यसको जानकारीसमेत दिइएन। परियोजनाको कार्यान्वयन प्रतिस्पर्धा गराएर गरिनुपर्छ भन्ने कुरा पूर्वाधारको संरचनाको निर्माण तथा सञ्चालनमा निजी लगानीसम्बन्धी नियमावली, २०६४ को नियम १८, १९ मा भएकामा यस प्रावधानविपरीत हुने गरी विपक्षी मनकामना दर्शन प्रा.लि. को संयुक्त उपक्रमको प्राविधिक प्रस्ताव स्वीकार गर्नु यस नियमावलीसमेतको विपरीत हुन गएको छ।

पूर्वाधारको संरचनाको निर्माण तथा सञ्चालनमा निजी लगानीसम्बन्धी ऐनको दफा ७ र ऐ. नियमावली, २०६४ को नियम १७ मा प्राविधिक तथा आर्थिक प्रस्तावको मूल्याङ्कनको मापदण्ड र प्रक्रियामा परियोजना कार्यान्वयन गर्दा उपभोक्तासँग लिने प्रस्तावित शुल्क, नेपाल सरकारलाई बुझाउने प्रस्तावित रोयल्टीसमेतलाई विचार गर्नुपर्ने उल्लेख

छ । परियोजना सञ्चालन भएको २२ वर्षपछि नेपाल सरकारको स्वामित्वमा नै आउने यस परियोजनालाई एकलौटी ढङ्गबाट गैर प्रतिस्पर्धात्मक तरिकाले कार्यान्वयन गर्न अनुमति प्रदान गर्ने विपक्षीहरूको कार्यबाट राज्यले प्राप्त गर्न सक्ने राजश्व र उपभोक्ताले तिर्नुपर्ने सेवा शुल्कमा समेत नकारात्मक असर पर्ने देखिएको छ ।

अतः प्रस्तुत विषय हामीहरूको प्रतिस्पर्धामा सहभागी हुन पाउने हकको मात्र विषय नभई राष्ट्रिय महत्त्वको सर्वसाधारणको हक हित गाँसिएको अत्यन्तै दुरगामी असर पार्ने विषय भएकाले हामी निवेदकले पेस गरेको रीतपूर्वकको प्राविधिक प्रस्ताव तथा आर्थिक प्रस्ताव मूल्याङ्कन नै नगरी मनकामना दर्शन चितवन को-ई DOPPELMAYER को मात्र प्राविधिक प्रस्ताव स्वीकृत हामी निवेदकहरूलाई प्रतिस्पर्धाबाट वञ्चित गरेको पत्र, सोसँग सम्बन्धित काम कारवाही तथा निर्णयहरू, विपक्षी मनकामना दर्शन चितवन को-ई DOPPELMAYER को मात्र प्राविधिक प्रस्ताव खोल्ने कार्यलगायत सोसम्बन्धमा विपक्षी मन्त्रालय तथा विपक्षी महाशाखाबाट अन्य कुनै काम कारवाही तथा निर्णय भएका रहेछन् भने सो समेत नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा १०७(२) बमोजिम उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिपाउँ । हामी निवेदकहरूको संयुक्त उपक्रमले पेस गरेको प्राविधिक प्रस्तावको उचित तथा पूर्ण मूल्याङ्कन गरी हामी निवेदकहरूलाई प्रतिस्पर्धामा सामेल गराई कानूनबमोजिम परियोजनाको निर्माण तथा सञ्चालनका लागि अनुमति दिने प्रक्रिया अघि बढाउनु भनी विपक्षीहरूको नाउँमा परमादेशलगायत उपयुक्त आज्ञा आदेशसमेत जारी गरिपाउँ साथै निवेदकहरूको प्रस्तावको मूल्याङ्कन नगरी परियोजनाको अन्य कुनै पनि BIDDING PROCESS सम्बन्धी काम कारवाही अघि नबढाउनु भनी प्रतिषेध जारी गरिपाउँ । त्यस्तै गरी रिट निवेदनको अन्तिम टुङ्गो लाग्नु

अगावै विपक्षी मन्त्रालय र विपक्षी मनकामना दर्शन चितवन को-ई DOPPELMAYER लाई परियोजना कार्यान्वयनका लागि मनसायपत्र प्रदान गर्ने, निजसँग सम्झौता गर्ने तथा अनुमति प्रदान गर्न सक्ने प्रबल सम्भावना भएको र त्यसो भएमा प्रस्तुत रिट निवेदन प्रयोजनहीन हुने भई अपूरणीय क्षतिसमेत हुने भएकाले रिट निवेदनको अन्तिम टुङ्गो नलागेसम्म सोसम्बन्धी कुनै काम कारवाही अघि नबढाउनु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा अन्तरिम आदेश जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको लक्ष्मी इन्टरकन्टिनेन्टलसमेतले यस अदालतमा दायर गरेको रिट निवेदन ।

यस अदालतबाट मिति २०७०।४।७ गते भएको आदेश यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? आदेश जारी हुन नपर्ने भए आधार र कारणसहित यो आदेश प्राप्त भएको मितिले बाटाको म्यादबाहेक १५ दिनभित्र विपक्षी नं. १, २ र ३ समेतको हकमा महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत र अन्य विपक्षीको हकमा आफैं वा आफ्नो कानूनबमोजिमको प्रतिनिधिमार्फत लिखित जवाफ पेस गर्नु भनी विपक्षीहरूलाई यो आदेश र रिट निवेदनको प्रतिलिपि साथै राखी म्याद सूचना पठाई म्यादभित्र लिखित जवाफ परे वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेस गर्नु । निवेदकहरूले अन्तरिम आदेश माग गरेतर्फ विचार गर्दा, निवेदनको विषय गम्भीर भएकाले दुवै पक्ष राखी छलफल गर्नु उचित देखिँदा मिति २०७०।४।१३ गते आइतबारलाई अन्तरिम आदेश विषयमा छलफलको लागि पेसी तोकी विपक्षीहरूलाई सूचना दिने र सो छलफलबाट निर्णय हुनुपूर्व BIDDING PROCESS सम्बन्धी काम अघि बढ्न गएमा सुविधा सन्तुलनको दृष्टिबाट निवेदकलाई अपूरणीय क्षति हुनसक्ने देखिँदा तत्काललाई उक्त अन्तरिम आदेशको

छलफलबाट विषयको निराकरण नभएसम्मको लागि मात्र परियोजना कार्यान्वयनको लागि मनसायपत्र दिने, सम्झौता गर्नेलगायतका BIDDING PROCESS सम्बन्धी कुनै काम कारवाही अघि नबढाउनु भन्नेसमेत विपक्षीहरूको नाममा अन्तरिम आदेश जारी गरिएको छ भनी यस अदालतबाट भएको आदेश ।

नेपाल सरकार, भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालयले मिति २०७०।४।३० मा दायर गरेको लिखित जवाफ

पूर्वाधार संरचनाको निर्माण तथा सञ्चालनमा निजी लगानीसम्बन्धी ऐन, २०६३ बमोजिम पोखरा केबलकार परियोजना कार्यान्वयन गर्नको लागि मनसायपत्र पेस गर्ने भनी २०१२ फेब्रुअरी २२ का दिन द हिमालयन टाइम्स पत्रिकामा सूचना प्रकाशन भएको मितिले ३१ (एकतिसौं) दिनभित्रमा मनसायपत्र पेस गर्न भनी सूचना जारी भएको, जसअनुसार निवेदक लक्ष्मी इन्टरकन्टिनेन्टल प्रा.लि. समेतका ५ कम्पनीहरूले मनसायपत्र पेस गरेका थिए । यसरी पेस भएका मनसायपत्रहरूको (EXPRESSION OF INTEREST) मूल्याङ्कन हुँदा उक्त प्रा.लि. सहित तीन फर्मको सङ्क्षिप्त सूचीमा छनौट भएको, त्यसरी छनौट हुने फर्मबाट ३ महिनाभित्रमा REQUEST FOR PROPOSAL (RFP) पेस गर्नु भनी इ.सं. २०१३ जनवरी १६ मा सार्वजनिक सूचना प्रकाशन भएको थियो । जसअनुसार दुई कम्पनीले मात्र प्रस्ताव पेस गरेको र PRE-BID MEETING का लागि निवेदक कम्पनीहरूलाई १३ मार्च २०१३ को पत्रमार्फत जानकारी गराइएको हो । REQUEST FOR PROPOSAL को नं.१.३ मा SCHEDULE OF BIDDING PROCESS अन्तर्गत समय तालिकाको व्यवस्था गरिएको र उक्त प्रतिस्पर्धाको लागि तीन महिनाको म्याद दिएकामा थप म्याद

आवश्यक पर्ने भनी माग गरेबमोजिम PROPOSAL बुझाउने म्याद एक महिना थप गरी अर्थात् ३१ मे २०१३ का दिन दिउँसो १२.०० बजेभित्रमा बुझाउने र सोही दिन १:०० बजे उक्त RFP खोलिने व्यहोराको सूचना सम्बन्धित सबै फर्महरूलाई दिएको छ ।

RFP मा प्राविधिक प्रस्तावको मूल्याङ्कन गर्न नेपाल सरकारको मिति २०७०।२।२० को निर्णयानुसार गठित मूल्याङ्कन समितिले दुवै फर्मको प्राविधिक प्रस्तावको मूल्याङ्कनमा न्यूनतम ६० प्रतिशत अङ्क ल्याउने प्रस्तावको प्रस्ताव मात्र आर्थिक प्रस्ताव खोल्ने व्यवस्था भएको तर दुई वा सोभन्दा कम फर्मले मात्र पास अङ्क ल्याएको खण्डमा पनि जुन प्रस्तावकले प्राविधिक प्रस्तावमा ५० प्रतिशत वा सोभन्दा बढी अङ्क ल्याउँछ सोही फर्मको मात्र आर्थिक प्रस्ताव खोलिने प्रावधान रहेकाले न्यूनतम अङ्कसमेत प्राप्त गर्न नसक्ने फर्मको प्राविधिक प्रस्ताव स्वीकृत हुन सक्ने अवस्था नै आउँदैन ।

RFP का सम्बन्धमा SCHEDULE OF BIDDING PROCESS को क्र.सं. १०/११ मा समय तालिकाको व्यवस्था गरेको र यसका अतिरिक्त RFP को दफा ३.२.१ को (C) मा उल्लेखित SIGNED, SEALED, BOUND TOGETHER PROPERLY भन्ने व्यवस्थाबाट निज रिट निवेदकले INDEX FILE मा लुज सिटमा पेस गरेको BID लाई RESPONSIVE BID भन्न सक्ने अवस्था नरहेको, जसको प्रमाण OPENING OF BID को मुचुल्कामा स्पष्ट नै छ । यसैगरी उक्त दफाको (F) मा IT CONTAIN ALL THE INFORMATION (COMPLETE IN ALL RESPECTS) AS REQUESTED IN THIS RFP AND/OR BIDDING DOCUMENTS (IN FORMATS SAME AS THOSE SPECIFIED) भनी उल्लेख भए तापनि निजको प्रस्ताव NON RESPONSIVE हुने अवस्था रहँदा पनि मूल्याङ्कन

समितिले उदारतापूर्वक निजको प्राविधिक प्रस्तावको मूल्याङ्कन गर्दा विपक्षी निवेदकले न्यूनतम अङ्क पनि पाउन सकेन ।

रिट निवेदकले पेस गरेको मनसायपत्र असफल भएको व्यहोराको जानकारी मन्त्रालयको पत्र र गोरखापत्रमा प्रकाशित सूचनाबाट समेत दिइएको हुँदा जानकारी दिइएन भन्ने जिकिर झुट्टा हो । रिट निवेदक र विपक्षीमध्येको मनकामना दर्शन प्रा.लि. को संयुक्त उपक्रमले के कति अङ्क पाएको हो भन्ने जिज्ञासाका सम्बन्धमा RFP को दफा ३.१.४ ले प्राविधिक प्रस्तावमा योग्य भएकालाई मात्र प्राप्ताङ्कको जानकारी दिने भन्ने प्रावधान रहेको छ । RFP को दफा १.३ को सि.नं. ७ अनुसार मूल्याङ्कनको नतिजाको मात्र सूचना दिनेसम्मको व्यवस्था रहेकाले सोही जानकारी निवेदकलाई गराइ सकिएकाले निजको मागदाबी पुग्न सक्ने होइन ।

निवेदकलाई प्रतिस्पर्धाबाट वञ्चित गराइएको भन्ने निवेदन जिकिर दुरासय तथा कपोलकल्पित छ । एकभन्दा बढी प्रतिस्पर्धीले भाग लिई प्राविधिक प्रस्ताव र आर्थिक प्रस्तावसमेत पेस गरिसकिएको अवस्थामा प्रतिस्पर्धा नभएको भन्न मिल्ने होइन । अर्कोतर्फ छनौट प्रक्रिया समाप्त भएपछि आर्थिक प्रस्ताव नखोलीकन फिर्ता गर्नुपर्ने भन्ने जुन दाबी छ सो सम्बन्धमा RFP को दफा १.३ अनुसार छनौट प्रक्रिया सम्पन्न भई नसकेकाले निजको प्राविधिक प्रस्ताव नै असफल भएको कारण आर्थिक प्रस्ताव खोल्न आवश्यक नभई सुरक्षित अवस्थामा रहेको छ । उपर्युक्त तथ्य, आधार र कारणबाट निजको प्रस्ताव अस्वीकृत भई नेपाल सरकार (मन्त्रिस्तर) को मिति २०७०।३।७ को निर्णयानुसार मनकामना जेभिको प्रस्ताव स्वीकृत भएको व्यहोराको जानकारीको बोधार्थ विपक्षी निवेदक कम्पनीलाई गराई मिति २०७०।३।१२ को राष्ट्रिय दैनिक पत्रिकामा प्रकाशन गरी सार्वजनिक सूचनामार्फत

सुसूचित गराइसकिएको हुँदा आफ्नो कम्पनीले पेस गरेको RFP अस्वीकृत भइसकेपछि आवेगमा आई रिट निवेदकले सम्मानित अदालतको रिट क्षेत्रको सहारा लिन पुग्नुभएको हुँदा प्रारम्भिक अन्तरिम आदेशले उपर्युक्त तथ्यको आधारमा निरन्तरता पाउन सक्ने होइन । तसर्थ प्रस्तुत रिट निवेदन र सोही निवेदनको आधारमा जारी भएको आदेशसमेत खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको विपक्षीमध्येका नेपाल सरकार, भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालयले महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत यस अदालतमा दायर गरेको लिखित जवाफ ।

नेपाल सरकार, भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय, गुणस्तर तथा वैदेशिक सहयोग महाशाखा र सो महाशाखाले मिति २०७०।४।३० मा दायर गरेको लिखित जवाफ

पूर्वाधार संरचनाको निर्माण तथा सञ्चालनमा निजी लगानीसम्बन्धी ऐन, २०६३ बमोजिम पोखरा केबलकार परियोजना कार्यान्वयन गर्नका लागि मनसायपत्र पेस गर्न भनी सूचना जारी भएको, सो सूचनाअनुसार निवेदक लक्ष्मी इन्टरकन्टिनेन्टल प्रा. लि. लगायत पाँचवटा कम्पनीहरूले मनसायपत्र पेस गरेको, पेस भएका मनसायपत्रको मूल्याङ्कन हुँदा उक्त प्रा.लि. सहित तीन फर्म सङ्क्षिप्त सूचीमा छनौट भएको र त्यसरी छनौट हुने फर्महरूबाट तीन महिनाभित्रमा Request for Proposal (RFP) पेस गर्नु भनी सार्वजनिक सूचना प्रकाशन भएकामा दुई कम्पनीले मात्र प्रस्ताव पेस गरेको र Pre-bid meeting को लागि निवेदक कम्पनीहरूलाई १३ मार्च २०१३ को पत्रमार्फत जानकारी गराइएको हो । RFP को नं. १.३ मा Schedule of Bidding Process सम्बन्धी तालिकाको व्यवस्था गरिएको र उक्त प्रतिस्पर्धाको लागि तीन महिनाको म्याद दिएकामा थप म्याद आवश्यक पर्ने भनी माग गरेबमोजिम Proposal बुझाउने म्याद

एक महिना थप गरी अर्थात् ३१ मे २०१३ का दिन दिउँसो १२.०० बजेभित्र बुझाउने र सोही दिन १.०० बजे RFP खोलिने व्यहोरा सूचना सम्बन्धित सबै फर्महरूलाई दिएको अवस्था छ।

RFP सम्बन्धमा प्राविधिक प्रस्तावको मूल्याङ्कन गर्न नेपाल सरकारको मिति २०७०।२।२० को निर्णयानुसार मूल्याङ्कन समिति गठन गरेको र सो समितिले Expression of Interest मा पेस भएका प्राविधिक प्रस्तावको मूल्याङ्कनमा न्यूनतम ६० प्रतिशत अङ्क ल्याउने प्रस्तावको मात्र आर्थिक प्रस्ताव खोलिने हो। तर दुई वा सोभन्दा कम फर्मले मात्र पास अङ्क ल्याएको अवस्थामा पनि जुन प्रस्तावकले प्राविधिक प्रस्तावमा ५० प्रतिशत वा सोभन्दा बढी अङ्क ल्याउँछ सोही फर्मको मात्र आर्थिक प्रस्ताव खोलिने व्यवस्था रहेको छ। RFP अनुसार प्राविधिक प्रस्ताव र आर्थिक प्रस्ताव गरी दुई किसिमका शिलबन्दी प्रस्ताव पेस गर्नुपर्ने, प्राविधिक प्रस्तावमा प्राविधिक क्षमता, उपकरण, आर्थिक क्षमता र जनशक्तिका बारेमा स्पष्ट खुलाउनुपर्छ। मूल्याङ्कन समितिले पेस भएका Expression of Interest को मूल्याङ्कन गर्दा रिट निवेदक कम्पनी न्यूनतम उत्तीर्णाङ्क ५० प्रतिशतसम्म पनि प्राप्त गर्न नसकेको अवस्थामा निजको प्राविधिक प्रस्ताव स्वीकृत हुन सकेन।

RFP को दफा ३.१.४ ले प्राविधिक प्रस्तावमा योग्य भएकालाई मात्र प्राप्ताङ्कको जानकारी दिने भन्ने प्रावधान रहेको र मूल्याङ्कनको निर्णयको जानकारी दिने नभई RFP को दफा १.३ को सि.नं. ७ अनुसार मूल्याङ्कनको नतिजाको मात्र सूचना दिनेसम्मको व्यवस्था रहेकाले सोको जानकारी निवेदकलाई गराइसकिएको छ। त्यस्तै निवेदकलाई प्रतिस्पर्धाबाट वञ्चित गराइएको भन्ने सवालमा निवेदकलगायत सबै प्रस्तावकहरूले प्रतिस्पर्धामा भाग लिई प्राविधिक

प्रस्ताव र आर्थिक प्रस्तावसमेत पेस गरिसकिएको अवस्थामा प्रतिस्पर्धा नभएको भन्न मिल्ने होइन।

नेपाल सरकार (मन्त्रिस्तर) को मिति २०७०।३।७ को निर्णयानुसार मनकामना जेभिको प्राविधिक प्रस्ताव स्वीकृत भएको हुँदा सोही व्यहोराको सूचना प्रतिस्पर्धामा रहेका फर्महरूलाई दिई सार्वजनिक सूचनामार्फत समेतबाट सुसूचित गराई सकिएको हुँदा आफ्नो कम्पनीले पेस गरेको RFP अस्वीकृत भइसकेपछि रिट निवेदन दिएको र सोही निवेदनको आधारमा जारी भएको अन्तरिम आदेशले समेत निरन्तरता पाउन सक्ने नहुँदा खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको विपक्षीमध्येका नेपाल सरकार, भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय, गुणस्तर तथा वैदेशिक सहयोग महाशाखा र सो महाशाखाले महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत यस अदालतमा दायर गरेको लिखित जवाफ।

चितवन को-ई नेपाल प्रा.लि, मनकामना दर्शन चितवन को-ई र Doppelmayr JV को संयुक्त उपक्रम तथा मनकामना दर्शन प्रा.लि. समेत मिति २०७०।५।७ मा यस अदालतमा दायर गरेको संयुक्त लिखित जवाफ

सार्वजनिक-निजी साझेदारीमा पोखरा केबलकार प्रोजेक्टको निर्माण तथा सञ्चालन गर्नका सार्वजनिकसूचनाप्रकाशितगरीमनसायपत्रआह्वानगर्दा हाम्रो संयुक्त उपक्रम, विपक्षीको संयुक्त उपक्रमलगायत पाँचवटा प्रवर्धकहरूले उक्त आयोजनाको निर्माण तथा सञ्चालनको लागि मनसायपत्र पेस भएको र पेस भएका पाँचवटा मनसायपत्रहरूको मन्त्रालयबाट मूल्याङ्कन हुँदा लामा कन्ट्रक्सनको संयुक्त उपक्रम-१, विपक्षी लक्ष्मी इन्टरकन्टिनेन्टल प्रा.लि. को संयुक्त उपक्रम-१ र हामी मनकामना दर्शन प्रा. लि. को संयुक्त उपक्रम-१ समेत तीनवटा प्रवर्धक कम्पनीहरू छनौट गरी सङ्क्षिप्त सूची तयार भएको

जानकारी गराइएको थियो । सङ्क्षिप्त सूचीमा परेका कम्पनीहरूबाट मनसायपत्र पेस गर्ने भनी सूचना प्रकाशन भएकामा लामा कन्ट्रक्सन संयुक्त उपक्रमले प्रस्ताव नै पेस नगरेको भने बाँकी विपक्षी निवेदक र हाम्रो संयुक्त उपक्रमबाट मात्र प्रस्ताव (प्राविधिक र आर्थिक) पेस भई दुवै कम्पनीका प्रतिनिधिहरूको रोहवरमा मन्त्रालयले प्राविधिक प्रस्ताव खोली प्रस्ताव मूल्याङ्कनका लागि मन्त्रालयबाट गठित समितिबाट मूल्याङ्कन हुँदा विपक्षले तोकिएको न्यूनतम अङ्क प्राप्त गर्न नसकी असफल हुनुभएको र हामी लिखित जवाफवालाको प्राविधिक प्रस्तावको मूल्याङ्कनमा तोकिएको न्यूनतम अङ्कभन्दा बढी अङ्क प्राप्त गरी छनौट भएको भन्ने तथ्यमा विवाद छैन ।

यसरी विपक्षी निवेदक प्रतिस्पर्धामा भाग लिई प्रतिस्पर्धामा सफल हुनका लागि चाहिने न्यूनतम अङ्क ल्याउन नसकी असफल भएपछि सम्पूर्ण छनौट तथा मूल्याङ्कन प्रक्रियाको बारेमा प्रश्न उठाई प्राविधिक प्रस्ताव छनौटका लागि चाहिने न्यूनतम अङ्क पनि ल्याउन नसकी असफल भएको विपक्षी निवेदकहरूलाई हामी प्रवर्द्धक कम्पनीलाई अनावश्यक दोषारोपण लगाई रिट निवेदन दिने हकद्वैया छैन । त्यसैगरी मनसायपत्र पेस गर्ने, प्रस्तावको मूल्याङ्कन तथा छनौट प्रक्रियाको सुरुदेखि अन्त्यसम्मका सबै प्रक्रियामा सहभागी भई सफल हुनका लागि आवश्यक पर्ने न्यूनतम अङ्क नपाएपछि सम्मानित अदालतमा रिट निवेदन लिई आउँदा सफा हात नलिई भएको तथ्यलाई लुकाई प्रतिस्पर्धा नै नभएको प्राविधिक प्रस्तावको मूल्याङ्कन नै नगरेको भन्ने झुठो व्यहोरा उल्लेख गरी दायर भएको निवेदन सर्वथा खारेज भागी छ ।

विपक्षी रिट निवेदकलाई मन्त्रालयले उपलब्ध गराएको मिति २०७०।३।१७ को च.नं. ४६२ को पत्रमा Technical Proposal मूल्याङ्कन गर्दा RFP

को दफा ३.१.४ अनुसार न्यूनतम अङ्क प्राप्त हुन नसकेको भनी प्रस्ट उल्लेख गरी जानकारी गराएको र सो कुरा निवेदक स्वयम्ले रिट निवेदनपत्रको प्रकरण नं. ३(छ) मा उल्लेख गर्नुभएको छ । त्यसै गरी RFP को दफाहरू र सम्बद्ध पूर्वाधार ऐन र नियममा प्राविधिक प्रस्तावमा असफल हुने प्रस्तावकलाई मन्त्रालयले पाएको अङ्कसमेत उल्लेख गरी जानकारी दिनुपर्ने कुनै व्यवस्था नभएकामा प्राविधिक प्रस्तावको अङ्कसमेत उल्लेख गरी जानकारी नदिएको भनी निवेदनकले लिएको जिकिर ऐनको दफा ७(३) र नियमावलीको नियम १७ विपरीत रहेको छ ।

प्राविधिक प्रस्ताव र आर्थिक प्रस्ताव एकैपटक मन्त्रालयमा सिलबन्दी गरी पेस भएको र प्राविधिक प्रस्तावमा तोकिएको न्यूनतम अङ्क ल्याउने प्रस्तावकको मात्र आर्थिक प्रस्ताव खोल्ने भएकाले सोहीअनुसार मन्त्रालयबाट काम कारवाही भएको छ । आर्थिक प्रस्ताव एउटा मात्रै कायम रहेकामा सोलाई खोल्न र कार्यान्वयनमा लैजान नमिल्ने भनी कानूनले कुनै बन्देज लगाएको छैन ।

ऐनको दफा ४ अनुसारको मनसायपत्र माग गर्दा कम्तीमा दुइवटा मनसायपत्रहरू छनौट नभएमा नियमावलीको नियम ११(१) अनुसार पुनः मनसायपत्र आह्वान गर्नुपर्छ भनी मनसायपत्र पेस गर्ने प्रवर्द्धक कम्पनीमा २ वटा हुनैपर्ने अन्यथा, पुनः आह्वान गरिने किटानी गरिएको तर मनसायपत्र उपरान्त सङ्क्षिप्त सूचीमा नाम समावेश भई प्रस्ताव पेस भएपछि आर्थिक प्रस्तावको मूल्याङ्कनमा एउटा मात्रै छनौट भएमा नियम १७(२) ले पुनः प्रस्ताव आह्वान गर्नुपर्ने उल्लेख गरेको छैन । उक्त नियम १७(२) अनुसार विपक्षीको पचास अङ्क मात्रै भए पनि प्राविधिक प्रस्ताव स्वीकृत हुने अवस्था थियो । तर, विपक्षी छनौट नभएबाट निजको पचास अङ्क पनि नआएको भन्ने कुरा स्वतः अनुमान गर्न सकिन्छ ।

अतः उल्लिखित आधार कारणबाट विपक्षीको रिट निवेदन आधारहीन, झुठ्ठा र गैरकानूनी रहेको र निजी लगानीमा साझेदारी अवधारणा तथा विकास निर्माणको कार्यलाई अवरोध पुर्याउने निहित उद्देश्यले प्रतिस्पर्धामा असफल भएपछि प्रस्तुत निवेदन दिनुभएको र निवेदकको कुनै पनि संवैधानिक तथा कानूनी हक अधिकार कुण्ठित नभएको हुँदा विपक्षीको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ ।

यस अदालतबाट मिति २०७०।५।१८ गते भएको आदेश

यसमा निवेदक स्वयम् Bidding Process मा प्रतिस्पर्धी भएर गएको र निजले न्यूनतम अङ्कसम्म पनि प्राप्त गर्न नसकेको भनी छलफलबाट खुल्न आएको हाल मिति २०७०।४।७ मा भएको अन्तरिम आदेशलाई निरन्तरता प्रदान गर्न परेन, कानूनबमोजिम गर्नु भनी यस अदालतबाट भएको आदेश ।

यस अदालतको आदेश

नियमबमोजिम दैनिक मुद्दा पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेस भएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदनसहितका लिखित जवाफहरू र सोमा संलग्न रहेका कागजातहरू तथा दुवै पक्षबाट पेस भएका लिखित बहस नोटसमेतका मिसिल संलग्न कागजातको अध्ययन गरियो ।

निवेदकहरूका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री हरिहर दाहाल र श्री हरिकृष्ण कार्की, विद्वान् अधिवक्ताद्वय श्री अनुपराज उप्रेती र श्री नारायण चौलागाईंले रिट निवेदनहरूको संयुक्त उपक्रमले पेस गरेको प्राविधिक प्रस्तावको उचित र पूर्ण मूल्याङ्कन गरिएको छैन । निवेदकहरूलाई प्रस्ताव अस्वीकृत भएको सम्बन्धमा सूचना नै दिइएको छैन । जसबाट RFP को दफा ३.१.४ को उल्लङ्घन

हुन पुगेको छ । सम्पूर्ण छनौट प्रक्रिया नै पूर्वाग्रही र अपारदर्शी ढङ्गमा अघि बढाइएको छ । पूर्वाधार ऐन तथा पूर्वाधार नियमावलीविपरीत विना प्रतिस्पर्धा छनौट गर्न नमिल्ने भएकाले विपक्षी मन्त्रालय तथा महाशाखाबाट भए गरेका काम कारवाही र निर्णयहरू उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी रिट निवेदकहरूलाई समेत प्रतिस्पर्धामा सहभागी गराउनु भनी परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भनी बहस गर्नुभयो ।

विपक्षी नेपाल सरकार, भौतिक तथा पूर्वाधार मन्त्रालय, गुणस्तर तथा वैदेशिक सहयोग महाशाखाको तर्फबाट महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयका विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री मानबहादुर कार्की तथा अन्य विपक्षीहरूका तर्फबाट विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री सुशीलकुमार पन्त र विद्वान् अधिवक्ता श्री नरेन्द्रप्रसाद गौतमले निवेदक लक्ष्मी इन्टरकन्टिनेन्टल प्रतिस्पर्धामा भाग लिन पेस गरेको मनसायपत्र अन्तर्गतका प्राविधिक प्रस्ताव मूल्याङ्कन गर्दा न्यूनतम ५० प्रतिशत अङ्क पनि ल्याउन नसकेको हुँदा निवेदकको आर्थिक प्रस्ताव नखोलिएको हो । निवेदकलाई निजको प्रस्ताव अस्वीकृत भएको व्यहोराको जानकारी दिइएको छ । जानकारी नै दिइएन भन्ने निवेदकको भनाइ सत्य छैन । निवेदकसहित अन्य प्रस्तावकहरूले पनि आफ्नो प्रस्ताव पेस गरिसकेको अवस्थामा प्रतिस्पर्धा नै गराइएन भन्ने निवेदकको निवेदन जिकिर पनि तर्कसम्मत तथा कानूनसम्मत छैन । निवेदकको प्राविधिक प्रस्तावले प्राप्ताङ्क नै ल्याउन नसकेको हुँदा निजको आर्थिक प्रस्ताव खोल्ने अवस्था नै आएन । प्राविधिक प्रस्तावमा सफल भएपछि मनकामना दर्शन प्रा.लि. तथा Doppelmayr JV ले पेस गरेको आर्थिक प्रस्ताव खोली मूल्याङ्कन नगरिएको अवस्थामा अहिले नै रोयाल्टी कम हुने र सेवा शुल्क महङ्गो हुने भनी पूर्व अनुमान गरी आदेश जारी गर्न मिल्दैन । तसर्थ निवेदकहरू प्रतिस्पर्धामा सहभागी

भई प्राविधिक प्रस्ताव असफल भइसकेको अवस्थामा प्रस्तुत निवेदनको कुनै औचित्यसमेत नहुँदा प्रस्तुत निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी बहस गर्नुभयो ।

आज निर्णय सुनाउन तारेख तोकिएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा दुवै पक्षका विद्वान् कानून व्यवसायीहरूले गर्नुभएको बहसलाई मध्यनजर राख्दै निवेदकहरूको मागबमोजिमको आदेश जारी गर्नु पर्ने हो होइन भन्ने सम्बन्धमा रिट निवेदन, लिखित जवाफसमेतका कागजातहरू हेरी निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा निवेदकले आफ्नो निवेदनमा मूलतः तीनवटा कुरा उठाएको पाइन्छ । पहिलो, निवेदकले पेस गरेको प्राविधिक प्रस्तावको उचित तथा पूर्ण मूल्याङ्कन नै नगरेको र त्यसको जानकारी पनि नगराइएको । दोस्रो, स्वच्छ र पारदर्शी प्रतिस्पर्धा नभएको र तेस्रो, प्रतिस्पर्धा विना गरिएको छनौटबाट राज्यले प्राप्त गर्ने रोयल्टी र उपभोक्ताबाट लिने सेवा शुल्कसमेत किफायती नभई सर्वसाधारण र राज्यसमेतलाई मर्का पर्न जाने हुँदा निवेदकलाई समेत प्रतिस्पर्धामा सहभागी गराउनुपर्ने भन्ने रहेछ । निवेदकहरूले उठाएका यी प्रश्नहरू उपर विद्यमान कानून, भएको छनोट प्रक्रिया र विद्वान् कानून व्यवसायीहरूको बहससमेतको आधारमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

३. नेपाल सरकार, भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालयको सार्वजनिक निजी साझेदारी अवधारण (PPP) अन्तर्गत पोखरा केबलकार परियोजनाको निर्माण सञ्चालन तथा हस्तान्तरण (BOT) गर्नका लागि २०१२ फेब्रुअरी २२ को द हिमालय टाइम्स राष्ट्रिय अङ्ग्रेजी दैनिक पत्रिकामा सूचना प्रकाशन भए मुताविक ५ संयुक्त उपक्रमहरूको मनसायपत्र परेको देखियो । उक्त ५ प्रबर्द्धक संयुक्त उपक्रमहरूमध्ये लामा कन्स्ट्रक्सन प्रा.लि. को संयुक्त

उपक्रम, लक्ष्मी इन्टरकन्टिनेन्टलको संयुक्त उपक्रम र मनकामना दर्शन प्रा.लि. को संयुक्त उपक्रम सङ्क्षिप्त सूचीमा छनौट (Short Listed) भएको देखिन्छ । यी सङ्क्षिप्त सूचीमा परेका प्रवर्द्धकहरूको संयुक्त उपक्रमसँग प्रस्ताव आह्वान गरेकामा लामा कन्स्ट्रक्सनको संयुक्त उपक्रमको प्रस्ताव पर्न नसकी ऊबाहेक अन्य दुई प्रवर्द्धकहरू लक्ष्मी इन्टरकन्टिनेन्टलको संयुक्त उपक्रम र मनकामना दर्शन प्रा.लि.को संयुक्त उपक्रमले मात्र प्रस्ताव पेस गरेको पाइयो । मन्त्रालयले तयार पारेको र पक्षहरूले समेत स्वीकार गरेको Request For proposal (RFP) मा प्रस्तावको छनौटका आधारहरू उल्लेख गरी अङ्क भार तोकी मूल्याङ्कनका तरिकासमेत उल्लेख गरेको देखिन्छ । उक्त RFP अनुरूप नै काम गर्नुपर्ने कुरामा दुवै पक्षले स्वीकारी काम अघि बढिसकेपछि अब RFP अनुरूप काम भएकामा कुनै पक्षले पनि RFP मा लेखिएका कुराहरूमा अन्यथा भन्न सक्ने अवस्था रहेन । यसरी प्रस्ताव आह्वान हुँदा लक्ष्मी इन्टरकन्टिनेन्टल प्रा.लि. को संयुक्त उपक्रम र मनकामना दर्शन प्रा.लि.को संयुक्त उपक्रमको प्रस्ताव परी प्रतिस्पर्धा भई मनकामना दर्शन प्रा.लि.को संयुक्त उपक्रम मात्र सफल भएको देखिन्छ । उक्त प्रतिस्पर्धामा मूल्याङ्कन समितिले RFP कै आधारमा मूल्याङ्कन गरेको र प्रतिस्पर्धीमध्येका लक्ष्मी इन्टरकन्टिनेन्टल प्रा.लि. को उपक्रमले न्यूनतम अङ्क ५० प्रतिशत पनि प्राप्त गर्न नसकेकाले RFP को दफा ३.१.४ अनुरूप असफल भएको देखिन्छ ।

४. निवेदक लक्ष्मी इन्टरकन्टिनेन्टल प्रा. लि.ले पोखरा केबलकार परियोजना निर्माण कार्यमा मन्त्रालयले बनाएको RFP अन्तर्गत रही Bid भरी प्रस्तावपेस गरेको र यसबाट निवेदकले RFP मा उल्लेख भएका विभिन्न सर्तहरू (Conditions) तथा नियमहरू स्वतः स्वीकार गरेको अवस्था छ । निवेदकसमेतले पेस गरेको प्राविधिक प्रस्तावको मूल्याङ्कन गर्न गठित

समितिको प्रतिवेदनका आधारमा निवेदक कम्पनी छनौटमा नपरेको हुनाले अब निवेदक कम्पनी पुनः प्रतिस्पर्धाका लागि छानिने स्थिति रहेन । निवेदक कम्पनी असफल भएको सूचना निजलाई दिइएन भन्ने जिकिर लिई कार्यविधिगत त्रुटिको कुरा निवेदकले उठाएको पाइयो । RFP अनुरूपको अङ्क नै प्राप्त गर्न नसकेका यी प्रतिस्पर्धीले अब पनि आफू प्रतिस्पर्धामा रहिरहन सक्ने अवस्था रहेन । तथापि, प्राविधिक प्रस्ताव खोलीदा निज सफल हुन नसकेको व्यहोराको जानकारी निवेदकलाई मन्त्रालयले दिएको देखिन्छ । निवेदकहरूले निवेदन साथ पेस गरेको भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालयको मिति २०७०।३।१७ मा निवेदक कम्पनीलाई सम्बोधन गरी लेखिएको पत्रको छायाप्रतिमा "पोखरा केबलकार निर्माण/सञ्चालनमा पेस भएको Technical Proposal को मूल्याङ्कन गर्दा न्यूनतम अङ्क प्राप्त हुन नसकेको हुँदा उक्त प्रस्ताव छनौट नभएको व्यहोरा जानकारीका लागि अनुरोध गरिन्छ" भन्ने व्यहोरा उल्लेख भएको देखिन्छ । सोही मन्त्रालयको मिति २०७०।३।१९ मा मनकामना दर्शन चितवन को.ई. Doppelmayr JV लाई लेखिएको पत्रमा "सार्वजनिक निजी साझेदारी (PPP) अवधारणाको BOT model अन्तर्गत निर्माण तथा सञ्चालन गरिने Pokhara Cable Car को मिति January १६, २०१३ मा आह्वान गरिएको प्रस्ताव (Technical Proposal) स्वीकार गरिएको छ । त्यस फर्मद्वारा पेस गरिएको आर्थिक प्रस्ताव निम्न मिति समय र स्थानमा खोलिएन भएकाले RFP को दफा १.३ Schedule of Bidding Process को सि.नं. ७ अनुसार जानकारी गराइन्छ" भनी प्रस्ताव खोलिएन मिति, समय र स्थान तोकिएको बोधार्थ निवेदक लक्ष्मी इन्टरनेन्टल प्रा.लि. सुजल फुड्स प्रा.लि. लाई दिई मिति २०७०।३।१२ को गोरखापत्र राष्ट्रिय दैनिकमा समेत सूचना प्रकाशन भएको मिसिलमा

पेस भएको गोरखापत्रको प्रतिबाट देखियो । त्यसै गरी आफ्नो प्रस्तावको उचित तथा पूर्ण मूल्याङ्कन नगरी विपक्षीको आर्थिक प्रस्ताव खोल्ने कार्य नगरी हामीले पेस गरेको प्राविधिक प्रस्तावको मूल्याङ्कन गरी प्रतिस्पर्धामा सामेल गराइपाउँ भन्नेसमेत व्यहोरा उल्लेख गरी विभागीय मन्त्री र सचिवलाई सम्बोधन गरी मिति २०७०।३।१२ मा निवेदनपत्र पेस गरेको मिसिलबाट देखिएको अवस्थामा निवेदक कम्पनीले आफ्नो प्रस्ताव स्वीकृत वा अस्वीकृत के भएको हो सो विषयको जानकारी दिइएन भन्ने जिकिर सत्य साँचो देखिएन ।

५. निवेदकहरूले के कति अङ्क प्राप्त गरेको हो सोको जानकारी दिइएन भनी निवेदनमा प्रश्न उठाइएको छ । निवेदकहरूले पेस गरेको प्राविधिक प्रस्तावको मूल्याङ्कन गर्दा प्राप्त गरेको अङ्कसहितको जानकारी दिनुपर्ने हो कि जानकारीसम्म दिए पुग्छ भन्ने विषयमा RFP मा के प्रावधान रहेको छ हेर्नुपर्ने हुन्छ । RFP को दफा ३.१.४ मा ".....The MOPWMTM will notify those bidders whose Proposals did not meet the minimum qualifying mark indicating that their Financial Bids will be returned unopened after completing the selection process..." भनी उल्लेख भएको पाइन्छ । RFP मा भएको यस प्रकारको प्रावधानबाट निवेदक कम्पनीले प्राविधिक प्रस्तावको मूल्याङ्कनबाट न्यूनतम अङ्क पनि प्राप्त गर्न नसके छनौट कार्य सम्पन्न भएपछि नखोलिएको आर्थिक प्रस्ताव फिर्ता दिनुपर्छ भन्ने पाइन्छ । RFP को यस प्रावधानअनुसार निवेदक कम्पनीहरूले पेस गरेको प्राविधिक प्रस्तावको मूल्याङ्कन गर्दा के कति अङ्क पाएको हो सो अङ्कसमेत खोली जानकारी दिनुपर्ने बाध्यता गरेको नदेखिई केवल न्यूनतम अङ्क प्राप्त गर्न नसकेको भनी जानकारीसम्म दिए पुग्ने देखियो ।

६. Technical Proposal को पूर्ण र स्वच्छ रूपमा मूल्याङ्कन भएन भनी निवेदकले जिकिर लिए तापनि उक्त जिकिरलाई पुष्टि हुने कुनै तथ्य र आधार देखाउन सकेको देखिँदैन । निवेदकले कम अङ्क प्राप्त गरेकामा बढी अङ्क पाउनु पर्ने हो भने के आधारमा निजको अङ्क बढी हुनु पर्ने हो त्यो निवेदन जिकिरबाट स्पष्ट भएको छैन । प्राविधिक प्रस्तावको मूल्याङ्कन गर्दा कुनै कुरा छुट्न गई अङ्क कम भयो त्यो जिकिर पनि तथ्यगतरूपमा निवेदकले लिन सकेको देखिँदैन । निवेदकसमेतका प्रबर्द्धक कम्पनीहरूले स्वीकार गरेको RFP अनुरूप मूल्याङ्कन भएको कार्यमा सो प्राविधिक प्रस्तावको पूर्ण मूल्याङ्कन किन भएन र के छुट भयो ? त्यसको तथ्यपरक जिकिर र प्राप्त अङ्क भन्दा बढी अङ्क किन र कसरी प्राप्त गर्नु पर्ने हो ? त्यसको आधार निवेदकले दिन नसकेको अवस्थामा निवेदकहरूको Technical Proposal को पूर्ण र स्वच्छरूपमा मूल्याङ्कन नभएको भन्ने निवेदन जिकिरसँग पनि सहमत हुन सकिने ।

७. निवेदकले मन्त्रालयको निर्णयबाट प्रतिस्पर्धा नभएको भनी उठाएको दोस्रो पश्चतर्प विचार गर्दा माथि उल्लेख गरे अनुरूप पोखरा केबलकार परियोजनामा ५ वटा प्रवर्द्धकहरू इच्छुक भई मनसायपत्र पेस गरेकामा तीनवटा मात्र सङ्क्षिप्त सूचीमा सूचीकृत भई निवेदक र मनकामना दर्शन प्रा.लि. को संयुक्त उपक्रमबाट प्रस्ताव पेस भएको अवस्था छ । पेस भएका प्रस्तावमा रहेका छुट्टाछुट्टै प्राविधिक तथा आर्थिक प्रस्तावहरू विज्ञहरूको समितिले अध्ययन गरी RFP का आधारमा अङ्क भार दिइएकामा निवेदक कम्पनीले न्यूनतम अङ्क अर्थात् ५० प्रतिशत अङ्क पनि प्राप्त गर्न नसकेको हुँदा प्रतिस्पर्धामा असफल हुन गयो । सावर्जनिक सूचना प्रकाशन गरी परियोजनाको मनसायपत्र मागिनु, ५ वटा मनसाय पत्रमध्ये ३ वटा कम्पनीहरू सङ्क्षिप्त सूचीमा सूचीकृत भई परियोजना

निर्माण गर्ने उद्देश्यले निवेदक तथा विपक्षी मनकामना दर्शन प्रा.लि. समेतले मनसाय पत्र/प्रस्ताव पेस गर्नु जस्ता कार्य भइसकेको अवस्थामा मनसाय पत्रहरूका बीचमा प्रतिस्पर्धा भएकै देखिएको छ । तीनवटा प्रवर्द्धक कम्पनीहरूबाट प्रस्ताव माग भएकामा दुईवटा प्रवर्द्धक कम्पनीहरूबाट मात्र प्रस्ताव परी पहिले प्राविधिक प्रस्ताव खोली प्रतिस्पर्धा भई मूल्याङ्कन समितिबाट पेस भएका प्राविधिक प्रस्तावहरूको मूल्याङ्कन हुँदा निवेदक कम्पनी असफल हुनु जस्ता कार्यबाट परियोजना छनौट गर्दा प्रस्तिपर्धा गराइएन र प्रतिस्पर्धा भएन भन्न सकिने । मनसाय पत्र तथा प्रस्तावको छनौटको प्रक्रियामा दुईपटक प्रतिस्पर्धा भएको र निवेदक कम्पनीहरू प्रतिस्पर्धाबाट नै बाहिर जानुपरेको अवस्था देखिन्छ ।

८. विपक्षी मनकामना प्रा.लि.को मात्र प्राविधिक प्रस्ताव सफल भएकाले आर्थिक प्रस्तावमा प्रतिस्पर्धा हुन नपाई राज्यले पाउने रोयाल्टी गुम्न सक्ने, सर्वसाधारणले महङ्गो सेवा शुल्क बुझाउनुपर्ने भन्ने पनि निवेदकको जिकिर रहेको पाइन्छ । यस सम्बन्धमा हेर्दा निवेदकका साथ सङ्क्षिप्त सूचीमा सूचीकृत भएको विपक्षीमध्येका मनकामना दर्शन प्रा.लि. ले निवेदकसँगै मनसायपत्र (प्राविधिक तथा आर्थिक प्रस्ताव) पेस भइसकेको छ । आर्थिक प्रस्ताव खोलिन बाँकी नै रहेको छ । त्यहाँ के कस्तो सर्वसाधारणका सहूलियतलगायत सरोकारका विविध पक्षहरू छन् । ती सबै हेर्न बाँकी नै छ । अहिले अनुमानका आधारमा निश्चित गर्ने अवस्था पनि देखिँदैन । आर्थिक प्रस्तावको मूल्याङ्कन हुन बाँकी नै छ । मूल्याङ्कन हुँदा सर्वसाधारण जनतालाई मर्का पर्ने वा शुल्क अत्यधिक लगाइने, राजस्व सङ्कलनमा कमी हुने इत्यादि नकारात्मक असर पर्ने देखिएमा त्यस्तो आर्थिक प्रस्ताव स्वीकृत सम्बन्धित निकायले गर्छ भनी पूर्वानुमान गर्नुपर्ने कुनै कारण देखिँदैन । अहिले ऐनको दफा ७ को चरणमा प्रस्ताव

रहेको छ । ऐनको दफा ७(ग) अनुरूपको वातावरणीय अध्ययन प्रतिवेदन अनुरूप सरकारलाई बुझाउने रोयल्टी रकम र (ङ) अनुरूप उपभोक्तासँग लिने शुल्कहरूको विषयमा कानूनबमोजिम हेरिने कार्य हुँदैन भन्ने आधार देखिँदैन । उपभोक्ताबाट लिइने शुल्क र रोयल्टीको विषयमा पछि सम्झौता हुँदाका अवस्थामा तय गरिने कुरा हो र ऐनको दफा ३ अनुरूप सम्झौता हुँदा १४ (अ) मा उपभोक्तासँग लिन पाउने शुल्क र दफा १४ (ड) मा सरकारलाई बुझाउनुपर्ने रोयल्टी र भुक्तानी विधिलगायतका अन्य जनसाधारणहरूको जनसरोकारको विषयमा सम्झौता हुँदाका बखत निश्चित गरिने नै हुन्छ । आर्थिक प्रस्ताव एउटा मात्र खोलिने भन्दैमा त्यो खोलिएको आर्थिक प्रस्ताव नेपाल सरकारले स्वीकार गर्नु नै पर्छ भन्ने होइन, अपितु सम्झौता हुँदा ऐनको दफा १४ ले खोलिनु पर्ने भनी उल्लेख गरेका कुराहरूमा सर्वसाधारणको हितमा नभए सरकारले सम्झौता गर्न इन्कार गर्न सक्छ ।

९. राज्यले जनताको सर्वोत्तम हित, कल्याण र सुविधाका लागि कार्य गर्ने हुँदा मनकामना दर्शन प्रा. लि. ले पेस गरेको आर्थिक प्रस्तावमा राज्यलाई अहित हुने प्रकृतिका रोयल्टी दर र जनताबाट उठाउने सेवा शुल्क अव्यावहारिक देखिएमा मन्त्रालय/सरकारले आवश्यक निर्णय लिन सक्ने अवस्था समाप्त भइसकेको छैन भने अदालतले पहिले नै सरकारबाट हुन सक्ने विवेकसम्मत निर्णयलाई पूर्वाग्रही हुनुपर्ने अवस्था पनि देखिँदैन । प्रस्तुत विवादमा विपक्षीमध्येका मनकामना दर्शन प्रा.लि.को संयुक्त उपक्रमलाई परियोजनाको निर्माण गर्न पाइहाल्ने अवस्था पनि स्वतः देखिँदैन । यस प्रवर्धकले पेस गरेको आर्थिक प्रस्ताव मूल्याङ्कन

हुन बाँकी नै रहेको देखिन्छ । मनकामना दर्शन प्रा. लि.को संयुक्त उपक्रमले पेस गरेको आर्थिक प्रस्तावको मूल्याङ्कन हुँदा उपभोक्ताबाट लिइने शुल्क र रोयल्टीको विषयमा छलफल भई सम्झौता हुँदाका अवस्थामा तय गरिने कुरा हुन् । ऐनको दफा ३ अनुरूप सम्झौता हुँदा दफा १४ (अ) मा उपभोक्तासँग लिन पाउने शुल्क र दफा १४ (ड) मा सरकारलाई बुझाउनु पर्ने रोयल्टी र भुक्तानी विधिलगायतका अन्य जनसरोकारको विषयमा सम्झौता हुँदाका बखत निश्चित गरिने नै हुन्छ । आर्थिक प्रस्ताव एउटा मात्र खोलिने भन्दैमा त्यो खोलिएको आर्थिक प्रस्ताव स्वीकार गर्नु नै पर्छ भन्ने होइन, अपितु सम्झौता हुँदा ऐनको दफा १४ ले खोलिनु पर्ने भनी उल्लेख गरेका कुराहरूमा सर्वसाधारणको हितमा नभए सरकारले सम्झौता गर्न इन्कार गर्न सक्छ ।

१०. पूर्वाधारको निर्माण के कसरी र कुन Model मा गर्ने हो भन्ने विषय कार्यपालिकाको क्षेत्राधिकारभित्र पर्दछ । यी कार्यहरू कार्यपालिकाबाट निर्णय गरिने हुँदा साधारणतया अदालतले हस्तक्षेप गर्दैन । कार्यपालिकाबाट सञ्चालन हुने यी र यस्तै प्रकृतिका अन्य कार्यहरूबाट व्यक्ति वा जनसाधारणहरूलाई संविधान र कानूनद्वारा प्रदान गरिएका हक अधिकारहरूमा प्रतिकूल असर पर्न गएको अवस्थामा रितपूर्वक विवाद अदालतमा प्रवेशको अवस्थामा अदालत मुकदर्शक रहिरहन पनि सक्दैन । अपितु, संविधान, कानून र न्यायका सर्वमान्य सिद्धान्तका आधारमा न्याय सम्पादन गरी व्यक्ति वा जनसाधारणको हकको सुरक्षा गर्दछ ।

११. अतःएव निवेदकले आफ्नो प्रस्ताव असफल भएको जानकारी मन्त्रालयद्वारा लेखिएका पत्र तथा गोरखापत्र राष्ट्रिय दैनिकमा प्रकाशित सूचनाबाट समेत प्राप्त गरिसकेको, प्रतिस्पर्धा कै आधारमा निवेदक परियोजना निर्माण तथा सञ्चालनमा असफल

भएको तथा परियोजना सञ्चालन भएका अवस्थामा राज्यले पाउने रोयाल्टी र जनताबाट कम्पनीले लिने सेवा शुल्कका सम्बन्धमा सरकारले निर्णय लिन बाँकी नै रहेको हुँदा र सरकारले सर्वसाधारणलाई प्रतिकूल असर पर्ने गरी सम्झौता गर्छ भनी अनुमान गर्नुपर्ने कुनै तथ्यपरक आधार नदेखिएको यस अवस्थामा निवेदन माग अनुरूपको रिट आदेश जारी गर्न मिलेन । प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । दायरी लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।
न्या.जगदीश शर्मा पौडेल

इति संवत् २०७१ साल माघ ११ गते रोज १ शुभम् ।
इजलास अधिकृत : लोकनाथ पराजुली

निर्णय नं.१३७१

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री गोपाल पराजुली
माननीय न्यायाधीश श्री जगदीश शर्मा पौडेल
आदेश मिति : २०७१।११।११।२
०६६-CI-०५२१
मुद्दा : निर्णय दर्ता बदर दर्ता हक कायम ।

पुनरावेदक / वादी : जिल्ला काठमाडौं, काठमाडौं
महानगरपालिका वडा नं. १९ बस्ने शंकरदेव
पाण्डेकी श्रीमती वर्ष ५० की पुष्पा पाण्डेको
मु.स.गर्ने शंकरदेव पाण्डेको छोरा प्रकाश पाण्डे

विरुद्ध

विपक्षी / प्रतिवादी : जिल्ला काठमाडौं, काठमाडौं
महानगरपालिका वडा नं. ६ बौद्ध भू:बहाल
बस्ने रामबहादुर श्रेष्ठको मु.स. गर्ने ऐ.ऐ. बस्ने
रामबहादुर श्रेष्ठकी श्रीमती अं. वर्ष ७५ की
बुद्धिमाया श्रेष्ठसमेत

- कुनैपनि जग्गासम्बन्धी मुद्दाको विवादमा हकदैया, हदम्याद र हकको स्रोतको विवेचना हुन जरुरी हुन्छ । आयकर अदालतको कार्यबाट कुनै जग्गामा कसको हक पुगेको छ छैन भनी हेरिने कार्य हुन नसक्ने ।
- आफ्नो हक कायम भएको जग्गा हो र त्यस्तो जग्गा अरु कसैले दर्ता गराएको रहेछ भने जग्गा पजनीका १७ नं. समेतको आधारमा दूषित दर्ता भएका मितिले ६ महिनाभित्र नालेस गर्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं.४)

पुनरावेदक / वादीका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता
जगतबहादुर कार्की

विपक्षी / प्रतिवादीका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता
शिवराम देवकोटा

अवलम्बित नजिर :

- नेकाप २०४२, नि.नं.२२६४, पृ.१३७

सम्बद्ध कानून :

- मुलुकी ऐन, दण्डसजायको महलको १७, १८, ४३ नं.

फैसला

न्या.गोपाल पराजुली : न्याय प्रशासन ऐन,
२०४८ को दफा ९(१) बमोजिम यसै अदालतको

क्षेत्राधिकारभित्रको भई दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार छः

ससुरा मुक्तिदेव पाण्डे र सासू भक्तिदेवी पाण्डेका ३ भाइ छोराहरूमा जेठो विद्यादेव पाण्डे, माहिला भिमदेव पाण्डे र कान्छा म फिरादीका पति शंकरदेव पाण्डे भएकामा वहाँको मिति २०४९।९।२ मा मृत्यु भइसकेको छ । निज शंकरदेवको हक खाने हकदारमा म फिरादी श्रीमती र छोराहरू दिपकदेव पाण्डे र प्रकाशदेव पाण्डे छन् । जेठा विद्यादेव पाण्डे र निजका श्रीमती दुर्गादेवी पाण्डेको निःसन्तान अवस्थामै मृत्यु भइसकेको छ । माइला भिमदेव पाण्डेको २०२७ सालमा मृत्यु भएको र वहाँको हक खाने प्रतिवादी चुनुदेवी पाण्डे हुन् । सासू भक्तिदेवी पाण्डे र गणेशबहादुर खड्काबीच चलेको जग्गा दपोट मुद्दामा आयकर अदालतबाट मिति २०२४।७।७ मा भएको फैसलाबाट साबिक का.स.२९ नं. मौजाको कि.नं. ५८९।२९९ को क्षेत्रफल ८-०-०-० जग्गा सर्वे नापीमा काठमाडौं जिल्ला बौद्ध गा.वि.स. वडा नं. ५ (ग) कि.नं. ८४ को ६-१५-०-० भई नापनक्सा भएको जग्गामा विपक्षी रामबहादुर श्रेष्ठ र मंगले श्रेष्ठबीच अंशबन्डा गराई उक्त कि.नं. ८४ को जग्गालाई कि.का. गराई कायम भएको कि.नं. ३७३ को ३-७-२-० जग्गा मंगले श्रेष्ठका नाउँमा र कि.नं. ३७२ को ३-७-२-० जग्गा रामबहादुर श्रेष्ठका नाउँमा दर्ता भएकामा आयकर अदालतको फैसलाबमोजिम सासू भक्तिदेवी पडेनीको नाउँमा दर्ता हुने ठहरेकामा निज सासूको २०३४ सालमा मृत्यु भएपश्चात् हकखाने हकदारमा भक्तिदेवी पडेनीका छोराहरू विद्यादेव पाण्डे भिमदेव पाण्डे र शंकरदेव पाण्डे भएकामा विद्यादेव पाण्डेको समेत मृत्यु भई निजको हकदार श्रीमती चुनुदेवी पाण्डे र वहाँका छोराहरू अच्युतराज पाण्डे र विश्वराज पाण्डे हुनुहुन्छ । कान्छो छोरा शंकरदेव पाण्डेको मृत्युपश्चात् वहाँको हकखाने म फिरादी पुष्पा पाण्डे हुँ । त्यसैले

सासू भक्तिदेवी पाण्डेको हकखाने हकदार हाल म र प्रतिवादी चुनुदेवी पाण्डे नै हौं । म फिरादीसमेतको अंश हक लाग्ने उक्त दुवै कित्ताका जग्गाहरूलाई हकदाबी छाडी दिने गरी प्रतिवादी चुनुदेवी पाण्डेले मिति २०५४।११।११ मा मालपोत कार्यालय, चाबहिलमा मन्जुरी निवेदन दिई सोही आधारमा मालपोत कार्यालयले मिति २०५४।११।११ मा उक्त जग्गाहरू प्रतिवादी रामबहादुर श्रेष्ठ र मंगले श्रेष्ठको नाउँमा दर्ता रहेको जग्गा यथावत् निजहरूकै नाउँमा राख्ने निर्णय गरेकाले सो निर्णय बदर गरी उक्त जग्गामध्ये मेरो भागमा पर्ने आधी जग्गामा मेरो हक कायम गरी दर्तासमेत गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादीको फिरादपत्र ।

सासू भक्तिदेवी पाण्डेनी र गणेशबहादुर खड्काबीच चलेको जग्गा दपोट मुद्दामा आयकर अदालतबाट मिति २०२४।७।७ मा भएको फैसलाबाट साबिक बौद्ध तुसाल २९ नं. मौजाअन्तर्गत २००० सालको नापीमा कि.नं. ५८९।२९९ को क्षेत्रफल ८-०-०-० जग्गा पछि सर्वे नापीमा ८० र ८४ नं. कायम भई साबिक नापीमा बौद्ध गा.पं. वडा नं. ५(ग) कि.नं. ३७२ र ३७३ कायम भएको जग्गा हो । सो जग्गा आफ्नो नाउँमा दर्ता नामसारी गराउनु सासू भक्तिदेवी पाण्डे तथा देवर शंकरदेव पाण्डेसमेत लाग्नुभएको थियो । तर हदम्यादको कारणले सफल हुन सक्नुभएन त्यपछि मैले चलन चल्तीको मूल्य भन्दा साह्रै थोरै मूल्य दिई सो जग्गामध्ये आफ्नो भागसम्मको जग्गा किनेर हक हस्तान्तरणसम्म भएको हो । मैले विपक्षीको हकमा कुनै असर पुर्याएको छैन त्यसैले वादीको फिराद दाबी खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी चुनुदेवी पाण्डेको प्रतिउत्तरपत्र ।

विपक्षी फिरादीले दाबी लिनुभएको निजको सासू भक्तिदेवी पाण्डे र गणेशबहादुर खड्कासँग चलेको जग्गा दपोट मुद्दामा आयकर अदालत काठमाडौंबाट मिति २०२४।७।७ को फैसलाले

विवादित जग्गा का.स. २९ नं. मौजा ५८९।२९९ को क्षेत्रफल ८-०-०-० जग्गा आमा सानुकान्छी श्रेष्ठको नाउँमा सर्वे नापीमा नापनक्सा भई दर्ता रहेको कि.नं. ८४ को क्षेत्रफल ६-१५-०-० जग्गा होइन । वादीले दाबी लिएको फैसलाको जग्गाको स्रोत कि.नं. ८४ को जग्गामा भिड्दैन । यो जग्गा आयकर अदालतको फैसलाबमोजिमको जग्गा होइन । सो जग्गा आमा सानुकान्छीको नाउँमा नापनक्सा भई आमाको मृत्युपश्चात् हकवाला हामी छोराहरु रामबहादुर श्रेष्ठ र मंगले श्रेष्ठबीच अंशबन्डा हुँदा कि.नं. ३७२ को जग्गा रामबहादुरको भागमा र ३७३ को जग्गा मंगले श्रेष्ठको भागमा परेको जग्गा हो । वादीको फिराद खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी रामबहादुर श्रेष्ठको मु.स. गर्ने बुद्धिमाया श्रेष्ठ र मंगले श्रेष्ठको संयुक्त प्रतिउत्तरपत्र ।

मिसिल संलग्न गर्न आधार प्रमाणहरुबाट यो दाबीको जग्गा यी वादीको साबिक दर्ता स्वेस्ताभित्रको नभई प्रतिवादीको दर्ता स्वेस्ताभित्रको रहेको र निरन्तररूपमा निजहरुको भोग चलनमा रहे भएको देखिँदा वादी दाबी पुन नसक्ने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०६४।३।१४ को फैसला ।

आयकर अदालतबाट मिति २०२४।७।७ मा भएको फैसलाको तपसिल खण्डमा मोही सानुकान्छी श्रेष्ठनीको दपोटसम्ममा उजुर परेको जग्गा का.मे.अ.को मिति २०१९।१।८ गतेको फैसलाले मोही सानुकान्छीका नाउँमा दर्ता गरिदिनु भनी काठमाडौं माललाई पूर्जी गरिदिने भनी उल्लेख भएकामा हाल उल्टी फैसला भएकाले सोबमोजिम गर्नु परेन । निज जोताहा सुरक्षित किसानसम्म हुने हुँदा माललाई पुर्जी गर्ने भनी का.मे.अ.त मा लगत दिने भन्ने ठहरी फैसला भएको आयकर अदालतको फैसलाको उल्टो हुने गरी काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट फैसला भएको

छ सो फैसला सदर अवस्थामा छ । सानुकान्छी श्रेष्ठ सुरक्षित मोही भएको आयकर अदालतबाट भएको फैसलाबमोजिमको खान्गी कुले बगर खेत ११ को धान १६।४ तिराको खला र १२ को थान २।१२ घिउ र ३७।२ को खला १ समेत खला २ को जग्गा कहाँ छ । सानुकान्छी श्रेष्ठ तथा कान्छी श्रेष्ठका हकवालाबाट देखाउनु भएको छैन र फैसलामा पनि उक्त जग्गा भए नभएको ठहर छैन । म पुनरावेदक भक्तिदेवी पण्डेनीको हकखाने हकदार हुँ । विपक्षी चुनुदेवी पाण्डे र मेरो भक्तिदेवी पण्डेनीको सम्पत्तिमा समान हक छ । मेरोसमेत हकलाई समाप्त गरी गैरकानूनी तरिकाले हक छाडी दिए झैँ गरी सोही जग्गा आफ्ना नाउँमा खरिद गरिदिएको व्यहोरा पारी जग्गा लिए दिएको देखिँदा देखिँदै चुनुदेवीले पुनरावेदकसमेतको हक छाडेको भन्ने ठहर्‍याई फैसला हुँदा ज.प.को २(क) तथा प्रचलित कानूनबमोजिम हुन सकेन । विपक्षी चुनुदेवी पाण्डे मेरो घरमुली नभएको भन्ने मेरो फिराद दाबीतर्फ अलिकति पनि नहेरी काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट फैसला हुँदा म पुनरावेदकलाई घोर अन्याय पर्न गएको । तसर्थ सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला उल्टी गरी न्याय पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन वादीको पुनरावेदन अदालत, पाटनमा परेको मिति २०६४।५।७ को पुनरावेदनपत्र ।

प्रथमतः २०२१ सालको नापीमा नै सानुकान्छी श्रेष्ठ जोताहा र जग्गाधनी दुवैको नाम उल्लेख भई ल.नं. १३९६ मा दर्ता हुने भनी कैफियतमा उल्लेख भई त्यति बेला नै सानु कान्छीका नाउँमा दर्ता स्वेस्ता खडा भएको छ । त्यसउपर जग्गा मिच्नेको १८ नं. र.ज.प.को १७ नं. को म्यादभित्र उजुर गरी बदर गराउन सक्नुपथ्र्यो सो पनि गराउन सकेको देखिँदैन भने विवादित जग्गा हालसम्म प्रतिवादीहरुले भोग चलन गरेकामा पनि विवाद छैन । २०३८ सालसम्म जीवित हुने पुनरावेदकका सासू भक्तिदेवी यो जग्गाको

सम्बन्धमा दर्ता बदर गराउन सकेको पाइँदैन । यिनै पुनरावेदिकाको जेठानी प्रतिवादी चुनुदेवी पाण्डेले यो जग्गा आफ्नो हो भनी दाबी गरी मालपोत कार्यालयमा गएकामा पछि मिति २०५४।११।११ मा निजले हक दाबी छोडी प्रतिवादीहरुकै नाउँमा यथावत् दर्ता कायम हुन गएको पनि मिसिलबाट देखिन्छ । प्रतिवादीका सासू भक्तिदेवीको हकखाने हकदारमध्येकी प्रतिवादी चुनुदेवी पाण्डेले नै दाबी छोडेको अवस्था छ ।

चुनुदेवी पाण्डेबाट मालपोत कार्यालयमा फैसलाअनुसार जग्गा दर्ता गरी जग्गाधनी प्रमाण पूर्वा पाउँ भन्ने निवेदन परेकाले मालपोत कार्यालयबाट विपक्षी मंगले श्रेष्ठ र रामबहादुर श्रेष्ठका नाममा दर्ता देखिएको दर्ता खेस्ता कट्टा गरी चुनुदेवी पाण्डेका नाममा दर्ता खेस्ता खडा गरी चुनुदेवी पाण्डेबाट उक्त जग्गा अन्यत्र बिक्री भएको होइन । मालपोत कार्यालयमा फैसला कार्यान्वयनका लागि दिएको निवेदनलाई मुलुकी ऐन, अ.बं. को ९२ नं. बमोजिम निवेदन फिर्ता लिने माग गर्ने अधिकार विपक्षी चुनुदेवीलाई छैन र त्यसैगरी मालपोत कार्यालयलाई समेत मुद्दा फिर्ता गर्ने अधिकार छैन । मुलुकी ऐन अ.बं. को ३५ नं. विपरीत मालपोत कार्यालयलाई राजस्वसमेत मार्ने गरी मुद्दा फिर्ता दिने अनुमति दिने अधिकार मालपोत ऐन, २०३४ को कुनै पनि दफाले दिएको छैन । काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला र पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट भएका फैसलामा त्यतिसम्म पनि विवेचना नभई गरिएको फैसला त्रुटिपूर्ण छ । विपक्षी चुनुदेवी र म निवेदिकाको सासू भक्तिदेवी पाण्डेनीका सम्पत्तिमा समान हक छ । मेरोसमेत हकलाई समाप्त गरी गैरकानूनी तरिकाले हक छाडी दिएझैं गरी सोही जग्गा आफ्ना नाममा खरिद गरी लिएको व्यहोरा पारी जग्गा लिए दिएको देखिँदादेखिँदै चुनुदेवीले पुनरावेदकसमेतको हक छोडेको भन्ने ठहर्‍याई फैसला हुँदा फैसला मुलुकी ऐन ज.प. को २(क) को विपरीत

छ । विपक्षी चुनुदेवी पाण्डे मेरो घरमूली भएको भए मेरो हकमा सम्म दाबी छोड्न सक्नुहुन्थ्यो । अंश लिई अलग भएकी जेठानीले मेरो हक समाप्त पार्न मिल्दैन । तसर्थ काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट भएका मिति २०६४।३।१४ गतेका फैसलालाई हुबहु सदर कायम रहने गरी पुनरावेदन अदालत, पाटन ललितपुरबाट भएका फैसला उल्टी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादीको यस अदालतमा पर्न आएको मुद्दा दोहोर्‍याई हेरिपाउँ भन्ने निवेदन ।

यसमा निवेदिका वादीकी सासू भक्तिदेवीको नाममा साबिक लगत भोग दर्ता कायम भएको तिरो दपोतसम्बन्धी मुद्दा चली मिति २०२४।७।७ मा आयकर अदालतबाट अन्तिम फैसला भएकामा उक्त फैसलाले विवादको जग्गा भक्तिदेवीको नाममा नै कायम गरेको अवस्था विद्यमान छ । प्रतिवादीहरुका आमाका नाममा भएको २०२१ सालको नापी दर्ता दूषित कायम हुन गएकाले त्यसपछिको बन्डासमेतले मान्यता प्राप्त गर्न नसक्ने हुँदा वादीकी सासू आमा भक्तिदेवीको नाममा कायम भएको जग्गामा यी निवेदिका वादी र प्रतिवादी चुनुदेवी पाण्डेको बराबर हक हुनेमा चुनुदेवीले मात्र दर्ता गराउने माग गरी उक्त जग्गामा दाबी छाड्ने गरी मिति २०५४।११।११ मा निवेदन दिई निर्णय भएको अवस्थामा थाहा पाएको मितिले जग्गा मिच्नेको १८ नं. जग्गा पजनीको १७ नं. ले ६ महिनाभित्र निर्णय दर्ता बदर गरी हक कायममा फिराद गर्न पाउने नै हुँदा सो कानूनी व्यवस्थाको व्याख्या र विवेचना नगरी वादी दाबी पुग्न नसक्ने ठहराएको काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसलामा जग्गा मिच्नेको १८ नं. र जग्गा पजनीको १७ नं. को हदम्यादसम्बन्धी कानूनी व्यवस्थाको व्याख्यात्मक त्रुटि देखिँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ (१) को खण्ड (क) बमोजिम दोहोर्‍याई हेर्ने निस्सा प्रदान गरिदिएको छ ।

विपक्षीसमेत झिकाई नियमबमोजिम पेस गर्नु भन्ने मिति २०६६।९।३ को यस अदालतको आदेश ।

नियमबमोजिम दैनिक मुद्दा पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक वादीको तर्फबाट उपस्थित हुनुभएका विद्वान् अधिवक्ता श्री जगतबहादुर कार्कीले विपक्षी चुनुदेवी र यी पुनरावेदक वादी पुष्पा पाण्डे सासू भक्तिदेवीको हक खाने समान हकदार हुन् । विपक्षी चुनुदेवीले हक छाड्दैमा यी पुनरावेदक वादीको हक जाने होइन । सोतर्फ विचार नगरी पुनरावेदन तथा जिल्ला अदालतले गरेको फैसला उल्टी गरिपाउँ भनी गर्नुभएको बहस तथा विपक्षी चुनुदेवी पाण्डेका तर्फबाट विद्वान् अधिवक्ता शिवराम देवकोटाले विवादित जग्गा रामबहादुर श्रेष्ठ र मंगले श्रेष्ठले अंशबन्डाबाट प्राप्त गरेको जग्गा हो । मेरो पक्ष चुनुदेवीले यी पुनरावेदक वादीको हकमा असर पार्ने कुनै काम गरेको नहुँदा सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतले गरेको फैसला तथा सो फैसलालाई सदर गर्ने ठहर्याएको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला सदर कायम हुनुपर्छ भनी गर्नुभएको बहस जिकिरसमेत सुनियो ।

प्रस्तुत मुद्दामा म वादी र प्रतिवादी चुनुदेवी पाण्डे मात्र हकवाला रहेकामा मेरो सासू भक्तिदेवी पाण्डे र गणेशबहादुर खड्काबीच चलेको जग्गा दपोट मुद्दामा आयकर अदालतबाट मिति २०२४।७।७ मा भएको फैसलाबाट साबिक का.स. २९ नं. मौजाको कि.नं. ५८९/२९९ को क्षेत्रफल ८-०-०-० जग्गा सर्वे नापीमा काठमाडौं जिल्ला बौद्ध गा.वि.स. वडा नं. ५(ग) कि.नं. ८४ को ६-१५-०-० भई नाप नक्सा भएको जग्गामा विपक्षी रामबहादुर श्रेष्ठ र मंगले श्रेष्ठबीच अंश बन्डा गराई उक्त कि.नं. ८४ को जग्गालाई कित्ताकाट गरी कायम हुन आएको कि.नं. ३७३ को जग्गा मंगले श्रेष्ठका नाउँमा र कि.नं. ३७२ को जग्गा रामबहादुर श्रेष्ठका नाउँमा दर्ता भएछ । मेरो अंश हकसमेत

लाग्ने उक्त जग्गामा प्रतिवादी चुनुदेवी पाण्डेले मिति २०५४।११।११ मा मालपोत कार्यालयमा मन्जुरी निवेदन दिई सोही आधारमा प्रतिवादी मंगले श्रेष्ठ र रामबहादुर श्रेष्ठको नाउँमा दर्ता रहेको जग्गाको सम्बन्धमा मालपोत कार्यालयले गरेको निर्णय बदर गरी मेरो हक हुने आधा जग्गा कायम गरी दर्तासमेत गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी चुनुदेवी पाण्डेको र वादीले दाबी लिएको फैसलाको जग्गाको स्रोत कि.नं. ८४ को जग्गामा भिड्दैन । यो जग्गा आयकर अदालतको फैसलाबमोजिमको जग्गा होइन भन्नेसमेत व्यहोराको रामबहादुर श्रेष्ठको मु.स. गर्ने बुद्धिमाया श्रेष्ठ र मंगले श्रेष्ठको संयुक्त प्रतिउत्तरपत्र रहेको प्रस्तुत मुद्दामा वादी दाबी पुग्न नसक्ने ठहर्याई काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट भएको फैसलाउपर पुनरावेदन अदालत, पाटनमा पुनरावेदन परेकामा सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसलालाई सदर गर्ने ठहर्याएको पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट मिति २०६४।११।१६ मा भएको फैसलाउपर वादी पक्षको तर्फबाट मुद्दा दोहोर्याई हेरिपाउँ भनी निवेदन पर्न आएकामा मुद्दा दोहोर्याई हेर्ने निस्सा प्रदान भई पुनरावेदनको रोहमा दर्ता भई निर्णयार्थ पेस हुन आएको देखियो ।

२. वादी दाबी पुग्न नसक्ने ठहर्याएको सुरु तथा पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको छ छैन भन्ने सम्बन्धमा निर्णयतर्फ विचार गर्दा सासू भक्तिदेवी पण्डेनीको गणेशबहादुर खड्का क्षेत्रीसँग चलेको जग्गा दपोट मुद्दामा श्री आयकर अदालतबाट मिति २०२४।७।७ मा फैसलाअनुसार साबिक का.स. २९ नं. मौजाको कि.नं. ५८९/२९९ को क्षेत्रफल ८-०-०-० को सर्वे नापीबाट काठमाडौं जिल्ला बौद्ध गा.वि.स. वडा नं. ५ (ग) कि.नं. ८४ को क्षेत्रफल ६-१५-० भई नाप नक्सा भएको जग्गामा विपक्षी रामबहादुर श्रेष्ठ र मंगले श्रेष्ठबीच अंश बन्डा गराई उक्त कि.नं. ८४ को जग्गालाई कित्ताकाट गराई कम्पनी कि.नं. ३७२

जग्गा रामबहादुर श्रेष्ठको नाममा र कि.नं. ३७३ जग्गा मंगले श्रेष्ठको नाममा दर्ता खेस्ता कायम भइराखेको । आयकर अदालतको फैसलाअनुसार ज.ध.प्र.पु. पाउँ भन्ने मालपोत कार्यालयमा विपक्षीमध्येकी चुनुदेवी पाण्डेले निवेदन गरेको र चुनुदेवी पाण्डेको निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी रामबहादुर श्रेष्ठसमेतको लिखित प्रतिवाद भएकामा मिति २०५४।१०।११ मा हक दाबी छाडेको भन्ने व्यहोरा पारी उक्त जग्गा विपक्षी रामबहादुर श्रेष्ठसमेतको नाममा दर्ता खेस्ता कायम भएकामा विपक्षी चुनुदेवी पाण्डेको मन्जुरी हुँदैमा मेरो हक जाने होइन मेरो भागमा पर्न आउने कि.नं. ३७२ र कि.नं. ३७३ को जग्गामध्येबाट आधा १-११-३ जग्गा बदर गरी मेरा नाममा कायम गरिपाउँ भन्नेसमेत मुख्य फिराद दाबी एवम् पुनरावेदन जिकिर रहेको देखिन्छ ।

३. यी पुनरावेदिकाकी सासू भक्तिदेवी पाण्डे र निजको हक खाने भनीएका निजका छोराहरु विद्यादेव पाण्डे, भिमदेव पाण्डे र शंकरदेव पाण्डे भएको र भक्तिदेवीको मिति २०३४।११।९ मा परलोक भएकामा हक खाने छोराहरुमध्ये विद्यादेव पाण्डे निःसन्तान अवस्थामा मिति २०१५।११।५ मा परलोक भएको र निजको श्रीमती दुर्गादेवी पनि मिति २०५०।१।३ मा परलोक भएको त्यसैगरी भिमदेव पाण्डे मिति २०२७।११।७ मा परलोक भएको भिमदेव र निजकी श्रीमती विपक्षी चुनुदेवी भएकामा चुनुदेवी र कान्छा शंकरदेवकी श्रीमती म पुष्पा पाण्डे हुँ भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ ।

४. जहाँसम्म आयकर अदालतबाट मिति २०२४।७।७ मा भएको फैसलाले सासू भक्तिदेवीको नाममा हक हुन आएको जग्गामा चुनुदेवी र मेरो मात्र हक लाग्नेमा चुनुदेवीले मिति २०५४।५।१६ मा हक दाबी छाडेकाले मेरो हक जान मिल्दैन भन्ने दाबी छ सो सम्बन्धमा विचार गर्दा साबिक का.स. २९ नं. मौजाको कि.नं. ५८९/२९९ को क्षेत्रफल ८-०-० सभै नापीबाट

जिल्ला काठमाडौँ बौद्ध गा.वि.स. वडा नं. ५(ग) कि.नं. ८४ को क्षेत्रफल ६-१५-० भई नाप नक्सा भएको र उक्त कि.नं. ८४ को जग्गा कित्ताकाट भई कायमी कि.नं. ३७२ को क्षेत्रफल ३-७-२-० को कित्ता जग्गा रामबहादुर श्रेष्ठ र कि.नं. ३७३ को क्षेत्रफल ३-७-२-० को कित्ता जग्गा मंगले श्रेष्ठका नाममा दर्ता खेस्ता कायम भइसकेको देखिन्छ । आयकर अदालतको मिति २०२४।७।७ को फैसलाले भक्तिदेवीका नाममा जग्गा प्राप्त हुन आएको भए उक्त जग्गा आफ्ना नाउँमा दर्ता खेस्ता कायम गराइपाउँ भनी भक्तिदेवीले प्रक्रिया अगाडि बढाएको भन्ने कुरा मिसिल संलग्न कुनै पनि प्रमाणबाट खुल्न आएको छैन । त्यसैगरी निजका हकदारहरु समेतले आफ्नो हक हनन् हुनगएको भए कानूनको प्रक्रियाबमोजिम हक स्थापित गराउन सक्नुपर्ने थियो सोसमेत मिसिलबाट खुल्न आएको देखिँदैन । कुनैपनि जग्गासम्बन्धी मुद्दाको विवादमा हकदैया, हदम्याद र हकको स्रोतको विवेचना हुन जरूरी हुन्छ । आयकर अदालतको कार्यबाट कुनै जग्गामा कसको हक पुगेको छ छैन भनी हेरिने कार्य हुन सक्दैन । आफ्नो हक कायम भएको जग्गा हो र त्यस्तो जग्गा अरु कसैले दर्ता गराएको रहेछ भने जग्गा पजनीका १७ नं. समेतको आधारमा दूषित दर्ता भएका मितिले ६ महिनाभित्र नालेस गर्नुपर्ने कानूनको बाध्यात्मक व्यवस्था हो । आयकर अदालतबाट जितिपाएको सम्पत्ति नै विवादित जग्गा हो भनी मान्ने हो भनेपनि आफूले सो जग्गामा चलन पाएका मितिले वा आयकर अदालतको पुनरावेदन हेर्ने तहबाट जितिपाएको मितिले चलन चलाउन मुलुकी ऐन दण्ड सजायको महलको ४३ नं. र जग्गा अरुको नाममा गइसकेको रहेछ भने सो फैसला लिएको वा असर परेको मितिले ६ महिनाभित्र नालेस गरिसक्नुपर्ने हुन्छ त्यस्तो गरिएको प्रस्तुत मुद्दाका सम्बन्धमा देखिएन । जहाँ वादीले उपचार माग्ने प्रक्रियामा त्रुटि

गर्दछ त्यसलाई अदालतले सच्याउन सक्दैन । समयमा सावधानी नअपनाउने पक्षलाई न्यायकर्मी र अदालत र कानूनले मद्दत पुर्याउन सक्दैन ।

५. प्रस्तुत विवादमा लामो समयपछि हकवाला छोराहरुको समेत मृत्यु भइसकेपछि मिति २०५३।२।७ मा मात्र चुनुदेवी पण्डेले मालपोत कार्यालय, चाबहिलमा द.नं. १६८४३ मा निवेदन दर्ता गराएको र मिति २०५४।१०।११ मा चुनुदेवी पाण्डेले हकदाबी छाडेको भन्ने आधारमा रामबहादुर श्रेष्ठ र मंगले श्रेष्ठका नाममा दर्ता स्वेस्ता यथावत् कायम राखेको मिसिलबाट देखिन आएको छ र उक्त जग्गा रामबहादुर श्रेष्ठ र मंगले श्रेष्ठले अंशबन्डाबाट प्राप्त गरेको भन्ने निजहरुको प्रतिउत्तर लेखसमेतबाट देखिन आएको छ । खासगरी २०२१ सालको नापीको समयमा नै सानुकान्छी श्रेष्ठ जोताहा र जग्गा धनी दुवैको नाम उल्लेख भई ल.नं. १३९६ मा दर्ता हुने भनी कैफियतमा उल्लेख भई त्यतिबेला नै सानुकान्छी सोउपर मुलुकी ऐन जग्गा मिच्नेको महलको १८ नं. र जग्गा पजनीको १७ नं.को म्यादभित्र उजुर गरी बदर गराउन सक्नु पथ्र्यो सो गरेको पनि नदेखिएको र हालसम्म उक्त जग्गाको स्वेस्ता रामबहादुर श्रेष्ठ र मंगले श्रेष्ठकै नाममा रहेको देखिन आएको छ । यसै सन्दर्भमा ने.का.प. २०४२, निर्णय नं. २२६४, पृष्ठ १३७ पुनरावेदक लाला बुद्धिमान श्रेष्ठ विपक्षी मेघराज उपाध्याय भएको दर्ता बदर हक कायम मुद्दामा सभै नापजाँचको क्रममा एकाको हकभोग दर्ताको जग्गा अर्काको नाममा नापी दर्ता भएकामा त्यस्तो जग्गा नापी भई स्वेस्ता खडा भएको मितिबाटै मुद्दा गर्नुपर्ने कारणको सिर्जना भएको मान्नुपर्ने भन्ने सर्वोच्च अदालत फुलबेज्याबाट नजिर सिद्धान्त कायम भइसकेको छ । यति लामो समयपश्चात् आएर भक्तिदेवीका हक खाने छोराहरुको समेत मृत्यु भइसकेपछि मात्र दाबी लिएको कुरालाई न्यायसङ्गत मान्न मिलेन ।

६. तसर्थ माथि विवेचना गरिएका आधार र

कारणहरुबाट वादी दाबी पुग्न नसक्ने ठहर्याएको सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०६४।३।१४ को फैसलालाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६४।११।१६ गतेको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । वादी दाबीबमोजिम लिखत बदर गरिपाउँ भन्ने पुनरावेदकको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन । प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.जगदीश शर्मा पौडेल

इति संवत् २०७१ साल फागुन ११ गते रोज २ शुभम् ।

इजलास अधिकृतः रामप्रसाद बस्याल

निर्णय नं.१३७२

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री दीपकराज जोशी
माननीय न्यायाधीश श्री चोलेन्द्र शमशेर ज.ब.रा.
आदेश मिति : २०७१।१२।१२।५
०७०-WO-०७८६

विषयः उत्प्रेषण / परमादेश

निवेदक : लमजुङ जिल्ला, समिभन्ज्याङ्ग गाउँ विकास समिति वडा नं. ९ घर भई हाल ऐ. ऐ. जिता गाउँ विकास समिति वडा नं. १ बस्ने रविना थापा भुजेल

विरुद्ध

विपक्षी : पुनरावेदन अदालत, पोखरासमेत

- साधारण क्षेत्राधिकारको अवलम्बन गर्ने सिलसिलामा भएका त्रुटिलाई सच्याउन कानूनबमोजिमको मार्ग नभएमा वा कानूनले अवरुद्ध गरेमा त्यसलाई असाधारण अधिकारको दुहाई माग्दै कोही अदालतमा शरण पर्दछ भने अदालतले शरणको मरण गर्दैन। त्यस्ता प्रत्यक्ष त्रुटिपूर्ण कार्य गर्नबाट रोक्न, भइसकेका कार्य बदर गरी हक अधिकारको सुनिश्चितताको लागि उपयुक्त आदेश जारी गर्ने असाधारण अधिकार क्षेत्र यस अदालतलाई संविधानले नै दिएको पाइने।

(प्रकरण नं. २)

निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ताहरू शेरबहादुर के.सी., बसन्तप्रसाद रिमाल र रामचन्द्र पौडेल
विपक्षीका तर्फबाट :
अवलम्बित नजिर :

- नेकाप २०७०, अङ्क ३, नि.नं.८९७२, पृ.३१८
- नेकाप २०६८, अङ्क ११, नि.नं.८७१३, पृ.१८१२

सम्बद्ध कानून :

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १९, १०७(२)

आदेश

न्या.दीपकराज जोशी : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७ बमोजिम यस अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्र अन्तर्गत दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको सङ्क्षिप्त तथ्य एवम् आदेश यसप्रकार छ :

म निवेदिकाले विपक्षी प्रेमबहादुर भुजेललाई

प्रतिवादी कायम गरी मिति २०६८ भाद्रमा लमजुङ जिल्ला अदालतमा अंशसमेत माग गरी सम्बन्ध विच्छेद मुद्दा दायर गरेकी थिएँ। विपक्षी प्रेमबहादुर भुजेल, विपक्षी प्रेमबहादुर भुजेलका पिता बुद्धिबहादुर भुजेल, आमा चिजा भुजेल र भाइ अमृत भुजेल गरी जम्मा ४ मूल अंशियारमध्ये विपक्षी प्रेमबहादुर भुजेलको १ भाग अंश भागबाट म निवेदिकालाई आधा अंश दिलाउने गरी लमजुङ जिल्ला अदालतबाट मिति २०६९।१।१० मा फैसला भएको, सो फैसलाउपर विपक्षी प्रेमबहादुर भुजेलले पुनरावेदन अदालत, पोखरामा पुनरावेदन गरेकामा पुनरावेदन अदालत, पोखराबाट पुनरावेदन जिकिर पुन नसक्ने भनी सुरु लमजुङ जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरी मिति २०७०।१।२५ मा अन्तिम फैसला भएपछि म निवेदिकाले लमजुङ जिल्ला अदालत तहसिल शाखामा फैसलाबमोजिम बन्डा छुट्याई पाउँ भनी निवेदन दिई बन्डा छुट्याउने प्रक्रिया अगाडि बढिरहेको थियो। जिल्ला अदालतको आदेशउपर विपक्षी प्रेमबहादुर भुजेलले पुनरावेदन अदालत, पोखरामा अ.ब. को १७ नं. बमोजिम निवेदन गरेकामा पुनरावेदन अदालत, पोखराबाट भएको अन्तिम फैसलाबमोजिम वादीले बन्डा छुट्याई पाउँ भनी दरखास्त दिई प्रतिवादीका नाउँमा म्याद जारी भएपछि मात्र अंशियार कायम गरिपाउँ भनी निवेदन दिएको देखिँदा निज प्रमिला भुजेललाई अंशियार कायम गर्न मिलेन भनी तहाँ लमजुङ जिल्ला अदालतबाट मिति २०७०।१०।२४ मा भएको आदेश जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७८ख एवम् सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट पुनरावेदक निर्मला रोका विरुद्ध बालकृष्ण रोका भएको अंश मुद्दा (ने.का.प. २०७० अङ्क ३ नि.नं. ८९७२ पृष्ठ ३१८) मा भएको व्याख्यासमेतका आधारमा मिलेको नदेखिँदा बदर गरी दिएको छ। निवेदकको निवेदनउपरको कारवाही जिल्ला अदालत नियमावली, २०५३ को नियम

७८ख मा उल्लेख भएबमोजिमको कानूनी प्रक्रिया पूरा गरी नियमानुसार गर्नु भनी मिति २०७१।१।१४ मा आदेश भई अहिले बन्डा प्रक्रिया अगाडि बढी लमजुङ जिल्ला अदालतबाट मिति २०७१।२।१०को बन्डा तारेख तोकिएको छ ।

उल्लिखित आधार कारणबाट सुरु लमजुङ जिल्ला अदालतको मिति २०७०।१०।२४ को आदेश बदर गर्ने गरी पुनरावेदन अदालत, पोखराबाट भएको मिति २०७१।१।१४ गतेको आदेश नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२, १३, १९, २४ मा उल्लिखित मौलिक हक तथा मुलुकी ऐन, अंशबन्डाको महलको दफा १, २, ८, १० तथा जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७८ख र ने.का.प. २०५७ नि.नं. ६८४५ पृष्ठ ६० मा प्रतिपादित सिद्धान्तविपरीत भएकाले उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी सुरु लमजुङ जिल्ला अदालतको मिति २०६९।४।१० को फैसला सदर गर्ने गरी पुनरावेदन अदालत, पोखराबाट मिति २०७०।१।२५ मा भएको फैसलाबमोजिम फैसला कार्यान्वयन गर्नु भनी विपक्षीहरूका नाममा परमादेशलगायत उपयुक्त आज्ञा आदेश वा पूर्वी जारी गरिपाउँ । साथै प्रस्तुत विवादमा तत्काल अन्तरिम आदेश जारी नगरेको अवस्थामा सम्मानित पुनरावेदन अदालत, पोखराको आदेशले विपक्षी प्रमिला भुजेललाई अंशियारसरह कायम गरी बन्डा छुट्ट्याउनका लागि आदेश दिई लमजुङ जिल्ला अदालतले मिति २०७१।२।१० गते डोर तारेख तोकिएको र सोबमोजिम बन्डा छुट्ट्याएको अवस्थामा विपक्षी प्रमिला भुजेल गैरकानूनीरूपमा अंशियार कायम भई अंश प्राप्त गरी सम्पत्ति बिक्री वितरण गर्ने प्रस्ट भएको र त्यसो हुन गएमा सेवा सन्तुलनको दृष्टिकोणले निवेदकलाई बढी मर्का पर्न जाने र प्रस्तुत मुद्दा निरर्थक हुने हुँदा पुनरावेदन अदालत, पोखराको मिति २०७१।१।१४ गतेको आदेश कार्यान्वयन नगर्नु

नगराउनु र सुरु लमजुङ जिल्ला अदालतको मिति २०६९।४।१० गतेको फैसला सदर गरी भएको पुनरावेदन अदालत, पोखराको मिति २०७०।१।२५ को अन्तिम फैसलाबमोजिम फैसला कार्यान्वयन गर्नु गराउनु भनी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१(१) बमोजिम विपक्षीहरूका नाउँमा अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको रविना थापा भुजेलको रिट निवेदन ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र सम्बन्धित मिसिल साथ राखी विपक्षी नं. १ र २ ले महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत र विपक्षी नं. ३ र ४ ले आफैं वा आफ्नो कानूनबमोजिमको प्रतिनिधिमार्फत लिखित जवाफ पठाउनु भनी यो आदेश र निवेदनको एक प्रति नक्कल साथै राखी विपक्षीहरूलाई म्याद पठाई सोको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई दिई लिखित जवाफ प्राप्त भएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेस गर्नु । अन्तरिम आदेशसमेतको माग भएको सम्बन्धमा विचार गर्दा यस अदालतबाट निवेदक प्रभाकुमारी धितालसमेत विरुद्ध पुनरावेदन अदालत, तुलसीपुर भएको उत्प्रेषण मुद्दा (ने.का.प. २०६८ अङ्क ११ नि.नं. ८७१३ पृष्ठ १८१२) मा मानो छुट्टिएको भिन्न बसेका व्यक्तिले पछि विवाह गरी ल्याएका श्रीमती र निजबाट जन्मेका छोरा छोरीलाई समेत अंशियार सङ्ख्यामा घटबढ गर्ने निर्णय गर्नुपर्ने भन्ने नियमको मनसाय रहेको नदेखिने भन्ने प्रतिपादित सिद्धान्तानुरूपको देखिन नआएकाले, "निवेदकको निवेदन उपरको कारवाही जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७८ख मा उल्लेख भएबमोजिम कानूनी प्रक्रिया पूरा गरी गर्नु" भनी पुनरावेदन अदालत, पोखराबाट मिति २०७१।१।१४ मा भएको आदेश अर्को

आदेश नभएसम्मका लागि कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु भनी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१ बमोजिम अन्तरिम आदेश जारी गरिएको छ भन्ने व्यहोराको यस अदालतको मिति २०७१।२।८ को आदेश।

लमजुङ जिल्ला अदालतको मिति २०६९।४।१० को फैसला एवम् पुनरावेदन अदालत, पोखराको मिति २०७०।१।२५को फैसलाबमोजिम तायदाती फाँटवारीमा उल्लेख भएको सम्पूर्ण श्री सम्पत्तिलाई मूल चार अंश लगाई प्रेमबहादुर भुजेलको एक अंशबाट दुई भाग लगाई एक भाग मेरो नाउँमा छुट्याई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादी रविना थापा भुजेलको दरखास्त दर्ता भएपछि प्रतिवादी प्रेमबहादुर भुजेल र जग्गाधनी बुद्धिबहादुरका नाउँमा जारी भएको म्याद तामेल भएपछि म्यादभित्रै मिति २०७०।३।२७ मा विपक्षी प्रेमबहादुर भुजेलले मैले प्रमिला भुजेलसँग मिति २०७०।१।१५ मा सामाजिक परम्परा विवाह दर्ता ऐन, २०२८ बमोजिम विवाह गरेको हुँदा जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७८ बमोजिम अंशियार घटबढ भएको हुँदा मेरो १ भाग अंशलाई विपक्षी वादीले माग गरेबमोजिम आधा नभई ३ भाग बन्डा लगाई दण्डसजायको महलको ४६ नं. को देहाय १, १८ नं. र जिल्ला अदालत नियमावलीको नियम ७८ बमोजिम निज प्रमिला भुजेललाई अंशियार कायम गरी मेरो भागमा पर्ने अंशको तीन अंशियार कायम गराई तीन भागको १ भाग बन्डा छुट्याई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको निवेदन गरी सो निवेदनउपर इजलासबाट मिति २०७०।९।१२ मा प्रमिला भुजेललाई विपक्षी वादीलाई अ.ब. १३३ नं. बमोजिम कागज गराई नियमानुसार पेस गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको आदेश भएको र सोही आदेशबमोजिम निज प्रमिला भुजेलका नाउँमा ७ दिने म्याद जारी भई निजले मिति २०७०।९।२८ मा यस अदालतमा उपस्थित भई मिति २०६९।४।१० मा सम्बन्ध

विच्छेद हुने गरी लमजुङ जिल्ला अदालतबाट फैसला भएपछि प्रेमबहादुर भुजेलसँग मिति २०७०।१।११ मा परम्परागत मागी विवाह सम्पन्न भएको हो, पुनरावेदन अदालतमा मुद्दा विचाराधीन भएको मलाई थाहा थिएन फैसला कार्यान्वयन टुङ्गो नलाग्दै विवाह भएको हुँदा अंशबन्डाको महलले जियजियै अंश लाग्ने तथा जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७८ख लेसमेत फैसला कार्यान्वयन गर्दा अंशियार थपघट भएमा सबै अंशियारलाई बराबर भाग लाग्ने उल्लेख भएको हुँदा प्रेमबहादुर भुजेलको अंश भागलाई तीन भाग लगाई सोमध्ये एक भाग अंश मैले पाउनु पर्दछ भन्नेसमेत व्यहोरा खुलाई अ.ब. १३३ नं. बमोजिम कागज गरेको रहेछ।

निवेदन इजलाससमक्ष पेस हुँदा यस अदालतबाट फैसला भइसकेपछि निज प्रेमबहादुर भुजेलले मिति २०७०।१।११ मा प्रमिला भुजेलसँग विवाह गरेको देखिएको र पुनरावेदन अदालत, पोखराबाट फैसला हुनुअगावै विवाह गरेको कुराको जिकिर लिए तापनि मुद्दा विचाराधीन रहेको पुनरावेदन अदालत, पोखरामा अंशियार थपघटको बारेमा निवेदन नदिई मौन बसी पुनरावेदन अदालत, पोखराबाट समेत यस अदालतको फैसला सदर भई वादीले बन्डा छुट्याई पाउँ भनी दरखास्त दिई म्याद जारी भएपछि मात्र अंशियार कायम गरिपाउँ भनी निवेदन दिएको देखिँदा निज प्रमिला भुजेललाई अंशियार कायम गर्न मिलेन, फैसला कार्यान्वयनतर्फ कानूनबमोजिम गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको यस लमजुङ जिल्ला अदालतबाट भएको आदेशउपर चित्त नबुझाई प्रतिवादी प्रेमबहादुर भुजेलसमेतले यो आदेश बदर गरिपाउँ भनी पुनरावेदन अदालत, पोखरामा मिति २०७०।१।१४ मा निवेदन दिएकोमा पुनरावेदन अदालतबाट मिति २०७१।१।४ मा लमजुङ जिल्ला अदालतबाट मिति २०७०।१।२४ मा भएको आदेश जिल्ला अदालत

नियमावली, २०५२ को नियम ७८ख एवम् सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट पुनरावेदक निर्मला रोका विरुद्ध बालकृष्ण रोका भएको अंश मुद्दा (ने.का.प. २०७० अङ्क ३ नि.नं. ८९७२ पृष्ठ ३१८) मा भएको व्याख्यासमेतका आधारबाट मिलेको नदेखिँदा बदर गरिदिएको छ भन्नेसमेत व्यहोराको आदेश भएकामा निज रिट निवेदनकले सो आदेशउपर सम्मानित सर्वोच्च अदालतमा रिट निवेदन दिएकी रहिछन् । निजको सो रिट निवेदन तथ्य र प्रमाणमा आधारित भएको नहुँदा खारेजभागी छ, खारेज गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको विपक्षी लमजुङ जिल्ला अदालतको लिखित जवाफ ।

विपक्षी रिट निवेदकसँग मिति २०५६ सालमा सामाजिक परम्परागत मागी विवाह गरी करिब ४ वर्ष जति सँगै बसेपछि घरमा नबसी माइतीमा बस्ने गरी आएकोमा मलाई प्रतिवादी बनाई अंशसहित सम्बन्ध विच्छेद मुद्दा मिति २०६८।५।११ मा दायर गरी मिति २०६९।४।१० मा लमजुङ जिल्ला अदालतले मूल अंशियार ४ कायम गरी ४ भागको १ भागमध्येबाट आधी अंशसहित सम्बन्ध विच्छेद हुने ठहर्छ भनी फैसला भएको थियो । सोही फैसलालाई सदर गर्ने गरी पुनरावेदन अदालत, पोखराबाट मिति २०७०।१।२५ मा फैसला अन्तिम भएपछि रिट निवेदिकाले बन्डा छुट्याई पाउँ भन्ने मिति २०७०।२।२७ मा लमजुङ जिल्ला अदालतमा माग गर्दै निवेदन गरेकामा लमजुङ जिल्ला अदालतबाट "जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७८ख बमोजिम हाम्रा नाउँमा ७ दिने म्यादसहित अंशियार सङ्ख्या घटबढ भए नभएको सम्बन्धमा लिखित जवाफ पेस गर्ने" भनी म्याद प्राप्त भएको हुँदा निजले मसँग बस्न नचाही सम्बन्ध विच्छेद भएको स्वीकार गरी प्रमिला भुजेलसँग विवाह गरेको हुँदा मेरो अंश भागबाट कानूनबमोजिम प्रमिला भुजेलले पनि अंशहक पाउने मौलिक एवम् कानूनी हकभित्र पर्ने हुँदा मेरो अंशहक भागबाट ३ भाग लगाई १ भाग अंश

दिन छुट्टाउन मञ्जुरी भएको लिखित जवाफ पेस गरेको थिएँ । यी रिट निवेदकले माग गरे जस्तो मेरो भागको २ भागको १ भाग नभै ३ भागको १ भाग पाउने स्पष्ट कानूनी व्यवस्थाविपरीत आकर्षित नहुने असाधारण अधिकार क्षेत्रअन्तर्गत प्रवेश गरी रिट निवेदन दायर भएको छ । जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७८ख को व्यवस्थालाई रिट निवेदकले प्राकृतिकरूपमा अंशियारको जायजन्म भएमा मात्र आकर्षित हुन सक्ने भनी निवेदनको बुँदा नं. ८ मा दाबी लिइएको छ । अंशबन्डाको महलको १ र २ नं. अनुसार अंशियार भन्नाले "बाबु, आमा, लोग्ने, स्वास्नी, छोरा, छोरीहरूको जियजियैको अंश गर्नुपर्छ" भन्ने कानूनी व्यवस्था छ । नियमित अदालतबाट सुनुवाई हुनुपर्ने मुद्दा रिट क्षेत्रबाट हेरिनु त्रुटिपूर्ण हुँदा विपक्षीको निवेदन दाबी अंशबन्डाको महलको विद्यमान व्यवस्था, अन्तरिम संविधानको सम्पत्तिको हक र जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७८ख विपरीत भएकाले लमजुङ जिल्ला अदालतको मिति २०७०।१०।२४ को आदेश पुनरावेदन अदालत, पोखराको मिति २०७१।१।१४ को आदेशले बदर गरिदिइएको हुँदा मेरो भागबाट ३ भागको १ भाग पाउने गरी भएको पुनरावेदन अदालतको आदेश कानूनसम्मत भई प्रस्तुत रिट निवेदन त्रुटिपूर्ण हुँदा खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको विपक्षी प्रमिला भुजेल र प्रेमबहादुर भुजेलको संयुक्त लिखित जवाफ ।

रविना थापा भुजेल वादी प्रेमबहादुर भुजेल प्रतिवादी भई लमजुङ जिल्ला अदालतमा चलेको अंशसहितको सम्बन्ध विच्छेद मुद्दा मिति २०६९।४।१० मा लमजुङ जिल्ला अदालतबाट फैसला हुँदा वादी प्रतिवादीबीच सम्बन्ध विच्छेद हुने र वादीले प्रतिवादीबाट अंशसमेत पाउने ठहरी फैसला भएकामा यस पुनरावेदन अदालत, पोखराबाट मिति २०७०।१।२५ मा उक्त लमजुङ जिल्ला अदालतको

फैसला सदर हुने भई वादी रविना थापाले बन्डा छुट्याई पाउँ भनी लमजुङ जिल्ला अदालतमा दरखास्त दिई प्रतिवादी प्रेमबहादुर भुजेलका नाउँमा म्याद जारी भएपछि मात्र अंशियार कायम गरिपाउँ भनी प्रमिला भुजेलले दिएको निवेदनमा प्रमिला भुजेललाई अंशियार कायम गर्न मिलेन भनी लमजुङ जिल्ला अदालतबाट मिति २०७०।१०।२४ मा आदेश भएको छ । उक्त आदेश बदर गरिपाउँ भनी प्रेमबहादुर भुजेलसमेतले दिएको निवेदनमा कैफियत प्रतिवेदन लमजुङ जिल्ला अदालतबाट प्राप्त भई इजलाससमक्ष पेस हुँदा "लमजुङ जिल्ला अदालतबाट मिति २०७०।१०।२४ मा भएको आदेश जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७८ख एवम् सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट पुनरावेदक निर्मला रोका विरुद्ध बालकृष्ण रोका भएको अंश मुद्दा (ने.का.प. २०७० अङ्क ३ नि.नं. ८९७२ पृष्ठ ३१८) मा भएको व्याख्यासमेतका आधारबाट मिलेको नदेखिँदा बदर गरिदिएको छ । निवेदकको निवेदनउपरको कारवाही जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७८ख मा उल्लेख भएबमोजिमको कानून प्रक्रिया पूरा गरी नियमानुसार गर्नु" भन्नेसमेत व्यहोराको आदेश मिति २०७१।१।४ मा यस अदालतबाट भएको र सो आदेश कानूनबमोजिम भए गरेको हुँदा त्यसबाट यी रिट निवेदकको कुनै संवैधानिक एवम् कानूनी हक अधिकारको हनन नभएको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, पोखराको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम साप्ताहिक तथा दैनिक मुद्दा पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनसहितको मिसिल अध्ययन गरी निवेदकका तर्फबाट विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री शेरबहादुर के.सी., श्री बसन्तप्रसाद रिमाल र श्री रामचन्द्र पौडेलले निवेदिकाले आफ्नो पति विपक्षी प्रेमबहादुर

भुजेलसमेतलाई प्रतिवादी कायम गरी २०६८ भाद्रमा लमजुङ जिल्ला अदालतमा अंशसमेत माग गरी सम्बन्ध विच्छेद मुद्दा दायर गरेकामा प्रेमबहादुर भुजेलको ४ भागको १ भाग अंशमध्येबाट आधा अंश निवेदिकालाई दिलाउने गरी फैसला भएको, सो फैसलाउपर विपक्षी प्रेमबहादुर भुजेलको पुनरावेदन परेकामा पुनरावेदन अदालत, पोखराबाट समेत पुनरावेदन जिकिर पुग्न नसक्ने भनी फैसला भई सो अन्तिम फैसलाबमोजिम बन्डा छुट्याई पाउँ भनी निवेदिकाले लमजुङ जिल्ला अदालतमा निवेदन गरी बन्डा छुट्याउन कार्यवाही चलिरहेको क्रममा विपक्षीको १७ नं. निवेदन पुनरावेदन अदालतमा परेकामा जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७८ख एवम् निर्मला रोका विरुद्ध बालकृष्ण रोका भएको अंश मुद्दामा सर्वोच्च अदालतबाट ने.का.प. २०७०, अङ्क ३, नि.नं. ८९७२ पृ. ३१८ मा प्रतिपादित नजिरको आधार लिँदै प्रमिला भुजेललाई अंशियार कायम गर्न नमिल्ने भनी लमजुङ जिल्ला अदालतबाट मिति २०७०।१०।२४ मा भएको आदेश बदर गरी विपक्षी प्रेमबहादुरको अर्की पत्नी प्रमिला भुजेललाई समेत अंशियार कायम गरी बन्डा छुट्याउनु भन्ने आशयको आदेश गरी सोबमोजिम हाल बन्डा छुट्याउने कार्यवाही चलिरहेको अवस्था छ । विपक्षी प्रमिला भुजेलसँग विपक्षी प्रेमबहादुर भुजेलले मिति २०७०।१।११ मा विवाह गरेको भन्ने निजले बन्डा छुट्याउने कार्यवाहीको क्रममा दिएको निवेदन साथ पेस गरेको मिति २०७०।१।१५ मा विवाह दर्ता गरिएको विवाह दर्ताको प्रमाणपत्रको प्रतिलिपिबाट देखिए पनि यी रिट निवेदिकाले दायर गरेको अंश, सम्बन्ध विच्छेद मुद्दा जिल्ला अदालतबाट र पुनरावेदन अदालतबाट समेत मिति २०७०।१।२५ मा अन्तिम फैसला हुँदाको अवस्थासम्म सो कुरा प्रकट नगरी लोप राखी अदालतमा मुद्दा विचाराधीन रहँदाकै अवस्थामा जानकारी नै नगराई निजको समेत अंश हक

लाग्ने कुराको दाबी नै लिन सकेको पाइँदैन । यस्तो अवस्थामा जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७८ख आकर्षित हुन सक्दैन । पुनरावेदन अदालत, पोखराबाट विपक्षी प्रमिला भुजेललाई अंशियार कायम गर्न नमिल्ने भनी लम्जुङ जिल्ला अदालतबाट भएको आदेश बदर गर्दा आधार प्रमाणका रूपमा लिइएको निर्मला रोका विरुद्ध बालकृष्ण रोका भएको अंश मुद्दामा यसै अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्त (ने.का.प. २०७०, अङ्क ३ नि.नं. ८९७२ पृ. ३१८) प्रस्तुत रिट निवेदनको विषयवस्तु र सन्दर्भसँग भिन्न विषयवस्तु र तथ्यका सन्दर्भमा प्रतिपादित भएकाले प्रस्तुत रिट निवेदनमा सान्दर्भिक हुने होइन । उक्त मुद्दामा अंश मुद्दा चल्दाचल्दैको अवस्थामा अर्को सन्तानको जन्म भई अंशियार सङ्ख्यामा घटबढ हुन आएको अवस्थामा त्यस्तो मुद्दा चल्दाचल्दैको अवस्थामा जन्मेको आधारबाट अंशियार कायम हुने गरी सिद्धान्त प्रतिपादित गरिएको तर प्रस्तुत रिट निवेदनसँग सम्बन्धित अंश मुद्दामा मुद्दा चल्दाचल्दैको अवस्थामा सन्तानको जन्म भई अंशियार घटबढ भएको अवस्था नभई अंश मुद्दा अन्तिम फैसला भई फैसला कार्यान्वयनका क्रममा मुद्दा अन्तिम फैसला हुनुभन्दा केही दिनमात्र अघि विवाह दर्ता भएको प्रमाणपत्रको प्रतिलिपि पेस गरी अंशियार सङ्ख्या बढेको भनी दाबी लिइएको र मुद्दा चल्दाचल्दै अर्थात् फैसला हुनुपूर्व नै सो कुराको दाबी लिई अदालतमा दाबी लिन सकेको अवस्था नभएकाले यस्तो अवस्थामा निज विपक्षी प्रमिला भुजेलले आफ्ना पति विपक्षी प्रेमबहादुर भुजेलको अंश भागबाट मात्र अंशको दाबी लिन पाउने कानूनी व्यवस्था रहेकोसमेतबाट प्रस्तुत रिट निवेदनसँग सम्बन्धित अंश मुद्दाका सन्दर्भमा जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७८ख एवम् पुनरावेदन अदालत, पोखराबाट आदेश गर्दा आधार लिइएको उल्लिखित

नजिर सान्दर्भिक हुने अवस्था नहुँदा पुनरावेदन अदालत, पोखराको मिति २०७१।१।१४ को आदेश त्रुटिपूर्ण हुँदा उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी निवेदन मागबमोजिम परमादेशसमेत जारी हुनुपर्छ भनी गर्नु भएको बहससमेत सुनियो ।

विपक्षीहरूलाई पटकपटक इजलासबाट पुकार गर्दासमेत निजहरूको तर्फबाट कुनै कानून व्यवसायी उपस्थित हुन नआउनु भएकाले उपर्युक्त बमोजिम उपस्थित विद्वान् अधिवक्ताहरूको बहस जिकिर सुनी मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा प्रस्तुत रिट निवेदनमा निम्न प्रश्नहरूको सम्बन्धमा निर्णय गर्नुपर्ने हुन आयो ।

- (१) प्रस्तुत रिट निवेदन यस अदालतको असाधारण अधिकार क्षेत्र अन्तर्गत हेर्न मिल्ने हो, होइन ?
- (२) जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७८ख एवम् पुनरावेदन अदालत, पोखराले आदेश गर्दा आधार लिएको ने.का.प. २०७०, अङ्क ३, नि.नं. ८९७२, पृ. ३१८ मा प्रतिपादित नजिर प्रस्तुत रिट निवेदनको सन्दर्भमा आकर्षित हुने हो, होइन ?
- (३) पुनरावेदन अदालत, पोखराको मिति २०७१।१।१४ को आदेश मिलेको छ, छैन ? र निवेदकको निवेदन माग बमोजिम रिट जारी हुनुपर्ने हो, होइन ?

२. प्रथम प्रश्नको सम्बन्धमा निर्णयतर्फ विचार गर्दा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(२) मा यस संविधानद्वारा प्रदत्त मौलिक हकको प्रचलनको लागि वा अर्को उपचारको व्यवस्था नभएको वा अर्को उपचारको व्यवस्था भएपनि सो उपचार अपर्याप्त वा प्रभावहीन देखिएको अन्य कुनै कानूनी हक प्रचलनको लागि वा सार्वजनिक हक वा सरोकारको कुनै विवादमा समावेश भएको कुनै संवैधानिक वा कानूनी प्रश्नको निरूपणको लागि

आवश्यक र उपयुक्त आदेश जारी गरी त्यस्तो हकको प्रचलन गराउने वा विवाद टुङ्गो लगाउने असाधारण अधिकार सर्वोच्च अदालतलाई हुनेछ ।... भन्ने उल्लेख छ । प्रस्तुत विवादमा पुनरावेदन अदालतको अन्तिम फैसलाबमोजिम बन्डा छुट्ट्याई पाउन कार्यवाही चलिरहेको अवस्थामा परेको १७ नं. को निवेदनको रोहबाट पुनरावेदन अदालतले अधि भएको फैसलाबाट कायम भइसकेको अंशियार सङ्ख्या र अंश भागमा फरक पर्ने गरी आदेश गरेको अवस्थामा सो आदेशबाट मर्का पर्ने पक्षले कानूनी आधार प्रमाण र कारण देखाई सो आदेशउपर कानूनी उपचार खोज्ने मार्ग अदालतको साधारण अधिकार क्षेत्रभित्र व्यवस्था भएको पाइँदैन । यस्तो अवस्थामा असाधारण अधिकार क्षेत्रअन्तर्गत प्रवेश गरी रिट निवेदन दिन मिल्दैन भनी व्याख्या गर्ने हो भने न्यायको मार्ग नै अवरुद्ध भई त्यस्तो आदेशबाट मर्का पर्ने पक्षले न्यायबाट वञ्चित हुनुपर्ने अवस्था सिर्जना हुन जान्छ । साधारण क्षेत्राधिकारको अवलम्बन गर्ने सिलसिलामा भएका त्रुटिलाई सच्याउन कानूनबमोजिमको मार्ग नभएमा वा कानूनले अवरुद्ध गरेमा त्यसलाई असाधारण अधिकारको दुहाई माग्दै कोही यस अदालतमा शरण पर्दछ भने यस अदालतले शरणको मरण गर्दैन । त्यस्ता प्रत्यक्ष त्रुटिपूर्ण कार्य गर्नबाट रोक्न, भइसकेका कार्य बदर गरी हक अधिकारको सुनिश्चितताको लागि उपयुक्त आदेश जारी गर्ने असाधारण अधिकार क्षेत्र यस अदालतलाई संविधानले नै दिएको पाइन्छ । तसर्थ, प्रस्तुत रिट निवेदन असाधारण अधिकार क्षेत्रअन्तर्गत हेर्न मिल्ने होइन भनी विपक्षीहरूले लिखित जवाफमा लिएको जिकिर तर्कसङ्गत देखिन आएन ।

३. दोस्रो प्रश्नको निर्णयका सम्बन्धमा विचार गर्दा अदालतको अन्तिम फैसलाबाट स्थापित भइसकेको तथ्यलाई फैसला कार्यान्वयनको क्रममा बाधा अड्चन उत्पन्न गराउने प्रयोजनार्थ जिल्ला

अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७८ख बनेको देखिँदैन । अंश मुद्दा दायर गर्दाका अवस्थामा कायम भएका अंशियारमध्ये कसैको मृत्यु भएमा वा तत्कालीन अंशियारमध्येबाट कुनैको जन्म भएमा मात्र यो नियमावलीअनुरूप अंशियार सङ्ख्या थपघटको निर्णय गर्न मिल्ने हुन्छ । मानो छुट्टिएको भिन्न बसेका व्यक्तिले पछि विवाह गरी ल्याएका श्रीमती र निजबाट जन्मेका छोराछोरीलाई समेत अंशियार सङ्ख्यामा घटबढ गर्ने निर्णय गर्नुपर्ने भन्ने नियमको मनसाय रहेको नदेखिने भनी प्रभाकुमारी धितालसमेत वि. पुनरावेदन अदालत, तुलसीपुर दाङसमेत भएको २०६५ सालको रिट नं. ०६५-WO-०५९७ को उत्प्रेषण परमादेश मुद्दा (ने.का.प. २०६८, अड्क ११, नि.नं. ८७१३, पृ. १८१२) मा यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट सिद्धान्त प्रतिपादन भइसकेको अवस्था देखिन्छ । पुनरावेदन अदालतले मिति २०७१।१।४ मा आदेश गर्दा आधार प्रमाण लिइएको निर्मला रोका वि. बालकृष्ण रोका भएको अंश मुद्दामा प्रतिपादित नजिर (ने.का.प. २०७०, अड्क ३, नि.नं. ८९७२, पृ. ३१८) अध्ययन गरी हेर्दा "एउटा बाबुबाट जन्मेको सन्तानले वा कुनै अंशियारले तत्काल कायम रहेको अंशियारको सङ्ख्याको आधारमा अंश मुद्दा दिएपनि मुद्दा चल्दाचल्दै अर्को सन्तानको जायजन्म भई अंशियार सङ्ख्या बढ्न गयो वा कुनै अंशियारको मृत्यु भई कूल अंशियारको सङ्ख्या घट्न गएको अवस्था देखियो भने फैसला हुँदाको अवस्थामा कायम रहेको कूल अंशियारको सङ्ख्या यकिन गरी सो कायम रहेको अंशियारबीच बन्डा गर्ने गरी फैसला गर्नुपर्ने" भन्ने रहेको पाइन्छ । उक्त मुद्दामा मुद्दा चल्दाचल्दैको अवस्थामा अंशियार सन्तानको जायजन्म भई अंशियार सङ्ख्या बढ्न आएको अवस्था हो । तर प्रस्तुत रिट निवेदनसँग सम्बन्धित अंश मुद्दामा अन्तिम फैसला भई फैसला कार्यान्वयनको क्रममा आफूले विपक्षी प्रमिला

भुजेललाई अर्की पत्नीको रूपमा विवाह गरेकाले अंशियार सङ्ख्या बढेको हुँदा निजको पनि वादीसरह अंश भाग छुट्टयाउनु पर्ने भनी मुद्दा चल्दाचल्दैको अवस्थामा सो कुरा लोप गरी नदेखाई अर्थात् दाबी जिकिर नलिई फैसलाबमोजिम बन्डा छुट्टयाउँदाको समयमा जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७८ख समेतको आधार लिई विपक्षीमध्येका प्रेमबहादुर भुजेलले निवेदन दाबी लिएको अवस्था रहेको छ । पुनरावेदन अदालतको उक्त मिति २०७१।१।१४ को आदेश जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७८ख को मनसायविपरीत रहेको र आदेशमा उल्लिखित उक्त नजिरसमेत प्रस्तुत मुद्दाको भिन्न विषयवस्तु र सन्दर्भका कारण यो रिट निवेदनको निर्णयका सम्बन्धमा आकर्षित नहुने हुँदा त्यसको त्रुटिपूर्ण प्रयोग र व्याख्या भएको देखियो ।

४. अब तेस्रो प्रश्नको सम्बन्धमा विचार गर्दा लमजुङ जिल्ला अदालतबाट मिति २०६९।४।१० मा वादी र प्रतिवादीबीच सम्बन्ध विच्छेद हुने र वादीले प्रतिवादीबाट अंशसमेत पाउने ठहरी फैसला भएकामा सो फैसलाउपर विपक्षीमध्येका प्रेमबहादुर भुजेलको पुनरावेदन परी पुनरावेदन अदालत, पोखराबाट सुरू इन्साफ सदर हुने ठहरी फैसला भई वादीले बन्डा छुट्टयाई पाउँ भनी दरखास्त दिई प्रतिवादीका नाउँमा म्याद जारी भएपछि मात्र पत्नी प्रमिला भुजेललाई पनि अंशियार कायम गरिपाउँ भनी निवेदन दिएकामा लमजुङ जिल्ला अदालतबाट निजलाई अंशियार कायम गर्न नमिल्ने भनी आदेश भई सोउपर विपक्षीको अ.ब. १७ नं. निवेदन परी पुनरावेदन अदालत, पोखराबाट मिति २०७१।१।१४ मा आदेश गर्दा लमजुङ जिल्ला अदालतको आदेश बदर भई निज प्रमिला भुजेललाई समेत अंशियार कायम गरी बन्डा छुट्टयाउनु भन्ने आशयबाट आदेश भएको देखिन्छ । उक्त आदेश माथि उल्लिखित दोस्रो प्रश्नको निरूपणका क्रममा

विवेचना भएबमोजिम जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७८ख को मनसायविपरीत र भिन्न विषयवस्तु र सन्दर्भमा प्रतिपादित गरिएको तर प्रस्तुत रिट निवेदनका सन्दर्भमा सान्दर्भिक नै नहुने नजिरको प्रयोग गरी भएको देखिँदा पुनरावेदन अदालत, पोखराको मिति २०७१।१।१४ को आदेश त्रुटिपूर्ण देखिएकाले सो आदेश कार्यान्वयन भएमा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १९ द्वारा प्रदत्त निवेदकको सम्पत्तिको हक र कानूनद्वारा प्रदत्त अंश हकमा आघात पुग्न जाने अवस्थाको विद्यमानता हुँदा निवेदन मागबमोजिम पुनरावेदन अदालत, पोखराको उक्त आदेश उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिदिएको छ । अब लमजुङ जिल्ला अदालतको मिति २०६९।४।१० को फैसला सदर गर्ने गरी पुनरावेदन अदालत, पोखराबाट मिति २०७०।१।२५ मा भएको अन्तिम फैसलाबमोजिम फैसला कार्यान्वयन गर्नु गराउनु भनी विपक्षीहरूका नाममा परमादेशको आदेशसमेत जारी गरिदिएको छ । आदेश कार्यान्वयनका लागि आदेशको जानकारी विपक्षीहरूलाई दिई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.चोलेन्द्र शमशेर ज.ब.रा.

इति संवत् २०७१ साल चैत १२ गते रोज ५ शुभम् ।

इजलास अधिकृतः दण्डपाणि लामिछाने

निर्णय नं. १३७३

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री गोविन्दकुमार उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री चोलेन्द्र शमशेर ज.ब.रा.

आदेश मिति : २०७१।११।१३।४

०७१-WO-०१९०

मुद्दा : परमादेश

रिट निवेदक : जिल्ला सर्लाही गा.वि.स. गोडैता
वडा नं. १ घर भई हाल चिकित्सा विज्ञान
राष्ट्रिय प्रतिष्ठान वीर अस्पताल अन्तर्गत
प्यारासाइटोलोजी युनिट प्याथोलोजी ल्याब
टेक्निसियन अधिकृत छैठौं तहमा कार्यरत
शोभाचन्द्र मिश्र

विरुद्ध

विपक्षी : स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय
रामशाहपथ काठमाडौंसमेत

- स्वास्थ्य सेवा जस्तो संवेदनशील र अत्यावश्यकीय सेवा अन्तर्गतको कर्मचारी भएको देखिन्छ । निवेदक कर्मचारीले सरकारले खटाएको कार्यालयमा गई स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्नुपर्नेमा सुरुवा भएको करिब तीन महिनासम्ममा पनि बरबुझारथ नगरी स्वास्थ्य सेवा जस्तो अत्यावश्यक सेवामा आलटाल गरी सुरुवा भएको कार्यालयमा नगई आफ्नो कर्तव्य पूरा नगर्ने तर सुरुवा भएको करिब तीन महिनापछि केवल पत्र बुझेको मितिलाई आधार लिई रिट निवेदनको माध्यमबाट

अधिकारको मात्र खोजी गर्नु न्यायसङ्गत हुने नदेखिने ।

- अधिकार र कर्तव्य एकैसाथ आउने कुरा हुन् । अधिकार खोज्नेले आफ्नो कर्तव्यको पनि पालना गर्नुपर्ने हुन्छ । निवेदक सुरुवा भएको लामो समयसम्म पनि सुरुवा भएको कार्यालयमा नजानुबाट निजले आफ्नो कर्तव्यको पालना गरेको देखिँदैन । रिट निवेदकले दाबी लिएको बरबुझारथको म्यादसमेत हालसम्ममा समाप्त भइसकेको अवस्था हुँदा सोसम्बन्धमा प्रस्तुत रिट निवेदनबाट आदेश जारी गरिरहन पर्ने नदेखिने ।

(प्रकरण नं. २)

रिट निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ताहरू
सुनिलरञ्जन सिंह, अरविन्दकुमार सिंह र
धिरेन्द्रकुमार शाह

विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता रेवतीराज
त्रिपाठी र विद्वान् अधिवक्ता पूर्णिमा गुरागाईं
अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

आदेश

न्या.चोलेन्द्र शमशेर ज.ब.रा. : नेपालको
अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७(२)
अनुसार पर्न आएको रिट निवेदनको सङ्क्षिप्त तथ्य
एवम् आदेश यसप्रकार छ :

नेपाल सरकार स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या
मन्त्रालयद्वारा मिति २०७०।६।१८ को पत्रद्वारा म
निवेदकलाई वीर अस्पतालबाट जिल्ला स्वास्थ्य
कार्यालय, गोरखा सुरुवा गरिएपछि चिकित्सा
विज्ञान राष्ट्रिय प्रतिष्ठान वीर अस्पतालको (यसपछि

वीर अस्पताल भनीएको) मिति २०७०।९।७ को बरबुझारथको पत्र मिति २०७०।९।१० मा प्राप्त हुन आएको हो। बरबुझारथ गर्दै गरेको अवस्थामा एककासी मिति २०७०।९।१४ मा नै हाजिर रजिस्ट्ररमा हाजिर गर्ने ठाउँमा नै "सरूवा भएको ठाउँमा हाजिर हुन जानू" भनी उल्लेख गरी खाली ठाउँसमेतमा कलमले कोरिदिने विपक्षीको कार्य बदनियतपूर्ण हुनुका साथै निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम ४०(१) विपरीत रहेको प्रस्ट छ। नियमले प्रदान गरेको समयावधि व्यतीत नहुँदै र बरबुझारथको कार्य पनि सम्पन्न नभएको अवस्थामा रमाना पत्रसमेत नबुझाई हाजिर रजिस्ट्ररमा कोर्नु र सरूवा भएको ठाउँमा जानु भनी लेख्ने कार्य गैरकानूनी र असंवैधानिक भएको भनी यस अदालतमा दिएको रिट निवेदन विचाराधीन अवस्थामा छ।

म निवेदक बरबुझारथ गर्दा कै अवस्थामा बिरामी परी बिरामी बिदा दिँदा सुरुमा स्वीकृत गरेको पछि नेपाल सरकारको चिकित्सालयबाट प्राप्त प्रेस्क्रिप्सन साथ राखी बिरामी बिदा माग गर्दा नदिएको कारण हुलाकद्वारा र कुरियर गरी बिरामी बिदा पटकपटक पठाएको छु। म निवेदकलाई बेड रेस्ट लेखेको कारण सरूवा हुने ठाउँमा हाजिर हुन जान पनि हालसम्म असक्षम छु। यसरी बदनियत चिताई नियमविपरीत सरूवा गर्नु र सरूवा भएको ठाउँमा जान बरबुझारथ गर्दागर्दैको अवस्थामा हाजिरमा केरमेट गरी हाजिर गर्न नदिइबाट मेरो संवैधानिक हकमा आघात पुगेको छ।

वीर अस्पतालमा नेपाल सरकार र समितितर्फको गरी दुई प्रकारका कर्मचारी छन्। समितितर्फका कर्मचारीहरूको बढुवा गर्ने सेवा विस्तार भत्ता तथा अन्य सेवा सुविधा बृद्धि गरी दिने गरेको तर नेपाल सरकारको कर्मचारीलाई हेला गरी केही नगरी विभेदकारी नीति लिएको कारण नेपाल सरकारका

कर्मचारीहरू जम्मा भेला भई "नेपाल सरकार कर्मचारी हकहित संरक्षण सङ्घर्ष समितिको तदर्थ समिति आधिकारिक ट्रेड युनियन" गठन गरेको हो। सो तदर्थ समितिको म निवेदकलाई अध्यक्ष बनाएको र ट्रेड युनियनको अध्यक्ष भएको हुनाले म निवेदकलाई जानी जानी सरूवा गराएको रहेछ।

यसमा कार्यरत कर्मचारीको अनुभव र दक्षताको प्रतिष्ठानलाई आवश्यक रहेको कारणले नै चिकित्सा विज्ञान राष्ट्रिय प्रतिष्ठान ऐन, २०६३ को दफा ३४ मा अस्पतालामा रहने कर्मचारी यस प्रतिष्ठानमा रहने र प्रतिष्ठानको कर्मचारी मानिने व्यवस्था गरेको रहेछ। यसरी हामी अस्पतालका कर्मचारीले आफ्नो हक हितको बारेमा कुरा उठाउँदा समायोजन गर्न माग राख्दा दुःख दिने नियतबाट सरूवा गरी तलब भत्तासमेत रोक्का गरेको छ। दशैं जस्तो महान चाडपर्व आउन लागेकाले २०७० चैत ३० गतेदेखि रोक्का राखेको खाई पाई आएको तलब भत्ता नदिएको हुनाले मौलिक हक कुण्ठित भएको छ। मेरो खाईपाई आएको तलब, भत्ता, दशैं खर्चसमेत दिलाई भराई पाउँ तथा आधिकारिक ट्रेड युनियनको अध्यक्षको नाताले अस्पतालमा पूर्वकै अवस्थामा काम काज गर्न दिनु भनी परमादेशको आदेश जारी गर्नुको साथै विपक्षीहरूबाट बिदा स्वीकृत नगरेको हाजिर गर्न नदिएको हुनाले उक्त गैरसंवैधानिक तथा गैरकानूनी कार्य गरेकाले सो नगर्नु नगराउनु, पूर्ववत् अवस्थामा हाजिर गराई काममा लगाउनु भनी अधिकारपृच्छा, प्रतिषेधलगायत उपयुक्त आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने रिट निवेदन।

यसमा के कसो भएको हो निवेदकको मागबमोजिम आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो आदेश जारी हुनु नपर्ने भए आधार कारणसहित लिखित जवाफ पेस गर्नु भनी विपक्षीहरूका नाममा सूचना पठाई लिखित जवाफ परे वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार

पेस गर्नु । निवेदकलाई सुरुवा गरेको सम्बन्धमा परेको रिट निवेदनमा अन्तरिम आदेश जारी हुन नसकेको र निवेदकले चुनौती गरेको हाजिर रजिस्ट्ररको व्यहोरा मिति २०७०।९।१४ मा लेखिएको समेतका अवस्थाबाट यसमा अन्तरिम आदेश गर्नु न्यायोचित नभएकाले अन्तरिम आदेश जारी गर्न मिलेन भन्ने यस अदालतको मिति २०७१।५।३१ को आदेश ।

सरुवासम्बन्धी विषयलाई लिएर निवेदकले सर्वोच्च अदालतमा पटकपटक निवेदन दिई अदालतलाई नै गुमराहमा राखेको र मिति २०७०।८।२५ (०७०-WO-०३१३) मा नै सर्वोच्च अदालतबाट सरुवासम्बन्धी रिट निवेदन खारेज गरी कानूनबमोजिम गर्नु भन्ने आदेशसमेत भएको छ । निजको सरुवा गोरखा जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालयमा भइसकेको र निजको रमानासमेत निजको व्यक्तिगत पदाधिकार रहेको कार्यालयमा मिति २०७१।६।२३ मा पठाइसकेको अवस्था छ । दुर्गम जिल्लामा स्वास्थ्यकर्मीको अभावको कारण जनताले दुःख पाइरहेको अवस्था रहेकाले निजको सरुवा स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालयबाट मिति २०७०।६।१८ को निर्णयअनुसार सरुवा भएको हो । निजले सरुवा भएको स्थानमा गई कामकाज गर्नुपर्नेमा पटकपटक सर्वोच्च अदालतमा निवेदन दर्ता गराएको हुँदा रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भन्ने वीर अस्पतालका निर्देशक र ऐजनका अख्तियार प्राप्त उपकुलपतिको छुट्टाछुट्टै परेको लिखित जवाफ ।

रिट निवेदक नेपाल स्वास्थ्य सेवा जस्तो संवेदनशील र अत्यावश्यकिय सेवाअन्तर्गतको कर्मचारी भएको र सरकारले खटाएको कार्यालयमा गई स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्नुपर्नेमा सो नगरी सधैं आफू अनुकूलको स्थान राजधानीमा बसिरहन पाउनुपर्छ भन्न मिल्ने होइन । अन्य इमान्दार कर्मचारी सधैं दुर्गम र अतिदुर्गममा बस्नुपर्ने भएपछि कसरी न्याय हुन

सक्छ र निज निवेदकले कस्को कस्तो हक संरक्षण गर्न सङ्घर्ष समिति गठन गरेका छन् स्वतः पुष्टि हुन्छ । यस्ता झुठ्ठा तर्कको आधार लिएको हुँदा निवेदकको दाबी जिकिर खारेज गरिपाउँ भन्ने स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालयका मन्त्री र ऐजन मन्त्रालयका सचिवको छुट्टाछुट्टै परेको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकतर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री सुनिलरञ्जन सिंह, श्री अरविन्दकुमार सिंह र श्री धिरेन्द्रकुमार शाहले हाम्रो पक्षलाई बरबुझारथको समय पनि नदिई हाजिर रजिस्ट्ररमा केरमेट गरेको र कानूनबमोजिम पाउनु पर्ने तलब भत्तासमेत नदिएको हुँदा निवेदकको मौलिक हकमा आघात पुगेकाले निवेदन मागबमोजिम परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

विपक्षीतर्फबाट उपस्थित विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री रेवतीराज त्रिपाठी र विद्वान् अधिवक्ता श्री पूर्णिमा गुरागाईंले निवेदकले सरुवा भएको कार्यालयमा गई कामकाज गर्नुपर्ने र सोही स्थानबाट तलब भत्ता खानुपर्ने हुन्छ । निजले सरुवा भएको कार्यालयबाटै तलब भत्ता खानुपर्ने भएकाले वीर अस्पतालले निजलाई तलब भत्ता दिनुपर्ने होइन । आफ्नो दायित्व पूरा नगरी रिट निवेदन दिएको हुँदा रिट खारेज हुनुपर्दछ भन्ने बहस सुनी रिट निवेदनसहितको मिसिल अध्ययन गरियो ।

अब निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने हो होइन सोही विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा यी रिट निवेदकलाई वीर अस्पतालबाट मिति २०७०।६।१८ मा जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय गोरखामा सरुवा गरिएको र बरबुझारथ गर्ने पत्र मिति २०७०।९।१० मा प्राप्त भएको भन्ने निवेदन व्यहोराबाट देखिन्छ । रिट निवेदक नेपाल

स्वास्थ्य सेवा जस्तो संवेदनशील र अत्यावश्यकिय सेवाअन्तर्गतको कर्मचारी भएको देखिन्छ । त्यस्ता कर्मचारीले सरकारले खटाएको कार्यालयमा गई स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्नुपर्नेमा सुरुवा भएको करिब तीन महिनासम्ममा पनि बरबुझारथ नगरी स्वास्थ्य सेवा जस्तो अत्यावश्यक सेवामा आलटाल गरी सुरुवा भएको कार्यालयमा नगई आफ्नो कर्तव्य पूरा नगर्ने तर सुरुवा भएको करिब तीन महिनापछि केवल पत्र बुझेको मितिलाई आधार लिई रिट निवेदनको माध्यमबाट अधिकारको मात्र खोजी गर्नु न्यायसङ्गत हुने देखिँदैन । अधिकार र कर्तव्य एकैसाथ आउने कुरा हुन् । अधिकार खोज्नेले आफ्नो कर्तव्यको पनि पालना गर्नुपर्ने हुन्छ । निवेदक सुरुवा भएको लामो समयसम्म पनि सुरुवा भएको कार्यालयमा नजानुबाट निजले आफ्नो कर्तव्यको पालना गरेको देखिँदैन । रिट निवेदकले दाबी लिएको बरबुझारथको म्यादसमेत हालसम्ममा समाप्त भइसकेको अवस्था हुँदा सोसम्बन्धमा प्रस्तुत रिट निवेदनबाट आदेश जारी गरिरहन पर्ने देखिएन ।

३. निवेदकले आफू सुरुवा भएको कार्यालयमा गएर काम गर्नुपर्ने र सोही कार्यालयबाट नियमानुसार तलब भत्ता प्राप्त गर्नुपर्ने हुन्छ । निजले कानूनबमोजिम प्राप्त गर्ने तलब भत्ता सम्बन्धित कार्यालयबाट प्राप्त गर्न सक्ने नै हुँदा सो सम्बन्धमा रिट जारी गरिरहन पर्ने देखिएन । प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.गोविन्दकुमार उपाध्याय

इति संवत् २०७१ साल फागुन १३ गते रोज ४ शुभम् ।
इजलास अधिकृत : गेहेन्द्रराज रेग्मी

निर्णय नं. १३७४

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री गोविन्दकुमार उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री चोलेन्द्र शमशेर ज.ब.रा.
फैसला मिति : २०७१/११/१०/१९
२०६५-CR-०३१६

मुद्दा : भ्रष्टाचार (सरकारी रकम हिनामिना)

पुनरावेदक / वादी : अनुसन्धान अधिकृत उद्धवप्रसाद
खनालको प्रतिवेदनले नेपाल सरकार
विरुद्ध
प्रत्यर्थी/प्रतिवादी : धनुषा जिल्ला, रघुनाथपुर गा.वि.स.
वडा नं. ४ बस्ने विनयकुमार गामीसमेत

- कार्यालयका पदाधिकारीले जब मन लाग्यो जसरी मन लाग्यो काम गर्ने होइन । कार्यालयमा हुने कामकारवाही एउटा पद्धति र प्रचलनमा आधारित हुन्छ । प्रत्येक कामको कार्यालयमा अभिलेख रहने ।

(प्रकरण नं. २२)

- कुनै योजनाको कामको कार्यालय आफैँले अनुगमन र निरीक्षण गर्न सक्ने भन्ने देखिन्छ भने त्यस्तो आयोजना सञ्चालन गर्न नहुने कुरामा कार्यालय प्रमुख लगायत सबै सचेत रहनुपर्छ । तर योजना स्वीकृत गरेपछि त्यसलाई ऐन नियमबमोजिम सम्पन्न गराउनका लागि जिम्मेवार कर्मचारीहरूले आफ्नो दायित्वलाई

इमानदारीपूर्वक निर्वहन गर्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं.३०)

पुनरावेदक/वादीका तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता
शंकरबहादुर राई

प्रत्यर्थी/प्रतिवादीका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता
कृष्णप्रसाद सापकोटा, विद्वान् अधिवक्ताहरू
ईश्वरी चन्द्र शर्मा र नारायणप्रसाद कोइराला
अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग
ऐन, २०४८ को दफा १६(१)
- भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा
८(४), १७, ३१(१)

सुरू फैसला गर्ने:-

अध्यक्ष : मा.न्या.श्री भुपध्वज अधिकारी

सदस्य : मा.न्या.श्री कोमलनाथ शर्मा

फैसला

न्या.गोविन्दकुमार उपाध्याय : विशेष
अदालत काठमाडौंको मिति २०६५।४।२९ को
फैसलाउपर विशेष अदालत ऐन, २०५९ को दफा १७
अनुसार यस अदालतमा पुनरावेदन पर्न आएको प्रस्तुत
मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य एवम् ठहर यसप्रकार छ :

मध्यपश्चिम सिँचाई विकास सवडिभिजन
नं.१ कार्यालय रूकुमको आ.व. २०६१/६२ को
वार्षिक प्रगति विवरणमा उल्लेख गरिएको खर्च विवरण
र सम्पन्न गरिएको कार्यक्रम फर्जी र कित्ते रहेको छ ।
जुन कर्मचारीतन्त्रको लागि झनै उपहासको विषय हो ।
सिँचाई कार्यालयका डि.ई. विनयकुमार गामीले फर्जी र
कित्ते कार्य गरेकाले ती कामहरूमा संलग्न रहेका व्यक्ति
तथा पदाधिकारीहरूलाई आवश्यक कारवाही गरिपाउँ

भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०६२।४।१७ को खुम्बु
मल्लको उजुरी निवेदन ।

विभिन्न सिँचाई योजनाहरूमा कित्ते
उपभोक्ता समिति गठन गरी उक्त उपभोक्ता समितिको
तर्फबाट एक जना र कार्यालयको तर्फबाट एक जना
कर्मचारी समेतको मिलेमतोमा नेपाल बैंक लिमिटेड,
रूकुममा संयुक्त खाता खोली योजनास्थलमा नै नगई
सिँचाई कार्यालयका प्राविधिकहरू ओभरसियर,
इन्जिनियरहरूले कपोलकल्पितरूपमा योजनाहरूको
अनुमानित लागत इस्टिमेट बनाई कार्य सम्पन्न
प्रतिवेदन तयार गरी योजनाको कामको नाममा कुनै
काम नै नगरी रु.२७,२७,०००।- भ्रष्टाचार गरेको हुँदा
वास्तविक छानबिन गरी भ्रष्टाचारीहरूलाई कारवाही
गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको नन्दबहादुर विष्टसमेत ४
जनाको मिति २०६२।४।१७ को निवेदन ।

जिल्ला प्रशासन कार्यालय, रूकुमको मिति
२०६२।४।३२ को च.नं. १७७ को रमेश गौतमसमेतका
नामको प्रतिवेदन पेस गर्न खटाइएको पत्र ।

आ.व. २०६१/६२ मा भेडाखर्क सिँचाई
आयोजनामा कुनै काम नभएको भन्नेसमेत व्यहोराको
गजेन्द्रकुमार बुढासमेत ५ जनाले विनयकुमार गामीको
रोहवरमा लेखाइदिएको योजनास्थलको मिति
२०६२।५।२ गतेको मुचुल्का कागज ।

भेडाखर्क सिँचाई योजनास्थलमा खटिएको
टोलिले स्थलगत निरीक्षण गरी योजना स्थलमा कुनै
काम नभएको भन्नेसमेत व्यहोराको सर्जमिन मुचुल्का
र योजनास्थलमा खिचिएको भिडियो क्यासेट संलग्न
राखी मिति २०६२।५।३ गते कोष नियन्त्रक रमेश
गौतमसमेतका मानिसहरूले पेस गरेको प्रतिवेदन
कागज ।

भेडाखर्क सिँचाई आयोजनाको लगत
इस्टिमेट रु.२ लाख ७५ हजार उपभोक्ता समितिका

अध्यक्ष टंकबहादुर शाहीको नाममा चेक काटी बुझाएको हो । चेक काटने काम मेरै कार्यालयको लेखापाल सानुनारायण अधिकारी र मैले सही गरिदिएको हुँ । सो खाताको सञ्चालक फिल्डम्यान कूलबहादुर भण्डारी र अध्यक्ष टंकबहादुर शाही हुन् । साइट नक्सा ओ.सी. विन्देश्वर साहले बनाएको हो । जिम्मेवारी दिएको कर्मचारीबाट धोका भएकामा म दुःखी छु । भेडाखर्क सिँचाई योजनास्थल हेरिसकेपछि म आफैँ पुगेको बोहरा गाउँ सिँचाई योजना जाजरकोटबाहेक अन्य योजनाहरूमा सम्पूर्ण काम भएको भन्ने अवस्था देखिँदैन । रकम हिनामिना भएको भए साइटमा काम गर्ने प्राविधिक कर्मचारीहरूको मिलेमतोबाट भएको हुनसक्छ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी विनयकुमार गामीले अनुसन्धानको क्रममा गरेको बयान ।

मलाई कार्यालयको साइट जाने उपभोक्ता समितिको खाता सञ्चालन गर्न तोकेको र कामै नगरी भेडाखर्क सिँचाई योजनाबाट रु.२ लाख कार्यालयमा राखी रु.१ लाख उपभोक्ता समितिका अध्यक्ष टंकबहादुर शाहीलाई दिएका हुन् । आठ विसडडा सिँचाई योजनाबाट रु.६५ हजार, सिर्पा सिँचाई योजनाबाट रु.७५ हजार, काभ्रेखेत सिँचाई योजनाबाट रु.७५ हजार कार्यालयमा राखी बाँकी रकम उपभोक्ता समितिका अध्यक्षहरूले ओ.सि. रामभद्र पण्डित, रामचरित्र चौधरी र विन्देश्वर साहमार्फत कार्यालय प्रमुख विनयकुमार गामी र लेखापाल सानुनारायण अधिकारीलाई मैले बुझाएपछि मलाई ओ.सि. रामभद्र पण्डितले रु.९ हजार र ओ.सि. विन्देश्वर साहले रु.९ हजार तेरो भाग यति नै हो भनी दिएका हुन् । पियनहरूलाई रु.१ हजारका दरले बाँडी, चौरजहारी सिँचाई प्रणालीको मूल नहर मर्मत कार्य मेरो नाममा रु.७०,१०२१- को कोटेसन स्वीकृत भएको हो । विभिन्न निर्माण सेवाका नामबाटै कित्तै सही गराई रकम

बैंकबाट झिकी अन्दाजी रु.५ लाख रूपैयाँ कार्यालय प्रमुख, लेखापाल, ओभरसियर, खरिदारसमेत मिलेर रकम बाँडी खाएका हुन् । योजनाको कुनै पनि काम भएको होइन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी कूलबहादुर भण्डारीले अनुसन्धानको क्रममा गरेको बयान ।

आ.व. ०६१/६२ मा कुल अख्तियारी रु.१ करोड ५ लाख भएकामा निकास करिब ४४ लाख भई खर्च भएको छ । भेडाखर्क सिँचाई योजनास्थलको निरीक्षण गर्दा काम नभएको भन्ने सुनेको छु । काम नभई भेडाखर्क सिँचाई योजनाको रु.२ लाख ८५ हजार अध्यक्ष टंकबहादुर शाहीलाई उपभोक्ता समितिको खातामा जम्मा हुने गरी भुक्तानी भएको छ । बैंक खाता सञ्चालक अध्यक्ष टंकबहादुर शाही र फिल्डम्यान कूलबहादुर भण्डारी हुन् । बिल भरपाई आदि पेस गर्ने ओ.सि. विन्देश्वर साह हुन् । ल.ई. को ५ प्रतिशत रकम कन्टिजेन्सी वापत छुट्याउने चलन छ । सो रकम सानातिना स्टेसनरी खर्च, दैनिक भ्रमण भत्ता कार्य भएमा भुक्तानी दिने चलन छ । आ.व. २०६१/६२ मा कन्टिजेन्सीबापतको रकम ओ.सि. रामभद्र पण्डित, विन्देश्वर साह, रामचरित्र चौधरी हस्ते रकम भुक्तानी भएको छ । टिप्पणी सदर गराउने जिम्मेवारी मेरो हो । पेस भएका नापी किताबमा विश्वास लागि मैले सहिछाप गरिदिएको हुँ । नापी किताबको अन्य मेजरमेन्ट गर्न मलाई आउँदैन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी सानुनारायण अधिकारीले अनुसन्धानको क्रममा गरेको बयान ।

मलाई कार्यालयबाट भेडाखर्क सिँचाई योजनाको लगत इस्टिमेट गर्ने कार्य सञ्चालन गर्न मूल्याङ्कन गरी प्रतिवेदन पेस गर्न जिम्मेवारी दिएको थियो । म योजनास्थलमा गएको होइन । फिल्डम्यान कूलबहादुर भण्डारीले उक्त ठाउँबाट ल्याएको टिपोटको

आधारमा मैले कार्यालयमा नै बसी लगत इस्टिमेट तयार गरेको हुँ । उक्त योजनाको लागत रु.२,७५,६६४।- थियो । उपभोक्ता समितिको अध्यक्ष टंकबहादुर शाहीलाई देखेँ भने चिन्दछु अरुलाई चिन्दैन । माओवादी नाकाबन्दीले गर्दा डरले आफू त्यो ठाउँमा जान नसक्ने स्थिति देखेकाले मलाई बाध्यतावस फिल्डम्यान कुलबहादुर भण्डारीले ल्याएको टिपोटको आधारमा बिल पेस गरेको भन्नेसमेत व्यहोरा प्रतिवादी विन्देश्वर साहले अनुसन्धानको क्रममा गरेको बयान । कार्यालय प्रमुखसमेतको मिलोमतोमा कामै नगरी रकम हिनामिना भयो भन्ने सम्बन्धमा म आफैँ पनि भेडाखर्क सिँचाई योजनाको निर्माणस्थल झुलामा गई पुग्दा कुनै पनि काम गरेको देखिएन भन्नेसमेत व्यहोराको स्टोरकिपर (खरिदार) गोरखबहादुर खत्रीको कागज । कार्यालय प्रमुख विनयकुमार गामीले आफ्नै नाममा ड्राफ्ट गरिदिने गरी रु.१ लाख ३० हजार जति रकम दिनुभएको हो । उक्त रकम मलाई दिनुभएको हो भन्नेसमेत व्यहोराको नवज्योति पुस्तक पसल खलङ्गाको सञ्चालक वेदराज शर्माको कागज ।

हामीले विनयकुमार गामीलाई कार्यालय प्रमुखको नाताले यसै जिल्लामा आई चिनेको हो । निजलाई कुनै रकम सापटी दिएको छैन भनी जिल्ला वन कार्यालय, रूकुमका वन अधिकृत सिवनन्दन झा र जिल्ला भूसंरक्षण कार्यालय, रूकुमका कार्यालय प्रमुख अष्टभुजा नन्द उपाध्यायको संयुक्त कागज ।

उजुरी निवेदन सर्जमिन मुचुल्का एवम् स्थलगत निरीक्षण प्रतिवेदन, प्रतिवादीहरूको बयान कागज तथा भेडाखर्क सिँचाई योजनाका लागि विनियोजित रकम कार्यक्रम सम्पन्न प्रतिवेदन एवम् सोही आधारमा तयार भएको गोश्वारा भौचरअनुसार चेक काट्नेसमेतका कार्यबाट भेडाखर्क सिँचाई योजनामा नहर तथा कुलो निर्माण मर्मत सुधारको कार्य सम्पन्न

गर्न स्वीकृत भएको रकमको योजनाअनुसार कुनै कार्य गर्दै नगरी इस्टिमेटबमोजिम कार्य सम्पन्न भएको हो भनी प्रतिवादीहरूले झुठ्ठा कित्ते बिल भरपाईसमेतका कागजात तयार गरी बदनियतपूर्वक सरकारी रकम लिई खाई हिनामिना गरी भ्रष्टाचारजन्य कार्य गरेको पुष्टि हुन आएको ।

मध्यपश्चिमाञ्चल सिँचाई विकास सव डिभिजन नं. १ कार्यालय, रूकुमले दिगो व्यवस्थापन कार्यक्रमअन्तर्गत सञ्चालित योजनाहरू मध्ये ४० कि.मि लामो भेडाखर्क सिँचाई योजनाका लागि नेपाल सरकारतर्फबाट रु.३,००,०००।- (तीन लाख) रकम विनियोजन भएको । स्वीकृत सिँचाई योजना सम्पन्न गर्नका लागि योजनास्थलमा खटाइएका ओ.सी. विन्देश्वर साहले आफू योजना स्थलमा नगई फिल्डम्यान कुलबहादुर भण्डारीलाई मात्र पठाई निजैले योजनास्थलबाट ल्याएको कथित टिपोटको आधारमा रु.२,७५,०००।- को लगत इस्टिमेट तयार गरी रु.१४,०००।- कन्टिजेन्सीको लागि छुट्याई रु.४९, ६८०।२२ जनश्रमदान जुटाउने गरी जम्मा रु.३,७८,६८०।२२ को प्रस्तावित योजना स्वीकृत भएको भन्ने मिसिल संलग्न कागजहरूबाट देखिन आएको सो योजना सञ्चालनका लागि योजनासँग प्रत्यक्ष सरोकार रहेका कुनै उपभोक्ताहरूलाई समावेश गर्दै नगरी टंकबहादुर शाहीको अध्यक्षतामा उपभोक्ता समिति गठन गरी सो समितिले कार्यालयमा गर्नुपर्ने सबै काम गर्ने अध्यक्षलाई अधिकार प्रदान गरेको पनि मिसिल संलग्न उपभोक्ता समितिको मिति २०६२।१।२५ र २०६२।३।२२ समेतको निर्णयबाट देखियो । अधिकार प्रदान गरिएको निर्णयहरू समेतका आधारमा उपभोक्ता समितिका अध्यक्ष र सिँचाई कार्यालयका बीच मिति २०६२।२।२ मा कबुलियत सम्झौता गरे गराएको उक्त योजनास्थलमा नहर निर्माण

मर्मत सुधार गर्न योजना बनी सम्झौता भए तापनि गठित भेडाखर्क सिँचाई योजनाको उपभोक्ता समितिका कुनै पनि पदाधिकारी तथा कार्यालयका कुनै कर्मचारीसमेत योजनास्थलमा नपुगेको भन्ने जंगु शाहीसमेतको कागज मिसिल संलग्न रहेको पाउनुका साथै कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालय, रूकुमका प्रमुख कोष नियन्त्रक रमेश गौतमको संयोजकत्वमा गएको टोलीले भेडाखर्क सिँचाई योजनामा नहर कुलो निर्माण मर्मत सम्भार भएको छैन भनी मिति २०६२।५।३ मा जिल्ला प्रशासन कार्यालय, रूकुममा प्रतिवेदन पेस गरी योजनास्थलको भिडियो क्यासेटसमेत मिसिल संलग्न गरेको भेडाखर्क सिँचाई योजनामा कार्य सम्पन्न भएको छैन भनी स्वयम् प्रतिवादी विनयकुमार गामी, सानुनारायण अधिकारी, विन्देश्वर साह र कूलबहादुर भण्डारीसमेतको बयान कागजबाट समर्थन हुन आएकाले स्वीकृत योजनाबमोजिम योजनाको लगत इस्टिमेटदेखि कार्य सम्पन्न भएको प्रतिवेदनसम्म पनि योजनास्थलमै नगई फर्जी तथा किर्ते बिल भरपाई तयार गरेको हो भन्ने कुरा स्वयम् कूलबहादुर भण्डारी तथा विन्देश्वर साहको बयानबाट देखिएको । कार्य सम्पन्न गर्दै नगरी सो कार्य सम्पन्न भएको भनी प्रतिवेदनमा उपभोक्ता समितिका अध्यक्ष टंकबहादुर शाहीसमेतले झुठ्ठा सिफारिस गरेको तथ्यलाई प्रतिवादीहरू कसैले पनि इन्कार गर्न सकेको पाइएन । भेडाखर्क सिँचाई योजनाको स्वीकृत कार्यक्रम सम्पन्न भएको छैन भन्ने जानी जानी बदनियतपूर्ण मिलोमतो गरी सरकारी रकम निकाली भेडाखर्क उपभोक्ता समितिका अध्यक्ष र मध्यपश्चिमाञ्चल सिँचाई विकास सब डिभिजन नं. १ कार्यालयका इन्जिनियर, ओभरसियर, लेखापाल र प्राविधिक कर्मचारीहरू समेत भई कार्य सम्पन्न भइसकेको भन्ने नक्कली र झुठ्ठा किर्ते कागज बनाई अन्तिम बिल भुक्तानी पाउँ भनी ओ.सी. विन्देश्वर

साहले पेस गरेको निवेदन र M.B. समेतको आधारमा कार्यालय प्रमुख इन्जिनियर विनयकुमार गामी र लेखापाल सानुनारायण अधिकारीले भौचर तयार गरी गराई चेक नं. ३५५६५४५१ र ३५५६५४५२ बाट रु.२,८९,५५४।- पैसा भेडाखर्क उपभोक्ता समितिका नाउँमा भुक्तानी दिई दिलाई बैंकबाट भुक्तानी लिएको देखिन्छ । कन्टिजेन्सीको लागि छुट्याइएको रु.१४,०००।- समेत जम्मा रु.२,८९,६६४।१० पैसा काम नै सम्पन्न नगरी भेडाखर्क योजनामा नहर तथा कुलो निर्माण मर्मत सम्भार गर्दा रेखदेखका लागि सुपरभाइजर नियुक्ति गरेको र माग फारम खरिद आदेश तथा दाखिला रिपोर्ट बिना नै कार्यालयको सामान खरिद गर्दा भुक्तानी गरेको भनी नभएर नगरेको कामको नाउँमा सरकारी सम्पत्ति निकाली खाई मासी हिनामिना गरी भ्रष्टाचार जन्य कसुर गरेको ।

प्रतिवादी विनयकुमार गामीले आफू राष्ट्रसेवक कर्मचारी भएर आफूसहित उपभोक्ता समितिको पदाधिकारीसमेतलाई गैरकानूनी फाइदा र नेपाल सरकारलाई गैरकानूनी हानी पुर्याउने बदनियतले अन्य प्रतिवादीहरूसँग मिलेमतो गरी नेपाल सरकारको चेक नं. ३५५६५४५१ र ३५५६५४५२ बाट रु.२,८९,६६४।१० रकम निकाली खाई मासी हिनामिना गरेकाले प्रतिवादी सानुनारायण अधिकारीले भेडाखर्क सिँचाई योजनामा काम नभएको भन्ने बयानमा प्रस्ट स्वीकार गरेको अवस्थामा काम सम्पन्न भएको भनी टिप्पणी उठाई भौचर बनाई चेक काटी भुक्तानी दिने दिलाउने र आफू तथा अरुलाई गैरकानूनी फाइदा र नेपाल सरकारलाई गैरकानूनी हानि पुर्याउने कार्य गरेकाले, प्रतिवादी विन्देश्वर साहले भेडाखर्क योजनामा पुग्दै नपुगी कूलबहादुरले ल्याएको टिपोटको आधारमा लगत इस्टिमेट बनाई काम सम्पन्न भयो भन्ने उपभोक्ता समितिको निवेदन, फिल्डम्यानको नापजाँच र टिपोटमा

विश्वास मानी कार्य सम्पन्न प्रतिवेदन बनाई आफू तथा अरुलाई गैरकानूनी फाइदा र नेपाल सरकारलाई गैरकानूनी हानी पुर्याई जानीजानी बदनियत पूर्ण तरिकाले झुठ्ठा कित्ते कागज बनाई सरकारी सम्पत्ति निकाली भ्रष्टाचारको कसुर गरेकाले र प्रतिवादी कुलबहादुर भण्डारी योजनास्थलमा नगै कथित टिपोट ल्याई विन्देश्वर साहलाई दिएको निजले पनि कथित टिपोटको आधारमा बनाएको लगत इस्टिमेटबमोजिम काम सम्पन्न हुँदै नभएकामा योजनाको काम सम्पन्न भएको छ भनी उपभोक्ता समितिबाट सिफारिस गराई कार्यालय प्रमुख, लेखापाल, ओभरसियर र उपभोक्ता समितिका अध्यक्षसमेतका आपसी मिलोमतोमा फर्जी तथा कित्ते बिल भरपाई तयार गरी गराई सरकारी सम्पत्ति झिकी बाँडफाँड गरी खाई मासी हिनामिना गरी भ्रष्टाचार गरेकाले निज प्रतिवादीहरु विनयकुमार गामी, विन्देश्वर साह, सानुनारायण अधिकारी र कुलबहादुर भण्डारीलाई भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ८ को उपदफा (१) को खण्ड (ड) तथा दफा १७ बमोजिमको कसुरमा सोही ऐनबमोजिम सजाय गरी निजहरु समेतबाट बिगोसमेत भराई पाउनुको साथै अर्का प्रतिवादी टंकबहादुर शाहीको अध्यक्षतामा उपभोक्ता समिति गठन गरिएको सिँचाई कार्यालयसँग सम्झौता गरे पनि स्वीकृत योजनाबमोजिम कार्य सम्पन्न गर्दै नगरी कार्य सम्पन्न भएको भन्ने सिफारिस गरी भेडाखर्क योजनाको फर्जी तथा कित्ते बिल भरपाई तयार गरी गराई रकमको माग गरेको र ओ.सी. विन्देश्वर साहबाट सिफारिस गराई कार्यालय प्रमुख विनयकुमार गामी, लेखापाल सानुनारायण अधिकारी, ओ.सी. विन्देश्वर साह र फिल्डम्यान कुलबहादुर भण्डारीसँगको आपसी मिलोमतो गरी सरकारी सम्पत्ति चेक नं. ३५५६५४५१ र ३५५६५४५२ बाट रु.२,८९,६६४।- पैसा झिकी, झिक्न लगाई

निजसमेतले बाँडफाँड गरेको देखिएको अवस्थामा यी प्रतिवादी टंकबहादुर शाहीले आफू तथा अन्य प्रतिवादीलाई गैरकानूनी फाइदा र नेपाल सरकारलाई गैरकानूनी हानी पुर्याई कित्ते झुठ्ठा कागजात तयार गरी सरकारी सम्पत्ति निकाली खाई मासी हिनामिना गरी भ्रष्टाचार गरेकाले भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ८ को उपदफा (४) बमोजिमको कसुरमा सोही ऐनबमोजिम सजाय गरी निजसमेतबाट बिगो भराई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको आरोपपत्र ।

योजनामा काम भएको छ । नगरे नभएको बिल भरपाई बनाई सरकारी रकम हिनामिना गरेको छैन । २०६२।५।२ मा भएको मुचुल्का रोहबरमा मेरो नाम भएको सही मेरै हो । तर उक्त मुचुल्का आयोजना स्थलमा नपुगी अन्यत्रै तयार गरिएको हो । भिडियो क्यासेटसमेत २ किलोमिटर वरै खिचिएको हो । योजना अनुसारको काम भएको हुँदा सजाय हुनुपर्ने होइन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी कुलबहादुर भण्डारीले विशेष अदालतमा गरेको बयान ।

हामीले मिलोमतो गरेर बिल भरपाई बनाउन लगाएको होइन । भेडाखर्क सिँचाई योजना झुलामा काम भएको छ । आ.व.२०६१/६२ को स्वीकृत कार्यक्रम सम्पन्न भएको हो । कार्यालयका कर्मचारीहरुबाट पेस भएका कागजातहरुबाट नियमानुसार जल उपभोक्ता समितिको खातामा भुक्तानी भएको हो । यसमा कुनै पनि भ्रष्टाचार जन्य काम भएको छैन । मिसिल संलग्न मुचुल्कामा मलाई जबर्जस्ती सही गराइएको छ । मुचुल्का बिलकुल गलत हो । अभियोग मागदाबीबमोजिम सजाय पाउनु पर्ने होइन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी विनयकुमार गामीले विशेष अदालतमा गरेको बयान ।

ममाथि लगाइएको आरोप झुठ्ठा हो । मर्मत सम्भार कार्यको लगत इस्टिमेट आफैँ योजनास्थलमा गई तयार पारेको छु । इस्टिमेटअनुसार उपभोक्ता

समितिले कामको जिम्मा लिएको हो । मर्मत सम्भारको कार्य सामान्य प्रकृतिको भएकाले फिल्डम्यानले नै हेर्न सक्ने भएकाले उनलाई नै बढी जिम्मेवारी दिइएको थियो । आरोप झुठ्ठा हो । मलाई सजाय हुनुपर्ने होइन । सफाइ पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी विन्देश्वर साहले विशेष अदालतमा गरेको बयान ।

मलाई लगाइएको आरोप झुठ्ठा हो । मेरो योजनामा आर्थिक कारोबारका सवालमा मात्र संलग्नता हुन्छ । म प्राविधिक कर्मचारी नभएको हुँदा प्राविधिक कार्यको सम्बन्धमा केही पनि जानकारी हुँदैन । सानो योजना भएकाले एकै पटक भुक्तानी दिएको हो । ऐन नियम आफ्नो कर्तव्य दायित्वअनुसारको कार्य गरेको हुनाले सजाय हुनुपर्ने होइन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी सानुनारायण अधिकारीले विशेष अदालतमा गरेको बयान ।

प्रतिवादीमध्येका टंकबहादुर शाहीको नाममा गोरखापत्रमा सूचना प्रकाशित हुँदासमेत उपस्थित नभई सुरु म्यादै गुजारी बसेको ।

मसमेतले प्रतिवेदन दिएको हो । प्रतिवेदनमा भएको दस्तखत मेरो हो । साथीहरूको विश्वासको आधारमा प्रमुख जिल्ला अधिकारीज्यूबाट कन्भिन्स भई सत्य साँचो नै होला भनी सही गरेको हुँ । स्थलगत निरीक्षण मैले गरेको होइन भन्नेसमेत व्यहोराको वादी पक्षका साक्षी रमेश गौतमले अदालतमा आई गरेको बकपत्र ।

काम भएको छ, आधिकारिक मानिसले बिल भरपाई प्रमाणित गरेको हुँदा भ्रष्टाचार हुने कुरै भएन भनी प्रतिवादी सानुनारायण अधिकारीका साक्षी प्रदिपराज शर्मा र लोकनाथ उपाध्यायले गरेको बकपत्र ।

प्रतिवादीहरू उपर लगाएको आरोप झुठ्ठा हो भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी विन्देश्वर साहको साक्षी नागेन्द्रकुमार कर्णले गरेको बकपत्र ।

किर्ते बिल भरपाई खडा गरी सरकारी सम्पत्ति हिनामिना गरेको भनी लगाएको आरोप झुठ्ठा हो भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी विनयकुमार गामीको साक्षी दिनेशप्रसाद साहले गरेको बकपत्र ।

प्रतिवेदन मसमेतले दिएको हो । मुहानमा म आफैँ गएको होइन । स्थानीय व्यक्तिहरूसँग बुझ्दा काम नभएको कुरा बुझिएकाले उल्लेख गरिएको हो भन्नेसमेत व्यहोराको वादीका साक्षी चक्रपाणि गौतमले गरेको बकपत्र ।

मुचुल्का मैले नै लेखेको हुँ । सहिछाप मेरै हो । लेखिएको व्यहोरा ठिक साँचो छ । प्रतिवेदन चाहिँ मैले लेखेको होइन भन्नेसमेत व्यहोराको वादीका साक्षी टेकबहादुर तामाडले गरेको बकपत्र ।

प्रतिवादीहरू मध्येका टंकबहादुर शाही भेडाखर्क सिँचाई योजना झुलाको उपभोक्ता समितिको अध्यक्ष रहेको र सिँचाई कार्यालयसँग आयोजना सञ्चालनको लागि सम्झौता भएको तथा अन्य प्रतिवादीहरू विनयकुमार गामी, विन्देश्वर साह, सानुनारायण अधिकारी र कुलबहादुर भण्डारी मध्यपश्चिम सिँचाई विकास सब डिभिजन नं. १ कार्यालयका कर्मचारी रहे भएको र आयोजनाका लागि विनियोजन रकम उपभोक्ता समितिलाई भुक्तानी भएकामा विवाद छैन । भेडाखर्क सिँचाई योजनामा नहर तथा कुलो निर्माण मर्मत सुधारको कार्य सम्पन्न गर्न स्वीकृत भएको रकमको योजनाअनुसार कुनै कार्य गर्दै नगरी लगत इस्टिमेटबमोजिम काम सम्पन्न भएको हो भनी प्रतिवादीहरूले झुठ्ठा किर्ते भरपाईसमेतका कागजात तयार गरी सरकारी रकम लिई खाई हिनामिना गरी भ्रष्टाचार गरेको भन्ने यी प्रतिवादीहरू उपरको दाबी रहेको छ । प्रतिवादीहरूले आफूउपर लगाएको आरोप झुठ्ठा भएको, योजना सम्पन्न भएपछि नियमानुसार नै रकम भुक्तानी गरिएको हो । मुचुल्का

योजना घटनास्थलमा नपुगी तयार गरिएको हो भनी मुचुल्कालाई नै चुनौती दिई अदालतमा बयान गरेका छन । प्रस्तुत मुद्दाको उठान मिति २०६२।४।१७ को उजुरी निवेदन एवम् सो उजुरीको आधारमा जिल्ला प्रशासन कार्यालय, रूकुमको आदेशानुसार छानबिन गर्न गठित टोलीले मिति २०६२।५।२ मा गरेको मुचुल्का एवम् २०६२।५।३ मा दिएको प्रतिवेदनबाट भएको देखिन्छ । प्रतिवादीहरूको भनाइलाई उक्त मुचुल्काका तामेल गर्ने चक्रपाणि गौतम टेकबहादुर तामाङ एवम् प्रतिवेदक रमेश गौतमले अदालतमा आई गरेको बकपत्रसमेतबाट पुष्टि भएको अवस्था छ । त्यसै गरी मुचुल्कामा भेडाखर्क सिँचाई आयोजनामा मर्मत सम्भारको कुनै कार्य नभएको भनी व्यहोरा लेखाइदिएको तपसिलमा बस्ने स्थानीय मानिसहरू अदालतमा उपस्थित भई बकपत्र गर्नसमेत आउन नसकेको अवस्था छ । काम तामेल गर्ने मानिसहरूले मुचुल्का योजनास्थलमा नपुगी स्थानीय मानिसहरूले लेखाइदिएको आधारमा झुला पुल योजनास्थल मुहानबाट २ देखि २/५० किलोमिटर टाढा तयार गरिएको भनी बकपत्र गरेका छन् । यसरी मुचुल्कामा आफ्नो व्यहोरा लेखाउने व्यक्तिहरू अदालतमा उपस्थित भई लेखिएको व्यहोरा पुष्टि गर्न नसकेको र काम तामेल गर्ने व्यक्तिहरूले समेत योजनास्थलमा नगएको भनी अदालतमा आई बकपत्र गरिदिएको अवस्थामा त्यस्तो मुचुल्कालाई प्रमाणको रूपमा स्वीकार गर्न सक्ने अवस्था रहेन । त्यसै गरी प्रतिवादीहरूबाट निवेदनसाथ पेस भएको योजना सम्पन्न भएको भन्ने २०६४।२।२ मा स्थानीय मानिसहरूले गरिदिएको मुचुल्काको मिसिल संलग्न प्रतिलिपिसमेतबाट देखिन आउँछ । यी तथ्य र प्रमाणबाट नहर तथा कुलो निर्माण मर्मत सुधारको कार्यको छानबिन सम्बन्धित स्थानमा पुगी भएको पाइँदैन । काम नगरी रकम मात्र

भुक्तानी लिएको आरोपको छानबिनको विषयमा गठित समिति नै काम भएको स्थानमा पुग्न नसकी वरै बसी मुचुल्का तयार गरेको कुरा सम्बन्धित व्यक्तिको कथनबाट देखिएको अवस्थामा सो छानबिन व्यहोरा नै शङ्कास्पद भएको देखिन आउँछ । त्यस्तो व्यहोराको आधारमा प्रतिवादीउपर लगाइएको सो आरोप मिसिल संलग्न प्रमाण र तथ्यबाट पनि समर्थित भएको देखिन आएन । त्यस्तो अवस्थामा प्रतिवादीहरूले आरोपित कसुर गरेको भन्न सकिने अवस्था भएन ।

तसर्थ मिसिल संलग्न सबुद प्रमाणबाट प्रतिवादीहरूले आरोपित कसुर गरेको पुष्टि हुन नआएकाले दाबीको कसुर गरेको नठहरी प्रस्तुत आरोपबाट प्रतिवादीहरूले सफाई पाउने ठहर्छ भन्ने विशेष अदालत, काठमाडौंको मिति २०६५।४।२९ को फैसला ।

भेडाखर्क सिँचाई योजनाको नहर तथा कुलो निर्माण मर्मत सम्भारबापत रकम निकालेको कुरामा विवाद छैन । वादीको साक्षी टेकबहादुर तामाङ, चक्रपाणि गौतमको अदालतसमक्ष गरेको बकपत्रले उक्त आयोजनामा काम नभएको भन्ने पुष्टि भएको छ । चक्रपाणि गौतमको बकपत्रको स.ज. ६ मा आयोजना स्थलमा पुगेको छु । स.ज. ७ मा "आयोजनाबाट सिँचाई क्षेत्र सबै मैले हेरेको छु । त्यसबाट काम नभएको देखिन्छ" भन्ने उल्लेख भएको र टेकबहादुर तामाङको बकपत्रको स.ज. ५ मा "पहिरो मर्मत स्थल र कुलाको लाइन हामीहरूले हेरी लेखेका हौं" भनी उल्लेख भएकोबाट निर्माण स्थल नपुगेको भन्ने विशेष अदालतले सफाई दिने प्रमाण हास्यास्पद देखिन्छ । अतः बकपत्रको समग्र व्यहोरा अध्ययन र विश्लेषण नगरी हचुवाका रूपमा सफाई दिइएको फैसला प्रमाणमा आधारित एवम् वस्तुनिष्ठ नभई आत्मनिष्ठ हुनुका साथै फैसलाले भ्रष्टाचारजन्य कार्यलाई प्रोत्साहनसमेत दिइएको हुँदा

फैसला बदरभागी छ ।

प्रतिवादीहरूले भेडाखर्क सिँचाई योजना नहर कुलो निर्माण मर्मत सुधारका कार्य सम्पन्न गर्न स्वीकृत भएको रकम योजना अनुसार कार्य गर्दै नगरी लगत इस्टिमेटबमोजिम काम सम्पन्न भएको हो भनी झुठ्ठा किर्ते बिल भरपाईसमेतका कागज तयार गरी बदनियतपूर्वक सरकारी रकम लिई खाई हिनामिना गरी भ्रष्टाचार गरेको उजुरी निवेदन, सर्जमिन मुचुल्का एवम् स्थलगत निरीक्षण प्रतिवेदन साथै योजना स्थलमा खिचिएको भिडियो क्यासेटसमेतले पुष्टि गरिरहेको अवस्थामा ती प्रमाणको मूल्याङ्कन नै नगरी गरिएको फैसला बदरभागी छ । प्रतिवादीहरूले अदालतमा पेस गरेको भनीएको कार्य सम्पन्न गरेको मिति २०६४।२।२२ को मुचुल्का अभियोगपत्र दायर भएपछि प्रतिवादीहरूबाट सिर्जना गरिएको झुठ्ठा प्रमाण हो । त्यस्ता प्रमाण प्रमाण ऐन, २०३१ बमोजिम प्रमाण ग्राह्य नहुँदा सफाई दिने मनसाय साथ विशेष अदालतले प्रमाणमा लिई सफाई दिएको फैसला कानूनसम्मत छैन ।

अतः माथि उल्लिखित आधार र कारणसमेतबाट विशेष अदालतले अभियोग दाबीबमोजिम कसुर ठहर गर्नुपर्नेमामिति २०६५।४।२९ मा गरेको फैसला बदर गरी प्रतिवादीहरूलाई अभियोग मागदाबीबमोजिम कसुर ठहर गरी सजाय गरिपाउँ भन्ने नेपाल सरकारको यस अदालतमा पर्न आएको पुनरावेदन ।

यसमा प्रतिवादी विनयकुमार गामीले अनुसन्धानको क्रममा बयान गर्दा भेडाखर्क सिँचाई आयोजना, झुलामा म आफैँ योजनास्थलमा गई हेर्दा कुनै काम नभएको आफ्नै आँखाले देखेको, कार्यालयबाट खटिएका कर्मचारीहरूको मिलेमतोमा रकम हिनामिना भएको भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरेको

देखिँदा प्रतिवादीहरूलाई अभियोग दाबीबाट सफाई दिने ठहर्याएको विशेष अदालतको फैसला फरक पर्ने हुँदा अ.बं. २०२ नं. बमोजिम छलफलको लागि प्रत्यर्थीलाई झिकाई नियमबमोजिम पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६६।६।२७ गतेको आदेश ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ यस इजलासमा पेस हुन् आएको प्रस्तुत मुद्दाको पुनरावेदनपत्रसहितको मिसिल अध्ययन गरियो । पुनरावेदक नेपाल सरकारका तर्फबाट रहनु भएका विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री शंकरबहादुर राईले भेडाखर्क सिँचाई आयोजनामा निकास भएको रकम अनुसार काम नै नगरी आयोजना प्रमुखलगायतका कर्मचारीहरू र उपभोक्ता समितिका अध्यक्ष टंकबहादुर शाहीले रकम लिई भ्रष्टाचार गरेका छन् । प्रतिवादीहरूले अनुसन्धान अधिकृत र अदालतसमक्ष बयान गर्दा २०६२।५।२ को घटनास्थल मुचुल्कामा सहिछाप गरेको स्वीकार गरेका छन् । भेडाखर्क आयोजनाको मुहानमा ग्राभिन भर्ने, पहिरो गएको ठाउँमा तार जाली लगाउनु पर्ने र कुलो सफाई गरी सिँचाई सुचारु गर्नुपर्नेमा काम नगरी रकम हिनामिना गरी भ्रष्टाचार गरेकामा विशेष अदालत, काठमाडौँले प्रतिवादीहरूलाई कसुरबाट सफाई दिएको फैसला उल्टी गरी अभियोगदाबी अनुसार सजाय तथा जरिवाना गरिपाउँ भन्ने बहस गर्नुभयो ।

प्रतिवादीहरू विनयकुमार गामी, विन्देश्वर साह र कुलबहादुर भण्डारीको तर्फबाट रहनुभएका विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री ईश्वरी चन्द्र शर्मा र श्री नारायणप्रसाद कोइरालाले इजलासबाट पटकपटक आदेश भएअनुसार झिकाइएको श्रव्य दृश्यमा आयोजनाको दृश्य केही देखिँदैन । अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई भ्रष्टाचार मुद्दाको अनुसन्धान अधिकृत तोके पनि प्रमुख जिल्ला

अधिकारी आफैँले भेडाखर्क आयोजनामा स्थलगत निरीक्षण नगरी कोष नियन्त्रक रमेश गौतमसमेत ५ जना अधिकृतको टोली गठन गरी आयोजनास्थलमा निरीक्षण गर्न पठाएकामा कोष नियन्त्रक, हुलाक प्रमुख र प्रहरी निरीक्षकले स्थलगत निरीक्षण नगरी खरिदार कर्मचारीले मुचुल्का गरी ल्याएको कागजमा सदरमुकाममा थुनामा रहेका कर्मचारीहरूलाई रोहवरमा राखी तयार गरिएको छ । उपभोक्ता समिति गठन भएको र सिँचाइको काम उपभोक्ता समितिमार्फत भएकाले उपभोक्ता समितिले सिँचाइको काम सम्पन्न गरेको भनी बिल भरपाई पेस गरेकाले फिल्ड कर्मचारी र ओभरसियर प्रतिवादी विन्देश्वर साहले बिल जाँची योजना प्रमुखसमक्ष पेस गरेको हो । आयोजनाको कार्य सम्पन्न भएको कुरा पेस भएको कागजातबाट देखिएकाले योजना प्रमुख विनयकुमार गामीले बिल भरपाई स्वीकृत गर्नुभएको छ । हाम्रो पक्षहरूले रकम खाएको छैन । हाम्रा पक्षहरूलाई अभियोगदाबीबाट सफाई दिएको विशेष अदालतको फैसला सदर गरिपाउँ भनी र प्रतिवादीमध्येका सानुनारायण अधिकारीको तर्फबाट रहनुभएका विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री कृष्णप्रसाद सापकोटाले आयोजनाको कार्य सम्पन्न भएको भनी उपभोक्ता समितिका अध्यक्षले बिल भरपाई पेस गरी ओभरसियर विन्देश्वर साहले बिल पास गरी आयोजना प्रमुखले बिल स्वीकृत गरेपछि लेखापाल सानुनारायण अधिकारीले उपभोक्ता समितिको अध्यक्षको नाममा चेक काटी रकम भुक्तानी गर्नुभएकाले मेरा पक्षले रकम हिनामिना गरी भ्रष्टाचार गरेको छैन । अभियोगदाबीबाट सफाई दिएको विशेष अदालत, काठमाडौँको फैसला सदर गरिपाउँ भन्ने बहस गर्नुभयो ।

विद्वान् कानून व्यवसायीहरूको उपर्युक्तबमोजिमको बहस सुनी अभियोगदाबीबाट

प्रतिवादीहरूलाई सफाई दिएको विशेष अदालत, काठमाडौँको फैसला मिलेको छ छैन र वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर पुग्ने हो होइन सो सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा भेडाखर्क सिँचाई आयोजनामा कुनै काम नै नभएकामा भएको छ भनी प्रतिवादी विनयकुमार गामीले रु.२,८९,६६४।९० रकम निकाली खाई मासी तथा लेखापाल सानुनारायण अधिकारीले पनि उक्त योजनामा काम भएको भनी फर्जी तथा कित्ते बिल भरपाई तयार गरी टिप्पणी उठाई उल्लिखित रु.२,८९,६६४।९० भुक्तानी दिने दिलाउने कार्य गरी तथा ओसि विन्देश्वर साह योजनाको नहर तथा कुलो निर्माण सम्भार कार्यको रेखदेख गर्ने प्राविधिक कर्मचारीको रूपमा खटिएको निज योजनास्थलमा जाँदै नगई फिल्डम्यान कुलबहादुर भण्डारीलाई मात्र पठाएको र विश्वासमा परी कुलबहादुरले ल्याएको टिपोटको आधारमा लागत इस्टिमेट बनाएकामा साबित भई उक्त रकम खाई मासी हिनामिना गरेको र त्यसमध्ये रु.५० हजार आफूले पाउने गरी ने.बै.लि. जनकपुरमा पठाउनुका साथै सोही रकममध्ये कार्यालय प्रमुखको रकमसमेत आफ्नो नाउँबाट ने.बै.लि. गौरबाट पाउने गरी ड्राफ्ट गरी पठाएको, फिल्डम्यान कुलबहादुर पनि योजनास्थलमा नगई योजनाको काम सम्पन्न नभएकामा सम्पन्न भएको भनी उपभोक्ता समितिका अध्यक्षबाट झुठ्ठा सिफारिस गराई मिलेमतो गरी बदनियतपूर्वक उक्त रु.२,८९,६६४।९० झिकी झिक्न लगाई खाई मासी आफू तथा अरूलाई गैरकानूनी फाइदा र नेपाल सरकारलाई गैरकानूनी हानि पुर्याउने कार्य गरी भ्रष्टाचार गरेकाले भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ८ को उपदफा (१) को खण्ड (ड) तथा दफा १७ को कसुरमा सोही ऐनबमोजिम सजाय गरी बिगोसमेत

भराई पाउँ भनी प्र. विनयकुमार, सानुनारायण अधिकारी, विन्देश्वर साह तथा कुलबहादुर भण्डारीउपर एवम् उपभोक्ता समितिका अध्यक्ष टंकबहादुर शाहीले सरोकारवाला व्यक्ति नराखी गुपचुप उपभोक्ता समिति गठन गरी योजनाबमोजिम कार्य सम्पन्न नगरी सम्पन्न भएको भन्ने सिफारिस गरी फर्जी तथा किर्ते बिल भरपाई तयार गरी गराई अन्य प्रतिवादीहरूसँगको मिलेमतोमा रु.२,८९,६६४।१० पैसा झिकी झिक्न लगाई आफू तथा अन्य प्रतिवादीहरूलाई गैरकानूनी फाइदा र नेपाल सरकारलाई गैरकानूनी हानि पुर्याई किर्ते झुट्टा कागजात तयार गरी सरकारी सम्पत्ति खाई मासी भ्रष्टाचार गरेकाले भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ८(४) बमोजिमको कसुरमा सोही ऐनबमोजिम सजाय गरी बिगोसमेत भराई पाउँ भनी निज टंकबहादुर शाहीउपर २०६२।७।११ मा विशेष अदालत, काठमाडौँमा आरोपपत्र दायर भएको देखिन्छ।

३. विशेष अदालत, काठमाडौँले प्रतिवादीहरूलाई आरोपपत्रबाट सफाई दिँदा प्रतिवादीहरूले गरेको इन्कारी बयान, नहर तथा कुलो मर्मत सुधारको काम नगरी काम भएको भनी किर्ते बिल भरपाईसमेत तयार गरी भ्रष्टाचार गरेको भनी खडा भएको मुचुल्का योजना घटनास्थलमा नपुगी तयार भएको हो भनी प्रतिवादीहरूले गरेको चुनौती मुचुल्का तामेल गर्ने चक्रपाणि गौतम, टेकबहादुर तामाङ एवम् प्रतिवेदक रमेश गौतमले योजनास्थल झूलापुलबाट २।२.५० किमी टाढा तयार गरिएको भनी अदालतमा आई गरेको बकपत्र, मर्मत सम्भारको काम नभएको भनी मुचुल्कामा व्यहोरा लेखाउने अरू स्थानीय मानिसहरूले अदालतमा आई बकपत्र गर्न नसकेको र काम सम्पन्न भएको कुरा स्थानीय मानिसहरूले गरेको २०६४।२।२ को मुचुल्काको प्रतिलिपिबाट

छानबिन व्यहोरा नै शङ्कास्पद भएको र सो आधारमा प्रतिवादीहरू उपरको आरोप प्रमाण र तथ्यबाट समर्थित नभएको भन्ने आधार लिएको देखिन्छ।

४. वादी साक्षी टेकबहादुर तथा चक्रपाणि गौतमले आफूहरू आयोजनास्थलमा पुगेको र काम नभएको कुरा स्पष्ट उल्लेख गरेकामा निजहरू निर्माणस्थल नपुगेको भन्ने विशेष अदालतको ठहर वस्तुनिष्ठ छैन। भिडिओ क्यासेटसमेतको प्रमाणबाट योजनाको काम नगरी रकम भुक्तानी गरेको प्रमाणित भएकाले प्रतिवादीहरूले आरोपित कसुरबाट सफाई पाउने ठहर्याई विशेष अदालतबाट भएको फैसला नमिलेकाले उल्टी गरी आरोपपत्रबमोजिम प्रतिवादीहरूलाई सजाय गरिपाउँ भनी उक्त फैसलामा चित्त नबुझाई वादी नेपाल सरकारले पुनरावेदन गरेको देखिन्छ।

५. संयुक्त राष्ट्रसंघको महासभाले पारित गरेको United Nations Convention Against Corruption, 2004 मा भ्रष्टाचारको रोकथाम र सजाय दुवैको व्यवस्था रहेको देखिन्छ। उक्त दस्तावेजको धारा १५ मा रिसवत, धारा १७ मा Embezzlement, misappropriation or other diversion of property by a public official... when committed intentionally, धारा १८ मा Trading in influence... when committed intentionally: (a) The promise, offering or giving to a public official or any other person ... with a view to obtaining ... an undue advantage for the original instigator of the act or for any other person; र (b) The solicitation or acceptance by a public official or any other person, directly or indirectly, of an undue advantage for himself or herself

or for another person in order that the public official or the person abuse his or her real or supposed influence with a view to obtaining from an administration or public authority of the State Party an undue advantage. धारा १९ मा Abuse of functions अख्तियारको दुरुपयोग ... when committed intentionally, the abuse of functions or position ... for the purpose of obtaining an undue advantage for himself or herself or for another person or entity. धारा २० मा Illicit enrichment अवैध समृद्धि when committed intentionally, धारा २१ Bribery in the private sector धारा २२ मा Embezzlement of property in the private sector धारा २३ Laundering of proceeds of crime... when committed intentionally धारा २४ मा Concealment... when committed intentionally तथा धारा २५ मा Obstruction of justice... when committed intentionally भन्ने कसुरहरू उल्लेख भएको पाइन्छ। धारा २६ ले कानूनी व्यक्तिले पनि भ्रष्टाचार गर्न सक्ने हुँदा उसको दायित्व Liability of legal persons जो criminal, civil or administrative जे पनि हुन सक्ने व्यवस्था गरेको पाइन्छ। धारा १५ Bribery of national public officials मा Each State Party shall adopt such legislative and other measures as may be necessary to establish as criminal offences, when committed intentionally: (a) The promise, offering or giving, to a public official, directly or indirectly, of an undue advantage, for the official himself or herself or another person or entity, in order

that the official act or refrain from acting in the exercise of his or her official duties; (b) The solicitation or acceptance by a public official, directly or indirectly, of an undue advantage, for the official himself or herself or another person or entity, in order that the official act or refrain from acting in the exercise of his or her official duties. भनी रिसवतको परिभाषा उल्लेख भएको र धारा १६ ले सार्वजनिक सेवामा कार्यरत विदेशी पदाधिकारी तथा अन्तर्राष्ट्रिय संस्थामा कार्यरत पदाधिकारीको हकमा पनि धारा १५ अनुसार नै रिसवतको परिभाषा गरेको देखिन्छ। धारा २७ मा यो कन्भेन्सनमा वर्णित कसुरमा सहभागिता र उद्योग Participation and attempt लाई पनि कसुर मान्दै सहभागितालाई उपधारा (१) मा participation in any capacity such as an accomplice, assistant or instigator भनी सहभागिताको र उपधारा (२) मा any attempt to commit भनी उद्योगको तथा उपधारा (३) मा तयारी preparation लाई थप स्पष्ट गरेको देखिन्छ। धारा २८ मा Knowledge, intent or purpose required as an element of an offence established in accordance with this Convention may be inferred from objective factual circumstances. तथा धारा ३० मा सम्बन्धित पदाधिकारीको कार्यगत उन्मुक्ति आदि तथा वर्णित कसुरमा हुने अनुसन्धान र निरोपणका बीचमा मनासिब सन्तुलन गर्नुपर्ने, निर्दोषिताको अनुमानलाई मध्यनजर राखी कर्मचारीको निलम्बन, निष्कासन र पुनर्स्थापन reassignment र यस्ता व्यक्तिको समाजमा पुनः समावेशीकरण reintegration सम्बन्धी कामकारवाही गर्नु पर्ने कुरा रहेको पाइन्छ।

६. संयुक्त राष्ट्र संघको उक्त कन्भेन्सन व्यापक छ । त्यसले देशी विदेशी सरकारी, निजी तथा संघ संस्थाका पदाधिकारीले ओहदाको कारणबाट गरेको प्रत्येक अनुचित काम जस्तो कि रिसवत, मसोट, अख्तियारको दुरुपयोग, अनुचित व्यापारिक प्रभाव, अवैध समृद्धि, मुद्रा शुद्धीकरण, सम्पत्ति लुकाउने, न्यायमा बाधा पार्ने यावत कार्य तथा त्यसको तयारी र उद्योगलाई भ्रष्ट आचरण मानेको छ । यसले उक्त कसुरको रोकथाम तथा कसुरदारको पुनर्स्थापनमा पनि जोड दिएको छ । तर यो कन्भेन्सनले सम्बन्धित व्यक्तिलाई कारवाही गर्दा निर्दोषिताको अनुमानलाई मध्यनजर राख्नु पर्ने भनी सतर्क गराएको छ । प्रतिवादीको नियत तथा धारा २८ मा रहेको Knowledge, intent or purpose भन्ने कुरा may be inferred from objective factual circumstances भनी तथ्यगत परिस्थितिको आधारसमेत राखेर यसमा आत्मगत र वस्तुगत दुवैको सम्मिश्रण गरी सन्तुलन पनि ल्याएको छ ।

७. संयुक्त राष्ट्र संघको कन्भेन्सन अनुरूप नेपालमा भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९, सम्पत्ति शुद्धीकरण (मनि लाउन्डरिङ्ग) निवारण ऐन, २०६८, अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ आदि बनेको पाइन्छ । यो मुद्दा भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ अन्तर्गत दायर भएको देखिन्छ ।

८. बेलायतको Bribery Act, 2010 को दफा १ को Offences of bribing another person रिसवत दिने व्यक्तिसँग सम्बन्धित छ । दफा २ को Offences relating to being bribed घुस लिने व्यक्तिसँग सम्बन्धित छ । उक्त दफा १ र २ पूर्ण कसुरका साथै inchoate offence पनि भएको कुरा दफा १ मा offers, promises or gives भन्ने क्रियाबोधक शब्दहरू तथा दफा २ मा R requests,

agrees to receive or accepts भन्ने क्रियाबोधक शब्दहरूबाट स्पष्ट हुन्छ । दफा १ र २ को रिसवत to perform improperly अथवा for the improper performance अथवा would itself constitute the improper performance को लागि हुनुपर्छ । दफा १ को कसुरमा उपदफा २ बमोजिम intention तथा उपदफा (३) बमोजिम knowledge or belief हुनु आवश्यक हुन्छ । दफा २ को उपदफा (२) को लागि पनि intention चाहिन्छ भने उक्त दफामा उल्लेख भएको ४ देखि ६ सम्मको अवस्थाको लागि it does not matter whether R knows or believes that the performance of the function or activity is improper भनी अनुचित कामसम्बन्धी प्रतिवादीको जानकारी वा विश्वासले ठाउँ पाएको देखिँदैन । दफा ३ Function or activity to which bribe relates मा उल्लेख भएका (a) any function of a public nature, (b) any activity connected with a business, (c) any activity performed in the course of a person's employment, (d) any activity performed by or on behalf of a body of persons (whether corporate or un-incorporate) कार्यहरूमा मात्र रिसवतको कसुर आकर्षित हुने देखिन्छ । यदि कर्ताले उक्त कार्य is expected to perform it in good faith, यदि कर्ताले उक्त कार्य is expected to perform it impartially तथा यदि उक्त कार्य निष्पादन गर्ने कर्ता is in a position of trust by virtue of performing it भनी सद्भाव good faith, निष्पक्षता impartially र सबैले कर्तालाई पत्याउने किसिमको कर्ताको position of trust को स्थितिविपरीतका कुनै पनि अनुचित कार्यले उन्मुक्ति नपाउने गरी व्यापक परिभाषा गरेको देखिन्छ । दफा ४

Improper performance to which bribe relates अन्तर्गत अपेक्षा गरिएअनुसार कर्ताले काम नगरेमा is performed improperly if it is performed in breach of a relevant expectation, र is to be treated as being performed improperly if there is a failure to perform the function or activity and that failure is itself a breach of a relevant expectation. भनी अपेक्षाविपरीतको अनुचित कार्यको प्रावधान रहेको पाइन्छ । दफा ४ ले कर्ता सेवामा नरहेको अवस्थामा पनि निजबाट पदीय नाताको दुरुपयोग हुने कार्य वा अकार्यलाई कसुर कायम गरेको देखिन्छ । दफा ३ र ४ मा उल्लिखित अपेक्षा is a test of what a reasonable person in the United Kingdom would expect in relation to the performance of the type of function or activity concerned बेलायतमा बस्ने विवेकी व्यक्तिले गर्ने अपेक्षाको आधारमा अपेक्षाको परीक्षण हुने कुरा दफा ५ मा रहेको देखिन्छ । दफा ६ Bribery of foreign public officials सँग सम्बन्धित छ । यस्ता पदाधिकारीभित्र public agency or public enterprise or public international organization मा कार्यरत कर्मचारी आदिसमेत परेको देखिन्छ । दफा ७ Failure of commercial organizations to prevent bribery सँग सम्बन्धित छ । यसले (1) A relevant commercial organization ("C") is guilty of an offence under this section if a person ("A") associated with C bribes another person intending - (a) to obtain or retain business for C, or (b) to obtain or retain an advantage in the conduct of business for C. (2) But it is a defense for C to prove that C had in place

adequate procedures designed to prevent persons associated with C from undertaking such conduct. दफा १३ Defense for certain bribery offences etc. ले (1) It is a defense for a person charged with a relevant bribery offence to prove that the person's conduct was necessary for - (a) the proper exercise of any function of an intelligence service, or (b) the proper exercise of any function of the armed forces when engaged on active service. भनी सेना र गुप्तचर पदाधिकारीहरूको हकमा खास अवस्थामा प्रतिरक्षाको व्यवस्था गरेको देखिन्छ । दफा १४ Offences under sections 1, 2 and 6 by bodies corporate etc. मा (2) If the offence is proved to have been committed with the consent or connivance of - (a) a senior officer of the body corporate or Scottish partnership, or (b) a person purporting to act in such a capacity, the senior officer or person (as well as the body corporate or partnership) is guilty of the offence and liable to be proceeded against and punished accordingly. भनी उल्लेख भएको पाइन्छ ।

९. उक्त ऐन बेलायतको कानून आयोगको ३१३ नं. REFORMING BRIBERY भन्ने २००८ को प्रतिवेदन र मसौदाबमोजिम बनेको देखिन्छ । कानून आयोगको उक्त प्रतिवेदनको ३.३ मा the conduct in question may relate to past as well as to present activities of these kinds. भनी रिसवत दिने वा दिन खोज्ने तथा रिसवत लिने वा लिन खोज्ने व्यक्तिको दायित्वको बारेमा व्यवस्था गरेको देखिन्छ ।

१०. उक्त प्रतिवेदनमा ...it is not

necessary to restrict the “duty” concept in bribery to an already recognized legal or equitable duty... in a case where the referee is paid to write a reference that is unduly partial in this way, the duty breached is not so much the duty of impartiality as a duty to write the reference in good faith. Similarly, an agent acting on behalf of a company in assessing bids for a contract may be under a duty to assess those bids in good faith, but is unlikely to be regarded as under a duty to assess them “impartially”. Companies and their agents are quite free to be “partial” towards, for example, would-be contractors who have provided cheap and reliable services in the past. उल्लेख गर्दै कर्तव्यको दायरालाई फराकिलो बनाएको देखिन्छ ।

११. किर्ते कसुरको लागि आवश्यक बदनियत रिसवत कसुरको लागि अनावश्यक रहेको र त्यसबाट कसुरको सम्बोधन नहुने धारणालाई ... making the definition of bribery dependent on whether conduct was “dishonest” will effectively create a “defense” that what would elsewhere have been a corrupt action was only undertaken because the business environment was known to be steeped in corruption. ...fraud requires proof of dishonesty, whereas that is not an element of our recommended bribery offences. भनी व्यक्त गरेको पाइन्छ । यसलाई थप स्पष्ट गर्दै प्रतिवेदनको नं. ३.१३० मा In broad terms, fraud is concerned with the making of certain

kinds of dishonest gain. If an abuse of position is involved in the making of the gain it will be purely a means to an end and not intrinsic to the very nature of the wrong. For example, D may use his or her position as a trusted employee to defraud his employer. However, if D believes that he or she can equally well or better defraud the employer by other means, D may adopt those means instead. The means adopted will not affect the fact – if fact it be – that the employer has been defrauded. र ३.१३१ मा By way of contrast, in bribery cases, whilst R may be concerned with making a gain, if there is no abuse of position entailed in making the gain, no bribery can be committed. Likewise, P and R may commit bribery, because an abuse of position is involved, even though there is no fraud. This could happen if, for example, P bet R £1000 that R (who is trusted with full access to his or her firm’s computers) would not dare to expose poor data security at R’s firm by downloading and sending some data to a newspaper, and R accepted the bet. उल्लेख गर्दै ३.१३३ मा ... good faith, impartiality, and a position of trust – become central to the wrong of bribery itself, in much the same way as being in a position where one is expected to safeguard another’s financial interests is central to the “abuse of position” offence under section 4 of the Fraud Act,

2006. उल्लेख भएको पाइन्छ ।

१२. रिसवत कसुरको मूल केन्द्रविन्दु good faith बखिलाफ कार्य गर्न नहुने भन्ने देखिन्छ । यो कुरा नं 3.141 मा The expectation that someone will act in good faith was at the heart of the Bill presented to Parliament by Transparency International. ... It might be said that someone who acts impartially, or abides by their position of trust, necessarily acts in good faith. ...However ...there will be instances in which someone should act in good faith, without impartiality or a position of trust being in issue भन्ने सन्दर्भमा R is P's former tutor, but has now retired from his post. P was not a good student, but needs a glowing reference from R if she is to have any chance of securing a lucrative job. P promises R a large sum of money if R will write such a reference for P. R agrees. 3.142 In this example, as in the similar one provided earlier, R is no longer under an active duty to his own employer to provide an accurate reference respecting P, as he is no longer employed. It would also be misleading to say that R is in a "position of trust" with respect to anyone to whom P submits the reference, even though the person in receipt of the reference will normally trust R to be telling the truth about P. 3.143 Similarly, and by way of contrast with the earlier example, it would not be right to say that R is under a

duty to be impartial. R has not been asked objectively to compare two candidates for a job, in which case an expectation that R will be impartial may arise. भनी कानून आयोगले दिएको सशक्त तर्क र उदाहरणबाट स्पष्ट हुन्छ ।

१३. यहाँसम्म कि करारीय स्वतन्त्रताले अनुमति दिएको खण्डमा पनि सद्भावपूर्वक काम गर्नुपर्ने अपेक्षा रहने सम्बन्धमा 3.146 मा An expectation that someone will act in good faith may exist notwithstanding a contractual freedom to act otherwise तथा 3.158 मा Simple breaches of contract, or tortious wrongs, were examples... भन्दै P offers to pay R, a security guard, a higher salary if R will leave his or her existing job at the end of the shift to come to work for P. 3.159 This should not be regarded as bribery, even though it involves inducing R to breach a legal duty (a contractual duty), for a financial advantage. 3.160 Contrast this example with the following example, also discussed in the CP. A security guard is paid to look the other way while someone from a rival company sifts through confidential information about the guard's employer. 3.161 Unlike the last example, this is a candidate for a bribery prosecution. It would ultimately be a matter for the tribunal of fact, but security guards should be in a position of trust, so far as their employer's interests in the security of their premises and the contents of those premises are concerned. समेतका कुरा राख्दै

निचोडमा 3.218 मा This is significant, in that, where public office holders are concerned, it might be thought not to matter a great deal whether or not they misconduct themselves in exchange for an advantage. It is enough that they have misconducted themselves, whatever the reason was. भनी उल्लेख गर्दै सद्भाव विपरीतको अनुचित आचरण भ्रष्टाचार ठहरिने भन्ने धारणा राख्दै नं. ३.२२७ मा In that respect: (1) We believe that it will generally be sufficient guidance to those in a position to make payments to say: Do not make payments to someone (or favor them in any other way) if you know that this will involve someone in misuse of their position. (2) We believe that it will generally be sufficient guidance to those in a position in which they may receive payments (or other favors) to say: Do not misuse your position in connection with payments (or other favors) for yourself or others. भनी भ्रष्टाचार विरुद्ध जम्माजम्मी २ सूत्र अघि सारेको देखिन्छ।

१४. यस मुद्दामा प्रतिवादीहरूको विपक्षमा देहायका लिखतहरू देखिन्छन् - आयोजनामा कुनै काम नभएको भनी प्र. विनयकुमारको रोहवरमा भएको मुचुल्का, सरजमिन मुचुल्का र भिडिओ क्यासेट तथा प्रतिवेदन, आयोजनामा कुनै काम नभएको भनी स्टोरकिपर खरिदार गोरखबहादुरको कागज, ड्राफ्ट बनाई पठाइदिनका लागि प्र. विनयकुमारले रु.१ लाख ३० हजार दिएको भन्ने वेदराजको कागज तथा आफूहरूले प्र. विनयकुमारलाई कुनै रकम सापटी नदिएको भनी शिवनन्दन झा तथा अष्टभुजानन्द

उपाध्यायको कागज, बोहरा गाउँ सिँचाई योजनाबाहेक अन्य योजनाहरूमा सम्पूर्ण काम भएको देखिँदै न जिम्मेवारी दिएका कर्मचारीबाट धोका भएकामा दुःखी छु। रकम हिनामिना भएको भए साइटमा काम गर्ने प्राविधिक कर्मचारीहरूको मिलेमतोबाट हुन सक्छ भनी प्र. विनयकुमारले गरेको मौकाको बयान, माओवादी नाकाबन्दीसमेतको कारणले आफू योजनास्थलमा नगएको भन्ने प्र. बिन्देश्वरको मौकाको बयान तथा रु.२ लाख कार्यालयमा राखेको र १ लाख उपभोक्ता समितिको अध्यक्षलाई दिएको तथा अन्य योजनाहरूबाट पनि रु.६५, ७५ र ७५ हजार रुपैयाँ कार्यालयमा राखेको आफूले पनि रु.१८ हजार भाग पाएको भनी चर्को साबिती एवम् पोलको रूपमा प्र. कुलबहादुरले गरेको मौकाको बयान देखिन्छ।

१५. तर मौकामा कागज गर्नेहरू कोही पनि बकपत्र गर्न नआउनु वादीको विपक्षमा र सरकारी कर्मचारी रहेका प्रतिवादीहरूको पक्षमा रहेको मूल आधारभूत प्रमाण हो। यदि सरकारी कर्मचारी रहेका प्रतिवादीहरू कसुरमा साबित रहेका भए एकछिनलाई उक्त अनुपस्थितिलाई नजरअन्दाज गर्न सकिन्थ्यो। तर सो स्थिति पनि छैन। यति आधार नै सरकारी कर्मचारी रहेका प्रतिवादीहरूको हकमा विशेष अदालतले गरेको फैसला सदर गर्नका लागि पर्याप्त छ। तथापि थप प्रमाणहरू र समग्र परिस्थितिको मूल्याङ्कन पनि सरकारी कर्मचारी रहेका प्रतिवादीहरूकै पक्षमा देखिन्छ। यी थप प्रमाण तथा परिस्थिति यसप्रकार रहेका छन्।

१६. योजनास्थलमा पुगी खडा भएको भनीएको २०६२।५।२ को मुचुल्का तामेल गर्नेहरूमध्ये अदालतमा बकपत्र गर्ने रमेश गौतमले जवाफ ७ मा प्रमुख जिल्ला अधिकारी बलबहादुर मल्लले तपाईं नगए पनि केही फरक पर्दैन हामीले सबै बुझिसकेका

छौं ...क्याम्पसमा जाँच छ त्यता जाँदा हुन्छ भन्नुभयो । प्रतिवादीहरू र अधिकृत साथीहरूलाई सोध्दा काम भएको छैन भन्नुभयो । इन्जिनियर गामीलाई सोध्दा म केही भन्न सकिदैन भन्नुभयो । यो प्रतिवेदन साथीहरूको विश्वासको आधारमा प्रमुख जिल्ला अधिकारीबाट कन्भिन्स भई सत्य साँचो नै होला भनी सही गरेको हुँ भनी उल्लेख गरी आफूले स्थलगत निरीक्षण गरेको होइन भनी भनेको देखिन्छ ।

१७. वादी नेपाल सरकारले चक्रपाणि गौतमले गरेको बकपत्रमा निजहरू आयोजनास्थलमा पुगेको र काम नभएको कुरा स्पष्ट उल्लेख गरेको कुरालाई पुनरावेदनपत्रको एक आधार बनाएको देखिन्छ । तर निज चक्रपाणि गौतमले जवाफ ७ मा आयोजनाबाट सिँचित हुने क्षेत्र सबै हेरेको त्यसबाट काम नभएको देखिन्छ मुहानमा म आफैं गएको होइन स्थानीय व्यक्तिहरू बुझ्दा काम नभएको कुरा बुझिएको तथा जवाफ ९ मा म निरीक्षणमा जाँदा लगभग २।२.५० किमी जति बाटोमा प्रतिवादीसँगै गयौं त्यसपछि सेक्युरिटी रूटका कारण हामी अगाडि गयौं प्रतिवादीहरू लगायत सेक्युरिटीको टिम पछाडि पर्यो । भिडियोग्राफी सिँचित क्षेत्र, त्यहाँ कार्यरत स्थानीय उपभोक्ताहरू र भिडियोग्राफीले खिच्न सकेसम्मको मुहानतर्फको फोटो खिचिएको हो भनी बकपत्र गरेको देखिन्छ । प्रतिवादीहरू पछाडि परेको भन्ने यिनको जिकिर रहेकामा उल्लिखित मुचुल्काको रोहवरमा प्रतिवादीमध्येका कुलबहादुर भण्डारी र अर्का कर्मचारी गोरखबहादुर रहेको देखिँदा यिनको बकपत्र तथ्यगत देखिँदैन । प्रस्तुत मुद्दाको विषयवस्तु आयोजनाको सिँचित क्षेत्र होइन । विषयवस्तु भनेको कुलो तथा नहरको मर्मत र सम्भार हो । यसको लागि कुलो तथा नहर कुनकुन ठाउँमा के कस्तो अवस्थामा छन् सो कुरा स्पष्ट हुनुपर्छ । कुन ठाउँको कति रोपनी

किमी आदि केही स्पष्ट नभएको आयोजनाको सिँचित क्षेत्र भन्ने सगोलको भाषा समाती सरकारी कर्मचारी रहेका यी प्रतिवादीहरूलाई भ्रष्टाचारको कसुरमा दोषी ठहर गर्नु उचित हुँदैन ।

१८. जहाँसम्म प्रतिवेदक टेकबहादुरको बकपत्रको प्रश्न छ निजले जवाफ ५ मा मुहानमा चाहिँ हामी पुगेको होइन मुचुल्कामा बस्ने स्थानीय मानिसहरूले भनेअनुसार मुहानको कुरा लेखिएको हो । पहिरो मर्मतस्थल, कुलोको लाइन चाहिँ हामीहरूले हेरी लेखेको हो । आयोजनास्थलको झुला र वाफीकोटको सिमानामा रहेको झोलुङ्गे पुलमा बसी मुचुल्का लेखेको हो । जवाफ ९ मा वर्षाको समय हुँदा कुलोमा पानी देखिएको थियो जवाफ १० मा सिँचित क्षेत्र र १ किमी जतिको कुलोको मेनलाइनको भिडियो क्यासेट थियो जवाफ १२ मा मुचुल्का तयार भएको ठाउँबाट २ देखि २.५० किमी टाढा मुहान थियो भनी स्थानीय मानिसहरूको भनाइलाई आधार बनाएको पाइन्छ । तर जुन स्थानीय मानिसको भनाइको आधारमा मुचुल्का तयार भएको छ ती कोही पनि बकपत्र गर्न उपस्थित नभएकाले यिनको भनाइ पनि आधारहीन देखिन्छ ।

१९. जाँचबुझ समितिको संयोजक रहेका रमेश गौतमले स्वतन्त्रतापूर्वक छानबिन गर्न पाएको देखिँदैन । निज संयोजकले जाँचबुझ गर्नका लागि उल्लिखित टोलीलाई घटनास्थल जानु भनी आदेश र निर्देशन दिएको पनि पाइँदैन । योजनाको काम भए नभएको भन्ने कुराको जाँचबुझ गर्ने जिम्मेवारी पाएका व्यक्तिले सम्बन्धित ठाउँमा गई आफैंले जाँचबुझ गरी प्रतिवेदन दिएको नभै जाँचबुझ नै नगरी सुने सुनाएको भरमा प्रतिवेदन दिएको देखिन्छ । उक्त मुचुल्काको रोहवरमा स्थानीय गाविसका प्रतिनिधि वा प्रतिवादी कुलबहादुर भण्डारीबाहेकका अरु प्रतिवादी रहे बसेको देखिँदैन । जाँचकर्ताले प्रत्यक्ष अवलोकन नगरेको र

सुने सुनाएको आधारमा दिएको प्रतिवेदन शङ्कास्पद नै हुने हुँदा यसलाई निर्विवाद प्रमाणको संज्ञा दिन र यसको आधारमा प्रतिवादी सरकारी कर्मचारीहरूलाई कसुरदार ठहराउनु संयुक्त राष्ट्र संघद्वारा अनुमोदित र नेपाल सरकारले हस्ताक्षर गरेको कन्भेन्सनसमेतको विपरीत हुन्छ ।

२०. त्यसैगरी आरोपपत्रमा प्रमाणको रूपमा पेस भएको भिडिओ क्यासेटको हकमा एक त सो भिडिओ क्यासेट यस अदालतले खोली हेर्न खोज्दा यावत् श्रव्यदृश्य नष्ट भएको स्थिति छ । त्यसमा पनि सो क्यासेट योजनास्थलमा पुगी तयार भएको हो भनी भन्नका लागि पनि सो तयार गर्नु भनी अनुसन्धान अधिकारी वा संयोजकबाट कुनै आदेश भएको देखिँदैन । २०६२।५।२ मा स्थानीय व्यक्तिहरूले गरेको मुचुल्कामा सो भिडियो क्यासेट सम्बन्धित योजनाक्षेत्रमा तयार भएको भनी कुनै कुरा उल्लेख भएको पाइँदैन । न तत्सम्बन्धमा स्थानीय व्यक्तिहरूको छुट्टै मुचुल्का खडा भएको देखिन्छ । त्यस्तो भिडिओ क्यासेटलाई सरकारी कर्मचारी रहेका प्रतिवादीहरूले चुनौती दिएको सन्दर्भमा यी प्रतिवादीहरू विरुद्धको अकाद्व्य प्रमाणको रूपमा मात्रै होइन सान्दर्भिक प्रमाण relevant evidence को रूपमा समेत ग्रहण गर्न मिल्ने देखिएन ।

२१. यस मुद्दामा प्रारम्भिक छानबिन गर्ने अधिकार पाएको भन्ने जिल्ला प्रशासन कार्यालय, रूकुमका प्रजिअले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को अधिकार प्रयोग गरी ई. विनयकुमार गामीले विभिन्न सिँचाई आयोजनाहरू सम्पन्न नगरी रकम हिनामिना गरी भ्रष्टाचार गरेको भन्ने उजुरीका सम्बन्धमा वास्तविकता बुझी सत्य तथ्य प्रतिवेदन पेस गर्न कोष तथा लेखा नियन्त्रक रमेश गौतमको संयोजकत्वमा प्रहरी निरीक्षक

टेकबहादुर तामाङ, सओसि हरिबहादुर शाह, हुलाक अधिकृत चक्रपाणि गौतम, र जिल्ला प्रशासनका प्रतिनिधि खरिदार महेन्द्रप्रकाश गिरीसमेतको टोली गठन गर्ने भनी २०६२।४।३२ मा तथा विनयकुमार गामी, ओसि विन्देश्वर साह, रामभद्र पण्डित, रामचरित्र चौधरी, सानुनारायण अधिकारी, गोरखबहादुर खत्री, कुलबहादुर भण्डारी र सबै उपभोक्ता समितिका अध्यक्षलगायतका पदाधिकारीहरूलाई बयानका लागि उपस्थित गराउने भनी २०६२।५।३ मा आदेश गरेको देखिन्छ । त्यसरी प्रारम्भिक छानबिन गर्दा उक्त ऐनको दफा १४(२) मा उल्लेख भएबमोजिम अनुसन्धान र तहकिकातको सम्बन्धमा आयोगलाई प्राप्त अधिकारको प्रयोग गर्न सक्ने अधिकार रहेकामा प्रतिवादी विनयकुमारको मौकाको बयान २०६२।५।७ मा, प्रतिवादी कुलबहादुर भण्डारीको मौकाको बयान २०६२।५।८ मा, प्रतिवादी सानुनारायण अधिकारीको मौकाको बयान २०६२।५।१७ मा तथा विन्देश्वर साहको मौकाको बयान २०६२।५।२८ मा भएको देखिन्छ । तर त्यसरी बयान भइसकेपछि निजहरूलाई हाजिर जमानीमा वा अरु किसिमको तारेखमा राख्ने गरी आदेश गर्नुपर्नेमा सो केही गरे भएको पाइँदैन । जिल्ला प्रशासन कार्यालय, रूकुमका प्रजिअले तत्सम्बन्धमा सरकारी वकिल कार्यालय, रूकुममा २०६२।६।६ मा मात्र सम्पर्क राखेको यसबाट अदालतको अनुमतिबेगर प्रतिवादीहरू अवैध नियन्त्रणमा रहेको देखिन्छ । तत्पश्चात् २०६२।६।१२ मा निज प्रमुख जिल्ला अधिकारीले २०५९।६।१ मा प्रकाशित राजपत्रको सूचनाको उल्लेख गरी प्रत्यायोजित अधिकारअनुसार अनुसन्धान अधिकृतको हैसियतले प्रारम्भिक अनुसन्धान कार्य पूरा गरी यी प्रतिवादीहरू समेतलाई खरिदार महेन्द्रप्रकाश गिरी हस्ते पठाएको भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान

आयोगको कार्यालय, बबरमहल काठमाडौंमा पठाएको र उल्लिखित अभियुक्तहरू भाग्न उम्कन नपाउने गरी आवश्यक सुरक्षाको व्यवस्था मिलाउन भनी जिल्ला प्रहरी कार्यालय, रूकुमलाई बोधार्थ दिएको देखिन्छ। तत्पश्चात् सबै प्रतिवादीको हकमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगका अनुसन्धान अधिकृत उद्धवप्रसाद खनालले २०६२।६।१३ मा मात्र अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १६(१) तथा भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ३१(१) को अवस्थासमेत विद्यमान हुँदा भ्रष्टाचारसम्बन्धी कसुरमा थुनामा राखी कारवाही गर्नुपर्ने भनी काठमाडौंमा थुनुवा पुर्जो दिएको र २०६२।६।१४ मा मात्र अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १६ बमोजिम अनुसन्धानको लागि हिरासतमा राख्न अनुमति पाउँ भनी पहिलो पटक १ महिनाको लागि तथा २०६२।७।३ मा दोस्रो पटक १ महिनाको लागि विशेष अदालत बबरमहल काठमाडौंमा पेस गरेकामा पहिलो पटक २० दिनको र दोस्रो पटक १० दिनको अनुमति प्रदान भएको देखिन्छ। यता वादी साक्षी प्रहरी उपरीक्षक टेकबहादुर तामाङले अदालतमा गरेको बकपत्रको जवाफ १४ र १५ मा सिडियो साहेबको मौखिक आदेशअनुसार इन्जिनियर साहेबको सुरक्षाकै लागि भनी ३ हप्ता जति हामीसँगै राखेको हो भनी प्रतिवादीहरूलाई सुरु अर्थात् २०६२।५।२ मा मुचुल्का खडा हुनुभन्दा पहिलेदेखि नै अवैध नियन्त्रणमा लिएको कुरा स्वीकार गर्नुहुन्छ। यसरी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट उक्त ऐनको दफा १४(२) ले तोकेबमोजिमको काम कर्तव्य नगरेको तथा दफा १६ को कपटपूर्ण प्रयोग गरेको यसबाट प्रारम्भिक कारवाही विधिसम्मत नहुनुका अतिरिक्त सरकारी कर्मचारी रहेका प्रतिवादीहरूप्रति पूर्वाग्रहग्रस्तसमेत देखिन्छ। यी सबबाट यी प्रतिवादीहरूको मौकाको

बयान हुँदा निजहरू दबाब, त्रासको वातावरणमा रहेका र स्वतन्त्रतापूर्वक आफ्नो कुरा भन्न सक्ने तथा कागज व्यहोरा हेरी बुझी सही गर्न सक्ने अवस्थामा नरहेको नै अनुमान गर्नुपर्छ। उक्त अनुमानलाई वादी नेपाल सरकारले स्वतन्त्र प्रमाणहरू पेस गरी खण्डन गर्न सकेको देखिँदैन। यस्तो व्यहोराको मौकाको कागजमा उल्लिखित व्यहोराबाट मात्रै यी प्रतिवादीहरूलाई अपराधिक दायित्व बोकाउनु अनुचित हुन्छ।

२२. नेपाल सरकारले प्रतिवादीहरूले गरेको मौकाको बयानलाई पुनरावेदनपत्रको आधार बनाउन सकेको छैन। वादीले नै कुनै लिखतलाई पुनरावेदनपत्रको आधार बनाउन सक्ने भने यस अदालतले त्यसमा प्रवेश गरिरहनु आवश्यक हुँदैन। यसर्थ यस अदालतको विपक्षी झिकाउने आदेशमा प्रतिवादी विनयकुमार गामीको मौकाको बयानमा योजनास्थलमा गई हेर्दा कुनै काम नभएको भनी आफ्नै आँखाले देखेको, कार्यालयबाट खटिएका कर्मचारीहरूको मिलेमतोमा रकम हिनामिना भएको भन्ने व्यहोरा उल्लेख भएको आधार पुनरावेदन जिकिरभन्दा बाहिर गएको देखिन्छ। तथापि प्रतिवादी विनयकुमार मौकाको बयानबाट निज माओवादी त्रास, सम्बन्धित योजना हेर्ने ओभरसियरसमेतले मर्मत सम्भारको काम हेरी प्रगति विवरण दिनुपर्ने र आफूले पनि फिल्डमा खटिएकाहरूसँग समय समयमा प्रगति विवरण लिने गरेको, कार्यालयका अन्य कामको कारणसमेतले गर्दा कार्यालय प्रमुख सबै आयोजनामा आफैं नजाने गरेको भनी योजनास्थलमा नगएको कारण खुलाई साथीहरूको विश्वासमा परी भुक्तानी गरेको, सो काम गर्दा सरकारलाई गैरकानूनी हानि वा आफू वा अरु कसैलाई गैरकानूनी लाभ पुर्याउने बदनियत राखी काम गरेको भन्ने कुरामा स्पष्ट इन्कार रही एक पैसा पनि रिसवत नलिएको नखाएको भनी लेखाई दिएको

कुरा निजको जवाफ ४१ मा मैले लापरवाही केही गरेको छैन बुद्धिविवेकले भ्याएसम्म राम्रै काम गरेको हुँ कुनै रकम हिनामिना नगरेको र लिए खाएकोसमेत छैन भनी लेखाएको व्यहोरासमेतबाट स्पष्ट हुन्छ । जहाँसम्म प्रतिवादी विनयकुमारको मौकाको बयानको जवाफ १६ मा भेडाखर्क आयोजनामा कुनै काम नभएको आफ्नै आँखाले देखेको खटिएकाहरुबाट रकम हिनामिना भएको हुन् सक्छ । उजुरीको व्यहोरा केही साँचो हो भनी, जवाफ ३१ मा साइट हेर्दा म आफैँ लाचार भएको छु मलाई आफ्नै कर्मचारीहरु विन्देश्वर साह र कुलबहादुर भण्डारीबाट ठूलो धोका भएको छ भनी तथा जवाफ ५१ मा भेडाखर्कमा काम नभएकाले अन्य आयोजनाको रु.११ लाख २५ हजारको काम भएकामा पनि विश्वास छैन, उक्त रकमहरु कुलबहादुर र ओभरसियर रामभद्र पण्डितले लिए खाएको विश्वास लाग्छ, विन्देश्वर साह र रामचरित्र चौधरीसमेतले रकम हिनामिना गरेको जस्तो लाग्छ भनी उल्लेख भएको कुराको सवाल छ । कार्यालयका पदाधिकारीले जब मन लाग्यो जसरी मन लाग्यो काम गर्ने होइन । कार्यालयमा हुने कामकारवाही एउटा पद्धति र प्रचलनमा आधारित हुन्छ । प्रत्येक कामको कार्यालयमा अभिलेख रहन्छ । तर प्र. विनयकुमार के कुन मितिमा साइटमा गए तत्सम्बन्धमा कार्यालयमा कुनै उजुरी परेर त्यसको जाँचबुझको लागि गएका हुन् वा निरीक्षणको क्रममा गएका हुन् यस सम्बन्धमा उक्त कार्यालयमा कुनै टिप्पणी उठेको, सदर भएको र भ्रमण आदेश खडा भएको सोभमोजिम दैनिक र अरु भत्ताको भुक्तानी भएको तथा निरीक्षणपछि प्रतिवेदन दिनै पर्ने दायित्वभोजिम प्रतिवेदन दिइएकोसमेतका लिखतहरु वादीले प्रस्तुत गर्न सकेको देखिँदैन । यसबाट प्रतिवादी विनयकुमारको उल्लिखित बयानलाई स्वेच्छाको बयान मान्न मिल्दैन ।

२३. त्यसैगरी प्रतिवादी विन्देश्वरको मौकाको बयानमा माओवादी नाकाबन्दीले गर्दा डरले आफू योजनास्थल जान नसकेको फिल्डम्यानले ल्याएको साइटको टिपोटको आधारमा बाध्यतावश विश्वास मानी बिल पेस गरेको हुँ जानी जानी बदनियतपूर्वक कार्य गरेको होइन धोका पाएँ भनी उल्लेख भएको र अदालतमा बयान गर्दा पनि निज कसुरमा इन्कार रहेको तथा निजको कसुर प्रमाणित हुने निज विरुद्ध स्वतन्त्र र ठोस प्रमाणको अभाव रहेको देखिन्छ ।

२४. प्रतिवादी कुलबहादुरले मौकाको बयानमा भेडाखर्क आयोजनाको रु.२ लाख कार्यालयमा राखेको र १ लाख उपभोक्ता समितिको अध्यक्षलाई दिएको तथा अन्य योजनाहरुबाट पनि रु.६५, ७५ र ७५ हजार रुपैयाँ कार्यालयमा राखेको आफूले पनि रु.१८ हजार भाग पाएको भनी मौकाको बयानमा कसुरमा साबित भई अरु प्रतिवादी र रामभद्र र रामचरित्रसमेतलाई पोल गरेको देखिन्छ । तर प्र. कुलबहादुरले अदालतमा गरेको बयानमा २०६२ असार १७ गते ओसि विन्देश्वर साहसँग गई उपभोक्ता समितिका अध्यक्ष र कृषकलगायतको रोहवरमा विन्देश्वरले मर्मत तथा सम्भार कामको नापजाँच गर्नुभएको हो योजनामा काम भएको मैले देखेको छु । अफिसले कार्यादेश र भ्रमण आदेश नदिएकाले र क्वान्टिटी निकाल्न नआउने भएकाले कागजातहरुमा मेरो संलग्नता छैन । म निम्नस्तरको कर्मचारी भएकाले लाए अहिएको काम गर्ने हुँ । मौकाको कागजको केही व्यहोरा फरक छ । कामै नगरी रु.२ लाख उपभोक्ता समितिको अध्यक्षलाई दिएका हुन् बाँकी रु. निज अध्यक्षमार्फत मैले कार्यालय प्रमुखलाई बुझाएपछि ओसि रामभद्र पण्डितले रु.९ हजार र ओसि विन्देश्वर साहले रु.९ हजार मलाई दिएका हुन् भन्ने व्यहोरा झुठ्ठा हो । जिप्रका रूकुमको छानबिन टोलीबाट योजना

कुनै पनि काम नभएको भनी खडा भएको मुचुल्का र भिडिओ क्यासेट योजनास्थलमा नपुगी तयार भएको खिचिएको हो भन्नेसमेतको व्यहोरा उल्लेख भएको पाइन्छ । माथि उल्लेख भएबमोजिम स्वतन्त्र प्रमाणहरूबाट असमर्थित र गैरकानूनी नियन्त्रणमा रहेको बेलामा निजले गरेको साबिती र पोल ग्रहण गर्नु फौजदारी न्यायको मान्य सिद्धान्तविपरीत हुन्छ । प्रतिवादी सानुनारायण अधिकारीको हकमा पनि तिनै तर्कहरू लागू हुने देखिन्छन ।

२५. योजनाको काम नै नगरी रु.२७ लाख २७ हजार भ्रष्टाचार गरेको भनी खम्बु मल्लसमेतको एउटा उजुरी तथा जनक चन्दसमेतको एउटा उजुरीबाट प्रस्तुत मुद्दाको उठान भएको देखिन्छ । तत्सम्बन्धमा यी प्रतिवादीहरूका अतिरिक्त रामभद्र पण्डित, रामचरित्र चौधरी, गोरखबहादुर खत्री र सबै उपभोक्ता समितिका अध्यक्षलगायतका पदाधिकारीहरूलाई बयानका लागि उपस्थित गराउने भनी प्रजिअले २०६२।५।३ मा आदेश गर्नुभएकामा यी प्रतिवादीहरू र गोरखबहादुर खत्रीबाहेक रामभद्र पण्डित, रामचरित्र चौधरी तथा सबै उपभोक्ता समितिका अध्यक्षलगायतका पदाधिकारीहरू उपस्थित भएको पाइँदैन न त भेडाखर्क सिँचाई योजनाका अध्यक्ष प्रतिवादी टंकबहादुर शाहीबाहेकका बाँकी उपभोक्ता समितिका पदाधिकारीउपर मुद्दा दायर भएको कुरा खुल्न सकेको देखिन्छ । त्यसैगरी भेडाखर्क आयोजनासमेत ९ आयोजनाको चानचुन रु.२७।२८ लाख हिनामिना भएको भनी उजुरी परेकामा भेडाखर्कको रु.३ लाख चानचुनबाहेक अरू आयोजनाको रकमका सम्बन्धमा मुद्दा चलेको देखिँदैन । यही भेडाखर्क आयोजनाको हकमा पनि उपभोक्ता समितिका सबै पदाधिकारीउपर मुद्दा चलेको वा निजहरूलाई बुझ्ने काम नभई अध्यक्षउपर मात्र मुद्दा चलेको र तिनलाई मौकामा समेत उपस्थित गराउन वा

पक्राउ गर्न वादी असफल रहेको देखिन्छ ।

२६. भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २ को देहाय (क) मा "भ्रष्टाचार" भन्नाले परिच्छेद २ अन्तर्गत सजाय हुने कसुर सम्झनुपर्छ तथा (ख) "रिसवत" भन्नाले नगदी, जिन्सी वा अन्य जुनसुकै किसिमको लाभ वा सुविधा सम्झनुपर्छ र सो शब्दले घूससमेतलाई जनाउँछ भनी उल्लेख भएको पाइन्छ ।

२७. निवेदक सरकारी कर्मचारीहरू उपर उक्त ऐनको दफा ८ को उपदफा (१) को खण्ड (ड) तथा दफा १७ एवम् उपभोक्ता समितिका अध्यक्षउपर दफा ८(४) लगाई अभियोगपत्र दायर भएको पाइन्छ । दफा ८ गैरकानूनी लाभ वा हानि पुर्याउने बदनियतले काम गर्नेलाई सजाय गर्नको लागि बनेकाले उक्त दफाको जुनसुकै उपधारा लाग्नका लागि सो कार्य गर्ने कर्मचारीको बदनियत प्रमाणित हुनु आवश्यक छ । दफा ८(१) मा देहायको कुनै काम गरेमा भनी देहाय (क) देखि (ज) सम्म १० किसिमका देहाय रहेको र प्रत्येक देहायको काम अर्को देहायको कामसँग फरक रहेकामा यी प्रतिवादीहरूको काम कुन चाहिँ देहाय भित्र पर्ने कुरालाई वादीले नालिसमा स्पष्ट गर्न सकेको देखिँदैन । सगोलमा आरोप लिन मिल्दैन । कसुर स्पष्ट हुनु आवश्यक छ । अन्यथा के प्रतिवाद गर्ने र प्राकृतिक न्याय सिद्धान्तको कसरी संरक्षण हुने विचारणीय छ । तर यी प्रतिवादी सरकारी कर्मचारीहरू योजनास्थलमा जानुपर्नेमा नगई काम भएको भनी फर्जी बिल तयार गरी आपसमा भुक्तानी लिएको भनी निजहरू उपर दफा १७ को दाबी रहेको पाइन्छ । उक्त दफा १७ मा राष्ट्रसेवकले आफ्नो ओहदाको वा सोसम्बन्धी कर्तव्य पालन गर्दा नेपाल सरकार वा सार्वजनिक संस्थाको सम्पत्तिको लापरवाही वा बदनियत गरी हिनामिना, हानि नोक्सानी वा दुरुपयोग गरे गराएमा वा मासेमा वा निजी प्रयोगमा लगाएमा निजलाई कसुरको मात्रा अनुसार दफा ३

बमोजिमको सजाय हुनेछ ... भन्ने व्यहोरा रहेको देखिन्छ । दफा ८ को मनसाय बदनियत मा आधारित छ भने दफा १७ को आधार लापरवाही र बदनियत दुवै देखिन्छ । तर दफा १७ को लापरवाही अङ्ग्रेजीको Negligence को पर्यायवाचीको रूपमा लिँदा संराको कन्भेन्सनमा रहेको intentionally, knowledge, intent or purpose जस्ता आत्मगत subjective आधारमा होइन कि निजको अक्षमता वा कमजोरीमा आधारित हुन पुग्छ । त्यो लापरवाही भनेको अङ्ग्रेजीको Recklessness को अर्थमा विधिकर्ताले प्रयोग गरेको मानेको खण्डमा उक्त दफा १७ संराको कन्भेन्सन अनुकूल हुने देखिन्छ । Recklessness भन्ने शब्दले आफूले गर्ने कामबाट सरकारलाई गैरकानूनी हानि पनि हुन सक्छ भन्ने सम्भावित परिणामप्रति लापरवाह हुनु भन्ने intention को अर्थमा लिनु उपयुक्त हुने देखिन्छ । Recklessness मा कर्तालाई आफूले गरेको काम गर्न नहुने पो हो कि भन्ने सचेतना रहन्छ भने Negligence मा सचेतनाको अभाव रहन्छ । Negligence भनेको गर्नुपर्ने मान्य स्तरभन्दा बिलकुल तल्लो स्तरमा गरिने कामकारवाही हो ।

२८. फौजदारी मुद्दामा प्रतिवादी विरुद्धको अभियोगलाई शङ्काहित तवरबाट प्रमाणित गर्नुपर्ने प्रमाणको भार वादीउपर रहन्छ । प्रस्तुत प्रमाणहरू अपर्याप्त भई शङ्काको अवस्था उत्पन्न भएमा त्यसको फाइदा प्रतिवादीले पाउँछ । यसमा उपभोक्ता समितिलाई कामको जिम्मा दिएपछि उसको विश्वास गरेको हो स्थानीयहरूले काम भएको छ भनेकाले विश्वासमा परी रकम भुक्तानी गरेको हो सानो आयोजना भएकाले त्यति ध्यान पुगेको होइन आफू वा अरू कसैलाई गैरकानूनी फाइदा तथा श्री ५ को सरकारलाई गैरकानूनी हानि गर्ने बदनियतका साथ भ्रष्टाचार वा काममा लापरवाही वा हेलचक्र्याई गरेको होइन भन्ने कुरामा प्रतिवादीहरूको

जोड छ । बेलायतको कानून आयोगले (1) Do not make payments to someone (or favor them in any other way) if you know that this will involve someone in misuse of their position. (2) Do not misuse your position in connection with payments (or other favors) for yourself or others. भन्ने अनुसार यी प्रतिवादीहरू रकम लेनदेन गर्न वा सोको तयारी वा उद्योगमा संलग्न रहेको कुरा अथवा भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ८ गैरकानूनी लाभ वा हानि पुर्याउने बदनियतले सो दफामा उल्लेख भएका कामहरू गरेको कुरा प्रमाणित हुन सकेको देखिँदैन । त्यसमाथि त्यसबेलाको माओवादी द्वन्द्वको विशेष परिस्थिति तथा मुद्दामा यी प्रतिवादीहरूले लामो कालसम्म व्यहोर्नु परेको हैरानीसमेतका समग्र अवस्थाको मूल्याङ्कनबाट प्रतिवादी सरकारी कर्मचारीहरूलाई सफाई दिएको विशेष अदालत, काठमाडौँको फैसलालाई अन्यथा भन्न मिलेन । यी प्रतिवादीहरूको हकमा विशेष अदालत, काठमाडौँको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । प्रतिवादीहरूलाई अभियोग दाबीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्तैन ।

२९. अब प्रतिवादी टंकबहादुर शाहीको हकमा विचार गर्दा प्रतिवादीहरू विनयकुमार गामीको मौकाको बयानको जवाफ १७ मा अध्यक्ष टंकबहादुर शाही र फिल्डम्यान कुलबहादुर भण्डारीको मिलेमतोमा रकम बाँडफाँड भई हिनामिना भएको हो, जवाफ ३९ मा उपभोक्ता समितिका पदाधिकारीहरूले कार्यालयमा सम्पर्क गरेर माओवादीले अपहरण गर्ने डर देखाएकाले साइटमा नगएको हो निजहरूले योजना माग गर्न आएका र साइटका प्राविधिकहरूले पनि जान सकिन्छ भनी प्रतिवेदन दिएकाले योजना राखिएको हो, फिल्डम्यान

कुलबहादुरको मौकाको बयानको जवाफ १३ मा उपभोक्ता समितिका अध्यक्ष टंकबहादुर शाहीसमेतका ४ जनाले तीन दिनसम्म हाकिमको कोठामा आई कुरा मिलाएपछि हाकिम र लेखापालले रकम दिएका हुन्, प्रतिवादी विन्देश्वरको मौकाको बयानको जवाफ ९ मा पनि उपभोक्ता समितिले ताकेता गरेको, जवाफ ११ मा काम सम्पन्न भयो भनी उपभोक्ता समितिको निवेदनअनुसार काम भए होला भन्ने विश्वास मानी भनी उल्लेख भएको व्यहोरा तथा प्रतिवादी विनयकुमारले अदालतमा गरेको बयानको जवाफ ६ मा उपभोक्ता समितिले काम सम्पन्न भई भुक्तानीको लागि पेस गरेको निवेदन भनी उल्लेख भएको व्यहोरासमेतबाट प्रस्तुत आयोजनाको मर्मत सम्भारमा उपभोक्ता समितिले नै निर्णायक भूमिका राखेको देखिन्छ। आयोजनाको खाता सञ्चालन गर्ने यी प्रतिवादी टंकबहादुर पनि भएको पाइन्छ। यसरी उपभोक्ता समितिका अध्यक्ष प्रतिवादी टंकबहादुर शाहीले माओवादीहरूको डर देखाई हामी सबै गछौं भन्ने कुरामा अरू प्रतिवादीहरूलाई आश्चस्त पारी काम भयो भनी बिलहरू पेस गरी भुक्तानी लिएको तर भेडाखर्क योजनाको नहर तथा कुलोको मर्मत सम्भारको काम नभएको भन्ने कुराको उजुरी परी अनुसन्धान भई आरोपपत्र दायर भएको स्थितिमा निजले अरू प्रतिवादी सरह कारवाहीमा सम्मिलित भई बदनियतसाथ रकम लिनखानका लागि अनुचित तवरले झुक्याई काम गरेको होइन आयोजनाको काम सम्पन्न भएकै हो भन्नेसमेतको कुरामा आफ्नो सबुदप्रमाण पेस गरी सफाई पाउने काम गर्नुपर्नेमा मौकामा अनुपस्थित रहेका र अदालतबाट जारी म्यादमा तथा गोरखापत्रमा प्रकाशित सूचनाको म्यादमा पनि अनुपस्थित भई आफ्नो दायित्वलाई पूरा गरेको देखिएन। यी प्रतिवादीले आफ्नो दायित्व पूरा नगर्ने र अरू जिम्मेवार पदाधिकारीहरूलाई पनि

बदनियतसाथ रकम लिनखानका लागि अनुचित तवरले झुक्याई योजनास्थलमा जान नदिने काम गरेको स्पष्ट देखिएकाले यी प्रतिवादी र अरू प्रतिवादीको समान स्थिति रहेको मान्न मिलेन। आयोजनाको काम सम्पन्न भएकोसमेतको कुरालाई यी प्रतिवादीले स्पष्टतवरबाट प्रमाणित गर्नुपर्ने र आरोपपत्रबाट देखिएको कुराहरूलाई प्रतिप्रमाण पेस गरी खण्डन गर्नुपर्नेमा यी प्रतिवादीले म्याद नै गुजारी बसेकाले यी प्रतिवादीलाई सफाई दिएको विशेष अदालतको फैसला यी प्रतिवादीको हकमा सम्म नमिलेकाले केही उल्टी भई प्रतिवादी टंकबहादुर शाहीले अभियोगपत्रमा उल्लेख भएबमोजिम भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ८(४) को कसुर गरेको ठहर्छ र यी प्रतिवादीलाई सोही दफाबमोजिम बिगो रु.२,८९,६६४।९० पैसा जरिवाना भई यी प्रतिवादीबाट उक्त बिगो वादी नेपाल सरकारलाई भराइदिने ठहर्छ।

३०. प्रतिवादी टंकबहादुर शाहीबाहेकका अरू प्रतिवादीहरूले प्रस्तुत मुद्दामा सफाई पाए तापनि प्रतिवादी विनयकुमार गामी कार्यालय प्रमुख रहेकाले निजले माओवादीको डरले योजनास्थलमा जान नसकेको र मातहतका कर्मचारीबाट धोका पाएको भनी र प्रतिवादी विन्देश्वरको मौकाको बयानमा पनि माओवादी नाकाबन्दीले गर्दा डरले आफू योजनास्थल जान नसकेको फिल्डम्यानले ल्याएको साइटको टिपोटको आधारमा बाध्यतावश विश्वास मानी बिल पेस गरेको हुँ जानिजानी बदनियतपूर्वक कार्य गरेको होइन धोका पाएँ भनी तथा अदालतमा भएको निजको बयानमा पनि मर्मत सम्भारको कार्य सामान्य प्रकृतिको भएको र फिल्डम्यानले नै हेर्न सक्ने भएकाले उनलाई नै बढी जिम्मेवारी दिइएको थियो, आफू समयमा योजनास्थलमा फिल्डम्यानसँग जाँदा त्यहाँ माओवादी गतिविधि तीव्र भएको र अपरिचित मानिसलाई दुःख

हैरानी दिने काम भएको भनेकाले म कार्यालय फर्केको हुँ । फिल्डम्यानले मर्मत सम्भारको नापजाँचको टिपोट ल्याएपछि निजसँग र उपभोक्ता समितिका अध्यक्षले भुक्तानीको लागि निवेदन दिएपछि निजसँग पनि सोधपुछ गरी भुक्तानी दिने निर्णयमा पुगियो भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरेको हकमा त्यस्तो आधारमा कार्यालय प्रमुख र जिम्मेवार कर्मचारीले जिम्मेवारीबाट पन्छिन मिल्दैन । कुनै योजनाको कामको कार्यालय आफैँले अनुगमन र निरीक्षण गर्न सक्ने भन्ने देखिन्छ भने त्यस्तो आयोजना सञ्चालन गर्न नहुने कुरामा कार्यालय प्रमुखलगायत सबै सचेत रहनुपर्छ । तर योजना स्वीकृत गरेपछि त्यसलाई ऐन नियमबमोजिम सम्पन्न गराउनका लागि जिम्मेवार कर्मचारीहरूले आफ्नो दायित्वलाई इमानदारीपूर्वक निर्वहन गर्नुपर्छ । प्रतिवादी विनयकुमार र प्रतिवादी विन्देश्वरको बयानबाट निजहरूले भेडाखर्क आयोजनाको निरीक्षण गर्दै नगरी अरुको विश्वास गरी रकम भुक्तानी गरेर गम्भीर लापरवाही गरेको देखियो । यो निजहरूले गरेको सर्वथा अनुचित कार्य हो । यस्तो आचरण स्वीकृत आचरणभित्र पर्दैन । पदीय मर्यादामा लापरवाह हुनु कर्मचारीको विभागीय कारवाहीको विषय बन्न पुग्छ । प्रतिवादी सानुनारायणले कार्यालयप्रमुखले गलत किसिमले भुक्तानीको आदेश दिँदैमा भुक्तानी गर्न निज बाध्य नभई यसमा सोधपुछ गर्ने र माथिल्लो निकायमा जाहेर गर्नका लागि निजलाई बाधा नरहेकामा सो केही नगरी फिल्ड निरीक्षण नभई भुक्तानी गर्न नहुने कुराको निजलाई जानकारी हुँदाहुँदै भुक्तानी गरेको र फिल्डम्यान कुलबहादुर भण्डारीले पनि यससम्बन्धी यथार्थ विवरण कार्यालयप्रमुख र इन्चार्ज विन्देश्वर साहसमक्ष जाहेर नगरी आफ्नो जिम्मेवारी पूरा नगरी लापरवाही गरेकाले निजहरूले पदीय कामकारवाहीमा लापरवाही गरी तोकिएको जिम्मेवारीलाई इमान्दारीपूर्वक पूरा गरेको देखिएन ।

यसर्थ प्रतिवादीहरू विनयकुमार गामी, विन्देश्वर साह, सानुनारायण अधिकारी तथा कुलबहादुर भण्डारीको कर्मचारी अभिलेखमा कामकारवाहीमा लापरवाही गरी तोकिएको जिम्मेवारीलाई इमान्दारीपूर्वक पूरा नगरेको भन्ने कैफियत जनाउनेसमेतको चेतावनीलगायतको उपयुक्त विभागीय कारवाही गर्नु भनी अख्तियारवालासमक्ष लेखी पठाउनु ।

तपसिल

माथि इन्साफ खण्डमा लेखिएबमोजिम प्रतिवादी टंकबहादुर शाहीलाई रु.२,८९,६६८।९० जरिवाना हुने ठहरेकाले निजको नाममा रहेको जुनसुकै सम्पत्तिबाट असुल गरी राजस्व खातामा उक्त जरिवाना रकम दाखेल गर्नु गराउनु भनी निजको स्थायी ठेगाना भएको रूकुम जिल्ला अदालतमा लेखी पठाइदिनु --- १
माथि इन्साफ खण्डमा उल्लेख भएबमोजिम प्रतिवादी टंकबहादुर शाहीबाट बिगो रु.२,८९,६६८।९० पैसा ऐनको रीत पुर्याई वादी नेपाल सरकारलाई भराई दिनका लागि रूकुम जिल्ला अदालतमा लेखी पठाइदिनु ----- २
प्रस्तुत मुद्दाको लगत कट्टा गरी मिसिल अभिलेख शाखामा बुझाइदिनु ----- ३

उक्त रायमा सहमति छ ।

न्या.चोलेन्द्र शमशेर ज.ब.रा.

इति संवत् २०७१ साल फागुन १० गते रोज १ शुभम् ।
इजलास अधिकृत : जवाहरप्रसाद सिंह

निर्णय नं.९३७५

**फेरि भोगचलन गर्न दिनु भनी विपक्षी
जग्गाधनीका नाममा निर्देशसमेत गर्ने ।**

(प्रकरण नं.२)

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री गोविन्दकुमार उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री चोलेन्द्र शमशेर ज.ब.रा.
फैसला मिति : २०७१।७।२१।६
०७०-CA-०३६१

मुद्दा : मोही बेदखली ।

पुनरावेदक / वादी : जिल्ला बाँके मनिकापुर गा.वि.स.
वडा नं.४ बस्ने सन्तराम अहीर
विरुद्ध
प्रत्यर्थी / प्रतिवादी : जिल्ला बाँके मनिकापुर गा.वि.स.
वडा नं.४ बस्ने गंगाराम अहीर

- प्रतिवादी प्रत्यर्थीले मोही बेदखली गरेको स्पष्ट देखिएको अवस्थामा वादी दाबी पुग्न नसक्ने गरी भएको सुरु भूमिसुधार कार्यालय, बाँकेको मिति २०६२।२।२९ को फैसला, त्यसैलाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, नेपालगन्जको मिति २०६७।१२।१६ को फैसलासमेत मिलेको नदेखिँदा ती दुवै फैसला उल्टी भई प्रतिवादी प्रत्यर्थीले मोही बेदखली गरेको हुँदा प्रत्यर्थीलाई भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा ३२ को उपदफा (१) (क) (ख) बमोजिम रु.१०००।- जरिवाना भई ऐ. ३२(२) (क) बमोजिम वादीलाई

पुनरावेदक / वादीका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता मधुर पाठक
प्रत्यर्थी / प्रतिवादीका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता बद्री पाठक
अवलम्बित नजिर :
सम्बद्ध कानून :

- भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा ३२ को उपदफा १(क)(ख), ३२(२)(क)

सुरु तहमा फैसला गर्ने :
भूमिसुधार अधिकारी श्री अमृतकुमार कर्माचार्य
पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने :
मा.मुख्य न्या. श्री केशवप्रसाद मैनाली
मा.न्या. श्री रमेश पोखरेल

फैसला

न्या.गोविन्दकुमार उपाध्याय : न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१)(क) र (ख) बमोजिम मुद्दा दोहोर्याई हेरिपाउँ भनी पुनरावेदन अदालत, नेपालगन्जको मिति २०६७।१२।१६ को फैसलाउपर वादीको यस अदालतमा पर्न आएको निवेदनमा यस अदालतबाट मिति २०७०।५।११ मा मुद्दा दोहोर्याई हेर्ने निस्सा प्रदान भई पुनरावेदनको रोहमा दर्ता हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य एवम् तहर यसप्रकार छ :

जिल्ला बाँके मनिकापुर गा.वि.स. वडा नं. ४क कि.नं. ४२ कित्ता काट भई कायम कि.नं. २४८

को जग्गा बिगाहा ०-८-१४ जग्गा प्रतिवादीको नाउँमा दर्ता छ । उक्त जग्गा साबिक भूमिसुधार लागू हुँदाका अवस्थाभन्दा पहिलेदेखि नै मैले मोहीको हैसियतले जग्गा जोती आएको छु । उक्त कित्ता जग्गामा मेरो मोही हक कायम रहेकामा २०६० सालको हिउँदे बाली गहुँ लगाउन भनी मिति २०६०।८।१० का दिन जग्गा जोतिरहेको बखत प्रतिवादी जग्गाधनी आई मेरो हलोगोरू रोकी गाली गरी म मेरो जग्गा आफैं जोत्छु भनी मलाई जग्गा जोत्न दिएनन् । मेरो मोही हकमा बेदखल गरेकाले भूमिसम्बन्धी ऐन, २०१२ को दफा ३२(१) (ख) बमोजिम प्रतिवादी जग्गाधनीलाई जरिवाना गरी ऐजन ऐनको दफा ३२(२) बमोजिम जग्गा जोत्न दिनु भनी निर्देशन जारी गरिपाउँ र ऐजन ऐनको दफा ३२(२)(ख) बमोजिम हर्जनासमेत दिलाई भराई पाउँ भन्ने व्यहोराको फिरादपत्र ।

मेरो नाउँमा दर्ताको वादीले फिरादमा उल्लेख गरेको जग्गा धेरै वर्षदेखि आफैं जोती कमाई आएको छु । विपक्षीको नाम जग्गाधनी दर्ता प्रमाण पुर्जामा मात्र उल्लेख छ । निजले मोहियानी हकको प्रमाणपत्र प्राप्त गर्न सकेको छैन । मोही प्रमाणपत्र नै प्राप्त नगरेको जग्गामा मेरो मोही हक भएको जग्गा हो भन्न मिल्ने होइन । जोत्न नदिई मोही हक बेदखल गर्‍यो भन्ने विपक्षी वादीको फिराद खारेजभागी छ भन्ने व्यहोराको प्रतिउत्तरपत्र ।

यी वादीसँग मोही प्रमाणपत्र, यो वर्षभन्दा अगाडि जग्गाधनीलाई सालसालै बाली बुझाएको भरपाई कुनैपनि नभएको र जग्गा जोतगोड सम्बन्धमा बुझिएको सरजमिन मुचुल्कामा जग्गा नजोतेको कुरा यी वादीले स्वीकारी सहिछापसमेत गरी बसेको देखिन्छ । यी वादी मोहीको हैसियतले जग्गा जोत्न गई जग्गाधनीले जबरजस्ती हड्काउ गरी जग्गा जोत्न नदिएमा मात्र मोही बेदखली हुने हुन्छ । प्रस्तुत मुद्दामा यी वादी जग्गा जोत्न

नगएको र प्रतिवादी जग्गाधनीसँग जग्गा जोत्ने विषयमा कुनै विवाद नभई सिधै यस कार्यालयमा आई बेदखली मुद्दा दिएको देखिँदा यस्तो प्रमाणको अभावमा वादी दाबी पुग्न नसक्ने ठहर्छ भन्ने व्यहोराको भूमिसुधार कार्यालय, बाँकेको मिति २०६२।२।२९ को निर्णय ।

दाबी जग्गामा मैले मोही हकको प्रमाणपत्र प्राप्त गरेको थिएँ । दाबी जग्गाको मोही निष्काशन नहुँदै सो जग्गा विपक्षीले स्वयम् जोतभोग गरेको भनी विपक्षी जग्गाधनीले लिखितरूपमा स्वीकार गरेको अवस्थामा पनि मोही बेदखलीको दाबी पुग्न नसक्ने भनी गरेको निर्णय न्यायसङ्गत छैन । सरजमिन मुचुल्काको आधारमा मात्र वादी दाबी नपुग्ने भनी निर्णय गरिएको छ जुन न्याय र कानूनसङ्गत छैन । अतः सुरु भूमिसुधार कार्यालय, बाँकेबाट भएको निर्णय आदेश बदर गरी वादी दाबीअनुसार विपक्षीले मोही बेदखली गरेको ठहर गरी विपक्षीलाई भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा ३२(१)(ख) बमोजिम जरिवाना गरी ऐजनको दफा ३२(२)(ख) बमोजिम हर्जनासमेत दिलाई पाउँ भन्ने व्यहोराको वादी सन्तराम अहीरको पुनरावेदन अदालत, नेपालगन्जमा परेको पुनरावेदनपत्र ।

यसमा यसै लगाउको बि.दे.पु.नं. ४९ को मोही लगत कट्टा मुद्दामा प्रत्यर्थी झिकाउने आदेश भएको हुँदा यसमा पनि अ.बं. २०२ नं. तथा पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ४७ बमोजिम प्रत्यर्थी झिकाई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत, नेपालगन्जको मिति २०६३।३।१ को आदेश ।

यसमा प्रस्तुत मुद्दाको विवादको जग्गा पुनरावेदक भुसैली अहीर प्रत्यर्थी सन्तराम अहीर भएको मोहियानी स्वेस्ता प्रमाणको मुद्दामा यस अदालतबाट मिति २०६४।३।६ मा भएको फैसला विरुद्ध भुसैनी अहीरको सर्वोच्च अदालतमा पुनरावेदन परेको देखिन

आयो । उक्त मुद्दामा हुने अन्तिम फैसलाले प्रस्तुत मुद्दाको निर्णयलाई असर पर्न सक्ने भएकाले सो मुद्दाको अन्तिम फैसला भएपछि प्रस्तुत मुद्दा जगाई पुनरावेदन सुन्न आवश्यक भएकाले प्रस्तुत मुद्दाको दुवै पक्षको तारेख टुटाई अ.बं. १२ नं. बमोजिम प्रस्तुत मुद्दाको लगत काटी मुलतबी किताबमा दर्ता गरी राख्नू । सो मुद्दा अन्तिम भएर मिसिल प्राप्त भएपछि नियमबमोजिम जगाउन प्रस्तुत मुद्दा पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत, नेपालगन्जको मिति २०६४।१०।१५ को आदेश ।

यसमा प्रस्तुत मुद्दाको विवादको जग्गा पुनरावेदक भुसैली अहीर प्रत्यर्थी सन्तराम अहीर भएको मोहियानी स्वेस्ता प्रमाणको मुद्दामा यस अदालतबाट मिति २०६४।३।६ मा भएको फैसला विरुद्ध भुसैली अहीरको सर्वोच्च अदालतमा पुनरावेदन परेको र उक्त मुद्दामा हुने अन्तिम फैसलाले प्रस्तुत मुद्दाको निर्णयलाई असर पर्न सक्ने भएकाले सो मुद्दाको अन्तिम फैसला भएपछि मात्र प्रस्तुत मुद्दा जगाई कारवाही गर्ने गरी यस अदालतबाट मिति २०६४।१०।१५ मा मुलतबीमा रहेको छ । उक्त पुनरावेदन दर्ता नहुने गरी भएको सर्वोच्च अदालतको मिति २०६४।१२।६ को दरपिठ आदेशको प्रतिलिपि संलग्न राखी पुनरावेदक सन्तराम अहीरले मिति २०६७।९।१३ मा प्रस्तुत मुद्दा मुलतबीबाट जगाई पाउँ भनी निवेदन दिएको देखिँदा प्रस्तुत मुद्दा मुलतबीबाट जगाइदिएको छ । मुलतबी दायरीको लगत कट्टा गरी विशेष देवानी दायरीमा दर्ता गरी मुलतबी रहँदाका अवस्थामा तारेखमा रहेका पक्षहरूलाई सूचना दिई उपस्थित भए वा हुने अवधि व्यतित भएपछि नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत, नेपालगन्जको मिति २०६७।९।१४ को आदेश ।

यसै लगाउको बि.दे.नं. २५ को मोही स्वेस्ता प्रमाणित गरी मोही प्रमाणपत्र पाउँ भन्ने

मुद्दामा विस्तृतरूपको विवेचनासहित वादी दाबी पुग्न नसक्ने गरी सुरु निर्णय सदर हुने भनी आज यसै इजलासबाट निर्णय भएकाले सोही मुद्दामा लिएको आधार प्रमाणसमेतबाट प्रस्तुत मुद्दामा समेत वादी दाबी पुग्न नसक्ने सुरु भूमिसुधार कार्यालय, बाँकेको मिति २०६२।२।२९ को निर्णय सदर हुने ठहर्याएको पुनरावेदन अदालत, नेपालगन्जको मिति २०६७।१२।१६ को फैसला ।

वादी दाबीको जग्गाको मोही प्रमाणपत्र मैले प्राप्त गरेको थिएँ । मेरो घरमा आगलागी हुँदा जल्न गई प्रमाणपत्रको नक्कल पाउँ भन्ने मेरो मागदाबी रहेको छ । भूमिसुधार कार्यालय बाँकेमा रहेको स्वेस्ता प्रमाणित गर्ने दायित्व सम्बन्धित कर्मचारीकै हो । सोही आधारमा मलाई हराउने गरी भएको फैसला त्रुटिपूर्ण छ । सरजमिन गर्दा मैले जग्गा जोतगोड नगरेको भनी लेखाएको भए तापनि उक्त कुरा झुठ्ठा हो । मोहीले जग्गा नजोतेकामा भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २९(२) बमोजिम हदम्यादभित्र जिल्ला अदालतमा जग्गाधनीले मुद्दा गर्नुपर्नेमा त्यस्तो गर्न सकेको पनि छैनन् । मैले पहिलेदेखि नै जग्गा नजोतेको भनी स्वीकार गरेको छैन । सरजमिनको आधारमा मोही लगत कट्टा गर्न सकिने कानूनी व्यवस्था पनि छैन । बाली बुझाएको भरपाई लिने दिने कानूनी व्यवस्था भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ मा भएको चौथो संशोधनले खारेज गरिसकेको हुँदा भरपाई नभएको आधारमा मलाई हराउने गरी भएको फैसला कानूनसङ्गत छैन । दाबीको जग्गामा मोही हक रहेको कुरामा जग्गाधनी सहमत छन् । तसर्थ मोही लगत कट्टा मुद्दामा मोही लगत कट्टा हुने गरी भएको भूमिसुधार कार्यालय, बाँकेको निर्णय सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, नेपालगन्जको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उक्त फैसला बदर गरी मेरो वादी दाबी तथा निवेदन जिकिरबमोजिम गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको

निवेदक वादीको यस अदालतमा परेको दोहोर्‍याई पाउँको निवेदनपत्र ।

यसमा यसै लगाउको यिनै वादी प्रतिवादीको बीच चलेको मोही प्रमाणपत्र पाउँ भन्ने निवेदनमा आज यसै इजलासबाट मुद्दा दोहोर्‍याई हेर्ने निस्सा प्रदान भएकाले प्रस्तुत निवेदनसमेत सोही मुद्दासँग अन्तरप्रभावी भएको हुँदा सोही आधारमा प्रस्तुत मुद्दामा पनि न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१)(ख) बमोजिम मुद्दा दोहोर्‍याई हेर्ने निस्सा प्रदान गरिएको छ भन्ने यस अदालतको मिति २०७०।५।१९ को आदेश ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक वादीको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री मधुर पाठकले मेरो पक्ष साबिक कि.नं. ४२ को मोही भएको उक्त कित्ता जग्गा कित्ताकाट हुँदा कि.नं. २४७ र २४८ कायम भएको हो । कि.नं. २४७ मा मोही कायम भई मोही प्रमाणपत्रसमेत प्राप्त भएको छ तर कि.नं. २४८ को प्रमाणपत्र आगलागीमा परी प्रतिलिपिको लागि भूमिसुधार कार्यालयमा निवेदन दिएको छ । यस्तो अवस्थामा सरजमिनको आधार लिएर कानूनबमोजिम कायम भएको मोहीलाई कट्टा गरी मोही देखल गर्न मिल्दैन । मोही लगत कट्टा हुने गरी भएको पुनरावेदन अदालतको फैसला नमिलेको हुँदा उल्टी गरिपाउँ भन्ने बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

प्रत्यर्थी प्रतिवादी तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री बट्टी पाठकले मेरो पक्षले धेरै वर्षदेखि आफैँ जग्गा कमाउँदै आएका छन् । मोहीको नाम स्वेस्ता पुर्जामा मात्र लेखिएको हो । सरजमिनबाट समेत मोहीले जग्गा कमाएको छैन भनी लेखिदिएको र मोही प्रमाणपत्रसमेत वादीले नपाएको अवस्थामा मोही कायम हुने होइन । मेरो पक्षले मोही हक बेदखल गरेको छैन ।

मोही लगत कट्टा हुने गरी गरेको पुनरावेदन अदालत, नेपालगन्जको फैसला मिलेको हुँदा सदर गरिपाउँ भन्ने बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

उक्त बहस सुनी पुनरावेदनपत्रसहितको मिसिल अध्ययन गरियो । अब पुनरावेदन अदालत, नेपालगन्जले गरेको फैसला मिले नमिलेको र पुनरावेदन वादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्ने हो होइन भन्ने विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा यसमा वादीदाबीको मनिकापुर गा.वि.स. वडा नं. ४क कि.नं. २४८ को ज.वि. ०-८-१४ जग्गा जोत्न नदिई २०६०।८।१० गते बिहान अं. ८ बजे मोही बेदखली गरेको भन्ने वादीदाबी रहेकामा विवादित जग्गा वादीले जोतकोड नगरी आफैँले जोतकोड गरेको भन्ने प्रतिवादीको प्रतिउत्तरपत्र देखिन्छ । उक्त प्रतिउत्तर जिकिरबाट प्रत्यर्थीले विवादित जग्गा वादीलाई जोत्न नदिएको भन्ने कुरा स्पष्ट देखिन आयो । यिनै वादीले यिनै प्रतिवादीउपर दायर गरेको ०७०-८।-०३६० नं. को मोही प्रमाणपत्रको नक्कल पाउँ भन्ने मुद्दामा वादीदाबी पुग्ने ठहरी यस इजलासबाट आजै फैसला भएकाले पुनरावेदक वादी सन्तराम अहीर विवादित जग्गाको कानूनबमोजिमका मोही देखिन आउँछन् । यस्ता मोहीको जोतहकबाट निजलाई वञ्चित गर्ने गरी प्रत्यर्थी प्रतिवादीबाट भएको काम कारवाहीलाई भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा ३२ ले मोही बेदखलीको संज्ञा दिएको पाइन्छ । यस्तो काम कारवाहीलाई उक्त दफा ३२ ले दण्डनीय बनाएकोसमेत पाइन्छ । प्रतिवादी प्रत्यर्थीले मोही बेदखली गरेको स्पष्ट देखिएको अवस्थामा वादी दाबी पुग्न नसक्ने गरी भएको सुरु भूमिसुधार कार्यालय, बाँकेको मिति २०६२।२।२९ को फैसला त्यसैलाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, नेपालगन्जको मिति २०६७।१२।१६ को फैसलासमेत

मिलेको नदेखिँदा ती दुवै फैसला उल्टी भई प्रतिवादी प्रत्यर्थीले मोही बेदखली गरेको ठहर्छ । सो ठहर्नाले यी प्रत्यर्थीलाई भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा ३२ को उपदफा (१) (क) (ख) बमोजिम रु.१०००१-जरिवाना भई ऐ. ३२(२) (क) बमोजिम वादीलाई फेरि भोगचलन गर्न दिनु भनी विपक्षी जग्गाधनीका नाममा निर्देशसमेत गर्ने ठहर्छ । हर्जानातर्फको दाबीको हकमा वादीले यकिन रकम खुलाउन नसक्नुका अतिरिक्त आफूलाई परेको नोक्सानीतर्फ पनि प्रमाण गुजार्न नसकेकाले हर्जाना तर्फको दाबी पुग्न सक्तैन ।

तपसिल

माथि ठहर खण्डमा लेखिएबमोजिम पुनरावेदन अदालत, नेपालगन्जको फैसला उल्टी भई वादीलाई कि.नं. २४८ को जग्गा भोगचलन गर्न दिनु भनी प्रतिवादी जग्गाधनीका नाममा निर्देश गर्ने ठहर भएको हुँदा कि.नं. २४८ को जग्गा वादीलाई मोही कायम

गरी भोगचलन गर्न दिनु भनी प्रतिवादीलाई जानकारी गराउनु भनी भूमिसुधार कार्यालय, बाँकेलाई लेखी पठाउनु -----१
प्रतिवादीले मोही बेदखली गरेको ठहर भएको हुँदा भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा ३२ को उपदफा (१) (क) (ख) बमोजिम प्रतिवादीबाट रु.१०००१-जरिवाना असुल गर्नु भनी भूमिसुधार कार्यालय, बाँकेलाई लेखी पठाउनु -----२
दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु -----३

उक्त रायमा सहमति छ ।

न्या.चोलेन्द्र शमशेर ज.ब.रा.

इति संवत् २०७१ साल कात्तिक २१ गते रोज ६ शुभम् ।

इजलास अधिकृत:- गेहेन्द्रराज रेग्मी

